

ИНСТИТУТ
СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ

МЕЖДУНАРОДНА ЖИЗНЬ

БЪЛГАРИЯ – РУСИЯ. 140 ГОДИНИ ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ: ИСТОРИЯ, СЪСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВИ

*МАТЕРИАЛИ
ОТ ЮБИЛЕЙНАТА БЪЛГАРО-РУСКА КОНФЕРЕНЦИЯ
(05–06 юли 2019 г.)*

Сборник статии

Москва
2020

ИНСТИТУТ
СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ

МЕЖДУНАРОДНАЯ ЖИЗНЬ

БОЛГАРИЯ — РОССИЯ. 140 ЛЕТ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ: ИСТОРИЯ, СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ

*МАТЕРИАЛЫ
ЮБИЛЕЙНОЙ БОЛГАРО-РОССИЙСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
(05–06 июля 2019 г.)*

Сборник статей

Москва
2020

УДК 947.081
ББК 63.3(2)51
Б 79

Б79 Болгария — Россия. 140 лет дипломатических отношений: история, состояние, перспективы: Материалы юбилейной болгаро-русской конференции (05–06 июля 2019): Сборник статей. — Москва: Издательский дом «ИМЦ», 2020. — 316 с.

ISBN 978-5-6045420-0-2

Издание приурочено к 140-летию дипломатических отношений России и Болгарии. Общей целью сборника является анализ истории российско-болгарских отношений, оценка текущего состояния взаимоотношений и прогнозирование перспектив развития отношений.

Основные темы, затрагиваемые в статьях, касаются развития диалога между Россией и Болгарией по ключевым вопросам и интересам двух стран как на международном уровне, так и на межпарламентском уровне не только в сфере политики и экономики, но и в развитии межкультурного взаимодействия.

Список статей включает в себя работы экспертов из Болгарии и России. Сборник издан на русском и болгарском языках.

Издание адресовано студентам и аспирантам высших учебных заведений, а также ученым и специалистам, осуществляющим свою деятельность в области международных отношений и геополитики.

УДК 947.081
ББК 63.3(2)51

Материалы публикуются в авторской редакции.

Авторы опубликованных материалов несут ответственность за подбор и точность приведенных фактов, цитат, собственных имен, статистических данных и прочих сведений.

ISBN 978-5-6045420-0-2

© Коллектив авторов, 2020
© НАНО ВО «ИМЦ», 2020

СОДЕРЖАНИЕ

Захариев Захари 140 ЛЕТ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ БОЛГАРИЕЙ И РОССИЕЙ.....	9
Е.Пр. г-н Макаров Анатолий ПРИВЕТСТВИЕ	16
Афанасьева Елена ПАРЛАМЕНТСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ДИАЛОГА	19
Проданов Васил БОЛГАРИЯ, РОССИЯ И СТОЛКНОВЕНИЕ ЦИВИЛИЗАЦИЙ	28
Козин Владимир КЛЮЧЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЕВРОПЕЙСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ДЕВЯТЬ УГРОЗ И ДЕВЯТЬ ПЕРВООЧЕРЕДНЫХ ПУТЕЙ ИХ БЛОКИРОВАНИЯ.....	42
Баева Искра 140 ЛЕТ БОЛГАРСКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ — ПРОБЛЕМЫ В ОФИЦИАЛЬНЫХ И УСПЕХИ В ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЯХ	49
Булланикова Юлия ХАРАКТЕР И ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ОТНОШЕНИЙ РОССИИ И БОЛГАРИИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ И ЕВРОАТЛАНТИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ	56
Дюлгерова Нина ИСТОРИЯ – ФАКТЫ, ГИПОТЕЗЫ, ПОЛИТИКА.....	65
Фролова Марина К ИСТОРИИ УСТАНОВЛЕНИЯ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РОССИЕЙ И БОЛГАРИЕЙ: ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЛАВНОКОМАНДУЮЩЕГО ДУНАЙСКОЙ АРМИЕЙ ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ НИКОЛАЯ НИКОЛАЕВИЧА НА ДИПЛОМАТИЧЕСКОМ ПОПРИЩЕ	69
Лазарова Емилия РУССКО-ТУРЕЦКАЯ ОСВОБОДИТЕЛЬНАЯ ВОЙНА И ВОССТАНОВЛЕНИЕ БОЛГАРСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ — УСЛОВИЕ ДЛЯ УСТАНОВЛЕНИЯ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ С РОССИЕЙ И УЧАСТИЕ БОЛГАРИИ В МЕЖДУНАРОДНОЙ ЖИЗНИ	83

Рупчева Ганка

СОДЕЙСТВИЕ РОССИЙСКОЙ ДИПЛОМАТИИ
ДЛЯ УЧАСТИЯ БОЛГАРИИ В ПЕРВОЙ КОНФЕРЕНЦИИ ЗА МИР
В ГААГЕ В 1899 ГОДА 95

Волокитина Татьяна

БОЛГАРСКИЙ ВОПРОС НА ПЕРЕГОВОРАХ УЧАСТНИКОВ
АНТИГИТЛЕРОВСКОЙ КОАЛИЦИИ (1943–1945 гг.)..... 107

Димитрова Петя

БОЛГАРСКО-СОВЕТСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ВО ВРЕМЕНИ
ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ — ОТ «БЕЗДОГОВОРНОЙ» ДРУЖБЫ
ДО СОВЕТСКОЙ ОККУПАЦИИ 118

Калонкин Марин

ВОЕННЫЕ АСПЕКТЫ В ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ
БОЛГАРИИ-РОССИИ 1944 ГОДА..... 128

Ревякина Луиза

СОВЕТСКАЯ КОНТРОЛЬНАЯ КОМИССИЯ В БОЛГАРИИ
И СОВЕТСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ/ 1944–1947 134

Баев Йордан

ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ МОСКВОЙ И СОФИЕЙ
В ПРОЦЕССЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И СОТРУДНИЧЕСТВА
(1969–1975)..... 147

Пинчук-Галани Сергей

БОЛГАРИЯ И РОССИЯ: МЕЖДУ ПОЛЮСАМИ ПРИТЯЖЕНИЯ
И ОТТАЛКИВАНИЯ (ИСТОКИ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ
ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ С РОССИЕЙ)..... 164

Божинев Воин

БОЛГАРИЯ, РОССИЯ И БАЛКАНЫ — ОДИН ИТОГ,
ИМЕЮЩИЙ 140-ЛЕТНЕГО ГОРИЗОНТА 178

Конакчиев Дончо

НЕКОТОРЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ О РАСШИРЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ
СВЯЗЕЙ МЕЖДУ БОЛГАРИЕЙ И РОССИЕЙ..... 181

Слоботчиков Олег, Кулешов Сергей

СПЕЦИФИКА ВЗАИМООТНОШЕНИЙ РОССИИ И БОЛГАРИИ
В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ
И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВЫЗОВОВ..... 187

Бачев Станислав	
ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ В ОТНОШЕНИЯХ ЕС — РОССИЯ....	195
Елдыров Светлозар	
ПРАЗДНИК СЛАВЯНСКИХ АПОСТОЛОВ КИРИЛЛ И МЕФОДИЙ В БОЛГАРИИ И РОССИИ В XIX–XXI ВЕКАХ: МОСТ ИЗ ПРОШЛОГО К БУДУЩЕМУ	199
Владова Илиана	
КУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ МЕЖДУ РОССИЕЙ И БОЛГАРИЕЙ: ТРАДИЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ	2101
Георгиева Стефка	
РУССКИЙ ЯЗЫК XXI ВЕКА В БОЛГАРИИ	217
Косик Виктор	
ЧИТАЯ ДОСТОЕВСКОГО И ЕГО РАЗМЫШЛЕНИЯ О СЛАВЯНАХ (БОЛГАРИЯ)	225
Пенчева Антония	
РЕАЛИЗАЦИЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ ТЕКСТОВ БОЛГАРСКО-РОССИЙСКИХ ДОГОВОРОВ	231
Ралева Цветана	
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РУССКОГО И БОЛГАРСКОГО ЯЗЫКОВ КАК ОТРАЖЕНИЕ ИХ МНОГОВЕКОВЫХ КОНТАКТОВ.....	238
Арсениев Светослав	
ПРИМЕРЫ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ В ТЕКСТАХ СОГЛАШЕНИЙ ОБ ИЗБЕЖАНИИ ДВОЙНОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НА БОЛГАРСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ.....	250
Любчева Маруся	
ЧЕРНОМОРСКИЙ РЕГИОН — ЗОНА МОДЕРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА.....	257
Иванченко Ярослав	
ПЕРСПЕКТИВЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ БОЛГАРИЕЙ И РОССИЕЙ В СВЕТЕ «КРЫМСКОГО ВОПРОСА»	259
Лаврентиев Сергей, Шредер Ярослав	
РОЛЬ НАРОДНОЙ ДИПЛОМАТИИ В РАЗВИТИИ МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ РОССИИ И БОЛГАРИИ	265

Марчева Илиана

ШТРИХИ ИЗ ИСТОРИИ НАРОДНОЙ ДИПЛОМАТИИ
В БОЛГАРСКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ ВО ВРЕМЯ ХОЛОДНОЙ
ВОЙНЫ И ПОСЛЕ НЕЕ269

Терзиева Райна

РОЛЬ НАРОДНОЙ ДИПЛОМАТИИ В РАЗВИТИИ
БОЛГАРСКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ:
ВЧЕРА, СЕГОДНЯ, ЗАВТРА283

Гусев Никита

СУДЬБА ГЕНЕРАЛА РАДКО ДИМИТРИЕВА (1859–1918)
КАК ЗЕРКАЛО РУССКО-БОЛГАРСКИХ ОТНОШЕНИЙ303

Захариев Захари

проф. д-р,

Председател на Фондация «Славяни»

и Председател на Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД

140 ГОДИНИ ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И РУСИЯ

Преди 140 години на 7 юли 1879 година се установяват дипломатически отношения между България и Русия. Това събитие е повод за провеждането на настоящата юбилейна българо-руска конференция «България-Русия. 140 години дипломатически отношения: история, състояние, перспективи».

Болшинството от присъстващите тук, в тази зала ни свързва отколено, дългогодишно и бих казал градивно приятелство на полето на отношенията между България и Руската федерация.

В днешно време много се говори за стратегически направления на политиката на една или друга страна. И като правило, броят на тези стратегически направления, като че ли изпреварват реалния потенциал и реалните възможности за достигане на подобни равнища, както в икономическата и военно-политическата област, така и в духовната сфера. Но има в България едно направление, което е исторически предопределено като стратегическо в духовното и във всестранното сътрудничество на нашата страна с Русия, без значение на историческите промени, които са настъпвали и които продължават да настъпват и в цивилизационен, и в геополитически, и в геоикономически план на територията на двете страни. И това не е свързано, нито само с православие, нито само с кръстния поход на българската духовност към братските славянски народи, на първо място към Киевска Рус, но то е също свързано през годините и с Освобождението на България, възстановяването на българската държавност, и най-вече с придобиването на истински, всенароден характер на връзките между двете страни.

Ето тук се крие и разковничето — защо, въпреки конюнктурата на времето, въпреки динамично променящата се геополитическа ситуация в света, нашите отношения на общонародно ниво остават братски, остават изключително близки и се оказват изключително трайни. Това е темата, която ни е събрала тук, а поводът е конкретен, той е свързан

със 140 години от установяването на дипломатически отношения между нашите две страни.

Моето лично желание, и до голяма степен, това е желанието на организаторите на днешния форум, имам предвид не само от българска, но и от руска страна да не припомним само добре известни, но и не рядко масово познати факти, свързани с отношенията между България и Русия през последните 140 години, а да се опитаме да потърсим проекциите на тези отношения в днешния ден на България и на Русия. Още повече, че последната година, особено след отбелязването на 140-годишнината от Руско-турската освободителна война и възстановяването на българската държавност, ние сме свидетели на един постоянно нарастващ динамизъм в развитието на политическия най-вече диалог между двете страни. Имаме две знакови посещения на българския президент в Русия, имаме посещение на министър-председателя на България в Русия, имаме ответна визита на министър-председателя на Руската федерация в България, имаме и едни неформални разговори между ръководителите на двете държави по телефона, основно средство за комуникация, които позволяват по много динамичен начин да се решават и особени проблеми, които възникват във връзките между Москва и София. Тук бих искал също да подчертая и заслугата на двете министерства на външните работи и на посланиците на Русия в България и на България в Русия в развитието на тези връзки. Изключително градивно е сътрудничеството по линия на нашите православни църкви. Изобщо, духовността като един ключ, разбирането към осмислянето на връзките, на традиционните братски връзки между двата народа, играе и ще играе една все по-градивна, конструктивна роля.

Опитали сме се, на базата на панелите, които ще маркират хода на нашите дискуссионни срещи с присъстващите тук, в тази зала, да предопределим действително творчески характер на онова, което ще чуем през следващите два дни. Изключително високото равнище на представителите на различни сектори от живота на Руската федерация от една страна и от друга страна на българската общественост, на българската законодателна власт, ще позволят действително да изкристализират и някои, както трайни тенденции, които се оформят в развитието на тези отношения, така и успоредно с това да намерим рационалните зрънца, които да позволят да намалим до минимум конюнктурния характер, който се привнася отвън в тези отношения, действително да отстоим както

историческия завет за българо-руските връзки, така и успоредно с това, онова, което би позволило те да бъдат непреходни, спрямо утрешния ден, спрямо не винаги ласкавата конюнктура, която идва от страна на геополитическите сблъсъци, предопределящи до голяма степен международния политически живот през последните три десетилетия.

В самото начало давам думата за приветствие на Извънредния и пълномощен посланик на Руската федерация в България, Негово превъзходителство г-н Анатолий Макаров, а след това на к.ист.н. Елена Афанасьева — член на Съвета на Федерацията на Федералното събрание на Руската федерация, както и на Павел Шевченко — заместник-ръководител на Федералната агенция РОССОТРУДНИЧЕСТВО, както ще бъдат обявени получените приветствия от България и Русия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ИЗВОДИ

Всяко хубаво нещо има своето начало, но има и своя край. Разговорът, който започна тук, ентузиазмът, който обхвана залата още от първия ден и неизменно присъстваше и по време на последната дискусия, показва, че трудно можем да приемем, че ние сме действително на края на един смислен, градивен диалог за настоящето и бъдещето на българо-руските отношения.

По време на дискусиата прозвучаваха не само изключително интересни доклади, научни съобщения, но едновременно с това имаше и множество конструктивни идеи, които биха могли да бъдат и стожерите за успешното развитие на този конструктивен диалог.

Някои статистически данни, които искам да споделя с вас, свързани с нашата конференция. Ние сме получили заявки за участие от 89 души. Теми за конференцията са дали 72 души, но по време на самата конференция са изнесени 61 доклада. Поради невъзможност да присъстват, за сборника ще дадат в писмен вид свои статии деветима души. Под формата на изказвания, реплики, въпроси и приветствия, в работата на конференцията са взели участие 35 души. И ако потърсим съотношението между българи и руснаци, то от 96 души активни участници 28 от тях са представители на Руската федерация. Всичко това дава основание да твърдим, че нашата конференция изпълни не само своята

протоколна задача да отбележи достойно 140-годишнината от установяването на дипломатически отношения между България и Русия, но едновременно с това се превърна в един нов, ярък форум за дискусии по най-актуалните въпроси, свързани с взаимоотношенията между Москва и София с българо-руския диалог в контекста на ситуацията в Европа и в света.

Този разговор ще остане и като един документ чрез изявеното желание и готовност на Института за съвременни цивилизации в Москва, наш партньор на Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД и на Фондация «Славяни», както и с наша помощ ще бъде издаден сборник. Ето защо, ние ви молим по електронен път да ни изпратите отредактираните, написани и подготвени за печат в установените форми вашите изказвания или доклади. Срокът, който сме си поставили е това да стане в не много продължително време.

Имаме вече и опит в това отношение, положителен в нашето сътрудничество с НАНО ВО «Институт за съвременни цивилизации». Съвместно с тях, ние издадохме материалите на конференцията, посветена на 140-годишнината от Руско-турската освободителна война. Така, че ще продължим това и вече под знака на дипломатическите връзки между нашите две братски страни.

И няколко думи по същество, свързани с идеите, които бяха лансирани по време на конференцията.

Първо, приветствам изцяло и това нещо прозвуча в много от изказванията и инициативата на проф. Козин за създаването на една експертна група, експертен съвет в сферата на сигурността. В България има достатъчно компетентни авторитетни специалисти в тази област, в близки до нас организации, някои от които се явяват и колективни членове на нашата Федерация, като Съюза на офицерите и сержантите от запаса, Националната асоциация за международни отношения, структурите на професионалните работници в сферата на външното разузнаване, на контраразузнаването, т.е. можем действително от българска страна да създадем един авторитетен експертен съвет. Ще очакваме от руска страна, от центъра, който ръководи проф. Козин и от МГИМО, от страна на другите научни институции, които са представени тук, при подкрепата на РОССОТРУДНИЧЕСТВО, на Руската асоциация за международно сътрудничество (РАМС), те да направят един примерен състав, за да можем в близко бъдеще да излезем с инициативата за първа сесия на

този експертен съвет. Без значение дали това ще стане тук в България или в Москва, или на територията на Руската федерация.

Вторият момент, за който стана дума, и съм много доволен за това, което каза проф. Козин по отношение на антивоенното движение. Миналата година ние официално подписахме документ в Москва, в присъствието на повече от 30 чуждестранни посланици, водещи дейци на структурите, работещи в сферата на народната дипломация в Руската федерация, като с този документ, подписан от руска страна, от РОССОТРУДНИЧЕСТВО и РАМС, а от българска страна от Фондация «Славяни» и Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД, действително се обърнахме към всички обществени структури за подкрепа, за формирането на едно ново широко международно обществено движение за мир, за борба за мир. И не случайно се спряхме на името «Народна дипломация за мир». Виждате, и на английски, ако го преведем, звучи достатъчно актуално, достатъчно силно, както и на руски и на български език. Нещо повече това се вписва изцяло и в целите и задачите, които се поставят по отношение на мира и сигурността в Устава на Организацията на обединените нации. За жалост, до този момент все още не е осъществено свикването на първи форум, на който официално да се прокламира началото на съществуване на едно такова движение. Казвам всичко това в контекста и на онова, на което обърна внимание проф. Козин, а именно за спонтанно възникващите обществени структури, обществени движения, с регионален или с по-широк обхват по линия на антивоенното движение, особено в Централна и в Западна Европа. Единствено не приемам това, което той каза, че Русия поддържа, подкрепя, да в морален план Русия подкрепя и руското правителство, и президента Владимир Путин, и всички са за мир и сигурност. Но на Русия ѝ липсва една целенасочена работа по пропагандиране на своите визии за бъдещето на световния мир и сигурност, за морална подкрепа на целите и задачите, които си поставят тези спонтанно възникващи структури на гражданското общество в толкова много европейски страни, а и на територията на САЩ възникват. Ето защо, да се опитаме действително, това, което не успяхме да постигнем през миналата година, да се опитаме да го реализираме поне през следващата година с помощта на нашите приятели от РОССОТРУДНИЧЕСТВО, от РАМС, както и с помощта на парламентаристите от двете страни. Защото на Втория форум на парламентаристите в Москва, целите и задачите, които си по-

ставяха те пред себе си, са всъщност в пълен синхрон с онова, за което сега говорим тук.

Третият момент, който трябва да отбележим, това е идеята за свикването на една Асамблея на побратимените градове и региони на България и на Руската федерация. Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД и Фондация “Славяни” след промените бяха в основата на инициативата за първите срещи на побратимените градове между България и Русия. Опита, който имаме до този момент, показва, че тези срещи допринасят за развитие на преките контакти, но до голяма степен остават безразлични към тях структурите на изпълнителната власт в двете страни. Срещите остават сами за себе си — вършат полезна работа, но не могат да превърнат в реални политически действия, в конкретни междудържавни инициативи, хубавите идеи, които се раждат на тях. Ето защо, вярваме, че една подобна асамблея на побратимените градове и региони със съпричастието, активното присъствие на парламентите на двете страни, на отделните ведомства в структурите на изпълнителната власт, могат да дадат един реален тласък в развитието на българо-руските икономически, стопански и духовни връзки.

Другият момент, който прозвуча на конференцията и който ни дава добри възможности за действия в бъдеще, това е възможността да направим и нова крачка по отношение на академичното сътрудничество. От тази гледна точка, с ръководството на РОССОТРУДНИЧЕСТВО, ние сме взели принципното решение да работим, евентуално през следващата година за една Асамблея на университетите от България и Русия, при активното участие на съветите на ректорите на двете страни. Тази идея се подкрепя от всички наши партньори в Руската Федерация. Успоредно с това, тази идея се посреща изключително благоприятно и от Съвета на ректорите на българските ВУЗ-ве и водещите университети на България, част от които са и наши постоянни, официални партньори на Движението за приятелство между двете страни.

И още — ние сме и в дълг по отношение на един юбилей, който се задава през следващата година. Имам предвид отбелязването на 75-годишнината от Великата победа, от разгрома на хитлерофашизма, което е достатъчно значим повод и за отново подемане на разговора за състоянието и бъдещето на българо-руските отношения. И причините за това са повече от ясни. От една страна това е свързано и с участието на България във втората фаза на Отечествена война в рамките на Трети

Украински фронт и положените десетки хиляди жертви на територията на Югославия, на Унгария, на Австрия. Но нека да не забравяме, че тази чест на България, да бъде допусната като участник, страна-победител в рамките на Втората световна война над хитлерофашизма, нямаше да я има, ако България не беше уникалната страна, на чиято територия имахме въоръжено партизанско движение против хитлерофашизма и против собственото правителство. Няма друга страна в Европа, която може да се похвали с това. Дават за пример Италия, но знаете, че в Италия партизанското движение започва едва след пуча срещу Мусолини и влизането на германските войски. Тоест, има много теми, които ни предстои да ни обединяват, да ни срещат — и тук в България, и на територията на Руската федерация.

В заключение бих искал да изкажа своята благодарност към всеки един от вас, към всички участници в конференцията, към хората, които обезпечаваха превода, техническата работа на нашата конференция, на тях също трябва да отдадем дължимото.

Юбилейната българо-руска конференция, посветена на 140-годишнината от установяването на дипломатически отношения между България и Русия, повдигнатите въпроси в докладите и изказванията, анализите и дискусиите, споделените идеи и предложения, ни дават основание да вярваме, че с общи усилия ще работим за по-нататъшното развитие и укрепване на българо-руските отношения, на сътрудничеството и приятелството между нашите два братски славянски и православни народа.

Е.Пр. г-н Макаров Анатолий Анатольевич

Чрезвычайный полномочный посол
Российской Федерации в Республике Болгарии

ПРИВЕТСТВИЕ

Признателен Федерации дружбы с народами России и странами СНГ за приглашение принять участие в сегодняшнем форуме, посвященном важной совместной дате — 140-летию установления дипломатических отношений между Россией и Болгарией, которую нам предстоит отметить в самое ближайшее время.

Нельзя забывать, что прологом 7 июля 1879 года — дня вручения дипломатическим агентом и генеральным консулом России Александром Петровичем Давыдовым верительных грамот болгарскому князю Александру Баттенбергу была кровопролитная Русско-турецкая война 1877–1878 гг., в ходе которой тысячи наших солдат и болгарских ополченцев вместе плечом к плечу сражались за свободу и независимость Болгарии, заплатив за нее своими жизнями.

Смотря через призму истории, можно сказать, что у наших стран были разные периоды отношений, иногда более интенсивные, иногда менее. И все-таки базисом нашего совместного взаимодействия всегда являлось взаимное уважение и, не побоюсь этого слова, любовь и взаимное тяготение народов двух стран друг к другу, общая славянская культура и идентичность, близость языков и, конечно же, православие. Именно такое понимание дает уверенность, что Болгария и Россия — это две очень близкие по духу страны, которые должны всегда жить в дружбе и согласии.

Переходя к современному этапу развития связей между Москвой и Софией можно говорить о весьма динамичном их развитии.

У нас с вами налицо активизация политического диалога, чему я действительно рад. В мае 2018 г. Россию посетили президент и премьер-министр Болгарии. В марте этого года состоялся официальный визит в Болгарию Председателя Правительства Российской Федерации Д.А. Медведева, в ходе которого был подписан ряд документов. В июне с.г. президент Болгарии Румен Радев принял участие в Петербургском международном экономическом форуме, «на полях» которого состоялась его встреча с Президентом Российской Федерации

В.В. Путиным. В этом же месяце председатель Народного Собрания Ц.Караянчева посетила с визитом нашу страну, в ходе которого обсудила вопросы укрепления двусторонних, в том числе парламентских, связей с премьер-министром России Д.А. Медведевым и главами верхней и нижней палат Федерального Собрания Российской Федерации В.И. Матвиенко и В.В. Володиным. Спикер болгарского парламента также встретилась с Министром иностранных дел Российской Федерации С.В. Лавровым.

Россия продолжает занимать ведущее место во внешнеторговых отношениях Болгарии — пятое по товарообороту и второе — по экспорту товаров на местный рынок. Вместе с тем пока мы не можем говорить о возврате к досанкционному уровню торгово-экономических связей. За 2018 г. объем двусторонней торговли достиг 4,14 млрд долл. США. Тем не менее у наших стран имеются хорошие перспективы для раскрытия незадействованного потенциала по ряду отраслей: сельскому хозяйству, энергетике, фармацевтике и туризму. В 2018 г. в России побывало 56 тыс. болгарских граждан. Большинство — лишь в Москве и Санкт-Петербурге. Рассчитываем, что в этом году их число не просто увеличится, но и расширится география поездок.

Активно развивается сотрудничество в атомной сфере. В июле с.г. исполняется 53 года с момента заключения соглашения о строительстве АЭС «Козлодуй». За это время не отмечено ни одного аварийного случая, срыва поставок топлива или претензий к его качеству. Надеемся, что и в дальнейшем, в частности после 2020 г., новое высокоэффективное топливо российского производства будет использоваться на болгарских АЭС.

Надеемся, что в срок завершится процедура выбора стратегического инвестора новой АЭС «Белене», реализация которой, как признают все стороны, невозможна без российского участия. Хотелось бы отметить, что наша госкорпорация «Росатом» предоставляет весь спектр услуг и работ в данной сфере.

Рассчитываем и на успешное завершение проекта расширения болгарской газотранспортной сети от Турции до Сербии, что позволит рассматривать вариант транспортировки российского газа в Европу через Болгарию без лишних рисков.

Важную роль отводим деятельности Межправительственной Росийско-Болгарской комиссии по экономическому и научно-техниче-

скому сотрудничеству, очередное заседание которой запланировано на сентябрь этого года в Варне.

Углубляется взаимодействие в культурно-гуманитарной сфере и области спорта. Это двустороннее направление традиционно характеризуется большим количеством мероприятий, проходящих на разных площадках по всей Болгарии. Болгарию посещают российские музыкальные, хореографические и театральные коллективы. Так, в апреле в Софии состоялся концерт известного российского исполнителя Григория Лепса, в июне с концертами в ряде городов Болгарии выступил Государственный академический Кубанский казачий хор и Филипп Киркоров. Имеются хорошие перспективы для укрепления сотрудничества по линии музеев двух стран. Доказательством этому служит открытие в конце мая выставки «Меч хана Кубрата. Дни Эрмитажа в Софии», на которой публике представлены два очень ценных артефакта — меч и перстень Хана Кубрата.

Все это дает основания говорить о том, что у наших стран хорошие перспективы для дальнейшего углубления взаимовыгодного сотрудничества и укрепления не только официальных контактов, но и человеческого общения в том числе через сферы культуры и туризма.

Афанасьева Елена Владимировна -

Член Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации,
Кандидат исторических наук

ПАРЛАМЕНТСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ДИАЛОГА МЕЖДУ РОССИЕЙ И БОЛГАРИЕЙ

Elena V. Afanasyeva-

Member of the Federation Council of the Federal Assembly of the Russian Federation,
Candidate of Historical Sciences

PARLIAMENTARY DIMENSION OF THE DIALOGUE BETWEEN RUSSIA AND BULGARIA

Аннотация. В данной статье приводится анализ российско-болгарских отношений за всю историю развития отношений между двумя странами. Сравниваются отношения на современном этапе, с историческим прошлым между нашими странами, наши взаимные интересы и спорные вопросы. Важно отметить, что развиваются отношения не только в сфере политики и экономики, но и в области туризма, развиваются культурно-гуманитарные связи. Однако основное внимание автор уделяет межпарламентскому диалогу в отношениях двух стран, подчеркивая тот факт, что на уровне межпарламентского диалога отношения иногда прерывались.

Abstract. This article provides an analysis of Russian-Bulgarian relations over the entire history of the development of relations between the two countries. The relations at the present stage, with the historical past between our countries, our mutual interests and controversial issues are compared. It is important to note that relations are developing not only in the field of politics and economy, but also in the field of tourism, cultural and humanitarian ties are developing. However, the author focuses on the inter-parliamentary dialogue in the relations between the two countries, emphasizing the fact that at the level of the inter-parliamentary dialogue, relations were sometimes interrupted.

Ключевые слова: международные отношения, парламент, российско-болгарских отношения, международный культурный диалог.

Key words: international relations, Parliament, the Russian-Bulgarian relations, and international cultural dialogue.

Отношения России и Болгарии за последние 140 лет проверялись как говорят «и огнем, и мечом».

Откровенно скажем, что в нашей истории были времена, когда дипломатические отношения прерывались неоднократно.

Об этом необходимо открыто говорить и помнить причины почему так происходило, чтобы не заблуждаться и меньше совершать ошибок в настоящем, ради благополучного будущего.

В современном состоянии у нас гораздо больше взаимных интересов, чем противоречий.

Например, Россия остается одним из основных торговых партнеров Болгарии, занимая первое место по экспорту в эту страну и пятое по товарообороту.

В прошлом году двусторонний товарооборот вырос на 0,6% до 3,47 млрд долл. Российский экспорт, в котором порядка 75% формируют энергоресурсы, увеличился на 1,6% (до 2,94 млрд долл.), импорт (главным образом, машинно-техническая продукция и фармацевтика) — сократился на 4,4% (до 525 млн долл.).

Румен Гечев даже лучше меня докладывал об экономических интересах между нашими странами.

Объем российских инвестиций в экономику Болгарии составляет около 3,35 млрд долл., крупнейшим инвестором является ПАО «Лукойл». Болгарские инвестиции составляют 95 млн долл.

Болгария входит в число основных туристических направлений в Европе. Так, в 2018 г. страну посетили 512 тыс. наших соотечественников (–8,3%, 6-е место в общем турпотоке). При этом количество туристических поездок болгар в Россию остается незначительным — 59 тыс. человек (+9,7%).

Интенсивно развиваются культурно-гуманитарные связи между двумя странами. Положительные результаты достигнуты в укреплении в Болгарии позиций русского языка, который остается вторым по популярности изучения иностранным языком после английского.

За последние несколько лет состоялись значимые контакты на высшем руководящем уровне:

19 июня 2017 г. по инициативе болгарской стороны прошел телефонный разговор Президента России В.В. Путина с Президентом Болгарии Руменом Радевым. 4 августа 2017 г. главы российского и болгарского государств обменялись телеграммами в связи с 25-летием подписания Договора о дружественных отношениях и сотрудничестве.

21–22 мая 2018 г. состоялся рабочий визит Р. Радева в Россию по случаю проведения в российской столице крупных культурных меро-

приятий (гастроли Софийского театра оперы и балета в Большом театре). Прошли его встречи с В.В. Путиным (Сочи, 22 мая) и Председателем Правительства России Д.А. Медведевым (Москва, 21 мая). В ходе беседы в Сочи Р. Радев подтвердил свое приглашение российскому президенту посетить Болгарию.

5 августа, 27 сентября 2016 г., 11 мая 2017 г., 5 марта 2018 г. по инициативе болгарской стороны состоялись телефонные разговоры В.В. Путина с Премьер-министром Болгарии Бойко Борисовым. 24 января 2019 г. по инициативе болгарского премьера состоялся телефонный разговор, в ходе которого был обсуждён ряд актуальных вопросов двустороннего сотрудничества, в том числе в сфере энергетики.

Б. Борисов посетил с рабочим визитом Москву 30 мая 2018 г., в ходе которого он провел переговоры с В.В. Путиным и Д.А. Медведевым. Основное внимание было уделено торгово-экономическим вопросам, прежде всего, энергетике.

19 октября 2018 г. «на полях» саммита Азия-Европа (АСЕМ) в Брюсселе состоялась встреча Д.А. Медведева с Б. Борисовым, в ходе которой были затронуты вопросы в области энергетики и туризма.

4–5 марта 2019 г. Д.А. Медведев находился в Софии с официальным визитом, приуроченным к национальному празднику Болгарии — Дню освобождения от османского ига. Проведен российско-болгарский туристический форум.

6–8 июня 2019 г. Р. Радев посетил Россию с рабочим визитом, в ходе которого состоялись его переговоры с В.В. Путиным. Глава болгарского государства принял участие в работе Петербургского международного экономического форума.

2 марта 2018 г. по инициативе болгар прошел телефонный разговор С.В. Лаврова с Б. Борисовым, в ходе которого болгарин выразил признательность российскому народу за освобождение страны 140 лет назад от османского ига.

1–3 июня 2017 г. в рамках XXI Петербургского международного экономического форума ПАО «Газпром» и Министерство энергетики Болгарии подписали «дорожную карту» по реализации проекта по расширению болгарской газотранспортной системы от границы с Турцией до границы с Сербией с прицелом на поставки по строящемуся газопроводу «Турецкий поток».

14–16 апреля 2019 г. министр энергетики Болгарии Т. Петкова приняла участие в форуме «АТОМЭКСПО» в Сочи, где она встретилась с генеральным директором ГК «Росатом» А.Е. Лихачевым. 15 мая 2018 г. в Москве Т. Петкова и председатель правления ПАО «Газпром» А.Б. Миллер обсудили перспективы поставок газа в Европу по «Турецкому потоку».

18–19 сентября 2017 г. в Болгарии находился генеральный прокурор России Ю.Я. Чайка. В ходе посещения страны он встретился с Б. Борисовым, Вице-президентом И. Йотовой, а также с Патриархом Болгарским Неофитом. Подписана программа сотрудничества между Генеральной прокуратурой России и Прокуратурой Болгарии на 2017–2019 гг.

1 июля 2016 г. на заседании Совета министров иностранных дел государств-членов Организации Черноморского экономического сотрудничества в Сочи по инициативе болгарской стороны состоялась встреча С.В. Лаврова с министром иностранных дел Болгарии Д. Митовым.

Основным форматом взаимодействия в экономической сфере является Межправительственная комиссия по экономическому и научно-техническому сотрудничеству (МПК). 25 октября 2018 г. в Москве состоялось XVI заседание, в ходе которого была подписана Программа совместных действий в области туризма на период с 2019 по 2021 г. Следующее заседание МПК планируется провести в сентябре 2019 г. в Болгарии.

Развиваются межцерковные связи. В марте 2016 г. Патриарх Неофит посетил Москву с пятидневным визитом, в ходе которого он встретился с Патриархом Московским и всея Руси Кириллом, а также получил премию Международного фонда единства славянских народов. В декабре 2017 г. делегация БПЦ приняла участие в Архиерейском соборе РПЦ в Москве и была принята предстоятелем Русской церкви.

2–4 марта 2018 г. Патриарх Кирилл посетил Болгарию в связи с празднованием 140-летия Освобождения страны в результате Русско-турецкой войны 1877–1878 гг. В рамках визита прошли его встречи с Р. Радевым, Б. Борисовым и Председателем Народного Собрания Ц. Караянчевой.

Вопросы экономического взаимодействия, развития культурных связей, Межрегионального сотрудничества находятся в ежедневном поле внимания сенаторов России. Поддерживаются контакты на межпарламентском уровне, происходит обмен визитами. Группа дружбы с Рос-

сией в Народном Собрании Болгарии является крупнейшим подобным объединением в высшем законодательном органе страны (сопредседатели — К. Велчев и А. Кутев) и объединяет 121 человек (из 240).

В Совете Федерации группу по сотрудничеству с НС РБ возглавляет член Комитета Совета Федерации по бюджету и финансовым рынкам В.Н. Иконников, в Госдуме депутатскую группу по связям с болгарским парламентом возглавляет член Комитета Госдумы по экологии и охране окружающей среды А.Б. Василенко.

2–4 марта 2008 г. Болгарию с официальным визитом посетила делегация Совета Федерации. Состоялись переговоры с Президентом Болгарии Г. Пырвановым, Премьер-министром С. Станишевым, Председателем Народного Собрания Г. Пиринским, Вице-премьером и министром И. Калфиным. Делегация приняла участие в торжествах в Плевене по случаю 130-летия Освобождения Болгарии от османского ига. Визит был приурочен к этой юбилейной дате и к проведению Года России в Болгарии.

15–16 марта 2010 г. делегация во главе с Председателем Народного Собрания Болгарии Ц. Цачевой посетила Россию с официальным визитом, в рамках которого прошли ее встречи с Председателем Совета Федерации С.М. Мироновым, председателем Государственной Думы Б.В. Грызловым, министром энергетики С.И. Шматко и мэром Москвы Ю.М. Лужковым.

29 июня — 1 июля 2011 г. по приглашению председателя группы дружбы с Россией в Народном Собрании РБ К. Велчева Болгарию с рабочим визитом посетила делегация Совета Федерации.

22–25 мая 2012 г. состоялся официальный визит Председателя Совета Федерации В.И. Матвиенко в Болгарию. Прошли переговоры с Президентом Р. Плевнелиевым, Премьер-министром Б. Борисовым, Вице-президентом М. Поповой, Председателем Народного Собрания Ц. Цачевой.

С 28 февраля по 4 марта 2013 г. в Болгарии находилась делегация Государственной Думы во главе с первым заместителем Председателя И.И. Мельниковым. Целью поездки являлось участие в торжествах по случаю празднования 135-й годовщины Освобождения Болгарии от османского ига в результате Русско-турецкой войны 1877–1878 гг. Обсуждались вопросы российско-болгарского двустороннего сотрудничества с акцентом на развитие межпарламентских связей и контактов по общественной линии.

На 6–8 мая 2014 г. в соответствии с приглашением Председателя Народного Собрания Болгарии М. Микова (2013–2014 гг.) был запланирован официальный визит в Софию Председателя Государственной Думы С.Е. Нарышкина, однако, в связи с позицией Евросоюза по Украине болгарская сторона приняла решение отложить его на неопределенный срок.

К сожалению, межпарламентский диалог на некоторое время прервался. Были единичные контакты депутатов и сенаторов.

Импульс развитию межпарламентских связей придало празднование 140-летия со дня Освобождения Болгарии в ходе Русско-турецкой войны 1878–1878 гг. Для участия в торжественных мероприятиях руководитель группы по сотрудничеству Совета Федерации с НС РБ М.П. Щетинин (до сентября 2018 г.) и координатор депутатской группы по связям с парламентом Республики Болгарии А.Б. Василенко посетили Плевен в декабре 2017 г. и Софию в марте 2018 г.

В сентябре 2017 года член Совета Федерации Афанасьева Е.В. принимала участие в работе 3-его Всемирного молодежного форума российских соотечественников, где презентовала. Всемирный форум молодежи и студентов, который прошел позже в городе Сочи.

В октябре 2018 г. член Комитета Совета Федерации по аграрно-продовольственной политике и природопользованию А.Н. Кондратенко и депутаты Госдумы А.Б. Клыканов, А.Г. Кобелев прибыли в Болгарию для участия в заседании Комитета по культуре, образованию и социальным вопросам ПА ЧЭС.

10 декабря 2018 г. «на полях» международной конференции «Роль парламентов в современном мире. Совет Федерации Федерального Собрания Российской Федерации — 25 лет по пути многовекторного развития» состоялась встреча группы по сотрудничеству СФ с НС Болгарии во главе с её руководителем В.Н. Иконниковым с делегацией НС Болгарии во главе с заместителем Председателя НС Я. Нотевым. С болгарской стороны во встрече также приняли участие сопредседатель группы дружбы «Болгария — Россия» в НС Болгарии А. Кутев, депутат НС В. Ламбев и Посол Болгарии в России А. Крыстин.

В декабре 2018 года в Совете Федерации прошла выставка репродукций картин русских художников, посвященная 140-летию окончания Русско-турецкой освободительной войны 1877–1878 годов.

Для участия в открытии выставки в Москву прибыл заместитель Председателя Народного Собрания Республики Болгарии Э. Христов,

сопредседатель Группы дружбы «Болгария — Россия» в Народном Собрании К. Велчев.

5 февраля 2019 года Совет Федерации посетила делегация Министра туризма Республики Болгарии Н. Ангелковой. В состав делегации Министра вошли заместитель Председателя Народного Собрания Республики Болгарии Я. Нотев, сопредседатель группы дружбы «Болгария — Россия» К. Велчев. Состоялись беседы с заместителем Председателя Совета Федерации И.М.-С. Умахановым и руководителем группы по сотрудничеству Совета Федерации с Народным Собранием В.Н. Иконниковым.

28 февраля 2019 г. состоялось совместное заседание группы по сотрудничеству СФ с НС РБ и группы дружбы «Болгария — Россия» в НС РБ в формате видеоконференции по случаю 141-й годовщины Освобождения Болгарии от османского ига.

В составе делегации в ходе официального визита Председателя Правительства Российской Федерации Д.А. Медведева в Софию (4–5 марта 2019 г.) находился руководитель группы по сотрудничеству Совета Федерации с НС РБ В.Н. Иконников.

8–11 мая 2019 г. в рамках IV Трансконтинентального фестивального марафона от Атлантики до Тихого океана Болгарию посетили заместитель председателя Комитета Совета Федерации по международным делам А.А. Климов и руководитель группы по сотрудничеству Совета Федерации с НС РБ В.Н. Иконников.

24–26 июня 2019 г. делегация Народного Собрания Республики Болгарии во главе с Председателем Ц. Караянчевой посетила Россию с официальным визитом. Получился обстоятельный серьезный разговор Председателя Совета Федерации Валентины Ивановны Матвиенко и Председателя Народного Собрания Болгарии Цветой Караянчевой, где не только обсуждались пробелы о нашем взаимодействии, но и были выработаны конкретные решения и даны задания по их реализации, например анализ межрегионального взаимодействия, возможность работы болгарских студентов в России, увеличение количества российских стипендий для болгарских ребят.

26 июня 2019 года в рамках этого визита состоялась очередная встреча группы дружбы наших парламентов, членом которой я являюсь где нами был подписан Меморандум о совместной деятельности по реализации различных направлений взаимодействия депутатов и сенато-

ров и выработан по сути план работы на ближайшие три года. Одним из основных пунктов такого взаимодействия считаем развитие межрегионального сотрудничества территорий России и Болгарии. Для нас важно содействовать установлению сотрудничества, наполнить его смыслом, так как мы сенаторы представители регионов, в верхней палате нашего Парламента.

Отмечу, что группы дружбы многочисленны, и вызывает интерес совместная работа, так как настроена на результат и особенно развитие контактов между регионами, в связи с тем, что мы представляем интересы наших территорий и избирателей.

ЗАДАЧИ

Среди первоочередных задач по развитию взаимодействия с Болгарией в гуманитарной сфере на дальнейший период — обеспечение скорейшего подписания межправительственной программы сотрудничества в области культуры, образования и науки на 2018–2020 гг., возобновление деятельности Академической комиссии историков России и Болгарии, планомерное наращивание числа болгар, получающих высшее образование в нашей стране (с 225 чел. до 300 чел.) а также организация перекрестных годов культуры и туризма.

Работы для иностранных студентов — создается рабочая группа в СФ.

Наука — темы для совместных исследований!!!

Для расширения туристического потока в Болгарию необходимо решить вопрос по ВИЗам, которые на сегодняшний день ограничивают передвижения и рассмотреть другие виды виз — электронная виза, виза в аэропорту.

Проинвентаризировать и актуализировать межрегиональные соглашения о сотрудничестве, которых на сегодняшний день подписано свыше 50 между регионами наших государств. У нас породненных городов только 88 с российской стороны и 96- с болгарской.

Работы много! Много интересных людей и идей нас объединяет. Много добрых, нужных людям намерений!

Самое главное помнить совместную историю, уметь дружить! И за дружбу платить дружбой!

Список использованных источников

1. *Афанасьева Н.Д.* История международных отношений [Электронный ресурс]: учебное пособие по языку специальности / Н.Д. Афанасьева, С.С. Захарченко, И.Б. Могилёва. — Электрон. текстовые данные.— Санкт-Петербург: Златоуст, 2016. — 144 с. — Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/67871.html>.— ЭБС «IPRbooks».
2. *Бирюков А.В.* Инновационные направления современных международных отношений [Электронный ресурс]: учебное пособие / А.В. Бирюков, Е.С. Зиновьева, С.А. Крутских. — Электрон. текстовые данные.— Москва: Аспект Пресс, 2010. — 272 с. — Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/8911.html>. — ЭБС «IPRbooks».
3. *Богатуров А.Д.* История международных отношений. 1945-2008 [Электронный ресурс]: учебное пособие / А.Д. Богатуров, В.В. Аверков. — Электрон. текстовые данные.— Москва: Аспект Пресс, 2010. — 520 с. — Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/8897.html>.— ЭБС «IPRbooks».
4. *Карпович О.Г.* Глобальные проблемы и международные отношения [Электронный ресурс]: монография / О.Г. Карпович. — Электрон. текстовые данные. — Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. — 503 с. — Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/83044.html>. — ЭБС «IPRbooks»
5. *Кочетков В.В.* Социокультурные основы международных отношений [Электронный ресурс] / В.В. Кочетков. — Электрон. текстовые данные. — Москва: Академический Проект, 2014. — 464 с. — Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/36578.html>. — ЭБС «IPRbooks».
6. *Орлов А.В.* Внешняя политика и международные отношения России с середины XIX века до 1918 года [Электронный ресурс]: учебно-методическое пособие по дисциплине «Отечественная история» / А.В. Орлов. — Электрон. текстовые данные.— Санкт-Петербург: Университет ИТМО, 2012. — 265 с. — Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/68649.html>. — ЭБС «IPRbooks»
7. *Улунян Ар.А.* Балканский «щит социализма». Оборонная политика Албании, Болгарии, Румынии и Югославии (середина 50-х гг. — 1980 г.) [Электронный ресурс] / Ар.А. Улунян. — Электрон. текстовые данные.— Москва: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2013. — 912 с. — Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/103167.html>.— ЭБС «IPRbooks».

БЪЛГАРИЯ, РУСИЯ И СБЛЪСЪКЪТ НА ЦИВИЛИЗАЦИИТЕ

1. Шест координатни системи на отношенията между Русия и България, и пет характеристики на цивилизационните идентичности

Отношенията между България и Русия могат да бъдат вкарани и разбрани чрез **шест различни координатни системи**, промяната на които ни обяснява и станалото от 19 век насам. Това са съответно: (1) Мултиполярен, монополярен, биполярен свят; (2) Либерално — консервативно; (3) Капитализъм — социализъм; (4) Център — полупериферия — периферия; (5) Геополитическа сила, проявяваща се чрез големината на населението, територията, военната мощ, икономиката и пр.; (6) Цивилизационни идентичности.

От своя страна **цивизационните идентичности могат да бъдат дефинирани чрез пет основни характеристики**. Това са съответно: 1. Религия, 2. Език, 3. Азбука, 4. Обща история и позитивна памет за общо миналото, 5. Общ етнически и расов произход

Тук веднага трябва да добавя, че Самоюел Хънтингтън в неговия бестселър за сблъсъка на цивилизациите не е достатъчно ясен в дефинирането на цивилизациите и извежда на преден план различни характеристики при всяка от тях. При едни от тях е важен религиозния момент, при други териториалния и пр. При така нар. Западна цивилизация, включваща Западна Европа и САЩ имаме събрани заедно религиозно католици и протестанти и това, което я отличава е преди всичко че става дума за развити капиталистически държави от капиталистическия център. При Латиноамериканската цивилизация имаме католицизъм, но тя се разглежда като различна. Когато става дума обаче за България, Гърция, Сърбия, Русия и пр. водещ е религиозният идентификатор. Те са събрани заедно в една Православна цивилизация. Религиозният фактор е валиден и при Ислямската цивилизация. Африканската пък се разглежда преди всичко на териториална и расова основа.

Лично аз смятам, че цивилизационната близост или дистанция могат да бъдат измерени чрез горепосочените пет характеристики и когато между два народа имаме съвпадение на всичките пет характеристики те са в най-висока степен цивилизационно близки, а това от своя страна е предпоставка за общ културен и социален капитал, за взаимна мека сила, за липсващи или минимални етнически дистанции по скалата на Богардус.

Когато се обърнем към България и Русия ще открием, че при тях имаме близост и в петте посочени от мене цивилизационни характеристики, което обуславя фактът, че България е най-русофилската страна в ЕС. В същото време обаче ще открием, че има редица други нации, които имат близост или съвпадение по част от цивилизационните характеристики, а по-други — не. Православие има и в България, и в Гърция, и в Русия, но в същото време имаме различия в език, азбука, етнически корени. Поради това, че по принцип в колективната памет на тези три страни няма тежки травматични събития, то между тях има съответна близост. Ако вземем обаче Полша, която според сравнителните международни изследвания е най-русофобската страна в света, ще видим, че освен славянството всички други четири цивилизационни характеристики по-скоро отдалечават, а не приближават Полша и Русия. Историческата памет спрямо Русия там е силно негативна, имаме различия в религия, азбука, макар и да има сходства като славянски страни и съответно определена близост в езика. В периодите, когато настъпват конфликти, се разгръща активна дейност по промени на цивилизационната характеристика на една или друга страна от по-големите сили, за да могат да я противопоставят на някой друг, както наблюдаваме това в момента в Украйна.

От гледна точка на различните координатни системи, които се характеризират държавите, между България и Русия също има редица сходства, но има и различия. Сходствата са, че и България и Русия са държави от полупериферията на световната система по известната концепция за светът-система на Уолърстейн, Ариги, Гундер Франк, Самир Амин и целия кръг от изследователи, свързани с Центъра Фернан Бродел в Ню Йорк. Това е предпоставка за определена асиметрия на експлоатация и различни форми на неоклониален контрол в отношенията им с развитите капиталистически страни, които в една или друга степен са се възползвали от това за дълги периоди, включително и в момента.

Предпоставка е и за появата на вътрешни разделения между либерали и консерватори, проявяващи се в съответна форма и в Русия и в България. В Русия това противопоставяне приема формата на отношение между западници-либерали и социалисти, от една страна и почвеници — славянофили и консерватори, от друга страна. В България приема формата по-скоро на русофили и русофоби, като русофобите по принцип са западници.

В същото време имаме значителни различия в геополитическата мощ на Русия и България, даващи възможност на Русия по принцип да води една много по-суверенна политика, тъй като по територия, население, военна мощ тя е световна сила. Факт е например, че и по време на Първата и на Втората световна война, тя разполага с най-голямата армия, воюваща на фронта. Днес както виждаме, може да се съпротивлява на държавите от капиталистическия център, да провежда стратегии за суверенна демокрация и цифров суверенитет, за разлика от България.

Към това следва да се добави и фактът, че при всяка от останалите посочени в началото координатни системи имаме променящи се техни характеристики, определящи и характера на взаимодействие между Русия, България и останалия свят. Имаме смени на мултиполярен с биполярен, монополярен и отново мултиполярен свят. Имаме промени в отношенията между център, полупериферия и периферия, между капитализъм и антикапиталистически сили, между глобална доминация на либерализма и доминация на различни версии на консерватизма.

2. Етапи на отношенията между Русия и България в контекста русофилия-русофобия и цивилизационни битки и противопоставяния

Отношенията между България и Русия имат дълга предистория в средновековието и Новото време, минаваща през войните между Руската и Османска империя през XIX преселението на много българи, особено тракийски българи в Руската империя, при което и досега стотици хиляди от тях обитават Молдова, Украйна, Одеска област, където има и богат архив от тяхното минало.

Цивилизационната близост или сблъсък, в който участват България и Русия през последния век и половина са в най-висока степен обусловени от променящите се силови баланси в един свят, в който се проме-

нят в една или друга степен всяка от петте координатни системи, които характеризират мястото на двете страни в него. На тази основа можем да разграничим пет етапа в развитието на отношенията между България и Русия, тяхната цивилизационна близост и опитите тя да бъде променена в една или друга посока в резултат на силовите зависимости, в които са включени те.

Първият етап е този на 70-те години на XIX век, когато в световен план икономически се разгръща така нар. “дълга депресия” между 1873 и 1896 г. и монополярният свят със световен хегемон Великобритания се мултиполяризира постепенно с възхода на Германия и САЩ, които започват битка помежду си. Този етап завършва с края на Втората световна война, когато предходната мултиполярна система става биполярна. В условията на фалита на Османската империя през 1875 г. избухва Априлското въстание и нововъзходящата световна сила Германия поставя началото на битка за световна хегемония като Бисмарк лобира пред Русия за Освобождението на България, защото това ще отслаби ролята на Великобритания на Балканите, а и в Близкия Изток. В тази ситуация става възможно Освобождението на България и русофилията в нея, признателността пред “братята освободители” и формирането на много силна русофилска традиция, проявяваща се и благодарение на творчеството на знаменити български интелектуалци и хора на културата като Иван Вазов.

Излизането на преден план на цивилизационни и национални ценности и идеологии става особено ярко в края на хегемонния цикъл на една държава в капиталистическия център. Именно кризата на хегемонията на Великобритания ще доведе до възход на национализмите и цивилизационните концепции, които в навечерието на Първата световна война ще се възприемат и от германската социалдемократия, разделяща се на интернационалисти, следващи Маркс и представляващи комунистическата тенденция, и националисти-социалдемократи, гласуващи за войната в парламента. Тогава Освалд Шпенглер ще развие своята цивилизационна концепция и напише знаменитата си работа за “Залеза на Запада”. Периодът на двете световни войни и между тях е време на битка за това кой ще стане световен хегемон, който да налага своя модел и визия като универсални и валидни за всички останали.

За да разберем обаче промените в цивилизационните отношения и дистанции между България и Русия би трябвало да видим как цивили-

лизационната им близост се съчетава с другите координатни системи, обуславящи отношенията между държавите, където помежду им има сходства, но и различия. В икономическо, военно, политическо отношение като държави от полупериферията, и в България, и в Русия след Освобождението ни има силни групи от западници-либерали, но България в много по-висока степен икономически попада в рамките на германската сфера на влияние и тази на други западноевропейски страни от капиталистическия център, а не на Русия. България цивилизационно е най-близка с Русия, но икономически, военно, политически като малка страна в полупериферията попада в зависимост от водещата в Европа страна от капиталистическия център — Германия. Политически приема форма на управление, свързана със съчетаване на монархия и либерална демокрация. Именно поради много по-силната икономическа зависимост от Германия тя е въвличена като неин съюзник в двете световни войни, а вътре в страната имаме битка между русофили и русофоби. Русофилията обаче доминира и това добре се осъзнава по време на Втората световна война, когато не се допуска страната да изпрати войски на Източния фронт.

Вторият етап на цивилизационни отношения между България и Русия е между края на 1944 и 1989 г. в един биполярен свят, в който Русия в рамките на СССР е една от двете световни военни сили, която се опитва да настигне своя конкурент и в икономическо отношение. Това е времето, в което цивилизационната близост между България и Русия се съчетава с всички останали типове взаимодействия — икономически, политически, идеологически. Неслучайно в началото на този период се ражда прословутата фраза на Георги Димитров за дружбата със СССР като “слънцето и въздуха за всяко живо същество”. Цивилизационната близост е съчетана с идеологическа, икономическа и с виждания не само за общо минало, но и за общо бъдеще. При това знаменити руски учени като Дмитрий Лихачов в този период признават ролята на малка България в създаването и разпространението на базисни характеристики на общата цивилизационна идентичност като азбуката и православната религия

Именно поради най-високата цивилизационна близост със СССР България е единствената страна в Източна Европа, която не създава проблеми на своя съюзник. Няма унгарските събития от 1956 г., няма чешките от 1968 г., няма полските от 1980 г., когато се появява “Со-

лидарност”, няма действията на Румъния и Чаушеску по посока на за-силване връзките с други страни, за сметка на Русия. Всеки българин мнал през образователната система след 1944 г. учи задължително и руски език още от началното училище и ползва много активно руска литература. Хиляди българи завършват в СССР. Нещо повече, България се характеризира с по-висока степен на идеологическа и политическа стабилност дори от СССР, където се появяват известни дисиденти като Сахаров, Солженицин, Зиновиев и пр. В България няма такива фигури и дори Жельо Желев, който е представян за дисидент работи в Института по култура под ръководството на дъщерята на Тодор Живков и в един кабинет с неговата внучка, а книгата му за “Фашизма” излиза след обаждане от името на Людмила Живкова.

Третият етап на отношенията между България и Русия е по времето на перестройката между 1985 и 1989 г., когато Горбачов се отказва от предходния тип икономически отношения и започва радикална геополитическа и идеологическа промяна. Българският лидер Живков не е съгласен с това, пише писмо до Горбачов, опитва се да маневрира, развивайки отношения с Япония и Германия, търси идейни алтернативи. Известно е например, че едно от нещата, които прави Горбачов е отказът от Маркс и марксизмът още в началото на своята кариера в Политбюро, когато в края на 1984 г. отива в Лондон и за първи път в историята на СССР не посещава гроба на Маркс и не поднася цветя на него. За този случай ми е разказвал през 1990-те години Александър Зиновиев при моя среща с него в Института по философия към РАН. Той по това време е бил в Германия и когато разбрал, че Горбачов не отива на гроба на Маркс произнася пророческите думи “началось величайшее предательство”.

Проблемът е, че след това Горбачов се опитва да наложи отказът от Маркс и на Живков. И тук стигам до мой личен спомен, когато през пролетта на 1989 г. бях директор на Института по философски науки ми се обадиха от ЦК на БКП и ми казаха: “Проф. Проданов, от името на другаря Живков ви каним като гост на пленума на ЦК в края на седмицата. Той има молба да се изкажете по много важен за него въпрос. Другарят Горбачов му казал, че Маркс вече не е актуален и не обяснява ставащото в съвременния свят, поради което трябва да заменим класовите ценности с общочовешките. Можете ли да обясните на членовете на ЦК дали това наистина е така или не е?”. Отидох и се изказах, но горбачовската пере-

стройка се оказа наистина катастрофа, както предвиждаше Александър Зиновиев и това предопредели и геополитическия и формационен разпад на съветския тип социализъм в СССР и Източна Европа, а с това и социално-икономическа и политическа реставрация на капитализма и в България. В крайна сметка Живков беше сменен със съдействието и на Горбачов, подкрепил преврата срещу него и така България бе вкарана в нова геополитическа зависимост, което от своя страна даде началото на реставрацията на капитализма, маскиран с надянатата още от Горбачов перестроечна маска за “демократизация” и “преход към демокрация”. Поради това обаче, че българската икономика бе най-тясно свързаната със СССР в Източна Европа, с най-голям дял на търговията ни със СССР, то и разпадът на СССР и връзките на България с него имаха най-деструктивен характер именно в нашата страна, в сравнение с цяла Източна Европа.

Четвъртият етап е на монополярен глобализиран неолиберален свят под американска хегемония в двете десетилетия след 1989 г. до 2009 г. — това е времето на разпада на СССР и елциновите реформи. И в двете страни се извършва реставрация на капитализма. Възниква клептократски и периферен капитализъм, който разрушава и разграбва създаденото от социализма богатство. Изтичат гигантски финансови и човешки ресурси към развитите държави. Мащабите на икономически и демографски загуби са по-големи отколкото в предходните световни войни. Българският капитализъм обаче е много по-компрадорски, защото възниква в малка и зависима страна, която трудно може да действа суверенно, особено в ситуация на нов монополярен свят, в който САЩ налагат както директно, така и със свръхмощни идеологически апарати своята воля, представяйки неолибералния глобализиран капитализъм под американски контрол като “краят на историята” и светлото бъдеще на цялото човечество.

Управляващите в България и Русия елити разсъждават по сходен начин. Горбачов още по време на перестройката говори за “общ европейски дом”, а в България един от президентите през 1990-те години ще обяви “нов цивилизационен избор”, различен от предходния, съчетаващ цивилизационното минало със социалистическото настояще и бъдеще, сега вече в нова посока — тази на неолиберална капиталистическа Европа.

Още през 1990-те години обаче ще се появят и алтернативни тенденции на заместване на глобализирания и американизиран неолибе-

рализъм с цивилизационни сблъсъци, уловени в работите на Самюел Хънтингтън. Не къде да е, а на Балканите започна сблъсък на цивилизациите през 90-те години и това даде емпиричен материал за книгата на Хънтингтън. Югославия се разпадна и води войни на цивилизационна основа — православна Сърбия срещу мюсюлманските Босна и Косово и срещу католическата Хърватия, но не и срещу православна Македония. И именно тогава Русия при Елцин, която преди това като че ли беше приела не просто поражението си от Запада, но следваше неоспоримо посоката, към която водеха света САЩ, реагира за първи път така остро десет години след като бе обявен краят на студената война. Министърът на вътрешните работи на Русия Сергей Степашин заяви, че «агресията против Югославия в известен смисъл е агресия също и против Русия». Руският парламент с огромно мнозинство на гласовете прие решение, според което президентът Елцин трябва да даде указания за доставки на оръжие и военна техника в Югославия до 15 април 1989 г. и се предполага, че ако не направи това, ще започне процедура на импийчмънт срещу него. Лидерът на националистите В. Жириновски започна да създава организация за набиране на отряди от доброволци за изпращането им в Сърбия, а лидерът на компартията Геннадий Зюганов изиска да бъде задействан руският ядрен потенциал, каквото желание демонстрират и много военни.¹ В книгата си «Сблъсъкът на цивилизациите» Хънтингтън ще каже: *“В бивша Югославия Русия подкрепя православна Сърбия, Германия подпомага католическа Хърватска, мюсюлманските страни се съюзават в подкрепа на босненските и албанските мюсюлмани. Като цяло Балканите се балканизират отново на религиозна основа.”*²

Пети етап на отношенията между България и Русия настъпва през последното десетилетие и особено след глобалната икономическа криза през 2008 г. с възхода на мултиполярния свят и опитите на Русия да спре тенденцията на по-нататъшен разпад, за създаване на суверенна демокрация и завръщане на световната арена като нова сила. В глобален план започнаха търговски, технологични, валутни войни, възход на консерватизми, национализ-

¹ Волков, Владимир и Петер Шварц. Россия и война на Балканах, В: <http://www.wsws.org/ru/1999/apr1999/balk-a27.shtml>, 27 априля 1999

² Хънтингтън, С. Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред, С., Обсидиан, 2000, с. 177.

ми, неофашизми, върви процес на криза на либералната демокрация, разпад на глобализирания и американизиран неолиберален световен ред, възход на всички видове неравенства. Появяват се симптоми на разпадни тенденции в ЕС, започнали с излизането от него на водеща страна като Великобритания, а още доста време преди това войната на САЩ в Ирак демонстрира появата на разделение между “стара” и “нова Европа”. Протичат разпадни процеси сред системните леви и десни партии в повечето европейски страни, които засилват хаотичните процеси в него. В момента имаме и възход на стратегии за цифров суверенитет в Китай, Русия, а сега и в САЩ. В глобален план вървят религиозни войни още от 90-те години на XX век с възхода в началото на Ал-Кайда, а след това на ИДИЛ. Редица от предходните договорености губят сила. В тази ситуация България е обвързана със САЩ, НАТО и ЕС, които в нарастваща степен са в конфликт с Русия. По границите на Русия се водят военни учения и увеличава количеството оръжия и армии насочени срещу нея.

В своите доклади за националната сигурност българските управляващи политически елити днес разглеждат Русия като заплаха за сигурността. Така бе в доклада за национална сигурност, подготвен от правителството на ГЕРБ през 2016 г. След това през 2017 г. имаше известно смекчаване на тона. В доклада за национална сигурност за 2018 г. се откриват рискове в “активното използване от Русия на хибридни операции и заплахи за употреба на военна сила при защита на своите интереси”. Говори се, че “Кибератаки и дезинформационни кампании, представляващи част от така наречената хибридна война, продължават да са основно средство за формиране и разпространение на превратни представи и стереотипи с антиевропейска насоченост в редица държави — членове и кандидати за членство в ЕС и подкопават единството на ЕС и НАТО.”³ В същото време обаче огромната част от българските граждани, според социологическите изследвания, не само че не смята Русия за опасност за националната сигурност, но е и убедена, че ако България бъде нападната от друга страна, би следвало да се обърне за помощ към Русия.

³ България вернула Россию в список “угроз национальной безопасности”, http://www.iarex.ru/news/67956.html?_utl_t=fb&fbclid=IwAR2_3Sf0GME_iw7wWWn6YanNY9NrruieXo5TF6_QqayvGHCLElvt2Te_bQQ, 19 июля 2019

3. Нови цивилизационни противопоставяния в рамките на разпада на монополярния неолиберален американизиран порядък

Либерализмът и социализмът като идеологии на Просвещението бяха инструменти за идеологическо обединение на масите чрез модели на бъдещето. Последователно и единият, и другият загубиха почва в Източна Европа и в развитите западни страни. Най-напред умря бъдещето на комунизма през 1989 г. В Китай то продължава да съществува, но в китайска цивилизационна версия, а не като претенция за универсално бъдеще на човечеството.

Сега умира светлото неолиберално американоидно бъдеще, а големият печеливш през последните три десетилетия в света е Китай — една страна, която извежда на преден план своята цивилизационна идентичност, а не глобална идеология на бъдещето. С кризата на неолибералния глобализъм и разпадането на монополярния американски свят, основен механизъм за обединение става миналото, а то е свързано с вече формираните идентичности и цивилизационни обединения и разделения. Започва гигантска битка за тяхната промяна, битка на идентичностите. След като призна, че “краят на историята” е била една илюзия Фукуяма написа своята книга за идентичностите. Сега там е основната битка. Тя се проявява в криза на политиките на мултикултурализъм, антиемиграционна вълна, строеж на стени по границите на държавите, търговски, технологични, хибридни, информационни войни. Войната за бъдещето се заменя с война за миналото и неговото пренаписване.

Засилените вътрешни противоречия в страни като САЩ и Великобритания, поляризацията в тези общества водят до стремеж за създаване на образ на врага, чрез който да се обединят разделените народи, така както това става при кризата през 1930-те години, когато в САЩ, Великобритания, скандинавските страни, Полша и на много други места този образ се открива в евреите. Сега паралелно с възхода отново на антисемитизма, много по-силни проявления намира русофобията, особено след Майдана в Украйна. В стратегията за национална сигурност на САЩ Русия е характеризирана като враг. В специален доклад от 2019 г. на известният американски мозъчен тръст Ранд корпорейшън се формулират основните инструменти и сценарии, чрез които Русия да бъде поставена на колене и смачкана, като за тази цел се използват

всички останали държави, въведат нови санкции, засили извличането на човешки капитал, налагат различни санкции, водят се съответните енергийни, валутни, технологически войни и подготовка за реална война. В специален раздел, в който се разглеждат средствата за информационна и идеологическа война срещу Русия се обръща особено внимание на подкопаването на доверието в руската политическа система, създаване на впечатление, че управляващите там не защитават публичните интереси и делигитимира държавната власт, да се насърчават протести и други форми на съпротива, да се разрушава позитивния образ на Русия, т.е. да се стимулира русофобията навсякъде.⁴ България, където позитивният образ на Русия е по-силен отколкото във всички останали страни в ЕС и Източна Европа съвсем естествено е превърната в една от основните мишени за разрушаване образа на Русия и за русофобска пропаганда. Нещо повече, вече имаме ситуации, при които русофили се арестуват, оковават във вериги и обявяват за “руски агенти”.

В много отношения противопоставянията между русофили и русофоби у нас се преплитат с противопоставяния между комунисти и антикомунисти, либерали и консерватори. Като цяло крайните антикомунисти са и крайни русофоби. Либералите, представени сред така нар. “демократи” са в огромната си част проамерикански ориентирани и в една или друга степен русофоби. При немалка част от консерваторите имаме в една или друга степен симпатии към Русия и готовност да се признава цивилизационната близост. България се оказва в центъра на нова студена война и тъй като това е страната с най-голяма русофилия в ЕС. то на нея се обръща особено внимание от големите сили на Запад, които действат на няколко основни равнища, опитвайки се да намалят ролята и влиянието на русофилите.

Първо. Поставяйки под контрол основни политически сили, институции, политици, разделяйки политическите на русофили и русофоби, като либералната десница е крайно русофобска, двете основни системни партии формално се опитват да лавират между Изтока и Запада, но на власт се подчиняват на натиска на Запада за разрушаване на икономическите връзки с Русия. Директно се отива дори към политически репресии в определени случаи. Три примера. Първият е с колежка от сферата на науката, която посети Крим за една конференция и наскоро

⁴ *Dobbins, James at al. Overextending and Unbalancing Russia, Rand Corporation, 2019.*

ми се обади, че от съответното посолство звъннаха на нейния ръководител и поискаха да бъде наказана. Другият случай е с известна дама, политик от системна партия, бивш зам.министър, посетила Крим, за което неин колега от същата партия, бивш министър поиска да бъде изключена от партията. Трети случай с мой колега в областта на науката, участвал в конференция за русофобията у нас. В научния институт, в който работи при директора са отишли представители на водещото либерално НПО у нас и са поискали да се вземат мерки за ограничаване на възможностите той да заема каквито и да е административни позиции, както и възпрепятстване на научния му растеж.

Второ. Чрез контрол върху медиите и неправителствени организации, които извършват аналитична русофобска дейност, сочейки врага. Няколко неправителствени организации през последните няколко години получиха общо няколко милиона за осъществяване на анализи на партии, медии, сайтове, хора които имат русофилски нагласи и срещу тях трябва да се води война. Центърът за изследване на демокрацията подготви заедно с Центъра за стратегически и международни изследвания във Вашингтон огромен анализ за влиянието на Русия в Източна Европа и битката срещу нея. Отделно екип свързан с либерални НПО-та публикува голяма доклад за така нар. “антидемократична пропаганда”, за който получи около половин милион, където се фиксираха хора и медии, срещу които трябва да се води борба, тъй като проявяват позитивно отношение към Русия. Подобен доклад от трето НПО се занимава внимателно с политическите партии и ги анализира през призмата за Русия или Запада.

Трето. В дигиталното пространство се разгръща гигантска битка, в която серия от сайтове и блогъри, финансирани по съответния начин разгръщат русофобска пропаганда. При това сред тях има сайтове, които публикуват материалите си на десетки европейски езици и тези от постсъветското пространство.

Четвърто. Поставяне под различни форми под контрол на системата на образование и съответно на образованието в сферата на историята и литературата. Пренаписване на учебниците по история, от които изчезват много от позитивните ни елементи в отношенията с Русия и особено периода на СССР и ролята на СССР след 1944 г., за което дори българското външно министерство излезе със специална декларация във връзка с изложба на руското посолство у нас, посветена на освобож-

дението на Европа от нацизма. Допълнително изостряне на противопоставянето имаме и от резолюция на европейския парламент, изкарваща СССР виновен за Втората световна война и призоваваща за премахване на всички паметници, свързани с него.

Заклучение

Опитът от новата студена война през последните години показва, че в редица случаи съсредоточването на средства и усилия могат да доведат до промени в национална, етническа, цивилизационна идентичност. Типичен пример в това отношение са балтийските републики с тяхната русофобия, а така също и Украйна.

В самата Русия стои въпросът за обединяваща идентичност и идеология, тъй като имаше доскоро противопоставяне на либерали-западници и консерватори, на руснаци росияни. Дискутира се дали руската или евразийската идентичност трябва да бъде в центъра на обединението.

В мултиполярната битка, започнала с всякакви средства, в която България е вкарана в единия лагер поляризацията ще нараства. Независимо от това обаче огромната част от българите продължават цивилизационно да се идентифицират с Русия и етническите дистанции между българи и руснаци са минимални. Възниква любопитен синдром. Загубата на доверие в политици и медии, в неолибералното бъдеще от 90-те години, в пътя към Европа, апокалиптичните възприятия за бъдещето се компенсират у немалка част от българите от надеждата в ново спасение от Дядо Иван.

Паралелно с това на повърхността на политиката като държавни фигури яростните русофоби като президента Плевнелиев, бившият зам.-председател на ГЕРБ и сега ръководител на евроатлантическо НПО Цветан Цветанов, бившият министър на отбраната Николай Ненчев са изхвърлени от политиката и на тяхно място има хора, които се старят да бъдат по-гъвкави. Възстановен е междудържавния диалог както чрез посещенията на премиер, президент и председател на Народното събрание в Русия, така и чрез идването в България на руския премиер и действията по възстановяване на енергийните проекти, особено в контекста и на това, което прави Германия със Северен поток 2. Влизаме в един мултиполярен свят на протекционистки войни и прокси войни, в който битката ще се разгаря, но и предпоставките за разпад на връзките меж-

ду България и Русия, чието начало бе поставено от Горбачов и Елцин вероятно ще отслабват. Ще имаме политици и финансирани от Запада НПО-та, както и медии, борещи се с Русия, но разпадът на монополярния глобализиран свят ще създава предпоставки и за ново развитие на отношенията между България и Русия.

Козин Владимир Петрович

член-корреспондент Российской Академии военных наук
и Российской Академии естественных наук,
ведущий эксперт Центра военно-политических исследований
МГИМО МИД России

КЛЮЧЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЕВРОПЕЙСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ДЕВЯТЬ УГРОЗ И ДЕВЯТЬ ПЕРВООЧЕРЕДНЫХ ПУТЕЙ ИХ БЛОКИРОВАНИЯ

Страны Европы сегодня сталкиваются с гораздо большим количеством военных вызовов и угроз, чем это было в 1990 году, когда собравшиеся в Париже страны приняли «Хартию для новой Европы».

Эти вызовы и угрозы многогранны и они затрагивают все без исключения европейские государства.

К ним относятся усиление опоры США и НАТО на ракетно-ядерные вооружения и вероятность появления их новых типов на европейском континенте, развертывание в Европе и вокруг нее наземных и морских ударных элементов системы ПРО, сосредоточие во многих европейских странах тяжелых видов обычных вооружений, появление здесь новых командно-штабных структур и возросшее количество военных учений и маневров, имеющих наступательный характер, а также масштабы авиаразведывательной активности.

Подобная ситуация затрагивает не только страны, не входящие в НАТО, но и государства, которые являются членами этого военного союза.

Отрицательные факторы

В целом, на перспективное развитие военно-политической обстановки в Европе уже отрицательно влияет тот факт, что на протяжении последних двух с половиной лет после прихода к власти Республиканской партии в США Москва и Вашингтон так и не начали предметный диалог по проблематике стратегической стабильности, несмотря на встречи президентов двух стран, состоявшиеся в Гамбурге, Хельсинки и Осаке. В сфере контроля над вооружениями до сих пор существуют непреодолимые тупики, рифы и отмели.

1. На перспективное развитие военно-политической обстановки в Европе отрицательно повлияет весьма вероятный отказ США от продления Договора СНВ-3 на последующие пять лет после того, как 5 февраля 2021 года он прекратит свое существование. Договоренность лидеров России и США о начале консультаций по Договору СНВ-3, о чем они договорились на саммите «Группы 20» в Осаке, пока не позволяет сделать позитивный прогноз о возможности продления этого договора до 2026 года. На этом пути имеются слишком много препятствий военно-политического и военно-технического характера, а также субъективных подходов со стороны Вашингтона. Например, в своем интервью 18 июня этого года советник президента по вопросам национальной безопасности Джон Болтон заявил, что его продление: «невероятно»¹.

С 2026 года в США начнется создание качественно новой стратегической ядерной триады. Сохранится постоянное развертывание в Европе американских стратегических тяжелых бомбардировщиков, способных нести ядерное оружие (они уже патрулируют районы Балтики и Черного моря). Авиационные средства по доставке ядерного оружия усилят новые многоцелевые истребители-бомбардировщики США «F-35», которые уже поступают в европейские государства.

2. На перспективное развитие военно-политической обстановки в Европе негативно повлияет односторонний и инициативный выход США 2 августа 2019 года из Договора о ликвидации ракет средней и меньшей дальности, который они нарушили за последние 20 лет 117 раз, когда при испытании ракет-перехватчиков системы ПРО они использовали учебные ракеты средней и меньшей дальности шести типов². Здесь следует особо отметить, что Российская Федерация никогда не нарушала этот договорный акт. Вашингтон на протяжении последних семи лет активно вводил и до сих пор вводит в заблуждение своих союзников по трансатлантическому альянсу и мировое сообщество в целом о его «не-

¹ *Kimball, Daryl*. Bolton's Attempt to Sabotage New START//Arms Control Today. 2019. July/August. Vol. 49. Number 6// <https://www.armscontrol.org/act/2019-07/focus/boltons-attempt-sabotage-new-start>; *Kimball, Daryl and Taheran, Shervin*. Bolton Declares New START Extension 'Unlikely'//Arms Control Today. 2019. July/August. Vol. 49. Number 6// <https://www.armscontrol.org/act/2019-07/news/bolton-declares-new-start-extension-unlikely>.

² *Козин, Владимир*. Перспективы Договора о ликвидации РСМД 1987 года. Белая книга. 2018: МГИМО. С. 60–76.

соблюдении» российской стороны, так и не представив никаких доказательств. Своим выходом из Договора о ликвидации РСМД США собираются развернуть на европейском континенте три вида новых ядерных ракет средней дальности, к созданию которых они уже приступили. Над Европой вновь возникло повторение декабрьского «двойного решения» НАТО 1979 года, которое привело к появлению ядерных «Першингов» и Томагавков» в 80-е годы в Европе.

3. На перспективное развитие военно-политической обстановки в Европе отрицательно влияет фактор сохранения тактического ядерного оружия США на территории четырех европейских государств и азиатской части Турции, а также появление у них новой корректируемой ядерной авиабомбы «B-61-12» в 2020 году. Она может быть использована для применения в региональных конфликтах, поскольку имеет два варианта боезарядов малой мощности, то есть ниже 5 килотонн³. А США открыто говорят о применении таких боезарядов.

Нельзя не учитывать, что вот уже свыше 15 лет продолжается опасная круглосуточная и круглогодичная операция НАТО «Балтийское воздушное патрулирование» в небе трех государств Балтии (Латвии, Литвы и Эстонии), в которой принимают участие самолеты истребители-бомбардировщики «двойного назначения» стран НАТО, способные нести на борту ядерное оружие⁴.

4. На перспективное развитие военно-политической обстановки в Европе отрицательное воздействие оказывают наступательные военные стратегии США и НАТО в целом. Соединенные Штаты как ведущее государство альянса сохраняет в своей обновленной ядерной стратегии 2018 года формулировку о нанесении первого «упреждающего и превентивного» ядерного удара. В общей сложности эта стратегия имеет 14 оснований применения ядерного оружия, что в семь раз больше аналогичных оснований, которые имеет российская ядерная доктрина, имеющая только два основания, которые предусматривают лишь ответное применение ядерных вооружений⁵.

³ *Kozin, Vladimir.* U.S. Tactical Nuclear Weapons: Reductions or Modernization?" Moscow. 2017. PP. 287–405.

⁴ Ядерный кризис с целью «защиты воздушного пространства государств Балтии// Еженедельник «Звезда. 2019. 9 апреля// <https://zvezdaweekly.ru/news/t/2019431125-1L4ap.html>.

⁵ Nuclear Posture Review. Washington. The White House. 2018. PP. 20–54.

Опасность развязывания ограниченной или всеобщей ядерной войны усиливается тем обстоятельством, что президент США пользуется единоличным правом применения ядерного оружия без санкции на это Конгресса и без объявления войны. Такое право за ним вновь подтвердила новая директива о применении ядерного оружия в США, названная «Операции применения ядерного оружия», одобренная 11 июня 2019 года⁶.

5. На перспективное развитие военно-политической обстановки в Европе негативное воздействие произведет дальнейшее укрепление в Европе потенциала противоракетной обороны США, что выразится в появлении в Польше их второй по счету операционной базы ПРО в 2020 году (первая уже поставлена на боевое дежурство в Румынии), а также увеличение корабельной группировки ВМС США и ряда других стран-членов НАТО с ракетами-перехватчиками ПРО в морях и океанах, омывающих европейский континент. Эти базы могут иметь наступательные виды вооружений, например, крылатые ракеты типа «Томагавк». Новая стратегия противоракетной обороны США 2019 года предусматривает использование их для нанесения удара по России еще до запуска российских МБР⁷. Красноречивое признание.

6. На перспективном развитии военно-политической обстановки в Европе отрицательно скажется принятая на саммите НАТО в Брюсселе в июле 2018 года формула развертывания потенциала сил быстрого развертывания «30 x 4» в составе 30 сухопутных бригад, 30 корабельных группировок и 30 авиаэскадрилий, которые смогут быть развернуты в течение 30 суток или даже меньше и вести активные наступательные операции в этой части света. Авиация НАТО увеличила свою разведывательную активность около территории России в 10 раз (в неделю происходит 10–15 перехватов самолетов альянса)⁸.

7. На перспективное развитие военно-политической обстановки в Европе в негативном ключе скажется то обстоятельство, что к 2024 году все государства, входящие в Североатлантический союз, будут обязаны поднять планку своих военных расходов до 2 процентов

⁶ Nuclear Operations. Joint Publication 3-72. Washington: Joint Chiefs of Staff. 2019, June 11. PP. ix, IV-1.

⁷ Missile Defense Review. Washington: Defense Department. 2019. P.33.

⁸ В последнюю неделю июня 2019 года авиация НАТО 26 раз приближалась в территории России.

от ВВП и даже до 4 процентов после достижения названного рубежа. По крайней мере, такой максимальный потолок обозначил президент Дональд Трамп на прошлогоднем саммите НАТО в Брюсселе⁹.

8. На перспективное развитие военно-политической обстановки в Европе отрицательно повлияет возможное возобновление ядерных испытаний Соединенными Штатами в штате Невада и их твердый отказ ратифицировать Договор о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний, что усилит напряженность между Европой и США, между Россией и США.

9. Наконец, на перспективном развитии военно-политической обстановки в Европе отрицательно скажется начало гонки вооружений в космическом пространстве.

Хотя все эти оценки носят сугубо субъективный характер, они, тем не менее, основаны на реальном развитии военно-политической ситуации в Европе и вокруг нее. Не случайно, что стрелки символических часов Судного дня максимально приблизились к полуночи — к опасной черте ядерного Армагеддона. С 24 января 2019 года они показывают 23 часа и 58 минут¹⁰.

Все эти обстоятельства свидетельствуют о том, что угроза ядерной войны в Европе и в мире в целом стала значительно ближе, чем пятьдесят лет тому назад. США понизили порог применения ядерного оружия, причем резко. Это крайне опасная тенденция, которая тревожит все больше людей не только на огромном пространстве от Лиссабона до Владивостока, но и в мире в целом.

Подобная тенденция должна быть остановлена и повернута вспять.

⁹ *Козин, Владимир*. Эволюция стратегических и тактических ядерных вооружений США и особенности их применения в XXI веке». Москва: МГИМО МИД России. 2019. С. 330–379.

¹⁰ *Козин, Владимир*. Кто или что влияет на ход «Часов Судного дня»? Их виртуальный циферблат показывает, как близко ядерный апокалипсис // Интернет-аналитический портал «Инфорос». 2019. 31 января // <http://inforos.ru/?module=news&action=view&id=84812->. Чтобы выйти из войн, надо выйти из НАТО». В Европе начался процесс создания специфического движения антивоенной и одновременно антинаатовской направленности, и он может быть активизирован // Еженедельник Звезда. 2019. 23 апреля // <https://zvezdaweekly.ru/news/t/2019422955-0tVRs.html>.

Практические предложения

В этой связи представляется важным осуществить следующие практические меры в приоритетном порядке

1. Россия и США, а также все остальные ядерные государства могли бы договориться о взаимном неприменении ядерного оружия в первом ударе. Это самый простой способ удержать движение к катастрофе путем ошибок, как однажды назвал свою монографию бывший министр обороны США Роберт Макнамара — «Blundering into a Disaster». Достижение такой договоренности облегчается тем, что в середине 90-х годов прошлого века Великобритания, США и Франция заключили с Россией на взаимной основе отдельные двусторонние «соглашения о неацеливании» ракетно-ядерных средств (т.н. “de-targeting agreements”), которые до сих пор остаются в силе. Договоренность о полном неприменении ядерного оружия действует между Россией и КНР.

2. США должны полностью соблюдать Договор о ликвидации РСМД и не разворачивать в Европе и Азиатско-Тихоокеанском регионе новые баллистические и крылатые ядерные ракеты средней дальности.

3. США следует вывести все без исключения свое тактическое ядерное оружие из Европы и азиатской части Турции, которое находится там с начала 50-х годов прошлого века, а также дать политически и юридически обязывающее обещание не размещать его в Европе и Азиатско-Тихоокеанском регионе.

4. Должна быть полностью прекращена операция НАТО «Балтийское воздушное патрулирование» в небе трех государств Балтии как дестабилизирующая операция с потенциальным использованием ядерных средств передового базирования.

5. Россия и США должны договориться о сбалансированной пропорции между стратегическими ракетами-перехватчиками системы ПРО и количеством носителей стратегических ядерных вооружений, а также о географических зонах, которые были бы закрыты для размещения в них таких ракет-перехватчиков. США должны ликвидировать свои комбинированные операционные базы ПРО в Румынии и Польше двойного назначения, а также не разворачивать элементы ПРО в Южной Корее и Японии.

6. США обязаны ратифицировать ДВЗЯИ и не проводить никаких ядерных испытаний.

7. Россия и США должны договориться о распространении Соглашения о предотвращении инцидентов в открытом море на атомные подводные ракетоносцы и атомные ударные подводные лодки, находящиеся в подводном положении. Это необходимо сделать с одной целью: исключить возможность их столкновений и возникновения крайне опасных ситуаций.

8. США должны пересмотреть свою ядерную стратегию, перейдя в ее основе на оборонительное ядерное сдерживание, которое никому не угрожает.

9. Космические государства должны подписать международный Договор о предотвращении размещения оружия любого вида в космическом пространстве, а также Договор о неприменении первыми ударных космических вооружений как против объектов в космосе, так и из космоса против целей на Земле.

Резюме. Итак, имеются: девять опасных факторов, ведущих к ядерной войне. Они усиливаются отказом Вашингтона вновь подтвердить формулу: «Ядерная война не может быть развязана, так как в ней не будет победителей». С другой стороны есть и девять решений, блокирующих такой возможный трагический исход¹¹. Разумеется, это только первоначальные, первоочередные предложения. При условии их реализации можно было бы пойти дальше по пути обсуждения более широкой повестки дня в сфере контроля над вооружениями.

Российские и болгарские государственные и политические деятели, эксперты и представители некоммерческих организаций вполне могут внести большой вклад в решение проблем европейской безопасности в этот сложный период развития Европы. В этой связи предлагаю создать **российско-болгарскую Группу экспертов открытого состава для рассмотрения вопросов стратегической стабильности и разработки конкретных предложений по ее укреплению.**

¹¹ *Козин, Владимир.* К чему приведет взлом системы контроля над вооружениями Вашингтоном? Беспокоящие итоги политики США на этом направлении в 2018 году // Интернет-аналитический портал «Инфорос». 2019. 10 января // <http://www.inforos.ru/?module=news&action=view&id=83450>; *Kozin, Vladimir.* Can Donald Trump's Recent Nuclear Arms Control Initiatives Be Implemented? // *Oriental Review.* 2019. 10 May // <https://orientalreview.org/2019/05/10/can-donald-trumps-recent-nuclear-arms-control-initiatives-be-implemented>.

140 ГОДИНИ БЪЛГАРО-РУСКИ ОТНОШЕНИЯ — ПРОБЛЕМИ В ОФИЦИАЛНИТЕ И УСПЕХИ В ОБЩЕСТВЕНИТЕ ВЗАИМОТНОШЕНИЯ

На пръв поглед темата за 140-годишнината от установяването на дипломатически отношения между Княжество България и Русия изглежда далеч от немалкото днешни проблеми на българо-руските отношения, но само на пръв поглед, защото ролята, която Русия играе за началото на модерната българска държавност, в изграждането на държавните институции и на българския парламентаризъм има огромно значение за емоционалното отношение на българския народ и до ден днешен. Точно заради причинно-следствената връзка между изпъстрените с поврати събития в двустранните отношения ще анализирам нееднозначните официални отношения между младата балканска българска държава и обширната евразийска империя.

Установяването на дипломатически отношения не става лесно, както не е лесна и цялата им последвала история от 7 юли 1879 г., когато руският дипломатически агент и генерален консул Александър Давидов връчва акредитивните си писма на българския княз Александър Батенберг¹. Обстоятелствата и предизвикателствата през различните периоди са различни, някои от тях имат геополитически характеристики, други политически, а трети — психологически, които също не бива да се пренебрегват.

Ще започна с общ преглед, който очертава параметрите на проблемите. От цялата история на официалните българо-руски връзки ще обособя периодите, когато те са били прекъснати: за пръв път това става на 5 ноември 1886 г. до 2 февруари 1896 г.; за втори път през септември 1915 г., когато България влиза в Първата световна война на страната на Централните сили срещу Антантата и Русия, но са възстановени след като революционна Съветска Русия подписва сепаративния Брест-Литовски

¹ *Матеева, М.* История на дипломатическите отношения на България. Български бестселър, Национален музей на българската книга и полиграфия. С., 2005, с. 391.

мирен договор с Централните сили, отношенията са възстановени през април 1918 г., но за кратък период до капитулацията на България на 29 септември с.г., след което трябва да минат 16 години преди да бъдат установени от правителството на деветнайсетомайците на 23 юли 1934 г.; този път те се запазват в продължение на десет години и са прекъснати от Съветския съюз, обявил краткотрайна, сиреч за по-малко от 4 дни, война на България на 5 септември 1944 г. След което отношенията не са прекъсвани и до ден днешен, независимо от върховете и спадовете до днес. **Рекапитулацията** показва, че в продължение на 30 от общо 140 години България и Русия не поддържат отношения, или за 21% от периода. Само този факт показва проблемността в двустранните отношения.

Двустранните отношения започват в атмосфера на еуфория от ново-придобитата държавност и благодарност към Русия. От самото начало обаче се появяват трудностите, свързани със статута и признаването на българските представители в Петербург. Пръв в руската столица пристига д-р Константин Стоилов, назначен още през 1879 г., но изпратен през 1983 г. Мисията му остава нереализирана, тъй като от руска страна не е дадено съгласие за приемането му и след месец пребиваване, той е принуден да напусне империята². Причината е задълбочаващият се конфликт на княз Александър Батенберг с руските генерали, а резултатът е първото скъсване на отношенията³. Възстановени са след години на противопоставяне и то едва след като новият български княз Фердинанд Сакскобургготски отстранява Стефан Стамболов от управлението⁴, за да

² ЦДА, ф. 176, оп. 1, а.е. 135, л. 1–7.

³ Скъсването е свързано с мисията на императорския пратеник ген. Н. Каулбарс, поставил ултимативни искания на българските власти, които нарушават конституционните разпоредби на Княжество България. Въпреки това българското правителство се съгласява да отмени военното положение и да освободи арестуваните преди това офицери, деронирали княз Александър I Батенберг, но отказва да отложи изборите. Конфликтът между ген. Каулбарс и българското правителство ескалира, стига се до руска демонстрация на сила с пристигането на два руски военни кораба под предлог да защитят руските поданици и в края на краищата до скъсване на дипломатическите отношения на 6 ноември 1886 г. — История на България. Т. 7, Изд. на БАН. С., 1991, 239–244.

⁴ В резултат на успеха на Стамболов да овладее българския политически живот той развива диктаторски мариер, включително отказва да се съобразява

получи признанието на руския император Николай II. При тези условия на 28 декември 1896 г. е открито първото българско дипломатическо агентство в Петербург, оглавно от д-р Димитър Станчов. Забавянето е компенсирано от доброто отношение към българските представители, които се радват на всички дипломатически права, въпреки противодействието на османските представители заради васалния характер на Княжество България.

Доброто руско отношение обаче проличава при обявяването на независимостта на България на 22 септември 1908 г., когато Руската империя първа признава българската независимост на 7 април 1909 г. — само ден след подписването на Истанбулския протокол. От този момент българските дипломатически представителства стават легации⁵.

Новопридобитият суверенитет тласка България към опити за решаване на националния въпрос със сила — настъпва трагичният период на войните — двете балкански и Първата световна, завършил за България вместо с национално обединение с две национални катастрофи. Въпреки че Русия съдейства за обединението на християнските държави на Балканите срещу Османската империя, конфликтът между съюзниците тласка България в посока отдалечаваша я от Русия. Единствената възможност България да си върне загубените земи става съюзът с Централните сили, което води и до военни действия срещу Русия. Този поврат обаче предизвиква силни емоции, дори и у българския представител в руската столица Михаил Маджаров, който на 24 август 1915 г. цитира негодуванието на руския печат, заради “предателската роля на България” и продължава: *“Огорчението е така дълбоко, щото и да не се случи онова, което те предсказват, пак ще остане една рана в отношението на двата народа. Аз зная, че мнозина от нас, особено тези, които са близо да правителството, продължават да считат Русия за смазана и демонстративно изказват симпатиите си към Германия, но позволете ми още веднъж да Ви обадя мнението си, че това е една страшна измама, която ще погуби България. Русия няма да направи сепаративен мир, ще продължава войната докрай и тогава тежко и горко на онзи народ, кой-*

сът законите, както личи от думите му пред Народното събрание *“Когато видя нещо по моето вътрешно убеждение, че трябва да се направи за спасението на Отецеството, ще го направя, даже да е запретиено от законите...”* — Дневници на VII ОНС, I РС. 1, с. 141.

⁵ ЦДА, ф. 176, оп. 2, а.е. 12.

то й отвръща за свободата си по този начин”⁶. Маджаров не е първият български дипломат, който предпочита да напусне поста си, но не и да обяви скъсването на отношенията.

Основният проблем в българската позиция е скритата двойственост — от едната страна е благодарността за освобождението, но от другата — стремежът към националните интереси. Тази двойственост поражда и ще поражда външнополитическо разминаване и много горчивина: българските политици ще търсят други съюзници не само през първата половина на ХХ в., но и след 1989 г., докато немалка част от българския народ продължава да бъде русофилска, а руското обществено мнение осъжда България като неблагодарна страна.

Първата световна война променя съществено границите и ролята на Източна Европа, а двете революции от 1917 г. преобръщат съдбата и на руската държава. Няма как двустранните отношения да не бъдат преформулирани, особено в светлината на военните резултати — на 3 март 1918 г. България подписва Брест-Литовския мирен договор със Съветска Русия като победителка, но само няколко месеца по-късно — на 29 септември с.г. сама е принудена да капитулира. Двете страни се оказват в коренно различна геополитическа позиция — България, макар и победена, е част от нова Източна Европа, чиято основна функция е да бъде “санитарен кордон” на Западна Европа пред болшевишката опасност, докато Съветският съюз се опитва да се утвърди като обществена алтернатива за европейския модел. С други думи — двойствеността не само не е преодоляна, а се засилва, като към нея се прибавят и идеологически различия. Илюстрация на тази тенденция са думите на българския пълномощен министър в Прага Борис Вазов от 1932 г. към съветския представител Александър Аросев, че никои в България не оспорва световното значение и влияние на Русия, *“обаче ние, българите, въпреки всичката наша близост навярно ще бъдем последни да завържем редовни отношения със Съветска Русия... заради опасността от комунистическа агитация”*⁷.

Политическият императив, в сянката на който попадат отношенията, проличава и от факта, че възстановяването им е плод на дълбока промяна в България — Деветнайсетомайския преврат от 1934 г. В Манифе-

⁶ Дипломатически документи по намесата на България в Европейската война. Т. 1, 1913–1915. С., 1920, с. 668.

⁷ ЦДА, оп. 6, а.е. 1972, л. 15.

ста на новото правителство е заявена необходимостта от установяване на дипломатически отношения със Съветския съюз. Кимон Георгиев го формулира така: *“Ние... не можем да си позволим разкоша да останем в ненормални отношения с тази Велика държава в този момент, когато всички останали държави се стремят да установят отношения със страната на Съветите”*⁸. Тези думи показват емоционалното отношение на българите към освободителката, макар и изцяло променила облика, държавността и цветовете си.

Разминаването между геополитика и емоции продължава и през 30-те години, когато България, тласкана от нерешените си национални проблеми се ориентира към реваншисткия Трети райх. Но същевременно годините на Втората световна война са изпълнени с поредица от ситуации като Соболевата акция от 1940 г., когато комунистите събират над 120 хиляди подписа за подкрепа на съветското предложение, или запазването на дипломатическите отношения със Съветския съюз въпреки обявената от България война на неговите съюзници Великобритания и САЩ на 13 декември 1941 г. С края на войната идва и краят на илюзиите, че поредният съюз с Германия ще окигури българския национален идеал и България се изправя пред нова катастрофа. На 5 септември 1944 г. Съветският съюз скъсва дипломатическите отношения с България, обвинявайки страната във *“фактическо водене на война в лагера на Германия против СССР”*⁹. И докато българската въздържаност да подкрепи с военна сила германците на Източния фронт е мотивирана с емоционалната привързаност на българите към освободителите, то съветското обявяване на война има изцяло рационално военно-политически мотиви — необходимостта съветската армия да премине през българската територия. Но не бива обаче да забравяме, че българските войски участват в сраженията на Втората световна война само от есента на 1944 до пролетта на 1945 г. съвместно с Третия украински фронт.

В следвоенния свят България влиза в съветската “сфера на влияние”, което за десетилетия отстранява раздвоението в българското официално/ неофициално отношение към Освободителката. Между 1945 и 1989 г. положителното отношение към Съветския съюз става задължително, като в социалистическата конституция от 1971 г. е деклари-

⁸ В. “Демократически сговор”, 7 юли 1934 г.

⁹ ДА на МВНР, оп. 1 п, а.е. 138, л. 33.

рано намерението *“да укрепваме и да разширяваме нерушимия съюз, дружбата и всестранното сътрудничество със Съюза на съветските социалистически републики”*¹⁰. Ако трябва да проблематизирам двустранните дипломатически отношения в епохата на социализма, ще подчертая липсата на реципрочност, масираната просъветска пропаганда, но и нещо ново в двустранните отношения: голямата роля на икономическите връзки, които са в полза на България. В сферата на емоциите, трябва да се отбележи, че пропагандата ражда противодействие и засилва критичните нагласи сред интелектуалците не само срещу Съветския съюз, но и срещу Руската империя — тук мога да посоча казаното и написаното от проф. Николай Генчев, един алтернативен поглед върху ролята на Руската империя през Възраждането и при първите стъпки на модерната българска държава.

Критичната тенденция излиза на повърхността още през 80-те години и през първите години на прехода, което личи в рязко промененото отношение към Стефан Стамболов от критично към възхваляващо, най-вече заради неговото противопоставяне на Русия.

В края на социалистическия период обаче образът на Съветския съюз в българското общество помръква, макар ролята на съветското посолство в София да остава водеща до края на 1989 г. — например при подготовката за *“голямата промяна”* в България, но веднага след началото на прехода и новите, и старите политически сили се обръщат на Запад.

Нарастващата критичност към Съветския съюз води до денонсирането на Договора за дружба и сътрудничество между България и СССР на 1 август 1991 г.¹¹, но и бързото признаване на Руската федерация, договорено при посещението на президента д-р Желю Желев в Москва на 21 октомври 1991 г. два месеца преди разпадането на Съветския съюз¹².

Въпреки доброто начало на новите българо-руски отношения, през последните три десетилетия те не могат да излязат извън разделението в българското общество на русофили и русофоби, което в много по-голяма степен засяга политическите елити. Днес отново сме изправени пред ситуация на избор по отношение на Русия, избор, който български-

¹⁰ Български конституции и конституционни проекти. С., 1990, с. 56.

¹¹ Външната политика на България след 10. XI. 1989 г. С., 1997, 59–62.

¹² Желев, Ж. В голямата политика. С., 1998, с. 142–150.

те политики правят в една посока, подчиняваща се на общата политика на санкции, докато значителна част от обществото е заинтересована от запазване на културните, икономическите и междучовешките отношения.

Пътят на българо-руските отношения би трябвало да бъде определен не по силата на емоциите, а на трезвата калкулация на взаимодействието между традиции, интереси, последици и бъдеще. А емоциите би трябвало да оставим за онази сфера, която е и най-трайна в българо-руското взаимодействие — културата.

Буланникова Юлия Александровна

к.ист.н., доцент кафедры истории и политики стран Европы и Америки
МГИМО МИД России

ХАРАКТЕР И ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ОТНОШЕНИЙ РОССИИ И БОЛГАРИИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ И ЕВРОАТЛАНТИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

На протяжении 1990-х гг. взаимоотношения России с Болгарией характеризовались «полузамороженным» состоянием, политической отчужденностью. Болгария в своем стремлении к скорейшему вступлению в ЕС и НАТО пыталась дистанцироваться от России как «символа социалистического прошлого». К разрыву прежних связей также привели трудности трансформационного периода как в самой России, так и в Болгарии.

4 августа 1992 г. в Софии был подписан Договор о дружественных отношениях и сотрудничестве между Российской Федерацией и Республикой Болгарией. Однако это не привело к масштабному практическому наполнению связей двух стран. Резкая переориентация всех экономических связей Болгарии на Запад в 1990-е гг. явилась причиной сокращения объема торговли с РФ, появления дисбаланса вследствие относительно слабого экспортного потенциала партнеров. Если в 1992 г. на Россию приходилось 20% товарооборота Болгарии (на страны ЕС 30%), то в 1999 г. доля России сократилась до 14% (доля стран ЕС выросла до 52%). Все экономические отношения России и Болгарии сводились в основном к взаимной торговле. Другие формы, такие как промышленная кооперация, научно-техническое сотрудничество, развивались слабо.

В указанный период существовали и другие факторы, тормозившие налаживание экономических отношений на новой рыночной основе. Одним из них стала проблема взаимных долгов. Из должников Советского Союза в кредиторы России восточноевропейские страны превратились в конце 1980-х гг., когда было принято решение о переходе во взаиморасчетах со странами Совета экономической взаимопомощи (СЭВ) с переводных рублей на твердую валюту. После распада СЭВ и принятия основного валютного долга СССР на себя, Россия оказалась должна практически всем государствам Восточной Европы.

В результате, предметом острейших дискуссий стала проблема соотношения старого долга Болгарии Советскому Союзу в переводных рублях и долг России в валюте. Отсутствие конструктивной позиции в этот период было присуще и российской стороне, не способной выплачивать проценты по долгам, и Болгарии, не желающей предоставлять отсрочки по выплатам. Кроме этого, выдвигались требования погашения задолженности поставками нефти и газа по невыгодным для России тарифам. В итоге отношения России с Болгарией обострились.

Межправсоглашение об урегулировании взаимных финансовых требований было подписано 28 марта 1995 г. В 2002 г. после согласования и урегулирования взаимных претензий общая сумма обязательств России по долгу бывшего СССР перед Болгарией составила 132,5 млн долл. 5 июня 2002 года было подписано Дополнение к межправсоглашению об урегулировании взаимных финансовых требований (1995). По итогам переговоров президентов России и Болгарии в Москве 5 февраля 2009 г. подписано Соглашение между правительствами двух стран о погашении остатка задолженности бывшего СССР перед Болгарией по межправсоглашению об урегулировании взаимных финансовых требований от 28 марта 1995 года в редакции дополнения к нему от 5 июня 2002 года. РФ и Болгария урегулировали вопрос остатка задолженности бывшего СССР (в сумме 38,5 млн долл., единовременным денежным платежом в пользу Болгарии до 15 марта 2009 г.).

Фактор экономического притяжения Болгарии к ЕС являлся, несомненно, ведущим при выработке внешней политики. Однако переориентация внешнеэкономических связей с России преимущественно на страны Евросоюза имела и обратную, достаточно негативную сторону. Война на Балканах продемонстрировала слабость односторонней экономической ориентации. Негативные последствия были в результате сокращения внешнеторгового оборота со странами ЕС вследствие нарушения наземных и речных коммуникаций.

После распада «социалистического содружества» Болгария была единственной страной, большинство населения которой до начала 2000-х гг. не поддерживало идею вступления в НАТО¹. Евроатлантическая интеграция Болгарии, ориентация страны на политику Альянса носила вполне прагматичный характер. Вступление в НАТО рассма-

¹ NATO at 60: The Post-Cold War Enlargement and the Alliance's Future. / Ed. by A. Bebler. — Amsterdam: IOS Press, 2010. P. 70.

тривалось в качестве основы обеспечения стратегической безопасности.

На практике сложилась определенная очередность приема всех постсоциалистических стран в группировки Запада: сначала вступление в НАТО, затем — в Евросоюз. Эта тенденция обуславливалась не только сложностью соответствия критериям членства в той или иной организации, но и в большей степени приоритетностью военно-политической интеграции над экономической для Брюсселя.

В декабре 1993 г. Народное собрание Болгарии приняло декларацию о готовности присоединиться к этой военно-политической организации. Официально курс на расширение НАТО был одобрен на Брюссельском саммите Альянса в январе 1994 г. Одновременно с этим была принята программа «Партнерство ради мира» (ПРМ), в рамках которой странам бывшего Варшавского договора предлагались индивидуальные программы сотрудничества с Альянсом и укрепление политических отношений на двусторонней основе. Одним из первых участников ПРМ в 1994 г. стала Болгария (14 февраля). В декабре 1995 г. болгарским правительством была подана официальная заявка, повторенная в феврале 1997 г.

Между тем, стараясь скорее войти в Североатлантический альянс, Болгария стремились продемонстрировать лояльность руководству НАТО и, прежде всего, США. При этом часто эти усилия обостряли отношения с Россией. Во время военной операции НАТО против Союзной Республики Югославии (март-июнь 1999 г.) Болгария предоставила свое воздушное пространство для авиации Альянса. София открыла сухопутный коридор для контингента НАТО, не пропустив российских миротворцев в Косово. Серьезную озабоченность у России вызвали планы строительства в Болгарии базы сил быстрого реагирования США. Процесс евроатлантической интеграции Болгарии продолжился, а Россия практически перестала обозначать свою негативную позицию в отношении вступления Болгарии в НАТО. 29 марта 2004 г. в Альянс вступили Болгария, а также Румыния, Словения, Словакия, Латвия, Литва, Эстония. После официального вступления в НАТО процесс «врастания» новых стран-членов в военно-политические структуры этой организации продолжился.

Следует отметить субъективный фактор развития двусторонних отношений в 1990-е гг.: наибольшее взаимодействие двух стран происходило в период нахождения у власти Болгарской социалистической партии.

Период быстрого охлаждения отношений, отдаления России и Болгарии друг от друга лишь на рубеже XX–XXI вв. сменился качественно новым, лишенным идеологической подоплеки, взаимовыгодным уровнем сотрудничества. В течение 2000-х г. происходил рост объема товарооборота между двумя странами, который увеличился с 1726,0 млн евро в 2000 г. до 4430,7 млн евро в 2008 г. (данные Национального статистического института Болгарии)². Серьезной проблемой двусторонних экономических связей являлся существенный дисбаланс во взаимной торговле: сокращение доли России в экспорте Болгарии при сохранении позиции одного из ведущих импортеров Болгарии.

Активизировался политический диалог. Состоялись визиты глав государств, в ходе которых были приняты Декларации об углублении сотрудничества во всех сферах, ряд соглашений. В 2003 г. состоялся государственный визит президента России В. Путина в Болгарию по случаю празднования 125-й годовщины освобождения Болгарии от османского господства. В июле 2004 г. состоялся ответный визит президента Болгарии Г. Пырванова в Москву, приуроченный к 125-летней годовщине установления дипломатических отношений. В январе 2008 г. состоялся официальный визит Владимира Путина в Болгарию. Президент Путин положительно оценил результаты двустороннего сотрудничества, заявив о том, что «Российско-болгарские отношения развиваются по восходящей по всем ключевым направлениям»³. В феврале 2009 г. по приглашению президента Дмитрия Медведева в Москву с официальным визитом прибыл Георгий Пырванов.

Проведение Года России в Болгарии в 2008 г. и проведение Года Болгарии в России в 2009 г. высветило двустороннюю заинтересованность в активизации отношений. Однако разразившейся финансово-экономический кризис замедлил положительную динамику.

Стабильность и долгосрочную перспективу отношениям в экономической сфере могла дать реализация совместных стратегических проектов, в первую очередь в области энергетики. В 2000-е годы российско-болгарские отношения в энергетической сфере отличались высокой интенсивностью. Во время нахождения у власти Болгарской социалисти-

² URL: <https://www.nsi.bg/bg/content/7507/износ-и-внос-окончателни-данни>.

³ Путин: переговоры с Пырвановым подтвердили надежность партнерства // РИА Новости. — Режим доступа: <https://ria.ru/world/20080118/97265929.html>.

ческой партии в составе Тройной коалиции во главе с премьер-министром Сергеем Станишевым (2005–2009 гг.) приходится пик энергетического сотрудничества двух стран. Началась работа по новым энергетическим проектам (газопровод «Южный поток»), были возобновлены старые проекты (нефтепровод «Бургас-Александруполис», АЭС «Белене»).

Развивалось военно-техническое сотрудничество между Россией и Болгарией. На протяжении 1990–2000-х гг. в Болгарии практически не проводилось перевооружения вооруженных сил, военная техника являлась устаревшей и произведенной еще в советский период. В связи с этим необходимо было военно-техническое взаимодействие с Россией по ремонту и модернизации под стандарты НАТО ранее поставленной техники российского (советского) производства, прежде всего авиационной (вертолетов Ми-17, Ми-24, истребителей МиГ-29).

В феврале 2003 г. был подписан Меморандум о развитии сотрудничества между АО «РСК “МиГ”» и Министерством обороны Болгарии в области ремонта самолетов МиГ-21 и МиГ-23. В марте 2006 г. был подписан рамочный контракт на восстановление и модернизацию болгарских истребителей МиГ-29. В 2008 г. был подписан новый меморандум, касающийся ремонта российских вертолетов МИ-17, МИ-24 и самолетов МиГ-29. В 2018 г. Болгария подписала рамочное соглашение о ремонте ее самолетов МиГ-29, которое предусматривает поставку резервных частей и оказание помощи по ремонту самолетов, двенадцать боевых и трех учебно-боевых самолетов МиГ-29 в течение четырех лет.

В настоящее время София намерена перевооружить армию путем закупок истребителей у своих партнеров по НАТО. Членство Болгарии в НАТО существенно ограничивает возможности российского ВПК в этой стране.

В 2010-е гг. в отношениях России с Болгарией преобладали негативные тенденции. Значительный положительный потенциал, имевшийся в российско-болгарских отношениях в 2000-е гг., не был реализован.

Политический класс страны действовал, демонстрируя зависимость от США и ЕС. Данная зависимость проявилась в срыве сотрудничества по всем крупным совместным проектам в экономике, которые могли принести существенную выгоду обеим сторонам. В декабре 2011 г. Болгария отказалась от реализации соглашения о строительстве нефтепровода «Бургас-Александруполис», заключенного Россией, Болгарией и Грецией в 2007 г. Против проекта, предполагавшего доставку россий-

ской нефти в страны Средиземноморья в обход Турции, выступили Турция, США и ЕС. Американский проект, нефтепровод «АМБО» («Бургас-Влера»), стал одним из факторов, обусловивших провал российского проекта «Бургас-Александрополис».

В апреле 2012 г. Болгария в одностороннем порядке отказалась от сооружения АЭС «Белене». Контракт о строительстве АЭС был подписан в январе 2008 г., в ноябре 2010 г. была установлена фиксированная цена контракта — 6,3 млрд евро. На отказе от реализации проекта настаивали США. Однако в ноябре 2017 г. появились сообщения о готовности Болгарии вернуться к проекту строительства АЭС «Белене». В докладе Болгарской академии наук говорится, что новые энергомощности будут необходимы Болгарии после 2050 г., когда истекут сроки эксплуатации пятого и шестого энергоблоков АЭС «Козлодуй», которая является единственной действующей атомной электростанцией в стране⁴.

В июне 2014 г. по решению Болгарии была приостановлена реализация проекта «Южный поток», серия соглашений о котором была подписана между Россией и Болгарией в 2008–2012 гг. Важную роль в решении Болгарии сыграла позиция Еврокомиссии, требовавшей приостановления работ до приведения проекта в соответствие с нормами ЕС. В декабре 2014 г. В.В. Путин назвал в числе главных причин остановки строительства «Южного потока» позицию Еврокомиссии и позицию Болгарии, которая, по словам российского президента, «лишена возможности вести себя как суверенное государство»⁵.

⁴ Българска академия на науките. Национална стратегия в областта на енергетиката (с фокус върху електроенергетиката). Окончателен доклад относно възможността за реализация на активите на АЕЦ «Белене». РЕЗЮМЕ. URL: <https://www.me.government.bg/files/useruploads/files/rezume.pdf>. В рамках переговорного процесса Евросоюза с Болгарией особое внимание было уделено функционированию АЭС «Козлодуй». Брюссель потребовал закрыть реакторы болгарской АЭС в связи с неудовлетворительным состоянием систем безопасности. Выполнение данного требования было определено как одно из условий вступления Болгарии в ЕС. В соответствии с достигнутыми договоренностями в конце 2002 г. были закрыты первый и второй энергоблоки, в конце 2006 г. — третий и четвертый.

⁵ Совместная пресс-конференция с Президентом Турции Р.Т. Эрдоганом. (1 декабря 2014 г.). Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/47126>.

Сложности в российско-болгарских отношениях создаются также вследствие наличия комплексных противоречий в военно-политической сфере, активизации военного сотрудничества Болгарии и США. По соглашению 2006 г. военные США получили возможность использовать военно-воздушные базы ВВС Болгарии «Безмер» и «Граф Игнатиево», полигон в Ново-Село и военные склады в Айтосе.

В выступлении на Мюнхенской конференции по безопасности в феврале 2007 г. президент России В.В. Путин подверг критике размещение «так называемых легких американских передовых баз» американских военных баз в Болгарии и Румынии⁶. В июле 2007 г. президент России подписал указ «О приостановлении Российской Федерацией действия Договора об обычных вооруженных силах в Европе и связанных с ним международных договоров». Россия объявила мораторий на действие Договора об обычных вооружённых силах в Европе (ДОВСЕ) в связи с развертыванием противоракетной обороны, превышением НАТО «групповых» ограничений в связи с расширением, отказом к нему присоединиться стран Балтии, вступивших в НАТО, размещение военных баз США в Болгарии и Румынии. В марте 2015 г. Россия вышла из ДОВСЕ.

Одним из главных вопросов в отношениях России-НАТО стало размещение на территории стран-членов Альянса элементов системы противоракетной обороны (ПРО). В феврале 2010 г. премьер-министр Болгарии Б. Борисов заявил о готовности провести с США переговоры о размещении базы ПРО. Бойко Борисов заявил, что «следует проявить солидарность. Когда твоя страна является членом НАТО, необходимо работать над совместной безопасностью»⁷. Вместе с тем Борисов подчеркнул, что окончательное решение по данному вопросу будет зависеть от позиций Евросоюза и парламента страны. Россия болезненно отреагировала на эти намерения Болгарии. (Впрочем, США сделали выбор в пользу Румынии. Представляется, что причинами были, во-первых, более высокая устойчивость проамериканского внешнеполитического курса Румынии, и, во-вторых, более близкое расположение Румынии к границам России).

⁶ Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности (10 февраля 2007 г.). Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>.

⁷ США обсудит с Болгарией возможность размещения ПРО на ее территории // РИА Новости. 12.02.2010. Режим доступа: <https://ria.ru/20100212/208908661.html>.

Украинский кризис 2013–2014 гг. повлиял на динамику развития двухсторонних отношений. Практически прекратился политический диалог. Официальная позиция Болгарии по Украинскому кризису соответствует позиции Евросоюза (и в целом стран Запада), обвиняющего Россию в незаконной аннексии Крыма и гибридной войне против Украины. Болгария, будучи членом ЕС, поддерживает санкции в отношении России.

В контексте Украинского кризиса София поддержала инициативу США по увеличению военного присутствия НАТО в Восточной Европе и предложила партнерам по НАТО расширить контингент Альянса на территории страны и активнее использовать военные сооружения. В связи с событиями на Украине Болгария, Румыния, Греция провели ряд совместных учений военно-морских сил с США, которые носили в том числе демонстративный характер.

О предвзятом подходе Болгарии к отношениям с Россией свидетельствовало также то, что премьер-министр страны Б. Борисов подверг критике позицию лидеров Германии и Франции на переговорах в Минске по урегулированию Украинского кризиса: по мнению Бойко Борисова, Запад «проглотил» действия России в Крыму, не упомянув их в Минских соглашениях⁸. Данные заявления можно трактовать как демонстрацию лояльности США, готовности к поддержке более жесткой политики в отношении России по украинской проблематике, чем курс Германии и Франции.

В сентябре 2015 г., в отличие от Греции, Болгария закрыла воздушное пространство для полётов российской военно-транспортной авиации в Сирию.

После Украинского кризиса российская политика в отношении Болгарии, Балканских стран сталкивается с беспрецедентными сложностями. Санкции ЕС, наращивание американского военного присутствия на Балканах, срыв проекта «Южный поток» в совокупности создали крайне неблагоприятные условия для реализации целей внешней политики России, серьёзно ограничили ее внешнеполитические возможности.

Однако в последнее время возобновились политические контакты на высшем уровне, о чем свидетельствуют рабочие визиты в Россию президента Болгарии Р. Радева и премьер-министра Болгарии Б. Борисова в мае 2018 г., официальный визит председателя правительства Российской

⁸ Bulgarian PM criticises France and Germany for accepting Crimea annexation // EU Observer. — 02.04.2015. URL: <https://euobserver.com/beyond-brussels/128238>.

Федерации Д.А. Медведева в Болгарию в марте 2019 г. На Петербургском международном экономическом форуме (июнь 2019 г.) состоялась встреча В.В. Путина и Р. Радева. Так, Румен Радев заявил, что вторая встреча за короткий период — «это четкий сигнал о новой динамике в наших двусторонних отношениях, основывающихся на глубоких исторических, культурных и духовных связях. Это сигнал того, что обе стороны хотели бы развивать эти отношения интенсивно, конструктивно, на взаимовыгодной основе»⁹.

Россия и Болгария заинтересованы в более тесном сотрудничестве в торгово-экономической и энергетической сферах. В 2017–2018 гг. государственная корпорация «Росатом» обеспечила возможность продления срока эксплуатации пятого и шестого энергоблоков АЭС «Козлодуй» на 30 лет. Кроме того, «Росатом» участвует в процедуре выбора стратегического инвестора для проекта строительства АЭС «Белене». В целях укрепления энергетической безопасности София заинтересована в строительстве ветки газопровода «Турецкий поток» в Болгарию.

Развитие туризма является одним из приоритетных направлений двустороннего сотрудничества. Доминантой российско-болгарских отношений являются культурные отношения, но не они являются определяющими в развитии двустороннего сотрудничества, даже в стратегической перспективе.

В постбиполярном мире Болгария была включена в процесс укрепления и расширения трансатлантического пространства, западного сообщества под руководством США. НАТО и Евросоюз стали локомотивом ее военно-политической и экономической интеграции, политической демократизации, встраивания в процессы глобализации. Североатлантический альянс предоставил Софии стратегические гарантии безопасности и усилил свое и США военно-политическое присутствие не только в Болгарии, но и в регионе.

Отношения России с Болгарией, имеющие прочные исторические основы, в настоящее время значительно осложняются демонстративной солидаризацией политики страны с действиями США и их союзников. На российском направлении политика Болгарии в основном сконцентрирована на развитии сотрудничества в торгово-экономической и энергетической сферах и использовании России как геополитического фактора в реализации некоторых собственных национальных интересов.

⁹ Встреча с Президентом Болгарии Руменом Радевым (6 июня 2019 г.). Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/60676>.

ИСТОРИЯТА – ФАКТИ, ХИПОТЕЗИ, ПОЛИТИКА

В объркания и изпълнен с изненади свят, се оказва, че един от основните проблеми е да разрушаваш паметници, действие, подчинено на идеята за радикален филтър на събития от близки и далечни времена. Оказа се, че както преди 30-тина години в бившия източен блок, така и сега в давания за пример за демокрация англосаксонски свят, историческият нихилизъм продължава да се проявява в своя разрушителен вид. Явно сценаристите са едни и същи, тъй като упорито се следва принципа “няма паметник — няма история”. Всеки мислещ човек знае, че народната памет се нуждае не само от родовите спомени, но и от културно-историческото наследство. И ако в САЩ и Великобритания вандалите си разчистват сметките със знакови фигури отпреди два или четири века, то в Централна и Югоизточна Европа все още продължава, а на някои места (напр. Чехия) ескалира този процес.

Факт е, че периодът на социална изолация създаде благоприятни условия за активна задкулисна дейност със засилваща интензивност във финансов, политически и социален план. Предизборната кампания в САЩ, възобновеното напрежение между Северна и Южна Корея и войнствената риторика между Вашингтон и Берлин, са своеобразно (все още непълно) възстановяване на познатата от преди пандемията геополитическа картина. Това обаче, което не спря е, както го определи руският президент Владимир Путин “историческия ревизионизъм на Запада”. Своеобразна кулминация в яростното и агресивно поведение на т.нар. експерти по Втората световна война, бе безпрецедентното политическо безсилие и послушание на външните министри на държавите от бившия социалистически лагер. Повече от странен беше документът с техните подписи и този на американския държавен секретар Майк Помпео от 9 май 2020 г., обвиняващ Русия във фалшификация на историята за последната световна война. Това е своеобразна кулминация на непрекъснато повтарящия се, изпразнен от аргументи, но не и от агресивна некомпетентност, процес, утвърждаващ съмнителната теза за вината на Съветския съюз за започването на Втората световна война и

за неоспоримите победители САЩ и Великобритания над хитлерофашизма.

Подобни твърдения са в основата на политика, ориентирана към утвърждаване на хипотеза, която не се потвърждава с факти. Освен това, ако има такива, как се интерпретират. Съзнателното отсъствие и продължителното засекретяване на документи с над 75–80 годишна давност в западноевропейските (най-вече английските) архиви е удобна политическа позиция за раздаващите морални оценки западноевропейски ментори.

В историята има неписано, но важно правило. Анализът и оценката на фактите да са съобразени със спецификата и законите на съответната историческа епоха. Дистанцията на времето не освобождава, а напротив задължава изследователя, а така също и политика, да оценяват цялостната картина, процесите и зависимостите между участниците в нея, подчинени на създалата се конюнктура, в която всяка държава защитава своите интереси през призмата на действията и решенията на съответните лидери. Ярко доказателство за такъв подход е статията на Владимир Путин във в. Российская газета от 19 юни 2020 г., в която чрез документи и анализ се показват нюансите, динамиката, двойственото поведение на западноевропейските политици в навечерието на Втората световна война. Впечатляващи са и числата, които по категоричен начин показват кой от съюзниците (Великобритания, САЩ и СССР), къде и как е воювал и е променял хода на войната. Впечатление прави и достойнството, с което се отчитат негативите на сталинския режим в СССР и адекватната позиция и поведение на Кремъл във външнополитически план.

За съжаление в България все още сме подвластни на поръчката, а не историческата истина. Продължаваме да предлагаме половинчати истини, които подменят, премълчават или налагат странни, извадени от контекста на процесите, полуистини.

Повече от странна беше атаката на 24 май срещу фотос от изложба в Руския културно информационен център, която е представяна преди две години пак там, но без негативна обществена реакция тогава. Яростната атака се обезсмисля след даденото преди дни интервю на руския посланик в България Анатолий Макаров, в което ясно и точно се подчертава позицията на Кремъл, че в Русия никой не се опитва да оспорва приноса на Първото българско царство за създаването на славянската писменост.

Покрай този поръчков скандал бе подминат с мълчание фактът, че се навършват 76 години от разрушаването на културния център на София от бомбите, хвърлени от английски и американски самолети. Излиза, че политическата поръчка е по-важна от неприятната за настоящите ни съюзници САЩ и Великобритания истина, която българите все пак трябва да знаят и помнят. Това е част от реалната история.

Голям читателски интерес предизвика статията на проф. Пламен Павлов, посветена на предложението, направено от Сталин към Лондон през декември 1941 г. за прекрояване на следвоенна Европа, когато войските на Третия райх са много близо до Москва. В нея авторът коректно се позовава на изследването на друг уважаван историк проф. Людмил Спасов. Впечатляващ е на пръв поглед цитатът, че Сталин с лекота е искал да остави на България само пристанище Варна, а южното Черноморие да бъде дадено на Турция. Има две обстоятелства, които не трябва да се елиминират, когато се представя този документ. Първото е свързано с търсенето на всяка цена на подкрепа от Лондон с цел запазване на съветската държава, второто е, че това остава хипотеза и е част от политиката, но не и от реалния живот. Интересно е, че съзнателно или не, в последно време се забравя фактът, че благодарение на участието на Царство България в заключителния етап на Втората световна война и подкрепата на съветската делегация на Парижките преговори през есента на 1946 г. България (сателитът на Третия райх) запази границите си отпреди световния конфликт. И тук не става въпрос за фили и фоби в съвременния свят, а факти и политика. Едва ли някой се съмнява, че днес повече от всякога се правят все още незавършени опити за подмяна на историята.

Животът е доказал, че хипотезите не правят историята, но се правят опити да бъдат превърнати във факти. Определящи са документите, които запазват или прекрояват геополитическата карта на Европа и света. Преговорите, които се водят за постигането и подписването на междудържавни документи отразяват елементи от процеса. Важен е крайният резултат. Вярна е поговорката “Не слушай какво говорят, гледай какво правят”. Светът, в който живеем се нуждае от правила за ориентир в запазването на самите себе си като личности с историческа памет, достойнство и разбиране. Съзнателно налаганата конфронтация в най-важните за българската идентичност теми като писменост, славянство, история не обединяват, а размиват и разпиляват както енергия, така и памет.

А фактите убедително говорят, че Втората световна война е спечелена от Червената армия, с позакъснялата, но все пак дадена военна, финансова и политическа подкрепа от Вашингтон и Лондон. Политиката и фактите се обединяват в доказателството — парада на Победата над хитлерофашизма, който 75 години по-късно ще се проведе отново в Москва. Не трябва да се забравя и българската следа в парада отпреди 75 години. Единственият чужденец, участващ в парада е българският генерал Владимир Стойчев, а това са неща, които трябва да се знаят и помнят.

Фролова Марина Михайловна

кандидат исторических наук, старший научный сотрудник,
Институт славяноведения Российской академии наук

**К ИСТОРИИ
УСТАНОВЛЕНИЯ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ
МЕЖДУ РОССИЕЙ И БОЛГАРИЕЙ:
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЛАВНОКОМАНДУЮЩЕГО ДУНАЙСКОЙ
АРМИЕЙ ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ НИКОЛАЯ НИКОЛАЕВИЧА
НА ДИПЛОМАТИЧЕСКОМ ПОПРИЩЕ**

Frolova Marina M.,

Ph.D., Senior Researcher,
Institute of Slavic Studies, Russian Academy of Sciences.

**TO THE HISTORY
OF THE ESTABLISHMENT OF DIPLOMATIC RELATIONS
BETWEEN RUSSIA AND BULGARIA:
THE DIPLOMATIC ACTIVITIES
OF THE COMMANDER-IN-CHIEF OF THE DANUBE ARMY,
GRAND DUKE NIKOLAI NIKOLAEVICH**

Аннотация. В статье рассматривается деятельность главнокомандующего Дунайской армией великого князя Николая Николаевича на дипломатическом поприще во время русско-турецкой войны 1877–1878 гг. и выявляется его роль в переговорных процессах с турецкими уполномоченными.

Ключевые слова: русско-турецкая война 1877–1878 гг., Адрианопольское перемирие, Сан-Стефанский мирный договор, Александр II, великий князь Николай Николаевич, Н.П. Игнатьев, Д.А. Скалон, М.А. Газенкампф.

Abstract. The article considers diplomatic activities of the commander-in-chief of the Danube army Grand Duke Nikolai Nikolaevich during the Russian-Turkish war of 1877–1878 and reveals his role in the negotiation processes with the Turkish commissioners.

Key words: Russian-Turkish war of 1877–1878, Adrianople truce, San Stefano peace treaty, Alexander II, Grand Duke Nikolai Nikolaevich, N.P. Ignatiev, D.A. Skalon, M.A. Gazenkampf.

В существующей историографии достаточно глубоко и всесторонне изучена дипломатическая борьба и международные отношения во вре-

мя Великого Восточного кризиса 1875–1878 гг. и в период его кульминации — русско-турецкой войны 1877–1878 гг. Назовем лишь некоторые фундаментальные исследования: «История дипломатии». (Т. 2. Дипломатия в новое время. 1871–1914. М.: Госполитиздат, 1963), «Международные отношения на Балканах. 1856–1878 гг.» (М., 1986), «История внешней политики России. Вторая половина XIX в. (от Парижского мира 1856 г. до русско-французского союза)» (Т. 5. М., 1999), «История Балкан: Судьбоносное двадцатилетие (1856–1878 гг.)» (М., 2013) и др. При этом значительное внимание исследователей сосредотачивалось преимущественно на деятельности таких блестящих дипломатов Российской империи как канцлер А.М. Горчаков, посол в Константинополе граф Н.П. Игнатьев, посол в Лондоне граф П.А. Шувалов. Однако, к сожалению, до сих пор из освещения процесса выработки условий мирного договора России с Портой, а также самого хода мирных переговоров с турецкими уполномоченными выпадает фигура главнокомандующего Дунайской армией великого князя Николая Николаевича (1831–1891). Между тем вопрос о том, почему после окончания войны, за командование в которой он получил жезл генерал-фельдмаршала, о великом князе практически «забыли»¹, требует, на наш взгляд, специального исследования.

В 1880 г. великий князь по его собственной просьбе был освобожден от своей основной должности — главнокомандующего войсками гвардии и Петербургского военного округа. Без сомнения, одной из причин было подорванное войной здоровье, а также тяжелая болезнь, прогрессирующая с 1880 г. и впоследствии серьезно отразившаяся на психическом здоровье Николая Николаевича. Но, кроме того, во время войны у главнокомандующего весьма испортились отношения с императором, наполнившись холодом и даже неприязнью. Александр II незадолго до своей смерти сожалел, что не помирился с младшим братом². Наследник престола цесаревич Александр, бывший в войну начальником Рущукского отряда, также переменял свои чувства к «дяде Низи», как звали великого князя в семейном кругу³. И только в начале XX в.

¹ *Скалон Д.А.* Забытый фельдмаршал// Русская старина (далее — РС). 1907. № 11. С. 235.

² *Скалон Д.А.* Забытый фельдмаршал// РС. 1907. № 12. С. 544.

³ См.: *Астанков В.А.* Наследник цесаревич Александр Александрович в период Восточного кризиса 1875–1878 гг.// Российская история. 2011. № 3. С. 134–138.

стали писать о заслугах главнокомандующего великого князя Николая Николаевича в русско-турецкой войне⁴. В 1914 г. ему был поставлен конный памятник на Манежной площади в Петрограде (итальянский скульптор П. Каноника), который простоял недолго — в 1918 г. его снесли. В настоящее время имеется только один памятник великому князю, и он находится в Болгарии, в г. Плевен.

В советской историографии имя главнокомандующего Дунайской армией упоминалось лишь в уничижительных тонах. Благодаря изменению парадигмы в исторических исследованиях с конца 1990-х годов, брешь в отношении его личности пробила статья М.Я. Тарасова «Во главе армии, гвардии и военного округа»⁵, в которой напоминались деяния этого видного российского военачальника. Однако серьезного труда о жизни и деятельности великого князя до сих пор не появилось.

Формат статьи позволяет остановиться лишь на некоторых сюжетах в деятельности главнокомандующего на дипломатическом поприще. В основе настоящей работы лежат такие важные источники как дневник полковника М.А. Газенкампа (1843–1913), профессора Академии Генерального штаба, ведшего журнал военных действий на Балканах и заведовавшего секретной перепиской штаба Дунайской армии, впоследствии генерала от инфантерии, а также воспоминания адъютанта великого князя полковника Д.А. Скалона (1840–1919), впоследствии военного историка, председателя Императорского Русского военно-исторического общества, генерала от кавалерии. Ценные сведения предоставляют и некоторые другие источники: дневник военного министра Д.А. Милютина, записки графа Н.П. Игнатьева, воспоминания дипломата А.И. Нелидова.

Великий князь Николай Николаевич, третий сын Николая I, получил прекрасное образование, в соответствии с предназначением ему военной стезей. Необходимо отметить, что в ежегодных лагерных сборах с него спрашивали со всей строгостью, как и с других воспитанников Первого кадетского корпуса, куда он был зачислен с 1836 г., и ему, как сыну императора, никаких поблажек не делали. Свой профессионализм

⁴ Жерве В.В. Генерал-фельдмаршал великий князь Николай Николаевич Старший. Исторический очерк его жизни и деятельности. СПб., 1911. 248 с.; Петров А. Николай Николаевич Старший // Русский биографический словарь (под ред. А.А. Половцова). Т. 11. СПб., 1914. С. 365–338.

⁵ Тарасов М.Я. Во главе армии, гвардии и военного округа // Военно-исторический журнал. 2004. № 8. С. 70–75.

военного инженера великий князь вполне доказал во время Крымской войны (1853–1856 гг.). Вместе с братом Михаилом он был послан Николаем I в действующую армию в Севастополь. За храбрость, проявленную в Инкерманском сражении [24 октября (5 ноября) 1854 г.], великий князь получил орден св. Георгия 4-й степени. В дальнейшем его деятельность как генерал-инспектора инженерной части (с 1856 г.) и кавалерии (с 1864 г.) была направлена на реформирование армии Российской империи, прежде всего в инженерном деле и кавалерийской службе. Будучи командиром отдельного гвардейского корпуса (1862–1864 гг.), а затем, с введением в России военно-окружной системы, первым командующим (с 1867 г. — главнокомандующим) Петербургского военного округа, великий князь всемерно заботился о повышении уровня боевой подготовки, вооружении войск современным стрелковым оружием и артиллерией. «Николай Николаевич, по воспоминаниям современников, пользовался огромной любовью и редкой популярностью в войсках. Простота в обращении, сердечность, незлобивость, веселый, шуточный характер, умение заставить своих подчиненных служить не за страх, а за совесть, в то же время серьезно потребовать службу и дело, чисто военный характер, рыцарское благородство — всё это искренно привязывало к нему всех его сослуживцев и подчиненных от солдата до генерала»⁶.

Великий князь как главнокомандующий Дунайской армией в 1877–1878 гг. гордился разработанными им и искусно проведенными операциями по форсированию Дуная (награжден орденом св. Георгия 2-й степени) и переходу через Балканы (удостоен золотой сабли с алмазами). За взятие Плевны император собственноручно надел на него ленту ордена св. Георгия 1-й степени и приколот к пальто звезду. За всю историю Российской империи этой высшей награды удостоились всего 25 человек, а великий князь стал к тому же последним кавалером в этом списке.

Позволим себе привести слова генерал-майора Д.Г. Анучина (1833–1900), помощника заведующего гражданскими делами в Болгарии князя В.А. Черкасского (1824–1878), о главнокомандующем Дунайской армией: «Всегда и всюду, во время похода 1877–1878 годов, в минуты блестящих удач и в периоды тяжелых испытаний, великий князь главнокомандующий был неизменен в своем обращении со всеми, имевшими счастье состоять в ближайшей его свите или хотя временно являться

⁶ Тарасов М.Я. Во главе армии, гвардии и военного округа // Военно-исторический журнал. 2004. № 8. С. 71.

в Главную квартиру. Рыцарская внешность, много напоминавшая всем нам дорогую фигуру покойного императора Николая Павловича, соединялась в главнокомандующем с неисчерпаемой добротой сердца, благостным ко всем вниманием и тою простотой обращения, которая сразу ставила его в отеческие ко всем отношения и устанавливала атмосферу, в которой жилось легко и безбоязненно <...> Каждый был уверен, что и на его долю, как бы он скромнее ни был, хватит и ласки, и внимания, а подчас и шутки, иногда приправленной чисто русским юмором, но всегда сердечной и незлобивой»⁷.

Великий князь, как уже отмечалось, был по образованию, воспитанию и своей деятельности военным, что постоянно подчеркивал, однако ему приходилось заниматься и «политикой». Так, во время путешествия по Османской империи к Святой земле в 1872 г. он как брат русского царя торжественно и с великими почестями был принят султаном Абдул-Азисом, с которым имел многочисленные встречи и беседы⁸. Султан выразил свое особое внимание к великому князю, наградив его орденом Османе 1-й степени, украшенным бриллиантами, и подарив двух арабских жеребцов.

16 октября 1876 г. в Ливадии император сообщил брату о его назначении на должность главнокомандующего Дунайской армией⁹ (приказ был издан 1 ноября 1876 г.). На вопрос великого князя о конечной цели предстоящей военной кампании Александр II кратко ответил: «Константинополь»¹⁰. Однако позднее, в конце мая 1877 г., в Плоешти великий князь узнал о посланных канцлером Горчаковым графу Шувалову в Лондон специальных инструкциях от 18(30) мая для сообщения английскому министру иностранных дел лорду Э. Дэрби, в которых давалось понять, что при сохранении английского нейтралитета Россия будет учитывать британские интересы¹¹. Для себя великий князь выде-

⁷ *Анучин Д.Г.* Князь В. А. Черкасский и гражданское управление в Болгарии. 1877–1878 гг. // РС. 1895. Т. 84. № 11. С. 58.

⁸ См.: *Скалон Д.А.* Путешествие по Востоку и Святой Земле в свите великого князя Николая Николаевича в 1872 году. М.: Индрик, 2007.

⁹ См.: *Милютин Д.А.* Дневник. 1876–1877. Т. 2. М., 1949. С. 98, 101.

¹⁰ *Жерве В.В.* Генерал-фельдмаршал великий князь Николай Николаевич Старший. С. 76.

¹¹ История внешней политики России. Вторая половина XIX в. (от Парижского мира 1856 г. до русско-французского союза). Т. 5. М., 1999. С. 196.

лил основные обещания дипломатии — «за Балканы не идти, Константинополь не брать, освободить Болгарию лишь до Балкан», и назвал их «гадостями»¹². Главнокомандующий призвал к себе Н.П. Игнатьева, с которым у него сложились «товарищеские, по выражению великого князя, отношения»¹³, для обсуждения этих инструкций. Затем великий князь имел встречу с императором, от которого вышел успокоенный тем, что цели кампании не изменились. 30 мая Александр II созвал комитет, на котором, «исполняя желание великого князя»¹⁴, Игнатьев «поднял весьма щекотливый, как выразился военный министр Милютин, вопрос по поводу данной графу Шувалову секретной инструкции»¹⁵ и указал на «невозможность — раз что война начата — подчинять военные действия разным дипломатическим соображениям других иностранных держав и в особенности определять размеры того пространства театра войны, которое может быть занято нашими войсками, как пытается это сделать Англия»¹⁶. Игнатьев говорил: «Идти на войну, дав себе предварительно связать одну руку и ногу, бессмысленно, и я считаю дерзостью со стороны великобританского правительства осмеливаться сделать нам предложение, чтобы мы не переходили Балканы»¹⁷. В результате на совещании вновь была подтверждена решимость на радикальное разрешение Восточного кризиса и необходимость освободить всю Болгарию, «не давая ее дробить на южную и северную»¹⁸.

Сразу после падения Плевны 28 ноября 1877 г. великий князь просил Игнатьева составить «Наброски условий мира», которые были представлены императору и обсуждены на совещании 1 декабря при участии военного министра Д.А. Милютина, генерал-адъютанта Н.Н. Обручева, Н.П. Игнатьева, статс-секретаря А.Ф. Гамбургера и начальника

¹² *Скалон Д.А.* Мои воспоминания 1877–1878 гг. Т. 1. СПб., 1913. С. 114.

¹³ *Игнатьев Н.П.* Сан-Стефано. Пг., 1916. С. 20.

¹⁴ *Игнатьев Н.П.* Записки // Исторический вестник (далее — ИВ). 1914. № 7. С. 68.

¹⁵ *Милютин Д.А.* Дневник. С. 174.

¹⁶ *Игнатьев Н.П.* Записки. С. 68.

¹⁷ Там же.

¹⁸ *Игнатьев Н.П.* Походные письма 1877 года. Письма к Е.Л. Игнатьевой с балканского театра военных действий. М., 1999. С. 28; *Милютин Д.А.* Дневник. С. 174–175; Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. 2. М., 1964. С. 107–108.

дипломатической канцелярии при Главном штабе А.И. Нелидова¹⁹. Император признал нужным отложить окончательное принятие этих условий до встречи с Горчаковым в Бухаресте²⁰. Вероятно, свидетельство Скалона о том, что перед отъездом Александра II с Балканского фронта в Россию великий князь представил свои «предположения», которые император впоследствии рассмотрел вместе с Горчаковым²¹, относятся именно к тому проекту, который был написан Игнатьевым.

После сдачи Осман-паши 28 ноября 1877 г. вопрос о заключении перемирия стал весьма актуальным для Высокой Порты. Уже через месяц, 28 декабря 1877 г., в Ловче великий князь получил телеграмму из Константинополя, отправленную через Бухарест, о том, что турецкий военный министр Реуф-паша поручил главнокомандующему в Румелии Мехмет-Али-паше войти в переговоры о перемирии с русским главнокомандующим. Великий князь ответил, что уполномоченный должен быть прислан к нему, но что не может быть речи о перемирии без предварительного принятия оснований мира²².

Любопытный казус произошел с Вессель-пашой, войска которого были разбиты и взяты в плен в результате блестящей операции, известной как Шипка-Шейново. 31 декабря 1877 г. великий князь, спеша в освобожденный от турок Казанлык, на Шипкинском перевале зашел в землянку начальника 14-й пехотной дивизии генерал-лейтенанта М.Ф. Петрушевского, куда был приведен Вессель-паша. Тот начал предъявлять претензии великому князю, что, дескать, его атаковали после заключения перемирия. Объяснений он и слышать не хотел, и в конце концов великий князь рассердился и велел переводчику передать следующие слова: «Для того, чтобы перемирие состоялось, не достаточно желаний одной стороны, а нужно согласие обеих сторон. А я и до сих пор не изъявил на то согласия, напротив: энергически продолжаю действия. Когда и на каких условиях согласиться на перемирие — это моё дело. Ваше правительство может его предлагать, но от меня зависит, принимать или нет». Выслушав эти слова и заметив гнев великого князя, Вессель-паша умолк, отстегнул свою саблю (которую

¹⁹ *Хевролина В.М.* Российский дипломат граф Николай Павлович Игнатьев. М., 2004. С. 262.

²⁰ *Милютин Д.А.* Дневник. С. 253.

²¹ *Скалон Д.А.* Мои воспоминания 1877–1878 гг. Т. 2. СПб., 1913. С. 131.

²² *Газенкампф М.А.* Мой дневник 1877–1878 гг. СПб., 1908. С. 286.

генерал Радецкий ему возвратил ещё 28 декабря) и подал ее великому князю²³.

2 января 1878 г. главнокомандующий не принял парламентаря, посланного губернатором Филиппополя (Пловдива). Его отправили обратно с ответом, что перемирия не будет, пока не будут подписаны предварительные условия мира²⁴. 3 января в Главной квартире получили телеграмму Реуф-паши от 1 января, в которой извещалось о том, что уполномоченными Порты назначены министр иностранных дел Сервер-паша и высокопоставленный сановник империи министр двора султана Намык-паша. 2 января 1878 г. из Петербурга приехал фельдъегерь и привез инструкции и полномочия императора на заключение перемирия с турками. Скалон сообщал, что великий князь желал, по возможности, расположить к себе турок и «выяснить им выгоду дружественных отношений с нами, полагая в основу убеждение, унаследованное им от императора Николая Павловича, что нам выгоднее всего иметь в Константинополе турок и свободный пропуск через Дарданеллы исключительно для них и для нас»²⁵.

8 января в Казанлыке великий князь «с полным почетом»²⁶ принял турецких уполномоченных — Сервер-пашу и Намык-пашу со свитой. Выслушав предложенные великим князем условия мира, турки попросили умерить требования России, ответив: «Мы имеем весьма широкие полномочия, но то, что вы требуете, почти уничтожение Турецкой империи»²⁷. В конечном итоге из-за сложностей в телеграфном сообщении они решили отправиться в Константинополь за инструкциями.

Между тем русские войска заняли Адрианополь (Эдирне). Это известие произвело на офицеров Главной квартиры сильнейшее впечатление, свидетельствовал Скалон. «Все чувствовали, что довольно громить Турцию, если признается необходимым сохранить ее владычество в Европе. Как бы не разыгралась из-за дележа турецкого наследства европейская война, к которой мы, должно быть, не готовы»²⁸, — писал он.

²³ Газенкамф М.А. Мой дневник 1877–1878 гг. СПб., 1908. С. 310–311..

²⁴ Там же. С. 317.

²⁵ Скалон Д.А. Мои воспоминания 1877–1878 гг. Т. 2. С. 137.

²⁶ Нелидов А.И. К двадцатипятилетию освобождения Болгарии. Заключение перемирия в Адрианополе 19 января 1878 г. // ИВ. 1903. Т. 91. № 1. С. 73.

²⁷ Газенкамф М.А. Мой дневник. С. 346.

²⁸ Скалон Д.А. Мои воспоминания 1877–1878 гг. Т. 2. С. 161.

14 января 1878 г. великий князь торжественно въехал в Адрианополь. Тем временем продолжалось наступление Нижне-Дунайского и Рущукского отрядов, а генерал-майор А.П. Струков шел на Родосто.

18 января турецкие уполномоченные, которые проследовали из Казанлыка в Адрианополь вместе с Главной квартирой, получили телеграмму из Константинополя и просили великого князя их принять. Они согласились на все условия и на подписание перемирия. 19 января великий князь и паши Сервер и Намык подписали протокол о принятии предварительных оснований мира и условия о перемирии, а начальник штаба генерал-адъютант А.А. Непокойчицкий, его помощник генерал-майор К.В. Левицкий, Неджиб-паша и Осман-паша — условия перемирия между войсками. При этом великий князь потребовал от них вывода турецких гарнизонов из всех крепостей на Дунае, между тем как император «думал только о двух»²⁹. Нелидов вспоминал: «Минута была торжественна. Тут собственно решалась судьба значительной части христианского населения Европейской Турции. Рождалась Болгария!»³⁰

По поводу заключения перемирия полковник М.А. Газенкампф в своем «Дневнике» выразил мнение офицеров Главного штаба. Он записал слова генерал-лейтенанта М.Д. Скобелева, с которым был вполне согласен: «Нам еще не под силу решать Восточный вопрос окончательно. Наше победное шествие свершается теперь войсками в рубищах, без сапог, почти без патронов, зарядов и артиллерии, без обозов, без обеспеченного продовольствия, без всяких сообщений не только с Россией, но даже с Румынией и придунайской Болгарией. Мир необходим, пока еще наши европейские недруги не уяснили себе нашего положения. Турция повержена в прах, но англичане не дремлют»³¹.

Начальник дипломатической канцелярии при Главном штабе Нелидов высказал надежду на то, что через месяц, может быть, уже будет подписан окончательный мир. Великий князь решил, что его заключение должно состояться 19 февраля 1878 г. Он знал, что его венценосный брат любил сближения достопамятных чисел. «А тут вышло бы очень кстати — освободить крестьян от мусульманского ига в день освобождения крестьян от рабства»³², — в частной беседе сказал великий князь.

²⁹ Там же. С. 399.

³⁰ *Нелидов А.И.* К двадцатипятилетию освобождения Болгарии. С. 80.

³¹ *Газенкампф М.А.* Мой дневник. С. 392.

³² *Газенкампф М.А.* Мой дневник. С. 399.

Как известно, 19 февраля являлся и днем восшествия императора Александра II на престол (в 1855 г.).

Весть о перемирии воспринималась в русских войсках с радостью, но большинство европейских консулов, находившихся в Адрианополе, были недовольны. 21 января на обед к главнокомандующему были приглашены турецкие уполномоченные, которых посадили за стол по обе стороны великого князя. Сервер-паша надел звезду св. Станислава 2-й степени, а на шее у Намыка-паши висел орден св. Станислава 3-й степени, украшенный бриллиантами, который он получил от императора Николая I. Великий князь Николай Николаевич, по свидетельству Скалона, «своим простым и приветливым обращением обворожил обеих пашей». Они также сказали Нелидову о том, что им понравилось, что за столом главнокомандующего обедало человек до ста офицеров. Из этого они заключали, что «великий князь, должно быть, хорошо знает своих офицеров»³³.

27 января в Адрианополь приехал граф Игнатъев с полномочием совместно с Нелидовым вести переговоры с турками о заключении мира³⁴. 1 февраля великому князю был представлен турецкий уполномоченный Савфет-паша, «маленький и невзрачный человечек, с умными глазами и изрядной величины носом»³⁵, как описал его Скалон. Игнатъев постоянно докладывал великому князю о результатах переговоров, а в сложные моменты Николай Николаевич в них вмешивался и весьма энергично. Как известно, переговорный процесс, начавшийся было благоприятно, стал застопориваться из-за активного вмешательства и интриг Англии. Попирая нормы международного права, эскадра адмирала Хорнби вступила в Дарданеллы. Правда, уже 5 февраля

³³ Скалон Д.А. Мои воспоминания 1877–1878 гг. Т. 2. С. 205.

³⁴ Длительное время в историографии существовала версия о том, что Сан-Стефанский мирный договор являлся детищем графа Н.П. Игнатъева, действовавшего совершенно самостоятельно. И только в монографии преподавателя МГУ С.Л. Чернова «Россия на завершающем этапе Восточного кризиса 1875–1878 гг.» (М., 1984) было убедительно доказано, что в составлении проекта будущего договора принимали участие канцлер Горчаков, военный министр Милютин, а также дипломаты Игнатъев и Нелидов. Проект, с которым граф Игнатъев поспешил в Адрианополь, был обсужден и одобрен на совещании у императора 5 (17) января 1878 г.

³⁵ Скалон Д.А. Мои воспоминания 1877–1878 гг. Т. 2. С. 230.

британские броненосцы отошли от Принцевых островов, но остались в Мраморном море³⁶. Великий князь с болью в душе видел, как достигнутые русской армией необычайные успехи начинали таять буквально на глазах. Впрочем, он был твердо убежден, что Англия не объявит войны России.

5 февраля на совещании у главнокомандующего обсуждалось настойчивое требование Александра II занять Константинополь путем мирного соглашения с султаном, требование, которое, однако, невозможно было исполнить ввиду реальной угрозы со стороны английской эскадры и отсутствия русского флота в Черном море. Игнатьев предложил компромисс, который чрезвычайно понравился великому князю: занять предместье Константинополя Сан-Стефано, «чудное местечко на берегу Мраморного моря» — «там мы будем всё равно, что в Константинополе, а между тем англичанам придаться не к чему»³⁷.

Между тем 8 февраля Савфет-паша отказался от того, что подписал накануне, в частности, о границах Болгарии и Черногории. При этом он заявил: «Тогда было другое положение; тогда мы подписывали бы всё, что угодно. Ну, а теперь еще поговорим: обстоятельства уже не те»³⁸. Так как 9 февраля турки, под влиянием англичан, сменили Сервер-пашу и послали Намык-пашу к Александру II, великий князь приказал задержать последнего в Одессе. В этот день главнокомандующий принял Савфет-пашу ласково, но строго ему заявил, что он «с собою шутить и проделывать штуки не позволит»³⁹, и если до шести утра 11 февраля он не получит от Порты «дружественное приглашение» вступить в Сан-Стефано, то займет его сам, а вместе с тем и все те пункты, которые сочтет нужным. Великий князь подчеркнул, что его прибытие в Сан-Стефано является уступкой, которую он взял на себя, ибо император приказал занять Константинополь. Войска получили приказ быть готовыми к немедленному наступлению, а генерал-адъютанту И.В. Гурко — не мешкая ехать в Чаталджи⁴⁰ экстренным поездом.

³⁶ Международные отношения на Балканах. 1856–1878 гг. / Отв. ред. В.Н. Виноградов. М.: Наука, 1986. С. 357, 359.

³⁷ *Газенкампф М.А.* Мой дневник. С. 441.

³⁸ *Скалон Д.А.* Мои воспоминания 1877–1878 гг. Т. 2. С. 251.

³⁹ Там же. С. 252.

⁴⁰ Чаталджинские позиции являлись укрепрайоном на подступах к Константинополю.

Николай Николаевич заявил своему ближайшему окружению, что сделает всё от него зависящее, чтобы в Сан-Стефано подписать мир. Следует отметить, что его физическое состояние было в это время весьма тяжелым: он совсем не мог стоять, ездить верхом мог только шагом, в коляске совсем не переносил толчков. Наконец, 10 февраля было получено согласие Порты. Граф Игнатьев уверял офицеров Главного штаба, что мир будет окончательно подписан 19 февраля.

В Сан-Стефано поезд с великим князем прибыл 12 февраля около 4 час. утра, «при чудном лунном свете». Главнокомандующий въехал в город в сопровождении своей свиты в 50 человек под охраной всего лишь одной конвойной роты и эскадрона собственного конвоя под командованием полковника Жукова, поскольку два головных поезда, на которых был отправлен конвой в Сан-Стефано раньше поезда великого князя, были задержаны турками на одной из промежуточных станций. Головные войска Гвардейского корпуса (л.-гв. Преображенский полк, л.-гв. саперный батальон, гвардейская стрелковая бригада и л.-гв. Уланский полк) подошли значительно позднее, хотя и в тот же день, 12 февраля. На станции великого князя Николая Николаевича ожидали военный министр Реуф-паша, бывший главнокомандующий Мехмет-Али-паша и местное греческое духовенство.

Однако и здесь переговоры с турецкими уполномоченными о мире едва продвигались: турки умышленно изыскивали «всевозможные предлоги затянуть дело», а 16 февраля и вовсе их прервали. Тогда утром 17 февраля главнокомандующий произвел «демонстрацию наступления на Константинополь»: войска и «вся наличная артиллерия» были построены возле Сан-Стефано «правым флангом к Мраморному морю и фронтом к Константинополю» на поле близ маяка. Столица Османской империи лежала перед русскими как на ладони. Войска с песнями, под музыку и барабанный бой двинулись вперед, прошли 200–300 шагов, великий князь отдал команду «стой!», и нижним чинам было разрешено бежать враспынную вперед — смотреть Константинополь. Затем войска прошли церемониальным маршем мимо главнокомандующего и были распущены. И Скалон, и Газенкампф удивлялись, что эта «невинная демонстрация» произвела на турок желаемое воздействие⁴¹, и переговоры были возобновлены, но шли с большим трудом.

⁴¹ *Скалон Д.А.* Мои воспоминания 1877–1878 гг. Т. 2. С. 272–273; *Газенкампф М.А.* Мой дневник. С. 472–473.

Тогда в переговорный процесс вмешался великий князь. Он серьезно переговорил с каждым из уполномоченных — Савфетом-пашой и Сааддулом-беем — и в конце заявил: «Знайте, что я не уйду отсюда, пока вы не подпишите всех соглашений». Савфет-паша пообещал: «До аката солнца всё будет окончено». Скалон свидетельствовал: «И действительно в ту самую минуту, когда дневное светило погрузилось в лазурь Мраморного моря, из кабинета заседаний вышел Савфет-паша и обратился к его высочеству со следующими словами: “Вот видите, Ваше Высочество, я сдержал слово; еще не погасли последние лучи солнца, как всё подписано, и мир заключен”. Савфет-паша говорил тихо, с расстановкой, отдавая каждое слово. Было много величия в эту торжественную минуту»⁴².

19 февраля (3 марта) 1878 г. Сан-Стефанский прелиминарный мирный договор был переписан на́бело, каждая статья скреплялась подписями всех уполномоченных: графа Игнатьева, Нелидова, Савфет-паши и Сааддула-бея. В 17.30 радостную весть Игнатьев привез в русские войска, которые томились ожиданием с 14 часов, будучи выстроенными для парада. Был отслужен благодарственный молебен, «подобного которому не было со дня взятия Парижа в 1814 г.». Его также поразил и парад, закончившийся в темноте: «Насколько скучны и надоедливы мирные парады, чересчур частые, настолько же был величественным этот в полном смысле торжественный парад, — писал он. — Надо было видеть, с каким воодушевлением, с каким гордым сознанием своей несокрушимости проходили мимо своего вождя эти войска, прославившиеся целым рядом геройских подвигов, и с каким почтительным благоговением смотрела на них многотысячная толпа, собравшаяся из Царьграда и окрестностей»⁴³.

Таким образом, мы видим, что роль великого князя при выработке условий мира, а также при заключении перемирия и самого Сан-Стефанского мирного договора была весьма существенна. Разумеется, по сравнению с дипломатическими чиновниками Николай Николаевич помимо своей яркой внешности, привлекательной манеры общения и неподражаемой харизмы, обладал уникальными достоинствами. Прежде всего, он был братом императора, и его слово имело особую значимость и вес. При этом статус главнокомандующего победоносной Ду-

⁴² Скалон Д.А. Мои воспоминания 1877–1878 гг. Т. 2. С. 277–278.

⁴³ Газенкампф М.А. Мой дневник. С. 476–477.

наикой армией позволял ему в его деятельности на дипломатическом поприще, для достижения нужного результата, пользоваться в качестве жесткого аргумента или средства убеждения мощью русской армии. Как умелый руководитель, он только контролировал выполнение профессиональными дипломатами своих обязанностей, и лишь в ответственные моменты прибегал к своему властному ресурсу.

И в заключение хочется привести размышления Газенкампфа, которые он записал в своем дневнике 28 декабря 1877 г., после радостных вестей о победе русского оружия на Шипке: «Теперь, конечно, вся слава достанется на долю одних исполнителей, ибо уже с самого начала плевнинских неудач общественное мнение (по импульсу сверху) сделала великого князя главным виновником всех наших неудач. Когда-то еще наступит время, когда всё тайное делается явным и великому князю отдадут должное!»⁴⁴. Газенкампф писал о том, что необходима «историческая дистанция», чтобы события предстали в «истинном свете». Нам кажется, что сейчас, наконец, наступило такое время, и должны появиться фундаментальные исследования историков-профессионалов, посвященные жизни и деятельности великого князя Николая Николаевича, его роли в русско-турецкой войне 1877–1878 гг. и Освобождении Болгарии.

Литература

1. Астанков В.А. Наследник цесаревич Александр Александрович в период Восточного кризиса 1875–1878 гг. // Российская история. 2011. № 3. С. 128–141.
2. История внешней политики России. Вторая половина XIX в. (от Парижского мира 1856 г. до русско-французского союза). Т. 5. М., 1999. 384 с.
3. Международные отношения на Балканах. 1856–1878 гг. / Отв. ред. В.Н. Виноградов. М.: Наука, 1986. 415 с.
4. Тарасов М.Я. Во главе армии, гвардии и военного округа // Военно-исторический журнал. 2004. № 8. С. 70–75.
5. Хевролина В.М. Российский дипломат граф Николай Павлович Игнатьев. М., 2004. 234 с.

⁴⁴ Газенкампф М.А. Мой дневник. С. 291.

**РУСКО-ТУРСКАТА ОСВОБОДИТЕЛНА ВОЙНА
И ВЪЗСТАНОВЯВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА —
УСЛОВИЕ ЗА УСТАНОВЯВАНЕТО
НА ДИПЛОМАТИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ С РУСИЯ
И УЧАСТИЕТО НА БЪЛГАРИЯ В МЕЖДУНАРОДНИЯ ЖИВОТ**

Ходът, резултатите на Руско-турската освободителна война (1877–1878 г.) предопределят условията и поводът за честването на 140-годишнината от установяването на дипломатическите отношения между България, както и въобще легитимността и международния статут на България от последната четвърт на XIX век и до днес.

Руско-турската освободителна война е последната от поредицата войни, които Русия води против Османската империя в периода XVII–XIX в. Русия тръгва към тази война въпреки категоричното решение след неуспеха на Кримската война повече да не воюва с Турция. Войната започва година след Априлското въстание и преживените ужаси и огромните жертви на българите, а и след настойчивите призови на най-ярките представители на руската интелигенция и общественост. Русия определя външнополитическата си стратегия в защита на общославянската, православната и нравствената идея, като доказателство, че тя е защитникът и съюзникът на българите и другите южни славяни на Балканите. В България Руско-турската война 1877–1878 г. е известна като Освободителна, като нравствен подвиг на Русия и руския народ, защото дава свободата на българите след петвековната османска власт и полага основите на новата българска държавност. Този факт е необходимата предпоставка и условие за икономическия, социалния, политическия, културния напредък на народа ни, както и за появата и участието на България в международния живот, за установяване на дипломатически отношения с Русия на 7 юли 1879 г., като вече и формален акт на съществуващите такива.

Дълъг и сложен е пътят на отношенията и взаимодействието между Русия и българския народ във вековете на отсъствието на българска държавност, докато се стигне до 7 юли 1879 г. Това е времето

на т.н. народна дипломация, когато български представители осъществяват необходимите и полезни връзки, контакти и отношения с представители на властта в Русия. Поради липсата на българска държавност в продължение на столетия, до Освобождението не съществуват формални актове за установени дипломатически отношения между двете страни. Народната дипломация е единствената възможност за българите и тя се активизира през втората половина на 19 век и особено след Априлското въстание. Активна и ефективна е по време на Освободителната война, когато българите са в непосредствен контакт и в помощ на освободителите, изпълнени с надежда, на крачка от свободата и възхитени от техния подвиг, смелост и състрадание.

От 17 век насетне, Русия е най-активният противник на Османската империя, като определящо за водещата ѝ външно-политическа линия е родствената близост, общият славянски произход и източноправославна религия с основното население на Балканите. В продължение на няколко века Русия води поредица от повече от десет войни, в които формира и поддържа вярата на православните славяни на Балканите, в това число и на българите, в освободителната си мисия, и в това, че е техен истински съюзник и защитник в борбата за освобождение¹. Още през 1740 г. руската императрица Анна Ивановна издава “Проглас”, отправен към южните славяни, с който ги призовава да се организират и сформират свои (хусарски) полкове към руската армия. По-късно Екатерина II също издава такъв документ и с такава цел изпраща емисари на Балканите. 1753 г. е сформиран Първият български полк, в който първоначално служат българи от българските земи на Балканите, от Украйна, Влашко, Бесарабия и др.²

В епохата на Българското възраждане наред с основните три насоки в освободителното движение — просветното движение, църковната борба и борбите за политическо освобождение, е съществена и една четвърта (постоянна и целенасочена): за запознаване на Русия и великите сили с положението и страданията на българския народ под турска власт, със

¹ *Косев, К, Дойнов. Ст.*, От Шипка и Плевен до Сан Стефано и Берлин. С., 2007, с. 8, 395/

² *Дойнов, Ст.*, Българите в Украйна, Молдова през Възраждането (1751–1878 г.). С. 2005, с. 49–51; *Тютюнджиев, Ив.*, Български военни формирования в Украйна през 18 в. Българите в Северното Причерноморие, т. 4. В. Търново, 1995, с. 131–136.

стремежите и борбите му да я отхвърли живее свободно³. Българските възрожденци още от началото на 19 век използват различни форми и средства за защита на националните интереси на своя народ, с каквито си служат и дейците на други освободителни движения на Балканите. А това е проява на развиващата се и нарастваща външнополитическа активност на възрожденските българи. Руско-турските войни от първата половина на 19 век са съпътствани с изложения до руския император и правителството от две български делегации в Русия — на Иван Замбин и Ал. Некович, а после и на Ат. Некович. Те са изпратени от първия български емигрантски център в Букурещ, създадено от и около Софроний Врачански. През войната 1806–1812 г. Софроний Врачански и други български родолюбци, а и приемниците им през 1828–1829 г. влизат в пряк контакт с руското главно командване⁴. С течение на времето, в хода на изострящите се събития на Балканите и особено на българските земи, зачестяват контактите на представителите на българското национално-освободително движение с руските власти и с представителите на славянофилските организации в Русия.

След варварското потушаване на Априлското въстание през пролетта и лятото на 1876 г., се осъществява дипломатическата мисия на дейци на българското национално-освободително движение — в лицето на Драган Цанков и Марко Балабанов, поради липсата на друг легитимен орган или институция⁵.

За българската дипломатическа на двамата известни българи-възрожденци малко се знае и пише. Тази акция е своеобразно продължение на въстанието, тъй като нейният замисъл и цели съответства на неговата стратегия, точно формулирана от един от ръководителите на Априлското въстание — Георги Бенковски: “Моята цел е постигната! В сърцето на тирана аз отворих такава люта рана, от която той никога не ще оздравее! А Русия — нека заповяда!” А Тодор Каблешков признава: “Не в куршума на кремъкликата се надявах, а в гърмежа ѝ, който трябва да стигне до ушите на Европа, на братска Русия!”⁶

³ Шарова, Кр., Български външнополитически акции пред Европа през 19 век до 1877 г.. Исторически преглед, 1996, кн. 4, с. 7.

⁴ Пак там, с. 9.

⁵ Билярски, Ц., За българската дипломатическа мисия на М. Балабанов и Др. Цанков след Априлското въстание 1876 г.

⁶ Стоянов, З., Записки по българските въстания. С. 1992 г., т. 2.

Дипломатическата мисия на Драган Цанков и Марко Балабанов интернационализира още по-широко българския въпрос сред политическите среди и обществеността в Русия и във водещите страни в Европа. Това е най-значимата и най-резултатната проява на външнополитическата дейност на възрожденските българи до Освобождението. И двамата български избраници, които представят българската национална кауза, имат значителен външнополитически опит и подготовка, особено около дейността на Добродетелната дружина. Историята, срещите и разговорите на делегацията стават известни в подробности, благодарение на спомените на Марко Д. Балабанов, писани в дневника му и по част от документите на делегатите. Спомените са издадени през 1904 г. в книгата “Страница от политическото ни Възраждане”.

Мисията на българските пратеници, която изпълняват е съгласувана с руската дипломация и Н.П. Игнатиев. В периода август 1876 г. — януари 1877 г. Марко Балабанов и Драган Цанков посещават и се срещат с държавници в Русия, Великобритания, Франция, Германия, Австро-Унгария, Италия. Посланик Н.П. Игнатиев осигурява подкрепата на българските делегати в Русия и от руските дипломати в европейските столици. Най-радушно те са посрещнати в Русия. Благодарение на активното съдействие на граф Николай Игнатиев, особено значими и впечатляващи са срещите им в Русия и най-вече с император Александър II, с външния министър княз Горчаков, с главнокомандващия Николай Николаевич, с военния министър Д.А. Милютин, с княз В.А. Черкасски, с обществениците-славянофили в Санкт-Петербург и в Москва: М.Н. Катков, И.С. Аксаков, Ф.И. Тютчев, А.И. Кошелев, Нил.А. Попов, А.В. Рачинский и др. Многобройните срещи на двамата български делегати в Русия, доказват, че руските официални среди и обществеността високо ценят значението и ролята на българската мисия в Европа. Навсякъде на българските представители е изразена симпатия към съдбата на българите, желание България да бъде свободна и готовността на руската общественост, пратителството и императора да направят всичко възможно за това⁷.

Аудиенцията при Александър II на 11/23 декември 1876 г. е най-важното и значимо събитие на мисията им. Българските общественици са окуражени от топлата среща с руския император Александър II (единственият монарх, който ги приема при обиколката им) и от последните думи, с които ги уверява, че Русия ще окаже пълно съдействие на

⁷ Шарова, Кр., цит.съч., с. 57

българите: “Аз обичам мира и желая да се свърши всичко миролюбиво <...> Ако работата не се свърши миролюбиво, както аз желая това от сърце <...> ще тръгнем напред и ще изпълним длъжността си”⁸. От голяма важност са срещите на двамата български общественици с военния министър Д.А. Милютин и княз В.А. Черкаски. Както отбелязва в спомените си М.Балабанов, военният министър ги приема “много любезно и побърза да ни увери, че всичко се готви за война и че той вярва с успеха на руското оръжие”. “Вашата България ще бъде освободена — ни каза на прощаване”⁹. Срещата с княз В.А. Черкаски става по негово лична покана и настояване. По това време той вече е назначен за началник на гражданското управление при освобождаване на българските селища в предстоящата война. За княз Черкаски е важен контактът с българските общественици и от тях иска да узнае редица подробности за състоянието земеделието, търговията, занаятите, за бита, нравите, обичаите, църковния живот на българите, за местното самоуправление и пр.¹⁰

Особено насърчителни за тях по време на пребиваването им в Петербург, са посланията на И.С.Аксаков, който изразява убеденост, че скоро на Балканския полуостров “ще има едно солидно и от всяка страна благонадеждно славянско и православно господарство. Само, че за това ще трябва големи жертви, и Русия е готова вече да понесе тия жертви. Няма за нея сега друга възможност. Вижте, обаче, и вие българите да направите в тоя случай каквото трябва и каквото е възможно, за да се улесни делото на Русия”¹¹.

Срещите и разговорите с авторитетни представители на руската общественост, доверието, с което са обградени българските пратеници, надеждите за скорошното освобождение на България, които им се дават, е причината Марко Балабанов да обобщи впечатленията си от визитата в Петербург: “...на това настроение на руското тогавашно славянофилство <...>, България дължи твърде много не само за своето освобождение <...> Това славянофилство броеше голямо число просветени и влиятелни привърженици не само в образованото руско общество, но и в ръководещите по онова време политически кръгове;

⁸ Балабанов, М., Страница от политическото ни Възраждане. С., 1904, с.190–191, 372

⁹ Пак там, с. 381.

¹⁰ Пак там, с. 378–379.

¹¹ Пак там, с. 395

то бе успяло да си пробие път дори и в самия царски дворец, в самия кабинет на руския монарх”¹². Тази и другите външнополитически акции на възрожденските българи представят една широка, ясно замислена и последователно осъществявана насока в българското освободително движение през 19 век.

Руско-турската война 1877–1878 г., последна от поредицата войни, които Русия води за освобождението на православните народи на Балканите. В десетте месеца, в които се водят бойните действия по българските земи, българите оказват помощ на руска армия и командване по осигуряването на храна, разузнаване, медицинско обслужване и пр. Особено впечатляващо е участието и подвигът на генералите: М.Д. Скобелев, Н.Г. Столетов, Й.В. Гурко, А. Дондуков-Корсаков и др., които остават завинаги в българската народна памет. Многобройни са примерите и случаите, в които тези и други руски генерали по време на войната, а и след това, се заемат със следвоенното устройство и с изграждането на възродената българска държава.

Краят на Освободителната война и подписаният Санстефански мирен договор, който макар и съществено ревизиран и ощетил българските национални интереси и справедливост, открива възможността за нов и модерен тип обществено, политическо, икономическо и културно развитие на българските земи (част от тях). Бавно, постепенно и с редица усложнения, нова България, макар и разделена, се вписва в конгресната система на Европа, установена след Виенския конгрес 1815 г. В нея, водеща роля за поддържането на мира се отрежда на дипломатията, чрез която се съгласуват общите принципи и интереси на Великите сили. Реално териториалните корекции в духа на основополагащите принципи на Санстефанския мирен договор, се привеждат в съответствие с интересите на западноевропейските държави против Русия и българските национални интереси. Всичко това за сетен път през втората половина на 19 век доказва липсата на доверие и отказа от взаимни отстъпки и криза в общата система на междудържавните отношения в Европа и е проява на реалното отношение на западноевропейските развити държави към България.

Още в края на 1876 г. при Главното командване на руската армия е уредена и действа специална Канцелария за гражданско управление

¹² Балабанов, М., Страница от политическото ни Възраждане. С., 1904, с. 404.

на освободените отвъд Дунава български земи с началник княз Владимир А. Черкаски. Тази институция по време на войната 1877–1878 г. е израз на нейния освободителен характер; доказателство, че Русия води войната в името на освобождението на българския народ от турския поробител, за създаване на свободна българска държава. Властите в Русия са убедени, че е необходимо едновременно с военните действия да се полагат и основите на българската държавност, институции, армия и управление¹³. Още в периода на подготовката на войната княз Владимир Черкаски са дадени широки права и доверие от руските власти и той задълбочено изучава състоянието на икономическото и социалното развитие в българските земи, състоянието на образователното дело, на народните традиции, църква и бит, местно самоуправление и пр. Особен интерес проявява и към образованите и обществено активни българи, които трябва да бъдат “ядро на местната българска сила, предназначена за запазване на всеобщия ред и сигурност”, а впоследствие и да поемат управлението на възстановената българска държава. Тези виждания, княз Владимир Черкаски поставя в центъра на вниманието в подготвеното от него възвание към българите на император Александър II¹⁴. Първата мярка, с която започва изграждането на институциите на българските земи е учредяването на полицейско управление в освободените от руските войски български земи¹⁵.

Канцеларията за гражданско управление от началото на Руско-турската освободителна война е преименувана във Временното руско управление (ВРУ) от руски граждански военни власти с правомощия от юни 1877 г. до юни 1879 г. има задълженията да организира и изгражда основата на българската държавно-правна организация, да се възстановява нормалния живот, в българските градове да се изградят необходимите административни учреждения и въобще да се даде началото на нормалното функциониране на освободена и възстановена България. След ранната кончина на княз Владимир Черкаски на 3 март 1878 г., на негово място е назначен генерал Ал. Дондуков-Корсаков, един от

¹³ *Тодоров, Г.*, Временното руско управление в България 1877–1878 г. С., 1958, с. 65.

¹⁴ *Анучин, Д.*, Княз Владимир А. Черкаский и гражданское управление в Болгарии 1877–1878 гг., сп. Русская старина, т. 83, кн. 2, 1895, с. 47.

¹⁵ *Владикин, Л.*, История на Търновската конституция, С. 2012, electronic-library.org/books/Book_0037.html.

командващите генерали в руската армия по време на Освободителната война. В същото време в Източна Румелия Русия назначава за генерален консул княз Алексей Церетелев. В нея, освен руските чиновници и офицери работят и много изявени българи, сред които: Марин Дринов, Марко Балабанов, Димитър Греков, Тодор Бурмов, Иван Кишелски, Киряк Цанков и др.

След сключването на Санстефанския мирен договор Гражданската канцелария и премахната и цялата отговорност за по-нататъшното уреждане на възстановената българска държава е прехвърлена на специален Руски императорски комисар в лицето на генерал Александър Дондуков. За разлика от Владимир Черкаски, който има правомощия и свобода за изграждане на гражданското управление в духа на своите разбирания, ген. Дондуков се ръководи от обширни и твърде конкретни инструкции, в които е “включен и проектът за бъдещото управление на България, изработен от Владимир Черкаски” — изграждане на административната система, основана на развитието на местното самоуправление. Руските власти чрез инструкциите изискват от княз Дондуков и неговите сътрудници усилия за създаването на самостоятелна и силна българска държава; внимателно отношение към нуждите на населението, на което трябва да се дадат широки възможности за участие в управлението на страната. Към всичко това се добавят и новите задачи, поставени от Санстефанския мирен договор, като изработването на Органическия устав на Българското княжество, уреждането на поземления, бежанския въпрос и много други¹⁶.

Княз Дондуков-Корсаков в изпълнение на инструкциите, създава и необходимата управленска и административна структура — Централно управление (Министерски съвет) със седем отдела (министерства) в състав: генерал М.А. Домонтович — началник на канцеларията за общи дела и дипломатически отношения; генерал Золотарев — управляващ военния отдел; генерал Грессер — управляващ отдела вътрешни работи; С. Лукианов — управляващ съдебния отдел; проф. М. Дринов — управляващ отдел народна просвета и духовни дела; К. Бух и Тухолка — управляващи финансовия отдел и отдел митници. Още в началото, на Централното управление се налага да действа внимателно и изчаквателно в условията на разгарящата се след Санстефанския мирен договор

¹⁶ *Тодоров, Г.*, цит. съч. с. 94; Сборник документов по гражданскому управлению в Болгарии в 1877–1878–1879 гг. С.Петербург, 1904, выпуск 3, с. 269.

остра борба на западните сили срещу Русия. Това се задълбочава и усложнява особено след Берлинския конгрес и с наложените съкратени срокове на действие.

Берлинският конгрес съкращава периода на пълномощията на Временното руско управление на девет месеца и това принуждава Ал. Дондуков да действа енергично в рамките на дадените му правомощия. Скоро след встъпването си в длъжност (на 10 април 1878 г.) руският императорски комисар оповестява инструкция към своите подчинени, а и към българската общественост, в която се казва: “Задачата на Русия е <...> не да разрушава, а да създава; не да поражда конфликти сред населението, а да сближава и примирява хората”¹⁷. В стремежа си да запази “обаянието на руското име в страната, освободена с руска кръв”, Дондуков-Корсаков е строг и взискателен към руските администратори в България, от които изисква да дадат пример на образцова служба на своите български заместници¹⁸.

Още от януари 1878 г. важна роля в новата администрация заема генерал-майор Михаил Александрович Домонтович, назначен на поста директор на Канцеларията и управляващ работата на Съвета на Руската императорска комисия в България и дипломатия (Канцелария за общи дела и дипломатически отношения). В цитираната Инструкция на Ал. Дондуков са формулирани задълженията на Централното управление в това число и на Канцеларията за общите и политическите дела (дипломатия). Освен да поддържа връзките с Министерството на външните работи, на военното министерство на Русия и с руското посолство в Константинопол, се възлага и да поддържа контакти с пребиваващите чуждестранни консули в Княжеството, както и подготовката на българи за работа в бъдещото Министерство на външните работи¹⁹. Веднага след приемането на Търновската конституция (април 1879 г.) Канцеларията за общи дела и дипломатически отношения, ръководена от ген. М.А. Домонтович е преименувана в Отдел за външни работи.

Кой всъщност е генерал-майор Михаил Александрович Домонтович? Михаил Ал. Домонтович е роден 1830 г. в семейството на потомствени дворяни, но считани за прогресивни и високо културни от старинната

¹⁷ Сборник документов по гражданскому управлению в Болгарии в 1877–1878–1879 гг. С.Петербург, 1904, выпуск 3, с. 287–297.

¹⁸ Тодоров, Г., цит. съч., с. 111

¹⁹ Пак там.

руска псковска фамилия — Довмонт, чието начало се открива в XIII век. Военното си образование получава последователно в Петро-Павловския кадетски корпус, в Дворянския полк и в Имперската военна академия. Участник е в Кримската война в състава на войските, действащи в района на р. Дунав, на Балканите. След това работи в Генералния щаб на руската армия, преподавател и в Николаевската академия към Генералния щаб. Високо се цени по това време неговият военно-педагогически опит и дейност. През 1875 г. е произведен в чин генерал-майор. В края на 1876 г. в процеса на подготовката на Руско-турската война е назначен за управител на Канцеларията по гражданската част при главнокомандващия на Дунавската армия. По време войната, през 1877 г. той е губернатор на гр. Търново, за което е награден с орден “Св. Станислав” първа степен с мечове. Ролята на ген. М. Домонтович за изграждането на българската държава и нейните първи стъпки не е проучена у нас. Неговата забележителна дъщеря — Александра М. Домонтович — Колонтай в своите спомени години по-късно, описва някои събития, личности и обстоятелства, свързани с участието на нейния баща в съдбата на България в тези години. Тя пресъздава вълненията на семейството и славянофилските чувства, обхванали Русия по време на Руско-турската война. И тогава, когато ген. Домонтович воюва за свободна България в щаба на княз Владимир Черкасски, за Русия, за семейство Домонтович и за малката Александра “Войната е с великата задача — освобождаването на братята-славяни от турско иго. Казват “свещена война”, разказват за доброволците. Във всички семейства имат някой на война <...> Патриотизмът е в подем”, пише Александра Колонтай. Цялото семейство с огромно вълнение следи събитията и падането на Плевен, а името на ген. Скобелев се произнася с възторг и упование²⁰.

През м. февруари 1878 г. след сключване на Санстефанския договор, ген. Домонтович се връща в Русия и е назначен за висшестоящ служител с особени поръчения при Главното управление на военно-учебните заведения. Но още през м. април поема важна и отговорна част от ръководството и управлението на Временното руско управление като началник на канцеларията за общи дела и дипломатически отношения. В София се установява и семейството му. Освен всички други отговорни дела, ген. Домонтович помага на българските политически дейци при изработването на вариант на Търновската конституция, съвместно с Петко Сла-

²⁰ Колонтай Ал., Из моя живот. С., 1977, с. 25.

вейков, Марин Дринов, Петко Каравелов, Драган Цанков и др. и искрено споделя, изразява и подкрепя по-близката до народните демократични възжеления политическа линия, изразявана от тези български обществени и политически дейци. Ген. Домонтович активно работи с тях по подготовката на проекта на конституцията, в която се предвиждат близките до народната традиция и дух конституционни наредби. В спомените Ал. Колонтай разказва, че най-честите и желани гости и близки българи на ген. Домонтович са проф. Марин Дринов, Драган Цанков, Петко Каравелов, Петко Славейков, когото тя с възторг нарича Славейко²¹. Дори, според Симеон Радев, “Петко Славейков е в това време най-популярната личност в България. Неговият живот бе обгърнал всички почти форми на обществената деятелност, неговият талант бе създал почти всички родове на народната литература.” В същото време съпругата на ген. Домонтович — Александра Александровна Домонтович “с бодрост и желание” посвещава времето си в София, “за да остави в България спомен за руската култура”. В дома си тя често приема български жени, с които обсъжда и съдейства за откриването на училища за момичета. Или помага при подготовката на любителски спектакли с благотворителна цел: помощ за българските сираци и вдовици²². Тези откъслечни факти дават известна представа за ангажираността, съпричастността и огромното желание и посвещаване на ген. Домонтович и семейството на българския народ и неговите най-ярки защитници и радатели.

За заслуги на това поприще, ген. М.А. Домонтович е удостоен с орден “Света Анна” първа степен. За значимостта и приноса на ген. М.А. Домонтович в българската кауза — освобождението и изграждането на възстановената българска държава, говори и фактът, че образът му е увековечен на барелефа на паметника на Цар Освободител в центъра на София.

След окончателното приключване на мисията му в София, ген. М.А. Домонтович и завръщането му в Петербург, той е председател на историческата комисия при научния комитет към Генералния щаб на руската имперска армия. Задачата е написването на история на Руско-турската война (1877–1878 гг.), на главните боеве на Балканите. Колегията под ръководството на ген. Домонтович се справя със задачата, но подготвената история се отличава с критичен, дух, а и с много изводи и пре-

²¹ Колонтай Ал., Из моя живот. С., 1977, с. 37, 41.

²² Пак там, с. 35–36.

поръки към военното командване за начина на ръководене на бойните действия, за подготовката на войната и пр. За този забележителен анализ, император Александър III награждава ген.М. Домонтович, като ръководител на научния, творчески колектив с орден “Св. Владимир” втора степен. Този ценен и полезен труд е издаден едва при Николай II само в 100 паметни екземпляра. През 1886 г. ген.Домонтович е произведен в генерал-лейтенант, умира през 1902 г. Генерал Михаил А.Домонтович е баща на първата жена в състава на Първото съветско правителство и първата жена-дипломат на Русия и СССР. Известно е, че неговият фонд се съхранява във Военно-историческия архив в Москва.

С цената на десетки хиляди жертви и огромни финансови, военни и материални вложения по време на Руско-турската война 1877–1878 г., Русия освобождава българите и възстановява България на политическата карта на Европа след многовековното ѝ отсъствие. В българската народна памет тази война остава завинаги като Освободителна. Създаденото от Русия Временното руско управление съдейства за изграждането и началния етап на функциониране на възстановената държавност — администрация, армия, обществена сигурност, дипломатически връзки. За да стане Княжество България пълноправен субект сред другите европейски страни, се установяват дипломатически отношения. Първото българско правителство на Тодор Бурмов, избрано на първата сесия на Първото ВНС, с Указ № 1 назначава Марко Балабанов за министър на външните работи и вероизповеданията. А началото на дипломатическите отношения с освободителката Русия са установени на 7 юли 1879 г. и с това се слага край на многовековния период на отсъствието на възможност и на формални актове за установяване на официални дипломатически отношения на нашите страни и функционирането в последните векове единствено на народната дипломация от българска страна, което се превръща в традиция в българския обществен и политически живот в периоди на кризи и до днес. Още през втората половина на 1879 г. след Русия още девет европейски страни установяват дипломатически отношения с Княжество България: последват я — Австро-Унгария, Франция, Германия, Великобритания, Италия, Белгия, Сърбия, Румъния и Турция. Благодарение на Руско-турската освободителна война, на картата на Европа се появява още една славянска страна с богата история и със свой духовен и културен принос в развитието на славянските народи и цивилизация.

СЪДЕЙСТВИЕТО НА РУСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ ЗА УЧАСТИЕТО НА БЪЛГАРИЯ В ПЪРВАТА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА МИР В ХАГА ПРЕЗ 1899 ГОДИНА

Според българската историография най-значителна проява на българската дипломация за издигане на държавния сувернитет в края на XIX век е участието на България в Международната конференция за мир в Хага 1899 г., постигнато с подкрепата и съдействието на руската дипломация [1]. Поставената цел на настоящото изследване е да се разкрият детайли от дейността на българското правителство и българската дипломация за осигуряване участието на България в конференцията през нейния подготвителен етап от август 1898 г. до май 1899 г., който хронологически се вписва в подготвителния етап на самата Хагска конференция за мир, която се провежда от 6 май до 17 юли 1899 г. През този подготвителен етап, поради васалното положение на Българското княжество към Османската империя, възникват редица препятствия за самостоятелното му участие в конференцията, които българската дипломация преодолява със съдействието и подкрепата на руската дипломация.

В основата на настоящото изследване е анализът на документи от личния архив на Димитър Станчов, български дипломатически агент в Санкт Петербург (1896–1906) и първи делегат на Хагската конференция 1899 г., в ДА на РБ (по-нататък ЦДА) [2], в които се съдържат разнородни документи, свързани с дейността на Българското дипломатическо агентство в Петербург — циркулярни и дипломатически ноти, дипломатически донесения, кореспонденция-депеши и телеграми, строго секретни писма и съобщения, които са автентични исторически свидетелства за хода на подготовката за участие на Българското княжество в конференцията, за тесните контакти на българските с руските дипломати [3]. Важни източници в подкрепа на задачите на изследването са и личният архив на Димитър Станчов в НБКМ-БИА [4], личният архив на дипломата Христофор Хесапчиев (1858–1938), втори делегат на Хагската конференция за мир 1899 в НА БАН [5], в които се съдържат

и неговите военно-дипломатическите спомени [6]. Тези документални извори позволяват да се открие личностният принос на българския дипломатически агент в Петербург Димитър Станчов и на други български и руски дипломати, осигурили участието на България в Първата Хагска конференция за мир 1899 г.

След възстановяването на българи-руските отношения през февруари 1896 г. между Княжество България и Русия, правителствата на Константин Стоилов (1894–1899) и на Димитър Греков (19.1.1899–13.10.1899) нормализират отношенията с Русия, а пред българската външна политика се поставя нова програма, чиято главна задача е да се подържат приятелски отношения с всички Велики сили, включително и с Русия, Турция и балканските държави [7]. Особено значение с оглед на стоящите пред Княжеското правителство задачи за издигане международния авторитет на страната и за постигане на държавен суверенитет има установяването на по-тесни контакти на българската дипломация с руската дипломация. Принос за активизираните българи-руски дипломатически връзки внася новооткритото през март 1896 г. второ Българско дипломатическо агентство в Петербург, което българският дипломатически агент и генерален консул на България д-р Димитър Станчов (9.V.1863–23.III.1940) ръководи в продължение на 10 години до 1906 г., полагайки усилия за изграждането на тесни дипломатическите отношения между България и Русия. Като професионален български дипломат Димитър Станчов, който дотогава е бил на дипломатическа работа в Букурещ и Виена притежава “такива престижни качества на дипломат като висока ерудиция, европейски маниери и аристократично излъчване, деликатен и любезен, диалогичен, но същевременно твърд и последователен в отстояване на националния интерес” [8]. Тези свои качества Станчов проявява и като български дипломатически агент в Петербург, когато енергично работи за осигуряване участието на Българското княжество в Хагската конференция.

След като през август 1898 г. Русия лансира своята голяма международна политическа инициатива — свикването на Международна конференция за ограничаване на международната надпревара във въоръжаването на 12 август 1898 г. по инициатива на руския император Николай II, министърът на външните работи Михаил Николаевич Муравьев (1896–1900) връчва на представителите на чуждите държави, акредитирани в Петербург циркулярна нота, в която след като разкрива актуалността

на идеята за обезоръжаването се предлага свикване на международна конференция за обсъждане на средствата за обезпечаването на народите “истински и траен мир и преди, всичко да се тури предел на все повече увеличаващите се съвременни въоръжения” [9].

При официалното обявяване на руската инициатива България не е поканена да вземе участие в конференцията поради статута си на васална държава. Но непосредствено след 12 август 1898 г., Българското княжеско правителство и българската дипломация проявяват интерес дали България ще бъде поканена за участие в конференцията. В поверително писмо № 684 от 17 август 1898 г. секретарят на Дипломатическото агентство на Княжеството в Петербург Димитър Цоков до Министерството на външните работи и изповеданията донася, че не е получил такава покана същият ден, както Сърбия, Гърция и Румъния са я получили. “На мене, обаче, — както пише в поверителното писмо Д. Цоков, — още не ми е изпратена и не мога да знам по какви причини”, оценявайки руската инициатива като “едно мирно и справедливо разрешение” на въпросите по обезоръжаването чрез свикване на международна конференция [10].

След обявяването от руското правителство на идеята за свикването на конференция, руският дипломатически агент в София Георги Петрович Бахметиев (1897–1906) съобщава на българското правителство за желанието на руската страна, България да участва в нея. Според Дневника на К. Стоилов [11], руският дипломатически представител Г. Бахметиев е посетил министър председателя Стоилов официално в Министерството на външните работи на 21 септември и вероятно тогава е предал устно съдържанието на полученото циркулярно литографско писмо на външния министър М. Муравъев за свикването на конференцията, което българската страна възприема като официална покана [12]. По този повод произтичат разногласия между българската и руската страна по въпроса: получила ли е България при това посещение на Бахметиев при Стоилов покана за участие в конференцията. Сам Бахметиев по-късно обяснява, защо и как е предал съобщението за конференцията на българския министър председател: “Аз може би не съвсем в правилна форма предадох на Г.[осподин] Стоилов съдържанието на циркулярното съобщение” [13]/ В последствие на това посещение министър-председателят К. Стоилов на 15 октомври 1898 г. отправя нота № 732 до руския дипломатически агент в София, в която благодари,

че Княжеското правителство е “поканено да участва в тази конференция” и, че “дава своето пълно съгласие на това предложение, то да вземе участие в тази конференция” [14].

В Петербург веднага разбират, че поканването на България да участва в конференцията ще предизвика недоволството на Високата порта [15], тъй като според принципите на международното право в международните конгреси и конференции участват чрез упълномощени делегати само суверенните държави, а васалните държави, се представляват от суверенната държава, в зависимост от която се намират и това услужнявало въпроса за съдействието на руската дипломация Българското княжество да участва в Конференцията.

В края на октомври Княжеското правителство с голяма настойчивост започва да действа пред руския министър на външните работи граф Муравъов, България да бъде поканена за участие в конференцията [16]. От ноември 1896 г. българският дипломатически агент Димитър Станчов многократно се среща и разговаря с външния министър граф Муравъов, който основавайки се на принципите на международното право му пояснява, че поради васалното си положение България спада към държавите, които не могат да получат покана [16] и, че “действително” на българското дипломатическо агентство не е била изпратена покана, както и на това на Бавария [17]. От своя страна Станчов “не допуснал сравнение с Бавария”, заявява пред граф Муравъов, че в Бавария в случай на война армията се ръководи от императора на Германия, а в България според конституцията Князът е върховен началник на всички военни сили в княжеството, както в мирно, така и във военно време [18].

Мотивите, с които Станчов защитава правото на България да участва в конференцията, правят впечатление на Муравъов и той решава сам “по-основно” и “специално” да се запознае с тях [19]. Във тази връзка не без значение е било и донесението на дипломатически агент в София Бахметиев до руското външно министерство, в което той мотивирал целесъобразността от поканването на България на конференцията по обезоръжаването: “България, която е задължена да поддържа почти тристахилядна напълно независима армия, е крайно заинтересована от възможността да съкрати толкова тежките разходи, и на мен ми се струва, че нейното технически васално положение не може да промени значението на нейните действителни въоръжени сили, далеч превишаващи силите на другите балкански официално независими държави” [20].

В началото на ноември 1898 г. на среща с Д. Станчов граф Муравьов му съобщава: “Ние естествено не сме искали да ви игнорираме от този въпрос и ние натоварихме Г-н Б. (Бахметиев. — Г.Р.) да информира вашето правителство и да му връчи циркулярната нота” [21]. Непосредствено след това Бахметиев потвърдил пред българското правителство “устната си покана” за участие на Княжество в конференцията [23], а Станчов възприема съобщеното му от Муравьов като ясен знак за подкрепа: “Това ми показва ясно, че ще трябва да се работи, за да се даде и на България възможност да присъствува на конференцията” [22].

В края на ноември и началото на декември Станчов прибавя пред граф Муравьов като нов мотив участието на Българското княжество в Международната конференция за борба срещу анархистите в Рим през ноември-декември 1898 г., в която България участвала самостоятелно като държава, равноправна на другите държави — участнички в конференцията. Това участие в конференцията в Рим, Станчов посочва като факт, който свидетелства, че Българското Княжество вече е било равноправен участник в международни конгреси и конференции [23]. В тази връзка по-късно той пише: “От месец ноември насам, аз твърде често повдигах въпроса и заявявах, че България не може да бъде игнорирана в отношение конференцията на обезоръжаването; и че България, най-сетне, ще държи върху прецедента: Вземането на участие на конференцията в Рим” [24].

След като в края на 1898 г. се стига до съгласие между Великите сили за провеждането на световна конференция на 30 декември 1898 г. граф Муравьов изпраща нова циркулярна нота, в която се предлага Програма, съобразена с предложенията на Великите сили и конкретизираните въпроси, които конференцията ще решава [25]. Този път Станчов получава втората нота официално по установения дипломатически канал на 31 декември и още същия ден изпраща до министър председателя К. Стоилов шифрована телеграма, в която съобщава, че е получил “Програма за действията на конференцията за обезоръжаване” [26], а на 5 януари 1899 г. изпраща на Министерството на външните работи и изповеданията препис от писмото и циркулярната нота на граф Муравьов [27].

С положителност може да се твърди, че получаването на втората нота на Муравьов от 30 декември 1898 г. е резултат от настойчивото обосноваване на мотивите на българското правителство и българската

дипломация за правото на Българското княжество да участва в конференцията, убедително излагани пред руските дипломати от дипломатическия агент в Петербург Димитър Станчов, както и от първоначалните дипломатически сондажи на Русия с Великите сили по въпроса, касаещ българското участие в международната конференцията за мир.

На 29 януари граф Муравъев изпраща на българския дипломатически агент в Петербург Д. Станчов като Допълнение на нотата от 30 декември 1898 г. Комюнике в което се информира, че руското правителство и правителството на Холандия са се договорили конференцията да се състои в Хага и моли Станчов да съобщи на Княжеското правителство за избора на мястото на конференцията [28]. На следващия ден — с поверително писмо от 30 януари 1899 г. до новия български министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията Димитър Греков, Д. Станчов долага, че “според последните предположения на имперския министър на външните работи граф Муравъев конференцията ще се събере в Хага” и иска “наставления в какъв смисъл да отговаря от страна на Княжеското правителство” [29].

На 6 февруари Димитър Греков, който е министър-председател от 18/19 януари 1899 г., изисква да му се предостави нотата от 30 декември [30]. Същия ден с поверително писмо Станчов му изпраща препис от нотата на граф Муравъев от 30 декември 1898 г и Комюникето от 28 януари, в което се съобщава, че мястото на конференцията ще бъде Хага [31]. На 12 февруари Д. Греков повторно иска да му се предостави цялата преписка по този въпрос [32], вероятно за да се запознае пообстойно за целите и подготовката на конференцията и възможността Княжеството да участва в нея. На 5 март 1899 г. с писмо до Станчов министър-председателят Д. Греков изпраща нота, с която благодари на руското имперско правителство от името на Княжеското правителство за изпратената нота от 30 декември 1898 г., и в отговор съобщава, че Княжеството ще вземе участие в международната конференцията за обезоръжаването в Хага [33].

Още едно препятствие в подготвителния етап е свързано с получаването на официална покана до българската държава за участие в конференцията. Тъй като изпращането на поканите за участие в конференцията е възложено на Нидерландското правителство, руското външно министерство изисква то като домакин на конференцията да изпрати покана до Българското княжеско правителство. От своя страна Нидер-

ландското правителство настоява Имперското руското правителство да поеме отговорността, че Високата порта няма да прави препятствия за участието на България в конференцията. С това искане е натоварен руският посланик в Цариград И.П. Зиновиев да съобщи на Високата порта по “най-точен начин за възгледите на руското правителство, относно присъствието на България в конференцията”. Във връзка с този проблем Д. Станчов настойчиво излага пред граф Муравъв още един сериозен мотив за получаване на съгласието на Портата, като посочва: “че е недопустимо да се игнорира България в това международно събрание, без да се предвиди още сега, че едно евентуално отстраняване на България от един интернационален акт, ще има непременно най-сериозни последиствия във вреда на Османската империя, и че занаяпред Великите сили няма да имат право да разчитат на България, както е било до сега, като един твърд стълб за поддръжка на мира на Изток” [34]. В тази връзка Станчов енергично настоява Княжеското правителство да протестира пред Портата, ако тя не се съгласи България да бъде поканена [35]. Сам Д. Станчов активизира дипломатическата си дейност по този въпрос и се среща с граф Муравъв, с руския посланик Зиновиев и други руски, холандски и турски дипломати, свързани с подготовката на конференцията, между които и с Е.Е. фон Стаал, руски посланик в Лондон и бъдещ председател на конференцията.

В резултат на силния натиск на руския посланик И. Зиновиев върху Високата порта на 6 април с ираде — султанска заповед, султанът Абдул-Хамид се съгласява България да участва в конференцията [36]. Според едно по-късно писмо на Станчов до Греков от 5/17 май 1899 г., турският делегат на конференцията Туркан паша му казал: “Н.В. Султанът, за да направи една любезност на негово Царско Величество (Николай I. — Г.Р.), когото много обича, и за да угоди от друга страна на изричното настояване на Правителството на Царя, се съгласи и от България да има делегати на тази тъй важна във външно политическо отношение конференция” [37]. Още същия ден, на 6 април Д. Греков съобщава на Станчов за полученото ираде, с което султанът утвърдил, “че трябва да участваме защото имаме независима армия” и помолил Станчев да съобщи това устно на граф Муравъв и да го помоли да направи потребното пред Холанското правителство, за да бъдем поканени своевременно” [38], което по същество представлява официална молба за дипломатическо съдействие от руска страна Княжеството да получи покана за уча-

стие в конференцията в Хага. В писмо до Д. Греков от 15 април Станчов го уведомява, че вече е установил контакт с Нидерландския представител в Петербург, който се надявал, че поканата за България вече е получена в София [39]. На 22 април Д. Греков съобщава на Станчов, че поканата от Нидерландското правителство е получена чрез руския посланик Бехметиев на 21 април и, че Д. Станчов е назначен за първи делегат и Хр. Хесапчиев (1858–1938) за втори делегат в конференцията, и още веднъж моли Станчов “да предаде на граф Моравъв благодарностите на Княжесткото правителство за благополучното разрешаване на въпроса” [40].

Последното процедурно препятствие, което възниква в края на подготвителния етап на конференцията, е свързано с претенцията на Княжеското правителство за мястото, което българските делегати Димитър Станчов и Христофор Хесапчиев трябва да заемат в заседателната зала като представители на независима държава по азбучен ред на държавите-участници, а мотивът за това е прецедентът на равнопоставеното участие на българския делегат с делегатите на държавите-участници в Международната конференция за борба срещу анархизма в Рим през ноември-декември 1898 г. По този въпрос в султанското иреде като първо условие за участието на Княжеството в конференцията е посочено българските представители да заемат своето място непосредствено до турските делегати. В изпълнение на указанията на министър председателя Греков да не се съобразават с условието на султанското иреде на предприетите срещи и разговори на Станчов и Хесапчиев с руските и холандските организатори на конференцията получават добронамереното им съдействие и за българските делегати е осигурена отделна маса, която те заемат като представители на независима държава не до турските делегати, а между Русия, Румъния и Сърбия. На България обаче, тогава не се признава правото да заеме място по азбучния ред на държавите участници, място, което ще ѝ бъде дадено на Втората Хагска конференция за мир през 1907 г., само година преди тя да получи своята пълна независимост.

В заключение с основание можем да обобщим, че участието на България, като една от 26-те държави в света — участници в Първата конференция за мир в Хага през 1899 г. е резултат от тесни дипломатически контакти между българските и руски дипломати, активизирани през подготвителния период на конференцията, през който успешно са

преодоляни редица препятствия, свързани с допускането на представители на васалното Българското княжество в един от значимите международни форуми за мир в края на XIX век, факт, който в българската историография се оценява като стъпка към обявяването на независимостта на Княжеството [41]/

Приносът на българския дипломатически агент Димитър Станчов в Петербург за успешното осъществяването на подготовителния етап на конференцията заслужено е оценен своевременно и той е назначен от княз Фердинанд и министър председателят Димитър Греков за нейн пръв делегат [42]. Умелата дипломатичност на Димитър Станчов за доказване правото на участие на Българското княжество в международната конференция в хронологическите граници на общия подготовителен етап на международната конференция за мир, осъществяван от руската дипломация [43], създава възможност българските дипломати сами да мотивират българската политика пред руските и другите чужди дипломати в Петербург, предизвиквайки голямо им “очудване”, че “предположителното присъствие на България в конференцията може да се счита като един извънредно голям успех на българската външна политика” [44].

Решаващ фактор за осигуряване участието на България в Международната конференция за мир в Хага е последователната и непрекъсната подкрепа на руското правителство, на министъра на имперското външно министерство граф М.Н. Муравъов, на руския посланик И.А. Зиновиев в Цариград, на руския дипломатически агент Г.П. Бахметиев в София, на председателя на конференцията фон Е.Е. Стаал, руски посланик в Лондон. Чрез своите близки контакти с българските дипломати и активно съдействие през подготовителния етап на предстоящата конференция руската дипломация макар и дискретно, не винаги открито, поради спазването на статуквото на васалството и принципите на международното право в контекста на времето в края на XIX в., води целенасочена политика, чрез която успява в съгласие с Великите сили да наложи самостоятелното участие в конференцията на полунезависимото Българско княжество като държава с право на глас. Тази политика на подкрепа и съдействие на руската дипломация, свързана и с интересите за разширяването на влиянието на Русия на Балканите съвпада с интересите на полунезависима България, която според руския делегат професор Е.Е. Мартинес “получава много права за международното си положение” [45].

Забележителен исторически факт е че България в своята дипломатическа история още преди 120 години е записала, как чрез съдействието на руската дипломация успешно участва в Първата международна конференция за мир в Хага през май-юли 1899 г., в която българските участници поставят своите подписи под такива значими международни правни актове за войната и мира като декларациите за мирно разрешаване на военните спорове и тези за законите и обичаите на сухопътната война и за водене на морската война, както и на решението за учредяване на Международния арбитражен съд в Хага за разрешаване на международни спорни ситуации, които и до днес са общоизвестни и общопризнати като норми на международното право в системата на международните отношения. Историческата значимост на участието на българските дипломати в Първата Хагската конференция за мир е и в това, че българската дипломация за първи път преди повече от век се включва в междудържавното общуване за разработване на подходящи средства за разоръжаването и постигането на “истински и траен мир” на народите, кауза, която не губи своето значение и в наше време.

БЕЛЕЖКИ:

- [1] Топалов, Вл. Външната политика на България по време на радослависткия режим. Исторически преглед, 1984, кн. 2, с. 35; История на България. БАН. Том седми. Възстановяване и утвърждаване на Българската държава. С. 1991, с. 328.
- [2] ЦДА. ф. 176К, оп. 1, а.е. 1170.
- [3] ЦДА. ф. 143К, оп.11 а.е. 37, 38.
- [4] НБКМ-БИА, ф. 13, оп. 1, а.е. 16, 17.
- [5] НА БАН, ф. 42, а. е. 48, 79, 80.
- [6] Пак там, ф. 142, а. е. 48; Хесапчиев, Хр. Служба на България в чужбина. Военнодипломатически спомени (1898–1914 г.), С. 1993.
- [7] Стателова, Ел., Радослав Попов, Василка Танкова. История на българската дипломация 1879–1914 г. С. 1994, с. 256.
- [8] Стрезова, А. Българските дипломати 1879–1912 г. Автореферат на дисертация за присъждане на образователна и научна степен “доктор” — научна специалност: “История на България”, с. 15. — www.lhist. Bas. bg/archiv_doc_Avtoreferat_AStrezova.pdf.
- [9] ЦДА, ф. 376К, оп. 1, а.е. 1170, л. 4.

- [10] Пак там, л. 2 гр.
- [11] Д-р Константин Стоилов. Дневник, част II. С. 1996, с. 386.
- [12] Мартыненко. Русско-болгарские отношения 1894–1902 г., Киев, 1967, с. 237–238.
- [13] НБКМ-БИА, ф. 13, оп. 1, а. е. 17, л. 13.
- [14] Пак там, л. 10; ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а. е. 1170, л. 13–13 гр.
- [15] Мартыненко, А.К., цит. съч. с. 238.
- [16] Стателова и др. цит. съч. с. 260.
- [17] НБКМ-БИА, ф. 13, оп. 1, а. е. 17, л. 11.
- [18] Пак там, л. 12; ЦДА, ф. 176 К, оп. 1, а. е. 1170, л. 33.
- [19] Пак там.
- [20] Мартыненко, А.К. цит. съч., с 238.
- [21] НБКМ БИА. ф. 13, оп. 1, а. е. 17, л. 74.
- [22] Пак там, л. 75.
- [23] Стрезова, А. Д-р Хараламби Сърмаджиев — български делегат на Международната конференция за борба срещу анархистите (Рим, 1898) — В: Личността в историята. Сборник с доклади и съобщения от национална научна конференция, посветена на 200 години от рождението на Александър Екзарх, Захари Княжевски и Атанас Иванов, 20–23 април 2010 г. Стара Загора, с. 610, 612, 614.
- [24] ЦДА. Ф.176 К, оп.1, а.е. 1170, л. 34.
- [25] Пак там, л. 18–19 гр.
- [26] Пак там., л. 15.
- [27] Пак там, л. л. 16, 17; 18–18 гр; 19–19 гр, 20 гр.
- [28] Пак там, л. л. 26, 27.
- [29] Пак там, л. 22–22 гр.
- [30] Пак там. л. 20–21; 22.
- [31] Пак там. л. 25.
- [32] Пак там.
- [33] Пак там, л. л. 28; 29–29 гр.
- [34] Пак там. л. л. 40–40 гр.
- [35] Пак там. л. л.43.
- [37] Пак там.
- [38] ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1170, л. 54.
- [39] Пак там, л. 67.
- [40] Пак там, л. 74.
- [41] История на България. БАН. Том седми. Възстановяване..., с. 328.

[42] ЦДА, ф.176К, оп. 1`а.е. 1170, л. л. 65–65 гр., 91–92.

[43] Рыбаченок, И.Р. Россия и Первая конференция мира.в Гааге. М. 2005;
www.dissecot.com/content/rossiya-i-gaagskaya-konferenciya-1899-goda; 74

[44] ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1170, л. 34 гр.

[45] Хесапчиев, Хр. Служба на България в чужбина... с. 207.

БОЛГАРСКИЙ ВОПРОС НА ПЕРЕГОВОРАХ УЧАСТНИКОВ АНТИГИТЛЕРОВСКОЙ КОАЛИЦИИ (1943–1945 гг.)

После нападения фашистской Германии на СССР процесс формирования антигитлеровской коалиции, начало которому было положено в 1939 г., заметно ускорился. Дипломатические усилия Москвы, сосредоточенные, в первую очередь, на английском и американском направлениях, были направлены на укрепление отношений с западными союзниками, но внутри этой доминанты существовали и сменяли друг друга различные приоритеты.

Начиная с 1943 г., который в историографии часто называют «годом конференций», западные союзники постоянно обсуждают перспективы стран фашистского блока. Уже на конференции в **Касабланке (Марокко)** в июне был воспринят принцип их «полной и безусловной капитуляции» и искоренения идеологии, основанной на завоевании и порабощении одного народа другим¹.

Этой, безусловно, главной военной цели союзников сопутствовали размышления «Большой тройки» о будущем послевоенном миропорядке. Сталин, исходя из задачи недопущения новой германской агрессии, рассчитывал обеспечить «выгодные» для СССР европейские стратегические границы 1941 года, расширить советское военно-политическое присутствие в Восточной Европе и создать по западному периметру границ пояс безопасности. Черчилль размышлял о восстановлении традиционного равновесия сил в Европе, не исключая возможности привлечь в будущем поверженную Германию к противостоянию с Востоком. Рузвельт во главу угла ставил теорию «четырёх полицейских», согласно которой державы-победительницы и Китай совместными усилиями, вплоть до силовых методов, обеспечивали бы мир, не допуская никаких посягательств со стороны агрессора (в качестве такового он не сбрасы-

¹ Подробнее см.: 72 года назад в Касабланке договорились требовать безоговорочной капитуляции Германии, Италии и Японии — <http://lombard-vip.com/extnews/286181/kompanii/72godanazadvkasablankedog.html>.

вал со счета и Германию). Но при всех различиях имелось в размышлениях лидеров и общее — усиление геополитического фактора в интересах своих стран. Через призму этих расчетов союзники рассматривали и освобождение Европы, в том числе судьбу сателлитов Германии. Свое отношение Москва сформулировала к началу июня 1943 г., приняв во внимание попытки осторожного зондажа настроений союзников со стороны венгерского и румынского руководства, предпринятые с целью нащупать через дипломатические каналы в Мадриде, Лиссабоне, Анкаре возможные пути отхода от Германии. Советское руководство, как свидетельствуют документы, владело информацией на этот счет, добытой не только из собственных источников, в том числе по линии разведки, но и полученной от союзников. Его позиция в отношении стран-сателлитов базировалась на четырех принципах: «а) безоговорочная капитуляция; б) возврат захваченных территорий; в) возмещение причиненных войной убытков; г) наказание виновников войны»².

К тому времени еще одна страна-сателлит — Болгария находилась (с декабря 1941 г.) в состоянии войны с США и Великобританией. Американская администрация включила Болгарию в список стран-агрессоров и решительно отказалась признать территориальные изменения в результате оккупации болгарскими войсками части Югославии и Греции. На основании констатации, что София действовала силой, не признан был и переход к болгарам в сентябре 1940 г. Южной Добруджи. Москва же исходила из своей основополагающей геостратегической установки, сформулированной Сталиным еще зимой 1940 г., во время подготовки визита наркома иностранных дел В.М. Молотова в Берлин: эта страна «должна быть отнесена к сфере интересов СССР...»³.

В целом 1943 год можно считать переломным с точки зрения отношения союзников к Болгарии: они все настойчивее обращаются к «бол-

² Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Т. 1. Московская конференция министров иностранных дел СССР, США и Великобритании (19–30 октября 1943 г.) (далее — Московская конференция). Сборник документов / М-во иностр. дел СССР. М., 1978. С. 396 (сноска 66).

³ Документ внешней политики СССР. Т. XXIII. Кн. 2 (ч. 1) 1 ноября 1940 — 1 марта 1941 г. / Под ред. Г.Э. Мамедова и др. М., 1998. С. 31; Мировые войны XX века: в 4-х кн. Кн. 4. Вторая мировая война. Документы и материалы / Отв. ред. М.Ю. Мягков. М., 2002. С. 175–176.

гарскому вопросу». Он включал в себя такие составляющие, как положение страны в системе государств-сателлитов гитлеровской Германии и перспективы разрыва с ней, «поведение» Болгарии в контексте возможной капитуляции Италии и привлечения Турции в лагерь союзников, территориальные проблемы. Так, например, в качестве приманки Стамбула рассматривалась возможность сосредоточить англо-американские войска вблизи турецкой границы, обещать туркам территориальные приращения, в том числе и за счет «некоторых частей Болгарии». На англо-американских встречах в мае и августе 1943 г. в **Вашингтоне и Квебеке**, обсуждая как центральные вопросы открытия второго фронта и военные действия на тихоокеанском театре военных действий, союзники условились, что действия на Балканах будут ограничены оказанием помощи движению Сопrotивления, заброской десантных групп и бомбардировками стратегических объектов.

Важно подчеркнуть, что на том этапе наблюдалась согласованность действий участников коалиции и готовность к выработке общей позиции. Однако постепенно в треугольнике Лондон — Вашингтон — Москва начали проявляться и нарастать сложности. Важной вехой здесь явились события в Италии, где 10 июля 1943 г. после высадки союзнического десанта в Сицилии был открыт фронт военных действий. На повестке дня оказался вопрос не только о капитуляции германского союзника и выработке конкретного механизма ее реализации. Актуализировался вопрос и о судьбе стран-сателлитов. В середине июля англичане сообщили о согласии с вышеперечисленными советскими принципами.

Принятие принципа безоговорочной капитуляции отнюдь не исключало зондажа или каких-либо иных форм переговоров о будущем капитулирующих стран. Продолжавшиеся контакты западных союзников с венграми и румынами подтверждали это. Представители этих стран не видели в капитуляции препятствия для установления военного сотрудничества с западными союзниками. Более того, они усматривали в капитуляции способ опередить вступление Красной Армии.

Понимая, что самостоятельно принять капитуляцию у Венгрии и Румынии, как это произошло в Италии, практически нереально, Запад предлагал провести некоторые «полезные» для союзников мероприятия — предложить сателлитам прекратить любое сотрудничество с Германией, создавать немцам разного рода трудности и помехи, включая мелкий саботаж, и пр.

Для согласования позиций по отношению к сателлитам была достигнута договоренность о совместном обсуждении⁴. В повестке дня конференции министров иностранных дел СССР, США и Великобритании, состоявшейся в октябре 1943 г. в **Москве**, этот вопрос значился как «мирные пробные шары со стороны вражеских государств»⁵.

По решениям Московской конференции главным межсоюзническим органом, ответственным за выстраивание отношений с отпадающими от фашистского блока сателлитами Германии, предстояло стать создававшейся Европейской консультативной комиссии (ЕКК). Ее основная функция заключалась в выработке и согласовании «детальных рекомендаций»⁶ при подготовке будущих перемирий с ними, включая Болгарию.

Московская конференция закрепила *итальянский прецедент*, когда союзнический контроль за выполнением перемирия оказывался всецело прерогативой той союзной державы, чьи войска вступили на территорию этой страны или нанесли ей поражение. Другим союзным державам отводились консультативные функции. В Италии, территорию которой контролировали западные союзники, они самостоятельно, без участия советских представителей, выработали условия капитуляции, создали и полностью укомплектовали союзную администрацию и контрольную комиссию (СКК), руководимую главнокомандующим англо-американскими силами. Мало что меняло в этом механизме включение позднее в состав СКК советского представителя, за которым закреплялись функции наблюдателя и офицера связи между комиссией и советским правительством. Позднее американский исследователь Б. Лидделл-Харт констатировал, что «по сути дела, русские были практически отстранены от всякого участия в подготовке капитуляции Италии»⁷. Хотя Москва негативно отреагировала на такое поведение союзников («США и Англия сговариваются...»⁸), действия союзников открывали перед ней возможность для аналогичных шагов в будущем, поскольку решающая роль Красной Армии в поражении германских союзников в Восточной Европе

⁴ Московская конференция. С. 396 (сноска 66).

⁵ Там же. С. 48, 274.

⁶ Там же. С. 348 (Приложение № 2. Европейская консультативная комиссия).

⁷ *Liddell-Hart B. History of the Second world war. New York, 1993. P. 719.*

⁸ *Израэлян В.А. Антигитлеровская коалиция (Дипломатические отношения СССР, США и Англии в годы Второй мировой войны). М., 1964. С. 282–285.*

и вступление на ее территорию советских армий становилась все более очевидной. Это подтвердила уже и московская встреча, завершившаяся исключительно благоприятным для советской стороны признанием союзниками (хотя и не зафиксированным в секретном протоколе), что переговоры с воюющими против СССР сателлитами Германии — Румынией, Венгрией и Финляндией, «могут быть только по вопросу о безоговорочной капитуляции» и что «советское правительство должно иметь решающий голос» в отношении этих стран. В частности, именно такую формулировку предложил министр иностранных дел Великобритании А. Иден⁹. Болгария, с которой Советский Союз не находился тогда в состоянии войны, в указанном перечне стран не значилась. Собственно болгарский вопрос был затронут в Москве в контексте проблем Турции и Балкан. Советская сторона заявила о своей готовности «в случае необходимости» разорвать с Болгарией дипломатические отношения.

Как выяснилось, западные союзники были слабо осведомлены о положении в стране. По просьбе англичан советская делегация 27 октября 1943 г. предоставила необходимую информацию, указав на растущее оппозицию правительственной политике и попытки болгар ограничить свои обязательства по отношению к Третьему рейху.

Итог московской встречи подвело принятое решение о безусловной капитуляции сателлитов как базовом принципе будущих переговоров с ними. Секретный протокол конференции предусматривал обмен информацией о любых «пробных предложениях мира» со стороны противника и взаимные консультации в целях согласования своих действий¹⁰.

Забегая вперед, замечу, что возможность практического применения этой договоренности открылась в конце февраля — начале марта 1944 г., когда американские союзники уведомили Москву и Лондон об установлении контактов с болгарскими представителями и шансах начать переговоры о выходе Болгарии из войны¹¹. Начавшиеся в январе бомбардировки Софии авиацией союзников, несомненно, подтолкнули болгар к иницилирующим действиям. После «черного понедельника» — 10 января 1944 г., когда было совершено два налета на болгарскую столицу, бомбардировки приняли систематический характер, особенно усилившись к весне. Состояние войны с Болгарией ставило западных

⁹ Московская конференция. С. 188.

¹⁰ Там же. С. 343–344.

¹¹ Калинова Е. Победители и Бългрия. 1939–1945. София, 2004. С. 31.

союзников в положение активной стороны при выработке в ЕКК условий для Болгарии, тогда как на долю СССР приходилась роль участника обсуждения предложенных партнерами проектов.

Важное место занял «болгарский вопрос» на первой встрече «большой тройки» в **Тегеране** в конце 1943 г. Инициировали его уже на первом заседании 28 ноября англичане, проявив крайнюю озабоченность «поведением» Болгарии и действиями России в случае вступления нейтральной Турции в войну. Советская делегация подтвердила свое заявление о возможности объявления войны Болгарии, сделанное на встрече министров иностранных дел в Москве месяцем раньше, но простой констатацией не ограничилась. В Тегеране ясно прозвучало: как только Турция объявит войну Германии, а Болгария как член Тройственного пакта нападет на Турцию, то СССР будет считать себя в состоянии войны с Болгарией. Англичане, как указывалось в записи встречи, были удовлетворены «столь открытым заявлением о Болгарии». Их, говоря современным языком, «симметричным ответом» стало признание справедливости желания России иметь выход «в теплые моря». Показательно, что, намекая на деликатность положения советской стороны в отношении болгар, Черчилль заметил: болгары «все еще помнят, что Россия освободила их от турок». На это последовала характерная реплика Сталина: «Это уже давно забыто»¹². Прагматик Сталин явно не стремился руководствоваться в большой политике эмоциями и отнюдь не идеализировал отношения между «братушками». (Показательно, что при публикации материалов Тегеранской конференции эта реплика Сталина была опущена).

Развитие событий на фронтах Второй мировой войны в 1944 г. вызывало у западных союзников двойственные чувства. Отмечая «глубокий интерес и растущую надежду», с которыми Запад наблюдал за «гигантским наступлением» Красной Армии, Черчилль позднее в мемуарах описал охватившее его тогда чувство тревоги: «Поскольку победа Великого союза становилась лишь делом времени, естественно, что устремления русских возрастали. Коммунизм поднимал голову за победоносным русским фронтом. Россия была спасительницей, а коммунизм — евангелием, которое она с собой несла»¹³.

¹² Российский государственный архив социально-политической истории (далее — РГАСПИ). Ф. 558. Оп. 11. Д. 234. Л. 45, 62, 16.

¹³ Уинстон Черчилль. Триумф и трагедия. М., 2004. С. 117, 118.

В динамично менявшейся обстановке неизбежным полем столкновений геополитических интересов союзников становилась Восточная Европа и, в частности, Балканы. В начале осени 1944 г. беспокойство Лондона в связи с положением дел в этом регионе возрастает. 4 сентября 1944 г. личный врач Черчилля лорд Ч. Мак-Моран записал следующее высказывание премьер-министра: «Боже милосердный! Неужели Ты не видишь, что русские разливаются по Европе, как море. Захватили Польшу, и ничто их не сдерживает от вступления в Турцию и Грецию»¹⁴. Черчилль в это время пытается внушить Рузвельту, что Соединенным Штатам необходимо принять участие в планировавшемся Лондоном вторжении в Грецию. Мотивировка Черчилля: «Россия войдет в Болгарию, Югославию и Грецию и никогда [оттуда] не выйдет...»¹⁵. Однако лидер США, озабоченный, в первую очередь, проблемами войны с Японией, приложил значительные усилия к разработке концепции мирной инфильтрации США в Восточную Европу, разумеется, не отказываясь при этом от поддержания и даже оживления «американского престижа» на юго-востоке европейского континента.

Балканский интерес Черчилля в полной мере проявился во время знаковой встречи в **Москве** в октябре 1944 г., на которой со Сталиным он обсудил вопрос о сферах интересов своих стран в послевоенном мире. По словам Черчилля, два лидера — он, «не отличавшийся сентиментальностью», и «реалист» Сталин — установили «процентное соглашение», определившее «доли» влияния СССР и Великобритании в Румынии, Греции, Югославии и Болгарии. Посол США в Москве А. Гарриман по настоянию Рузвельта присутствовал в качестве его личного наблюдателя. Тем самым американский президент дал понять, что будущее устройство мира должно быть результатом трех великих держав, хотя сами по себе «сферы влияния», например, на Балканах, его мало волновали. Фактически США примеряли на себя одежду европейского арбитра, балансира в отношениях Москвы и Лондона, касавшихся положения дел в «пороховом погребе Европы». Ясно, что подобная роль прорисовывала перспективу усиления американского политического, а, следовательно, и экономического влияния в этом регионе. Так оно и получилось впоследствии.

¹⁴ Цит. по: *Cytowska-Siegrist E.* Stany Zjednoczona a Polska. 1939–1945. Warszawa, 2013. S. 305.

¹⁵ Цит. по: *Ташкова В.* САЩ и България. 1919–1989. Политически отношения. София, 2007. С. 172.

На московской встрече отчетливо выявилась достаточно жесткая позиция британской стороны в отношении Болгарии. Заметив, что болгары в Первой мировой войне вели себя по отношению к англичанам «очень плохо», «сильно оскорбили» их, напав на Румынию, а во время Второй мировой творили жестокости в Югославии и Греции, Черчилль категорически воспротивился перспективе, чтобы «болгары сидели с союзниками за одним столом»¹⁶. (В будущем, несмотря на поддержку Москвы, болгарам не удалось добиться статуса «совоюющей страны».) Кроме того, премьер-министр заметил, что в Болгарии англичане «хотели бы быть немного больше, чем зрителями», каковыми являются в Румынии. (Руководствуясь этим, Черчилль предложил установить следующее соотношение в пользу СССР: в Румынии — 90 : 10, а в Болгарии — 75 : 25).

На московской встрече болгарский вопрос был включен в более широкий международный контекст: обстановку в стране Сталин, кратко, но предельно откровенно сравнил с ситуацией в Северной Италии, где находились войска западных союзников. В ответ на просьбу Черчилля повлиять на итальянских коммунистов и «затормозить» их деятельность, Сталин заметил: «... В Италии нет советских войск, в противоположность Болгарии, где они имеются и где мы можем приказать коммунистам не делать того-то и того-то. Но если он, тов. Сталин, будет давать какие-либо советы Эрколи [Тольятти. — Т.В.], то Эрколи может послать его к черту, ибо он, товарищ Сталин, совсем не знает обстановки в Италии. Он, товарищ Сталин, может лишь сказать, что Эрколи — умный человек и что он не пойдет на какую-либо авантюру»¹⁷. Вряд ли оговорки Сталина о плохом знании им внутривнутриполитической ситуации в Италии, как и указание на «самостоятельность» П. Тольятти, могли обмануть собеседника: было ясно, что Москва сохраняла рычаги влияния на итальянских коммунистов. Однако Сталин ясно дал понять Черчиллю, что «авантюра» не состоится, так как советское руководство не даст на нее «добро». Фактически это означало договоренность, что итальянские коммунисты не станут «будоражить» страну. Но вот что крайне интересно: судя по записи беседы, Сталин, пойдя навстречу пожеланию Черчилля относительно Италии, сразу же, без какого-либо перехода, выразил желание «поправить цифру по Болгарии». Речь шла о том, чтобы изменить первоначальное предложенное Черчиллем соотношение

¹⁶ РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 283. Л. 9.

¹⁷ Там же. Л. 12.

75:25 в пользу СССР. Расчет на взаимность собеседника оправдался: Черчилль, заявив, что «вообще говоря, ему на Болгарию наплевать», предложил обсудить этот вопрос в рабочем порядке Идену и Молотову¹⁸. Руководители внешнеполитических ведомств договорились скорректировать первоначальный «процентаж» Черчилля применительно к Болгарии и Румынии: установленное соотношение по обоюдной договоренности составило 80:20 в пользу Советского Союза.

Судя по материалам НКВД СССР, в советском внешнеполитическом ведомстве продолжали размышлять над вопросами сфер влияния. В ноябре 1944 г. к «максимальной сфере интересов Советского Союза» были отнесены Финляндия, Швеция, Польша, Венгрия, Чехословакия, славянские страны Балканского полуострова и Турция. Ключевой для СССР вопрос о Проливах рассматривался через призму возможной «интернационализации» режима их использования, причем под этим определением советская сторона понимала «передачу контроля над Проливами исключительно черноморским державам при наличии условий, обеспечивающих дружественные отношения к нам со стороны Румынии и Болгарии»¹⁹. Известно из введенных в научный оборот документов, что «дружественные отношения» Москва увязывала с наличием в своей сфере влияния «подлинно демократических правительств», не стремясь к немедленному введению там социалистических порядков. На обеде в честь Э. Бенеша 28 марта 1945 г. Сталин заметил: «Мы могли бы в Болгарии установить советский строй, там этого хотели. Но мы не пошли на это. В дружественных нам славянских странах мы хотим иметь подлинно демократические правительства»²⁰. Понятно, что представления о демократии у советского лидера отличались, мягко говоря, своеобразием. Однако конкретные материалы свидетельствуют, что на том этапе Москва рассматривала в качестве адекватной сложившимся в Восточной Европе реалиям коалиционную систему осуществления власти, а вовсе не монополию коммунистических партий.

Особого внимания потребовал от советского руководства вопрос о Болгарии в контексте реорганизации европейских границ после войны. В позиции Сталина здесь проявляются весьма интересные подвижки.

¹⁸ РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 283. Л. 13.

¹⁹ Архив внешней политики Российской Федерации. Ф. 06. Оп. 6. П. 14. Д. 143. Л. 52.

²⁰ Сталин И.В. Сочинения. Т. 18. Тверь, 2006. С.361.

Если в декабре 1941 г., во время пребывания в Москве министра иностранных дел Идена, согласовывая соответствующую «схему» перекройки границ, Сталин предлагал «наказать Болгарию за ее поведение во время войны», отторгнув у нее район Бургаса («По мнению тов. Сталина, для Болгарии совершенно достаточно иметь один морской порт в виде Варны», — указывалось в записи беседы²¹), то впоследствии, по мере приближения окончания войны и появления первых признаков будущего охлаждения в отношениях между союзниками, позиция Москвы меняется. В октябре 1944 г. на встрече с Черчиллем, о которой шла речь выше, Сталин ограничился кратким общим замечанием, что «Болгарию, конечно, нужно наказать»²². И, наконец, в **Берлине**, на Потсдамской конференции в июле 1945 г. Сталин, говоря о «грехах» сателлитов по отношению к России, вопрос о наказании Болгарии свел к уплате ею репараций и демобилизации армии по окончании войны. При этом он напомнил об отсутствии болгарских частей на Восточном фронте и участии болгарской армии в войне на стороне союзников в соответствии с Соглашением о перемирии²³. Представляется, что объяснение этой весьма показательной динамики советской позиции следует искать в геополитике, в понимании значения Болгарии в советской стратегии безопасности. Эта стратегия была нацелена на установление контроля над Проливами и обеспечение выхода России в Средиземное море.

Договорившись на рубеже войны и мира о доминации Советского Союза в Болгарии, великие державы, как свидетельствуют конкретные факты, не упускали возможности «утяжелить» свой собственный вес и влияние в стране, отступая подчас от согласованных ранее позиций и прибегая к двойным стандартам²⁴. Не случайно впоследствии, в период действия Соглашения о перемирии (октябрь 1944 — февраль 1947 гг.), Болгария явилась ареной достаточно жесткого противостояния союзников по антигитлеровской коалиции, реальной пробы их сил и установле-

²¹ Ржешевский О.А. Сталин и Черчилль. Встречи. Беседы. Дискуссион. Документы, комментарии. 1941-1945. М., 2004. С. 16.

²² РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 283. Л. 9.

²³ Там же. Д. 236. Л. 11.

²⁴ Волокитина Т.В. Великите сили и примирieto с България // Великите сили и България. 1944–1947 г. Том I. Примирieto между СССР, Великобритания. САЩ и България (януари — октомври 1944). Документи. София, 2014. С. 46.

ния допустимых пределов, как наступления, так и отступления, в вопросах внутривнутриполитической жизни страны и перспектив ее развития.

Усилия советской внешней политики в годы Второй мировой войны концентрировались на достижении победы над фашизмом и освобождении оккупированных стран. Решая эту глобальную задачу, Москва большое внимание уделяла Балканам — важнейшему в стратегическом отношении и традиционно конфликтогенному европейскому региону. Болгария — небольшая балканская страна — оказалась в силу своего геостратегического положения сначала на перекрестье интересов Германии, СССР и западных государств, а затем, по мере нарастания напряженности в рамках антигитлеровской коалиции, и одним из объектов противостояния между ее участниками.

Проиграв Германии в 1939–1940 гг. сражение за Болгарию, Советский Союз своими военными победами на фронтах Второй мировой войны подготовил реванш. Вступив летом 1944 г. на Балканы, Красная Армия фактически обеспечила защиту стратегических интересов СССР в регионе. В условиях стремительного продвижения к биполярной организации послевоенного мира установление полного советского контроля в Болгарии не имело никакой иной альтернативы.

БЪЛГАРО-СЪВЕТСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПО ВРЕМЕ НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА — ОТ БЕЗДОГОВОРНО ПРИЯТЕЛСТВО ДО СЪВЕТСКА ОКУПАЦИЯ

На историческата наука е добре известна хронологията на развитието на българо-съветските отношения след възстановяването им през 1934 г.¹ Практически веднага след това настъпва застой, тъй като българските правителства, които идват на власт след деветнадесетомайците, отстъпват от техния курс на сближаване със СССР. Ситуацията се променя едва в навечерието на Втората световна война, когато в София разбират за дипломатическите сондажи между Берлин и Москва, протичащи включително и с българско участие, и особено след 23 август 1939 г., когато Съветският съюз сключва с Германия, естествения съюзник в желанието за ревизия на Ньойския договор и основен търговски и икономически партньор на България, договор за ненападение (и за очертаване на сферите на влияние в Източна Европа, както става ясно по-късно).

В навечерието на войната съветското правителство отново демонстрира стремеж за промяна в двустранните отношения. Това проличава през август 1939 г., когато във връзка с откриването на Всесъюзната селскостопанска изложба Москва е посетена от българска парламентарна делегация. На народните представители е оказан подчертано радушен прием, те се срещат с видни съветски държавни дейци. Кулминацията на тези контакти е на 9 август, когато в Кремъл е даден прием в чест на българските депутати и те се срещат с новоназначения съветски нарком на външните работи и председател на СНК Вячеслав Молотов. При повдигането на въпроса за ревизия на Ньойския мирен договор висшият съветски функционер подкрепя категорично претенциите на България по отношение на Южна Добруджа, а също и искането за излаз на Бяло

¹ *Спасов, Л.* Българо-съветски политически отношения и връзки (август 1936 — август 1939 г.). — В: Българо-съветски отношения и връзки. Сб. студии и статии. С., 1987, с. 111–130; Същият. Българо-съветски дипломатически отношения 1934–1944. С., 1987; Същият. България и СССР 1917–1944 гг. Политико-дипломатически отношения. В. Търново, 2008.

море. И доколкото до 23 август има още цели две седмици и в Москва все още не са наясно, че на тази дата в съветската столица ще пристигне германският външен министър Йоахим фон Рибентроп с предложение за сключването на договор за ненападение между Германия и СССР, то Молотов предупреждава българите, че макар и Съветският съюз да желае съществуването на силна България на Балканите, “ако някой в София смята да открие пътя към Истанбул на немците и италианците, то ще се натъкне на решителното противодействие на Съветския съюз”². С това условие Молотов обещава съдействие на България в икономическата и политическата сфера, допълвайки, че това трябва да бъде оформено с търговско споразумение³.

Много бързо обаче позицията на Кремъл еволюира и оттам заявяват, че по-нататъшното развитие на отношенията между Москва и София трябва да стане на основата на солидна договорна база, т.е. да бъде подписан договор за политическо сътрудничество или пакт за взаимопомощ. Кое то открито е заявено малко по-късно и на българския пълномощен министър Никола Антонов.

Българската страна обаче, макар да има интерес да намери сериозни привърженици на своите ревизионистични амбиции, не е готова на подобно обвързване. Колкото и радушно да приема София подписването на германо-съветския пакт, който ѝ позволява вече “сериозно да постави въпроса за сключването на търговски договор със СССР”, колкото и да убеждава министър-председателят Кьосеиванов съветския шарже д’афер Прасолов, че “разбира и изцяло одобрява” настояването на Молотов този договор да бъде не само “икономически, но и политически”⁴, за подобно обвързване със СССР има сериозни пречки. Като една от тях българската страна изтъква враждебното отношение към подобна стъпка на другите държави, отстояващи свои интереси на Балканите (особено Италия и Великобритания), и най-вече на съседна Югославия, която е “категорично срещу сближаването между България и СССР”⁵.

² ЦДА, ф. 176 К, оп. 1ш, а.е. 120, л. 80.

³ Вж. Документи внешней политики СССР (по-нататък ДВП), т. 22, ч. 2, с. 45, док. 557; вж. също *Валева, Е.* Внешнеполитическая ориентация Болгарии накануне Второй мировой войны. — *Славянский мир в третьем тысячелетии*, 2014, № 9, с. 186–187.

⁴ ДВП, с. 88, док. 589.

⁵ Пак там, с. 319, док. 795.

Колкото и да е вярно гореказаното, то естествено не е цялата истина. От съществено значение за нежеланието на българите да се обвържат “политически” със Съветите е страхът за националния суверенитет. В София са добре известни отколешните стремежи на Москва към Проливите. Много скоро стават очевидни и нейните методи на действие. Те проличават нагледно чрез съдбата на трите прибалтийски републики след успешния край на “септемврийската кампания” — подписване на пактове за взаимна помощ със СССР⁶, които дават право на Съветския съюз срещу определена аренда да разположи свои гарнизони на техните територии, а също така да изгради свои военноморски и военновъздушни бази. В резултат те започват постепенно да губят своята независимост, въпреки декларациите на Москва, че твърдо ще спазва принципа на ненамеса във вътрешните им работи. За да се стигне до лятото на 1940 г., когато неочаквано бързите германски военни успехи в Западна Европа карат Кремъл да прибегне до открита съветизация на Прибалтика, извършена чрез обявяването на Литва, Латвия и Естония за съветски републики и включването им в състава на СССР.

Именно този сценарий плаши българските управници. И подобни страхове не са безоснователни. Това твърди през ноември 1941 г. от трибуната на Народното събрание депутатът Сотир Янев, председател на комисията по външна политика на XXV ОНС, който през юли 1940 г. се намира заедно с колегата си Деян Деянов на посещение в съветската столица с цел сондиране на позицията на Кремъл по добруджанския въпрос: “В Москва започнаха да мечтаят за българските черноморски брегове. В Съветска Русия ние с Деян Деянов видяхме уж случайно една карта на Балканския полуостров, на която бяха нанесени с червен молив руски военни бази по Дарданелите и в Източна Тракия”⁷.

В сложната дипломатическа игра, която България трябва да води в навечерието и в първите месеци след избухването на войната с цел да запази обявения на 15 септември 1939 г. неутралитет, първа жертва се оказва пълномощният министър Н. Антонов. През декември 1939 г. той е отзован от съветската столица, тъй като бил престанал да съобразява действията си с правителствените инструкции и царят го заподозрял,

⁶ Пактовете за взаимна помощ са сключени с Москва на 28 септември 1939 г. от Естония, а на 5 и 10 октомври с.г. съответно от Латвия и Литва.

⁷ Стенографски дневници на 25 ОНС, III РС, II 3, с. 149.

че бил “дал повече обещания на Съветския съюз”⁸. Последната информация, която Антонов предава в Наркоминдела, е, че “българското правителство не счита за възможно да сключи какъвто и да е политически договор със СССР”⁹. Неговото място е заето от Тодор Христов, дотогавашния пълномощен министър на Царство България в съседна Турция.

Указът за новото назначение на Христов е подписан от царя на 12 декември 1939 г. и на 8 февруари 1940 г. с влак през Берлин той заминава за Москва. Пътуването му към съветската столица по време съвпада с формирането на новото българско правителство начело с Богдан Филев, в което мястото на министър на външните работи е отредено за Иван Попов — журналист, публицист, дългогодишен директор на печата в МВРИ (1924–1933), преминал след това през столиците на Унгария (1933–1935), Чехословакия (1936–1937) и Югославия (1937–1940) в качеството си на управляващ легацията (Будапеща) и пълномощен министър (Прага и Белград). На 21 февруари, денят, в който Т. Христов нанася своята първа официална визита в съветската столица на Молотов, новият външен министър на България разпраща окръжна телеграма до всички легации в чужбина, с която известява, че поема поста, “свързан с тежки отговорности в тия съдбоносни времена”¹⁰. Още същия ден към Москва е изпратено и шифровано писмо, за чието съдържание можем да съдим единствено от отговора на Христов, изпратен на 15 април 1940 г. — почти два месеца по-късно¹¹. От писмото на пълномощния ни министър става ясно, че новият шеф на българската дипломатия е изпратил питане до своя подчинен с цел да си изясни “основните линии на съветската външна политика и по-специално на нейните същински намерения по отношение на Балканите”. Правейки уговорката, че “краткото ми пребивание тук” не е позволило да си изясни добре въпроса, но че това едва ли ще се случи в скоро време, “едно, защото съветската външна политика се подава въобще трудно на дефиниция, и друго, защото ръководните съветски фактори са почти недостъпни за чуждите представители и нормални информационни разговори с тях са, ако не напълно изключени, то поне редки и случайни”, българският дипломат в сбита форма поднася развитието на българ-

⁸ Вж. Спасов, Л. България и СССР 1917–1944 г., 2008, с. 359 и цит. лит.

⁹ ДВП, т. 22, ч. 2, с. 120, док. 863.

¹⁰ ЦДА, ф. 176к, оп. 1ш, а.е. 282, л. 97.

¹¹ Пак там, а.е. 272, л. 89–95.

ро-съветските отношения до момента и задачите, които стоят пред него на настоящия етап.

Именно в това донесение до МВРИ Т. Христов употребява термина “бездоговорно приятелство”. Прецизният анализ, който дипломатът ни прави на българо-съветските отношения, сочи, че застоят в тях се дължи на “слабия интерес, който проявяваше Съветска Русия към Балканите и към България и на общото антиревизионистическо направление на съветската външна политика”. Като причини за това Христов изтъква преди всичко убеждението на Съветите, че “тяхното ‘приятелство и братство’ с Турция им осигурява едно привилегировано положение в Черно море и на Дарданелите”, както и желанието им “да избегнат всичко, което може да създаде затруднения и евентуални военни компликации, както по южните, така и по останалите граници на страната” поради “очевидната нестабилност на тяхната икономическа и военна организация”. В тази връзка дипломатът ни не пропуска да напомни благосклонното отношение на Москва към създаденото през 1934 г. и насочено “против България Балканско съглашение” и към “дейното участие на Турция в неговото изграждане и засилване”, позовавайки се на редица случаи, когато “съветската преса е така да се каже денонсирала ‘българската ревизионистична опасност’ и е засилвала по този начин косвено позициите на нашите балкански съседи против нас”. Затова и той не се колебае да определи този период от българо-съветските отношения като период на “студена и дори враждебна индиферентност” от страна на СССР. Кое не пречи именно по това време “един позитивен образ на съветския режим” да намери “жизнена среда” сред широки слоеве на българското общество.

Анализирайки промените в съветската външна политика, пълномощният ни министър изтъква като една от сериозните причини за тези промени позицията на Турция. Може би защото преди да потегли към Москва той прекарва почти четири години като представител на страната ни в Анкара и с право се смята за един от добрите познавачи на турската политика. Христов с основание приема като отправна точка на тези промени конференцията в Монтьо (1936), където съветските държавници били разбрали, че “на турското 100-процентово приятелство, а следователно и на пълната турска гаранция по отношение на Дарданелите, не може да се разчита”. А причината за подобно поведение на Анкара се крие в уплахата ѝ от изострянето на конфликта “между английски-

те и италианските интереси в Средиземно море”, особено след Ита-ло-етиопската война (1935–1936) и завоюването на Абисиния. Затова според дипломата ни Турция, която години наред следва “една паралелна на съветската външно-политическа линия”, се чувства “заплашена от италианския империализъм” (действително или въображаемо, това е друг въпрос — изрично подчертава той), и “се ориентира в началото на 1939 година стриктно и безрезервно към Англия”. Това няма как да се приеме позитивно от Москва, която, подобно на всички останали сили в региона, добре разбира, че “един англо-турски съюз ще се отрази неблагоприятно върху равновесието на силите в Близкия изток и ще изтика автоматически на преден план въпроса за Протоците”.

Новата обстановка на международната арена, особено в Средиземноморието и Европейския Югоизток, води до промяна в отношението на Съветите към България и към братския народ, който по думите на българския дипломат “обича и тачи безкористно Русия и руската култура”. Като индикация за тази промяна Христов сочи “онова, което стана през време на посещението на групата български депутати в Москва през м. август 1939 г.”. А в съветско-германския пакт от 23 август 1939 г. той съзира затвърждаване на новия курс на “съветската външна политика по отношение на Балканите, означаващ отказ на съветската политика от антиревизионизма”.

Означава ли това, че трябва да се работи за разширяване и задълбочаване на отношенията между двете страни? “Смятам, че в интереса на нашата страна е да запазим сегашната база на българо-съветските отношения и да избягваме и занаяпред какво и да е политическо обвързване със Съюза на съветските социалистически републики. Това поведение ни се налага колкото с оглед на несигурното положение в Европа и на неизвестностите, които крие по-нататъшното развитие на войната между Англия и Франция, от една страна, и Германия, от друга, толкова и с оглед на неизяснените още тенденции на съветската външна политика. Тая политика може, както ни показва близкото минало, да крие много изненади, тя може, връщайки се към традиционните посоки на руската експанзия, да си постави цели и да усвои методи, които биха били в противоречие с нашите национално-политически и с нашите общобалкански интереси. Едно обвързване с нея, следователно, би могло да бъде рисковано и съдбовно за нас. От друга страна, отношенията на бездоговорно приятелство и взаимно зачитане, които свързват сега

Съветска Русия с България, могат да послужат за сигурна и удобна отправна точка за нови спогодби и договори, стига само развитието на събитията и общите интереси на двете страни да ги направят необходими и наложителни”.

По-нататъшното развитие на събитията не само, че не води до подписването на договор между Москва и София, а напротив — на 1 март 1941 г. България се присъединява към Германия и нейните съюзници, които след три месеца нападат СССР. Все пак София и Москва запазват двустранните си отношения — въпреки че територията на България, нейните пристанища и летища се използват за нуждите на вермахта, както и въпреки че съветската авиация извършва нападения над български градове, а Москва изпраща нелегално по въздух и вода български комунисти-политемигранти за “извършване на разузнавателни, бойни и саботажни действия в тила на хитлеристка Германия”. В крайна сметка подобно поведение крие взаимни изгоди — българските войски не участват във войната срещу СССР; съветската страна има възможност да извършва разузнавателна дейност на българска територия, доста ефективна особено до закриването на консулството във Варна; освен това от Москва идват непрекъснато инструкции и помощ за разгръщане на партизанско движение на българска територия. Като цяло можем да приемем определянето на създадената ситуация като парадоксална: съветското правителство помага на антиправителствената борба в България и едновременно с това поддържа официални отношения с тази държава, от своя страна българското правителство, без да къса дипломатическите си отношения със СССР, предоставя своята територия на хитлеристка Германия за водене на войната на Източния фронт.

Бездоговорните отношения се запазват до 5 септември 1944 г., когато Съветският съюз обявява война на България, а съветските войски навлизат на българска територия. Това помага в нощта на 8 срещу 9 септември да бъде извършен преврат и властта да премине в ръцете на ОФ, а СССР заема своето място сред другите участници в антихитлеристката коалиция, водещи преговори със София за сключването на примирие. Войната обаче е, меко казано, странна — съветската армия заема територията на България без един изстрел, в същото време българската войска не само че не е разоръжена, но напротив — на 14 септември 1944 г. тя преминава в оперативно подчинение на командващия Трети украински фронт маршал Толбухин и се включва във военните действия срещу

доскорощия си съюзник Германия. Сраженията с германски войскови части започват още при оттеглянето на българските войски в старите предели на България, извършено по настояване на страните от Антихитлеристката коалиция. А след подписаното на 5 октомври българо-югославско споразумение за военно сътрудничество срещу Германия България, намирайки се все още в състояние на война със СССР, участва с войските си в настъпателните операции на Червената армия срещу Вермахта. Сформираните след обявената на 19 септември обща мобилизация Първа, Втора и Четвърта българска армия навлизат обратно в бившите югославски територии и провеждат три настъпателни операции: Страцинско-Кумановската (8–14 октомври 1944 г.), Брегалнишко-Струмишката (15 октомври — 14 ноември 1944 г.) и Косовската (21 октомври — 21 ноември), чиято основна цел е да се прекъснат пътищата за отстъпление на 300 000 германски войници от група армии “Е”, изтеглящи се от Гърция в посока Централна Европа. В резултат са завзети редица важни населени пунктове в Македония, Южна Сърбия и Косово — Царево село, Кочани, Щип, Струмица, Велес, Подуево, Прищина, Косовска Митровица, Нови пазар и др. Освен това Втора българска армия заедно с части на Югославската народоосвободителна армия участва в Нишката настъпателна операция на Червената армия, проведена от, в резултат на която е разгромена 7-а СС дивизия “Принц Ойген” и е завзет важният пътен възел Ниш.

Но все пак страните преминават през състояние на война, независимо от тези “рамо до рамо” сражения, независимо от радостта и цветята, с които българите посрещат “врага”, и независимо от уверенията на генерал Толбухин, който във възванието към българския народ и към българската армия заявява, че “Червената армия няма намерение да воюва с българския народ и с неговата армия, тъй като счита българския народ за братски”. Свидетелство за това е например един епизод от живота на изтъкнатия съветски поет и прозаик, обществен деец и публицист Константин Симонов, пристигнал в България в през септември 1944 г. в качеството си на военен кореспондент на “Красная звезда”, за който разказва поетесата Лиляна Стефанова, близка приятелка на семейството на писателя. Веднага след пристигането му в София Симонов бил поканен на обяд от Димо Казасов, тогава министър на пропагандата, и други интелектуалци, които му предложили да организират в голям кинотеатър негово литературно утро, на което да прочете свои стихове. Симонов се

съгласил. Били разлепени афиши. Но когато маршал Бирюзов разбрал за начинанието, той набързо го отзовал с аргумента: “Кой ви е разрешил такава среща? Та ние още сме във война с България! Разбирате ли, във война!” И след 24 часа писателят бил принуден да напусне страната¹².

Много скоро след това войната между България и СССР приключва — на 28 октомври 1944 г. между България и Съюзените страни е сключено примирие. По силата на чл. 18 на Съглашението за примирие се създава Съюзна контролна комисия (СКК), която трябва да следи за изпълнението на условията на примирието. В състава на СКК влизат три представителства — на СССР, на Великобритания и на САЩ. Според постигнатите на 10 октомври 1944 г. договорености между Чърчил и Сталин за разпределяне на сферите на влияние на Балканите, които определят процентното съотношение за България да е 75 към 25 (променено впоследствие на 80 към 20) в полза на СССР, СКК работи под председателството на Съюзното (Съветското) главнокомандване с участието на представители на Великобритания и САЩ¹³.

¹² Стефанова, Л. Моят луд век. С., 2016; епизодът е публикуван и във в. “Дума”, вж. Стефанова, Л. Маршал Бирюзов отзовава Константин Симонов. — Дума, бр. 103 (7194), 9–10 май 2015, с. 22.

¹³ За липсата на интерес от страна на западните съюзници към България българските власти са известени много по-рано. Още на 4 декември 1942 г. Д. Шишманов изпраща до Политическа дирекция “за сведение” служебна бележка, в която излага информация, получена от съветника при германската легация Антон Морман: “Управителният съвет на банката за международни плащания в Базел е имал сесия в началото на ноември т.г. Присъствали са представители на Англия, С[ъединените] щати и пр., а също така и на Румъния. През време на едно от заседанията един от английските представители е заявил на румънския: “Ако Англия победи, тя няма да даде никаква подкрепа на Румъния. Русия ще може да направи с Румъния, Унгария и България каквото намира за добре. Съдбата на тия периферни на Русия страни не интересува Англия”. — ЦДА, ф. 176к, оп. 8, а.е. 1136, л. 3. Достоверността на информацията се допълва от предположенията, изложени в Меморандум на обединения разузнавателен подкомитет на комитета на началник щабове на трите рода войски на Великобритания от февруари 1943 г.: “Изхождайки от предположението, че Германия ще бъде разгромена, положението в другите страни може да бъде следното. <...> България вероятно ще стане комунистическа и може да помоли съветското правителство да я включи в състава на СССР”. Вж. Органы государственной безопас-

В отношенията между двете държави настъпва нов период. На практика под контрола на СКК, ерго на СССР, е поставен целият вътрешно- и външнополитически живот на страната. Тоест след подписването на примирието България попада в режим на съветска окупация благодарение както на договорките между “тримата големи” в Антихитлеристката коалиция, така и на предхождащото ги навлизане на съветските войски на територията на България. На 10 февруари 1947 г. България подписва Парижкия мирен договор, който влиза в сила на 15 септември с.г. И три месеца по-късно съветските войски са изтеглени от България. Но, както отбелязва Л. Ревякина, “водещите позиции в Съюзната контролна комисия, наличието на съветските военни части в страната, идеологизираният подход на Съветското главно командване към развиващите се в страната процеси дават на Москва възможност да насочва правителството на ОФ към осъществяването на т. нар. народнодемократически промени в България. <...> След подписването на мирните договори и напускането от Червената армия територията на България въпросът с външнополитическата ѝ ориентация и вътрешнополитическото ѝ развитие вече е решен”¹⁴.

На 18 март 1948 г. в Москва България и Съветският съюз най-сетне сключват договор за приятелство, сътрудничество и взаимопомощ. С това се слага край на “бездоговорното приятелство”, а България се обвързва трайно със СССР и със съветския модел на развитие.

ности СССР в Великой Отечественной войне. Сб. документов. Т. 4. Кн. 1. М., 2008, с. 203.

¹⁴ *Ревякина, Л.* Съюзната контролна комисия в България (ноември 1944 — декември 1947). — В: Великите сили, Балканите и България през Втората световна война. С., 2016, с. 66.

Калонкин Марин

проф. д-р ист. н., полковник,
Славянско дружество в България, България

ВОЕННИ АСПЕКТИ В ДИПЛОМАТИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ БЪЛГАРИЯ – РУСИЯ 1944 ГОДИНА

През 2019 година, освен честването на 140 години от установяване на дипломатически отношения между България и Русия, ние отбелязваме още една особена юбилейна годишнина — 75 години от включването на България във Втората световна война на страната на антихитлеристката коалиция и участието на българската армия във войната в състава на Съветската армия. Този процес се характеризира с активизиране на дипломатическите отношения между двете страни, с разширяване територията и въпросите от проблеми които се решават и с резултатите, които имат фундаментално историческо значение за нас.

Положението на България през 1944 година е много тревожно. Решенията на Техеранската конференция и главно определяне на времето и мястото за откриване на Втория фронт рефлектират непосредствено у нас. Съветското правителство и правителството на Великобритания предупреждават категорично България да спре да оказва помощ на Германия. През януари 1944 г. е връчена съветска нота, която настоява да се прекрати строителството във Варна на военни съдове за Германия. В следващите ноти се иска да се спре използването на българската територия, на пристанищата и летищата като база за хитлеристите против съветската страна, да се възстанови закритото консулства във Варна и се открият консулства в Бургас и Русе и последно — решително скъсване с хитлеристка Германия. Процесът се активизира през пролетта, когато съветските войски са вече в Румъния. Ноти по проблемите са изпратени на 17 и 26 април, на 9 и 18 май. Английското правителство и пропаганда не са само настойчиви, но са и недипломатични. През януари 1944 г. те пишат, че дори тъпите в политическо отношение българи трябва да разберат, че не може да им се правят никакви отстъпки. Радио Лондон в емисите си на български в 18 и 21.15 часа на 27 януари предава: “Съюзническите правителства отправят строго предупреждение към българския народ. Ако той не престане да подпомага Германия, ако не се откаже от съюз с нея, ако не отзове войските си и не капитулира, той

ще се смята като съюзник на Германия. Когато Хитлер отстъпи на линията Дунав-Сава, България ще бъде опустошена. Съюзниците ще започнат една невиджана офанзива по суша, море и въздух <...> Единственият начин да се спаси от гибел е обща политическа акция срещу кликата предатели, които свързаха съдбата на България с Германия...” Съобщението, освен на български, се предава във всички лондонски емиси и на сръбски, румънски, гръцки, италиански... На 22 март 1944 г. в Камарата на общините Идън заявява: “... Британското правителство съзнава напълно нуждата да вземе необходимите мерки, щото предложените на България условия да бъдат приемливи за нашите съюзници гърци и югославяни...” Правителството на Божилов прави опит да се съобразява с това. Правителството на Иван Багрянов с външен министър Първан Драганов иска да излезе от това положение, но без да скъса съюза си с Германия и да запази дипломатическите си отношения със СССР. Всичко каквото се предприема у нас по отношение със Съветския съюз правителството и регентите съгласуват с германците. На 1 юни 1944 г. Б. Филев в дневника си е записал: “Употребих повече от час, за да убеждавам Бекерле <...> че би било добре да се направи поне една малка концесия на русите с възобновяването на Варненското консулство... Бекерле не се съгласяваше”. Същото става и на 18 юни, когато убеждава Бекерле да се оттеглят германците от Варна... за да може да се избегне нов конфликт на Балканите. При подготовка на новия кабинет на Багрянов, Филев отново е записал: “Наредихме да подготвят указите, а аз отидох в София, дето повиках Бекерле да му съобща резултата”. С Бекерле се съгласуват и всички ноти до съветското правителство. На 28 юли Б. Филев посочва: “Преди да връчи нотата, Драганов ще я съобщи на Бекерле и ще му покаже писмото на Молотов”. Съветското дипломатическо представителство у нас добре е знаело това. Няколко дена по-късно Кирсанов връчва нова нота на Багрянов, с която се заявява, че въпросът за откриване на консулствата, при новото положение на войските, загубил вече своето значение и че сега иска от нашето правителство да скъса с Германия. При друга среща П. Драганов съобщава на Кирсанов, че е настоявал германският военноморски флот (32 кораба от общо 40, подводниците и по-голямата част от ескадрилата на военноморската авиация) да бъдат изтеглени от Варна. Уверява, че ще представи доказателства за прочистване устието на р. Дунав и черноморските пристанища от германските нападателни бойни средства. Съобщава, че скоро ще се открият съвет-

ски консулства във Варна, Бургас и Русе. Кирсанов му заявява отново, че е вече късно. Съветската армия е в Румъния.

В края на август и началото на септември министър П. Драганов обеснява на германския шарже д'афер Антон Морман, че германските войски трябва да напуснат незабавно България, за да не се стига до ultimatum от Москва, който София не е в състояние да игнорира. Началник-щаба на българската войска генерал Трифон Трифонов обеснява на шефа на германската военна мисия генерал Шнекенбургер, че България не желае конфронтация с Германия, но германските войски трябва да се изтеглят, за да не се наруши неутралитета спрямо СССР и да не се даде повод за обесняване на война. Берлин не приема българските доводи. Немските части са приведени в пълна бойна готовност и им е наредено да се сражават “до последния войник и куршум”. Обстановката обаче бързо се променя и хитлериските войски започват да се изтеглят на нови рубежи в Югославия. Случай на разоръжаване на немски войскови части у нас има в първите дни на септември в районите на Костенец, Ихтиман, гара Немирово, Вакарел, Леща хан. На 9 и 10 септември бойни действия се водят между немски и български войскови части в Северна Гърция и Македония. На 4-и септ. Щабът на Първи български окупационен корпус в Ниш, е пленен от немски части, но бързо е освободен от сръбски партиздани. Колебливата политика на българското правителство в тези дни, принуждава Съветското правителство да обяви война на България. За да се осигури успешното придвижване към Централна Европа, Съветската армия неизбежно трябваше да премине през България и да неутрализира немските войски, които започват да се изтеглят от Гърция към Германия. Затова в 19.00 ч. на 5 септ. 1944 г. Вячеслав Молотов, министър на външнитеработи на СССР връчва на българския посланик в Съветския съюз И. Стаменов нота, в която се анализира поведението на българското правителство и заключава: “Съветското правителство не може да оцени тази политика на България, иначе, освен като фактическо водене на война в лагера на Германия против Съветския съюз, политика, която се провежда сега, въпреки искренното влошаване военното положение за Германияда скъса с Германия и по такъв начин да спаси страната си от гибел. По силата на това съветското правителство не счита по-нататък възможно да запази отношенията с България, скъсва всякакви отношения с България и заявява, че не само България се намира в състояние на война със Съветския съюз, но и Съветския съюз

отсега нататък ще се намира в състояние на война с България”. Въпреки обявената война, командващият Трети украински фронт маршал Ф.И. Толбухин излиза с “Обръщение” към българския народ, което е разпръснато със самолети из цялата страна. В него се съобщава, че “Червената армия няма намерение да воюва с българския народ и неговата армия, тъй като тя счита българския народ за братски народ. Червената армия има една задача — да разбие немците и да ускори срока за настъпването на всеобщ мир”. На румъно-българската граница съветската армия е посрещната от българската армия и населението с песни, музика и лозунги “Добре дошли братя освободители”. Сега дипломацията ни има нови задачи. Интензивността на действията е голяма, дипломатическите взаимодействия са почти ежечастни и са конкретизирани в уточняване положението на България и нейните възможни действия. Тук активно се намесва и военното коменданство. На 6 септември правителството на К. Муравиев взема решение българската армия да не води бойни действия срещу Съветската армия, да излезе от хитлеристката коалиция и да обяви война на Германия от 8 септември. В 02.15 ч. на Девети септември Отечествения фронт започва завземането на властта. Полицията не се намесва. Армията застава на страната на новата власт. В “Прокламация към българския народ”, новото правителство оглавявано от Кимон Георгиев потвърждава обявяването на война на хитлеристка Германия, направено на 8 септември от правителството на К. Муравиев и отправя молба до съветското правителство за започване на преговори за сключване на примирие. Министър на външните работи в новото правителство е професор Петко Стайнов. В тези исторически дни България е в особено положение. Тя по същество е във война с целия свят. На 13 декември 1941 г. тя е обявила война на САЩ и Англия — на цялата антихитлеристка коалиция. От 5 септ. 1944 г. е във война със Съветския съюз. От 8 септември с.г. е във война с хитлеристка Германия. Главната задача сега е да се нормализират отношенията със Съветския съюз, да се сключи примирие със страните от антихитлеристката коалиция и да се включи във войната срещу хитлеристка Германия. Има разбира се стопански и всякакви други задачи. Претенциите на нашите съседи обаче, са големи и обективни. Международната изолация на България абсолютна. Тази криза не беще изненада. Нейното начало е поставено още на 1 март 1941 г. България трябваше да излезе от тази ситуация и то така, че да защити интересите на народа.

Още на 9-септември българска правителствена делегация отива в щаба на Трети украински фронт и там се подписва прекратяването на войната между България и Съветския съюз. Заедно с това българската делегация поставя въпроса и за участие във войната на страната на Атлантическата коалиция. Съветското правителство приема, но коалиционните партньори веднага реагират отрицателно. Още на 10 септ. 1944 г. Британският пълномощен министър при гръцкото емигрантско правителство в телеграма до Форин офис посочва действията на българската администрация и войската в окупационната зона в Гърция и предупреждава: “Всеки грък би сметнал за висша несправедливост, ако след всичко това България се приеме като съвоюваща...” На 13 септ. Форин Офис моли за мнение военното ръководство. На 15 септ. получава отговор с извод: “...нашите дългосрочни стратегически интереси налагат да останем в приятелски отношения с гърците и на българите да не бъде дадена възможност за оставане по бреговете на Егейско море”. Отговорът на зам. началниците на щабивете от 16 септември е: “...Не знаем руските сили или намерения на този театър на военните действия, но не е за вярване, че българската помощ е от съществено значение за успеха на руските операции...” През септември 1944 г. министър-председателя на Великобритания Чърчил два пъти в Парламента говори негативно за българското държавно ръководство и за българските окупационни части и е категорично против участието на България във войната. Югославия също настоява българските войскове части незабавно да се изтеглят от Сърбия, а допълнително може да се разговаря при какви условия българската армия може да воява срещу хитлеристите. Претенции към България имат Франция, Швейцария, Италия, Австрия, Холандия, Белгия, Швеция, САЩ. Чехословакия и Полша се отказват от претенциите си. Поредната национална катастрофа е на дневен ред. И отново ни спасява Съветския съюз. Въпреки всички огорчения които българските власти причиняват на съветската страна до сега във Втората световна война. И не само това. Съветския съюз намира формата на това участие при положение, че всички други не са съгласни. На 16 септември 1944 г. маршал Толбухин с писмо уведомява, че те приемат българското искане, българската армия да участва в бойните действия съвместно със съветската армия, като подчертава необходимостта от оперативно подчиняване на българските части на съветското командване. Въпреки, че тук дипломатията е главното и водещо, той действа по военному.

В строго секретно писмо от 16 септ. 1944 г. до Военния министър на България, генерал Д. Велчев, той пише: “С цел скорошното разгромяване на немските войски в България, смятам за необходимо да подчиня на себе си българските въоръжени сили като представител на военното командване на съветските войски в България. При това осъществяването на оперативните заповеди за българската армия да се провежда само чрез българския Генерален щаб. За ръководене на действията на нашите войски в района на София и за ръководене на оперативното използване на българските войски чрез ГЩ на България, командирам моя заместник генерал-полковник Сергей Бирюзов. Моля Ви, господин Военен министър, да окажете на генерал-полковник Бирюзов всякаво съдействие за изпълнение на възложените му от мен задължения”.

За положените на Балканите и на балканските страни от 9 до 12 окт. в Москва се водят преговори между СССР, Англия и САЩ. Преговори за примирие с България се водят също в Москва на високо равнище от 26 до 28 октомври. Съглашението за примирие между правителството на Обединеното кралство, Съединените американски щати и Съюза на съветските социалистически републики, от една страна и правителството на България от друга, е подписано на 28 октомври 1944 г. Изключителна е заслугата за това на Съветското правителство. Великобритания е била против. Тя е смятала, че България трябва да бъде наказана като победен техен противник. А това означава поредна национална катастрофа. Със споразумението за примирие от 28 октомври и решението на съветското ръководство българската армия да воюва в състава на съветската армия България участва във войната и се нареди в редиците на победителите, така катастрофата беше предотвратена, а командващия Първа българска армия генерал Владимир Стойчев участва в парада на Победата в Москва на 24 юни 1945 година.

В МИРНИЯ ДОГОВОР С БЪЛГАРИЯ сключен на 10 февруари 1947 г. в Париж, в първата част на ПРЕАМБЮЛА е определено: “Границите на България <...> ще бъдат такива, каквито са съществували на 1 януари 1941 година”.

Това е победният, реален резултат на българската дипломация и българската армия, подпомогнати от Съветското държавно ръководство, във последният завършващ етап на Втората световна война.

Ревякина Луиза Васильевна

проф. д-р ист. н.,

Институт за исторически изследвания БАН

СЪЮЗНАТА КОНТРОЛНА КОМИСИЯ В БЪЛГАРИЯ И СЪВЕТСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ. 1944–1947

За СССР България повече от всички други балкански страни, поради географско ѝ разположение, има значение за осигуряване защитата на страната в Черноморския регион. Но след възстановяването през юли 1934 г. на прекъснатите след 1917 г. дипломатически отношения с България, до началото на Втората световна война, съветското правителство не успява да постигне желателното за него развитие на отношения между двете страни. Изключение през тези 5–6 години, т.е. от 1934 до 1941 г., прави само един кратък период от година и половина — след подписване на пакта Молотов–Рибентроп за ненападение и допълнителния секретен протокол към него, разграничаващ сферите на техните интереси в Източна Европа (август 1939 г.), продължил до началото на 1941 г. Тогава в България се оформя мнение, че сближаването със СССР е възможно, а сътрудничеството както с Германия, така и със Съветския съюз ще ѝ помогне да запази неутралитет в започналата вече война. В средата на 1939 г. СССР е търсен партньор от големите европейски държави, а и се обявява в подкрепа на българските териториални претенции към Румъния и Гърция. При посещение на българската парламентарна делегация в Москва през август 1939 г. и срещата и с комисаря на външните работи В. Молотов, съветското ръководство потвърждава намерението си да се ангажира активно на Балканите. Но за българското правителство съветската помощ е неприемлива по идеологически причини. Правителството на Б. Филов настоява пред Хитлер и Рибентроп именно Германия да внуши на румънското правителство то да направи тази отстъпка¹.

Но все пак през 1939–1940 г. съветското правителство проявява прагматизм и успява да активизира контакти с България. На 6 януари 1940 г. след петгодишното протакане е подписана българо-съветска търговска

¹ *Искра Баева, Евгения Калинова. Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944–1955). Лекционен курс. С., 2003, с. 10, 13–14.*

спогодба за търговията и корабоплаването. На базата на този договор се подписва съглашение за стокооборота и разплащанията. През този кратък период се подписва конвенция за въздухоплаването и от 23 март 1940 г. започват редовни полети по маршрутите Москва-София и Москва-Варна. През март 1940 г. започват работа съветските търговски представителства в София и Варна, като в зоната на варненското търговско представителство влиза и порта на Бургас. Възстановяват своята дейност институции, свързани със съветската легация.

Но заявеното от СССР пред германското ръководство (от Молотов по време на визитата му в Берлин през ноември 1940 г.) намерение за включването на България в зона на съветските интереси и последвалата визита на главния секретар на Народния комисариат на външните работи на СССР А.А. Соболев в София с предложение за сключване между СССР и България на пакт за взаимна помощ и сътрудничество завършват с неуспех и слагат край на съветските илюзии, че българската външна политика да заложи на предлаганите от СССР гаранции за сигурност на България. С подписването от България на 1 март 1941 г. на протокола за присъединяването към Трестранния пакт и навлизането на германски войски на българска територия се слага окончателно край на активните съветско-български отношения.

Както е известно, нахлуването на Германия в СССР на 22 юни 1941 г. не прекъсва дипломатическите отношения между СССР и съюзника на нацистка Германия България. От запазването на дипломатическите отношения са заинтересовани и трите страни. България разчита, че поддържането на дипломатически отношения със СССР може да предотврати превръщането на страната в поле на военни действия, при благоприятна ситуация дава възможност за лавиране. За СССР пълномощното представителство в България е единствената институция, която след 22 юни 1941 г. продължава да действа в страните съюзници на Германия, при това с право на екстериториалност, шифър и куриери, редовно посещаващи България. Германия в лицето на българското правителство има посредник за решаване на редица въпроси на съветско-германските отношения.

Но положението на съветското пълномощно представителство в България рязко се променя. Намаляването на работата на пълномощното представителство води до съкращаване на персонала в тези институции: към края на 1941 г. той намалява от 94 до 29, а към началото

на 1943 г. остават само 18 сътрудници. Официалната и дипломатическа дейност се ограничава в подаване на протестни вербални ноти във връзка с различни действия на българските власти, когато е накърнена репутацията на легацията или на СССР. Но в тези протести липсват конкретни искания, а и тонът е умерен, тъй като България все още не влиза в непосредствените съветски планове. След полагането към края на лятото на 1941 г. основите на Антихитлеристката коалиция СССР и Англия гледат на България като на германския сателит и залагат, както и в другите европейски страни, на организиране на ръководеното от тях силно съпротивително движение, което да задържи германските сили на Балканите, а впоследствие и улесни настъплението на съюзниците. Лондон в тази си дейност в България се ориентира на БЗНС, конкретно на ръководителя на БЗНС “Пладне” д-р Г.М. Димитров, СССР — на Българската работническа партия (БРП).

За промяна на политическата линия на СССР по отношение на България може да се говори от средата на 1942 г., когато в Москва се съгласяват с прилагането на изготвена от Задграничното бюро на БРП програма за изграждането в България на Отечествен фронт, ръководен от БРП, но с привлечението в него на известни представители на легалната опозиция и армията — ориентирани към сътрудничество с Антихитлеристката коалиция, към демократизиране на общественото-политическия живот в страната въз основа на Търновската конституция².

Обстановка на съветско-германския фронт, където във втората половина на 1943 г. нараства настъплението на Червената армия, поставя пред СССР, Великобритания и САЩ задача за решаване на въпросите за мирното следвоенно уреждане, за разработване на мирни договори, за примирие, за вариантите за действия срещу страните сателити на Германия, в това число и за реакцията на съюзниците на опитите на опозиционни елементи в страните на Оста и сателитите за сключване на примирие със съюзните сили. На конференцията на министрите на външните работи на СССР, Великобритания и САЩ в Москва (19–30 октомври 1943 г.) е взето решение за създаване на Европейската консултативна комисия от представители на СССР, Великобритания и САЩ, в задачите на която влиза анализиране на политическата обстановка в Европа и в света в условията на приближаващия се разгром на нацистка

² *Искра Баева, Евгения Калинова. Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944–1955). Лекционен курс. С., 2003, с. 20–23.*

Германия и нейните съюзници; да обсъжда въпросите, свързани със завършването на военните действия в Европа и на евентуалните следвоенни проблеми; да подготви проекторешения за капитулацията на европейските, враждебни на съюзническите сили, държави, както и да предложи механизми за тяхното осъществяване.

На тази конференция, както и на Техеранската конференция (28 ноември — 1 декември 1943 г.) Великобритания и САЩ настояват по отношение на България да се приложи искането за “безусловна капитулация” и СССР да скъса дипломатическите си отношения с нея. Сталин, отчитайки интересите на Великобритания към Балканите и нейното намерение да извърши десант в Беломорието, изключва този вариант³ и скоро след това активизира своята политика в България. Той действа спешно, тъй като англо-американците по това време вече са в Италия и напредват към Балканите. Съветското правителство поставя пред дипломатите си в България сложна задача: България да скъса отношенията си с Германия, за да бъде изключена от страните сателити на Германия.

От началото на януари до май 1944 г. съветското правителство предприема “дипломатическо настъпление” с цел да накара българското правителство да спре помощта за Германия, а след това и да скъса отношенията с нея. В заявление, направено с вербални ноти от 4 януари и 1 март 1944 г. Лавришчев заявява пред МВНРИ протест във връзка със строителството във варненския корабостроителен завод на катери и шлепове за Германия, които тя използва във военните действия срещу СССР. Отговори на тези ноти не удовлетворяват съветското правителство и като предупреждение към българското правителство, то отзовава пълномощния си представител Лавришчев. За временно управляващ легацията остава съветникът Ст. Кирсанов.

От април започва втория етап на “дипломатическата атака”. В ноти от 17 и 26 април 1944 г. съветското правителство открито обвинява българското правителство в предоставянето на пристанища и аеродруми на Германия, които тя използва за воденето на война срещу СССР. Отговор, отричащ посочените в нотата факти, отваря врати за следващи ноти от 8, 9 и 18 май 1944 г. вече с искане за възстановяване на търговското консулството във Варна и за откриване на консулствата в Бургас и Русе, за да имат възможност българската и съветската страна да проверят фактите. В нота от 18 май има и предупреждение, че ако искането на съветското правителство за

³ Сласов, Л. България и СССР. 1917–1944. В.-Търново, 2008, с. 465.

откриване на консулствата не бъде удовлетворено, то ще сметне за невъзможно запазването на отношенията с България⁴. Нота от 18 май става причина за министерската криза и оставка на кабинета на Д. Божилов.

Скъсването на отношенията със СССР в този момент е неприемливо за България. Новият кабинет на Иван Багрянов (1 юни 1944 г.) решава да използва в случая тактика за печелене на време: на съветските искания да се доказва, че нещо се прави по въпроса. Правителството на България се страхува да промени курса на външната политика. Още повече че по това време се засилва военното присъствие на Германия в България във връзка с отстъпление на германските войски от Румъния. На българска територия те се прегрупират и се изпращат на съветско-германския фронт. Баяне на отговорите води до издигане от съветската страна на ново искане — България да скъса отношенията си с Германия. Дебати по въпроса, водени в Народното събрание в средата на август няколко дена, показват, че за промяна на външнополитическия курс на страната се изказват само опозиционните депутати. Но се оказва, че не само въпросът за откриване на консулствата, но и въпросът за скъсване на отношенията с Германия вече нямат значение.

Правителството на Д. Божилов, а след това и на Багрянов, опасявайки се от навлизането на Червената армия в България, предприемат неофициални опити за установяването на връзки с Великобритания и САЩ с цел сключване на примирие. Връзка със Съветския съюз не се търси, но за това има и правна обосновка: СССР не се намира в състоянието на война с България. Но Великобритания и САЩ уведомяват съветското правителство за намерението на България. От началото на юли 1944 г. те започват активна работа по изработването на условия за примирие с България. СССР не участва в подготовката и обсъждането на документа по същата причина — той не се намира в състояние на война с България. Тази причина отговаря на международното право, но не е единствената. В края на август Червената армия се намира на северната граница на България и не е в интерес на СССР да съдейства на Великобритания и САЩ за подписването на примирие с България, което би укрепило техните позиции на Балканите. Това би попречило и за осъществяване на планираните от БКП, съгласувани със съветското ръководство радикални действия за смяна на режима в страната.

⁴ Советско-болгарские отношения и связи. Документы и материялы. т. I. 1917–1944. М., 1976, с. 593–594, док. 633.

В резултат на успешно проведената от Червената армия Яшко-Кишиневската операция и капитулацията на Румъния на 23 август България се оказва в нова политическа обстановка. Оставката на правителството на Багрянов на 31 август и замяната му на 2 септември с кабинета на К. Муравиев за Москва вече нямат значение. В същия ден съветското военно командване завършва разработването на операция “България”. На 5 септември в 19 ч. СССР обявява война на България, на 8 септември съветските войски навлизат на българска територия. На 9 септември съветското правителство приема молбата на българското правителство за преговори за примирие, но това е вече правителството на Отечествения фронт. На 9 септември 1944 г. в 22 часа по заповед на Върховния главнокомандващ Сталин военната операция в България е завършена.

Обявяването на война на България от СССР е било неочаквано за съюзниците. Британският посланик в Москва Ар. Кер изразява от лицето на своето правителство недоумение, че съветското правителство е избрало за обявяването на война на България момент, когато България прави опит да подпише примирие със съюзниците. С това заявление на английския посланик в Москва Лондон дава да се разбере, че му е ясна дипломатическата маневра на съветската страна: обявяването война на България без да има риск от реален военен сблъсък е било средство за вземане активно участие в подписването на примирие и в окупацията на балканската държава⁵.

Като обявява война на България, СССР изравнява статута си с Великобритания и САЩ по отношение на България — става воюваща държава. И веднага предлага свой вариант за примирие с България. В него са включени всички условия за примирие, предложени в съвместния англо-американски проект, но са сложени и три допълнения: 1. България да се включи във военните действия срещу Германия на страната на Съюзните сили, като нейната войска, включително военноморския и въздушния флот, ще участват във военните операции под ръководство на Съюзното (Съветското) Главно командване; 2. Да се учреди Съюзна контролна комисия, която ще отговаря за регулирането и контрола по изпълнение на предявените на България условия под ръководството на Съюзното (Съветското) Главно командване, действащо чрез Съюзната

⁵ Обичкина, Е.О. Идеология и геополитика в советской дипломатии периода освобождения. — В: Великая победа. Т. XIII. Военная дипломатия. М., 2015, с. 234.

контролна комисия. 3. В преамбюла към Съглашението за примирие да се посочат лицата, които от името на съюзниците да подпишат Съглашението. Предложено е това да е представител на съветското командване — командващия, чиято войска се намира на българска територия, тоест от командващия на 3-и Украински фронт маршал Ф.И. Толбухин⁶.

Представителите на Великобритания и САЩ възразяват срещу и трите предложения в съветския проект. Тях ги безпокои териториалното разположение на България — нейните граници с Гърция и Югославия, особено като се има предвид несъгласуваното с Великобритания и САЩ влизане на Червената армия в България. Те подозират, че с включването на България във военните действия срещу Германия на страната на Съюзните сили СССР има намерение да издейства за нея статут на съвоюваща държава.

След решаващите победи през 1943 и 1944 г. СССР става основна военна сила в антихитлеристката коалиция. Великобритания и САЩ имат интерес след завършването на войната в Европа СССР да участва и във войната срещу Япония. Те демонстрират готовност за разбирателство със съветското правителство и за удовлетворяване на интересите на съветската дипломация. Съветското правителство от своя страна също изразява интерес към взаимодействие със съюзниците, но при това се стреми да не допусне установяването на тяхната хегемония на европейския континент, и в частност — на Балканите и особено в България. За осъществяването на тази идея съветското ръководство този път няма намерение да отстъпва пред опитите на съюзниците да попречат на утвърждаването на съветското влияние в България. Увененост му придава и сключеното по инициативата на британския министър-председател У. Чърчил (за да защити британските интереси в Източна Европа, особено в Гърция) и съгласувано между министрите на външните работи на Великобритания А. Идън и на СССР В. Молотов по време на съвещанието при Молотов на 14 октомври 1944 г. споразумение за поделение на Източна Европа на “сфери на влияние”, според което Съветския съюз запазва преобладаващо влияние в България (80% : 20%).

Дискусията по съветския проект продължава на ниво министри на външните работи, предимно на Великобритания и СССР. Американското

⁶ Великите сили и България 1944–1947. Т. I. Примирието между СССР, Великобритания, САЩ и България (януари–октомври 1944 г.). Документи. С., 2014, с.222–224, док № 102.

правителство подкрепя британската гледна точка. Обсъждането на въпросите, предизвикали възраженията на представителите на Великобритания и САЩ в Европейската консултативна комисия, е възложено на зам.-народния комисар А.Я. Вишински. Той се съгласява да внесе поправки в предложения от съветската страна вариант, но възразява срещу мнението на британското правителство, че в Съглашението за примирие не трябва да присъства положение, че съветското правителство ще използва българската войска във военните операции срещу Германия. В такъв случай съветското правителство “няма да има правни норми за използване на българската войска и ще се наложи сключването на паралелно съглашение между СССР и България”, посочва той. Вишински оспорва и разбирането на британския представител, че съветският проект в Съглашението за примирие с България дава основание за характеризиране на България като съвоюваща страна. Той напомня за аналогична ситуация с Румъния, която също според Съглашението за примирие е задължена да предостави за участие във военни действия 12 дивизии, но не е призната за съвоюваща страна. И не е редно към България да се предявяват по-тежки условия и тя да се поставя в по-неблагоприятно положение в сравнение с Румъния. Компромисът се постига. В окончателния вариант условието относно участието на България във военните действия срещу Германия е формулирано по следния начин: “Българското правителство се задължава да издържа и да предоставя такива сухопътни, морски и въздушни сили, които могат да бъдат определени за служба от общото ръководство на Съюзното (Съветското) Главнокомандуване. Тия сили не трябва да се използват на територията на Съюзниците, без предварително съгласие на заинтересуваното Съюзно правителство. След прекратяването на военните действия против Германия българските въоръжени сили трябва да бъдат демобилизирани и приведени под наблюдение на Съюзната контролна комисия на мирновремено положение”.

Най-спорен се оказва въпросът за ръководството на Съюзната контролна комисия (СКК). Противно на съветския проект, според който изпълнението на Съглашението трябва да се контролира от Съветското Главно командване, действащо чрез СКК, британското и американското правителство настояват то да се повери на Съюзната контролна комисия, която да е “тристранна по своя състав”, като трите правителства участват наравно в нейната работа и носят еднаква отговорност за действията ѝ. Те изразяват готовност съветският представител да е постоянен пред-

седател на СКК, но тъй като България не е арена на военни действия, не виждат необходимост СКК да се намира под непосредственото ръководство на Съветското Главно командване. Вишински отстоява предложената в съветския вариант на проекта формулировка относно ръководството на СКК с аргументи от съществуващия вече опит на работата на СКК в Италия: работата на СКК в България “трябва да се организира по подобие на работата на СКК в Италия, председател на която е британския ген. Александър, подписал Съглашението за примирие с Италия, и че именно на него, а не на някаква Колегия принадлежи решаването на въпросите, влизаци в компетенцията на Контролната комисия”.

Окончателният текст на този член в проекта (чл. 18) е съгласуван между министрите на външните работи на Великобритания А. Идън и на СССР В. Молотов по време на съвещанието при Молотов на 14 октомври 1944 г. Идън приема предложението на Молотов СССР да получи пълен контрол над изпълнението на примирието с България до капитулацията на Германия, но към този член да се добави: “с участието на представителите на Обединеното Кралство и на Съединените американски щати”.

Молотов успява да защити и предложената в съветския вариант на проекта формулировка относно ръководителя на Комисията (чл. 18): “под председателството на представителя на Съюзното (Съветското) Главнокомандване”, а не както предлагат Великобритания и САЩ — “под председателството на представителя на Съюзното (Съветското) командване”. Това означава, че съюзниците предоставят на съветския представител право да действа от името на Обединените нации, а не само се съгласяват с неговата роля на председател на СКК.

Компромис се постига и по спорния въпрос за лицата, които от името на Съюзните сили ще подпишат Съглашението за примирие с България. Вишински настоява то да се подпише от командващия, чиято войска се намира на българска територия — от командващия 3-и Украински фронт маршал Ф.И. Толбухин. Тоест на прилагането на същия принцип, който със съгласието на трите правителства вече е бил приложен в Италия, Румъния и Финландия. Англичаните държат Съглашението да се подпише от представителя на Върховното командване на съюзниците в Средиземноморския район Джеймс Хамел. Съветските дипломати като основание за своето искане посочват, че България е черноморска, а не средиземноморска държава, че тя е заета от съветските войски и скъсва отношенията си с Германия в резултат на обявяването на война на Бълга-

рия от Съветския съюз. Британското правителство след консултации със САЩ отказва да приеме съветския вариант, като посочва, че когато СССР обявява война на България, Великобритания и САЩ вече водят с България преговори за примирие. СССР се съгласява документът да бъде подписан не само от маршал Ф. Толбухин, но и от представителя на Върховното командване на съюзниците в Средиземноморския район генерал Д. Хамел. Западните съюзници пък отстъпват пред настоятелното искане на съветските представители примирието да се подпише в Москва, а не както те предлагали в Кайро или Анкара⁷.

След продължилите почти два месеца спорове, Съглашението за примирие между България и Съюзните сили, подписано на 28 октомври 1944 г., узаконява присъствието на съветските въоръжени сили на територията на България, поставя българските въоръжени сили под ръководството на Съветското Главно командване, а България — под контрола на СКК, ръководена от представителя на съветското Главно командване маршал Ф.И. Толбухин. На британските и американските представители на СКК се отрежда на практика статутът на наблюдатели. На тях им позволено да включат в състава на своите представителства до 50 души⁸. Потсдамската конференция (17 юли — 2 август 1945 г.) внася нови моменти в работата на Съюзните контролни комисии. На конференцията е взето решение за необходимостта от промени в работата на СКК в Румъния, България и Унгария и преди всичко за засилване влиянието на западните представители в тях⁹. Още през есента на 1945 г. се разширява числения състав на представителствата на Великобритания и САЩ в СКК в България: британското представителство нараства до 110 сътрудници, американското до 59¹⁰. Съветското представителство също се увеличава.

⁷ Пак там, с. 225, док. № 103; с. 228–231, док. № 105; с. 231–233, док. № 106; с. 248–249, док. № 112; с. 281–283, док. № 128; с. 291, док. № 133; с. 295–296, док. № 135; с. 297–298, док. № 136; с. 298–299, док. № 137; с. 300, док. № 138; с. 301–303, док. № 139; с. 305, док. № 142; с. 306, док. № 143; с. 339–341, док. № 155; с. 342, док. № 157; с. 343, док. № 158, с. 359–361, док. № 170.

⁸ Великите сили и България 1944–1947, т. 2., Съюзната контролна комисия в България (1944–1947 гг.). Първа част. С., 2018, с. 89–90, док. № 14.

⁹ Техеран, Ялта, Потсдам. С., 1968, с. 373–374.

¹⁰ Великите сили и България 1944–1947, т. 2., Съюзната контролна комисия в България (1944–1947 гг.). Първа част. С., 2018, с. 89–90, док. № 14.

С допълнително постановление на съветското правителство от 29 октомври 1945 г. се предвижда то да стане 232 единици¹¹.

Съюзната контролна комисия в България пристъпва към своята дейност на 29 ноември 1944 г. Основната ѝ задача — да осигурява условията и да контролира изпълнение на всички клаузи на примирието. Но СКК се занимава и с вътрешнополитическите въпроси на страната: опозиционното движение, изборите за Обикновено народно събрание през 1945 г. и за Велико народно събрание през 1946 г., провъзгласяване на България за република през 1946 г. и др. Решаването на тези въпроси се усложнява заради съществуващите остри разногласия между представителите на Великобритания и САЩ и на съветското ръководство на СКК. След като през лятото на 1945 г. във връзка със започналата подготовка на насрочените за 26 август 1945 г. избори в XXVI ОНС се засилва противопоставяне между опозицията, подкрепяна от представителите на САЩ и Великобритания в СКК, и комунистите, в средата на БРП(к) и сред управляващите започват да се появяват опасения за съдбата на правителството на ОФ и се оформя мнение, че възстановяването на дипломатическите отношения ще помогне за засилване на позициите на новата власт, Москва се подкрепя тази мисъл. Дипломатическите отношения между СССР и България са възстановени на ниво дипломатическата мисия след размяна на писма между зам.-председателя на СКК в България ген.-полковник С.С. Бирюзов и председателя на Министерския съвет на България К. Георгиев на 14 и 16 август 1945 г. На 16 август 1945 г. С.П. Кирсанов е назначен за посланик на СССР в България с ранг извънреден и пълномощен посланик. Със същия ранг е акредитиран в Москва и политическият представител на България в Москва проф. Д. Михалчев¹².

Възстановяване на дипломатическите отношения със СССР обективно засилва позициите на съветското ръководство в СКК, на БРП(к) и на левоориентираните сили в страната. Съветската мисия работи в тесен контакт със съветското ръководство в Комисията (посланик С.П. Кирсанов е назначен и за политически съветник на председателя на СКК и за ръководител на Групата на политсъветника в СКК). От Москва започват да пристигат бивше сътрудници на пълномощното представителство, на военното аташе, които се включват в работа и на отдели на СКК.

¹¹ Великите сили и България 1944–1947, т. 2., Съюзната контролна комисия в България (1944–1947 гг.). Втора част, с. 887, док. № 669.

¹² Пак там, т. 2, Първа част, с. 529–532, док. № 116; с. 803, док. № 239.

Ръководството на СКК и Групата на политсъветника начело с посланика Кирсанов през 1945–1946 г. провеждат голяма работа по изясняване на връзките с опозицията с представителите на Великобритания и САЩ, нейните намерения, тактичката ѝ линия и начини на работа. Те информират Народния комисариат на външните работи на СССР за развитието на ситуацията в страната с конкретни предложения какво поведение трябва да държат българското правителство и БРП(к) спрямо опозицията; оказват съдействие на правителството да не отстъпва пред опозицията. Със съгласие на съветското ръководство в СКК, ЦК на БРП(к) поема курс на ликвидация на опозицията в страната. И двете институции — СКК и съветската мисия — отчитат значение на присъствието на Червената армия в страната: като сила, която има възможност да се противопостави на опозицията.

Съветската дипломация оказва подкрепа на правителството на ОФ и във връзка с подготовката на договора за мир между България и страните от Антихитлеристката коалиция. Бирюзов и Кирсанов са в тясна връзка с министъра на външните работи на България К. Георгиев — председател на българската делегация на мирната конференция в Париж. Обсъждат се документи, които Министерството на външните работи и на изповеданията подготвя за мирната конференция. По време на сесиите на Съвета на министрите на външните работи в Париж се провеждат срещи между представители на българската и съветската делегация на мирната конференция, на които се обсъждат въпроси, които българската делегация повдига на конференцията, уточняват се действията на българската и съветската делегация в защита на българската кауза. В своите речи на конференцията В.М. Молотов и А.Я. Вишински защитават интересите на България. Съветската делегация мобилизира делегациите на Белорусия, Украйна, Югославия, Чехословакия, Полша, Унгария, Румъния и Албания да подкрепят България в своите изказвания и при гласуванията¹³.

Българската делегация остава недоволна от окончателния текст на подписания на 10 февруари 1947 г. мирен договор (от предвидените репарации, от отказа да се признае за съювяща държава и др.), счита го за несправедлив. Но с подписването на договора се урежда статутът на България след Втората световна война, укрепва се и международното ѝ положение. Великобритания възстановява дипломатическите си отношения с България на 11 февруари 1947 г., САЩ — на 2 октомври 1947 г.

¹³ Великите сили и България, т. 2, Втора част, раздел X, с. 642–778.

СССР подписва договор с България на ниво посолства на 18 март 1948 г. След подписването на 15 септември 1947 г. на ратификационните книжа за съхранение, предназначени за правителството на Съветския съюз, договарът влиза в сила. Същия ден СКК в България прекратява своята дейност. На 2 октомври 1947 г. членовете ѝ напускат страната. Съветските военни части напускат България към средата на декември 1947 г.¹⁴

¹⁴ Според чл. 20 от мирния договор с България, “всички сили на съюзническите и асоциираните сили ще бъдат изтеглени от България колкото е възможно по-скоро и във всеки случай не по-късно от 90 дни от влизането в сила на този договор”. — https://bg.wikisource.org/wiki/Парижки_мирен_договор_с_България_от_1947_година.

**ПРОБЛЕМИ НА ВЗАИМОДЕЙСТВИЕТО
МЕЖДУ МОСКВА И СОФИЯ В ПРОЦЕСА
ЗА ЕВРОПЕЙСКА СИГУРНОСТ И СЪТРУДНИЧЕСТВО
(1969–1975)**

Половин век след началото на уникалния за международните отношения в условията на двуполюсният модел на Студената война интензивен процес на многостранни преговори и двустранни консултации за сигурност и сътрудничество в Европа (СССЕ) голяма част от политическата, дипломатическата и разузнавателна архивна документация вече е достъпна за изследователи и експерти. В рамките на последните две десетилетия напълно бяха разкрити и българските архиви за тази епоха. Това направи възможно проучването на огромен брой документални свидетелства и сравнителният анализ за главните тенденции в българската външна политика, важно място в която заемат българско-съветските отношения.

Темата за взаимодействието между Москва и София има няколко съществени измерения, както на глобално и стратегическо, така и на регионално равнище. На първо място, това е съгласуваната политика и действията към водещите западни държави и противопоставенията военнополитически блок НАТО. На следващо място възниква въпросът за линията на поведение към “блокаЭ на неутралните държави в Европа, а в по-специфичен план към укрепващата Европейска икономическа общност (ЕИО). За България особено значение има “балканското направлениеЭ във външната политика, а в тази връзка българско-съветските отношения не могат да пренебрегнат и заобиколят проблемите във взаимоотношенията на двете страни с Румъния и Югославия. Авторът на настоящата публикация е имал възможност да разгледа някои от тези проблеми в своя монография¹ от преди едно десетилетие и в няколко публикации в чужбина².

¹ Баев, Й. Системата за европейска сигурност и Балканите в годините на Студената война. С.: Издателство “Дамян Яков”, 2010.

² Grozev, K. and Baev J., “Bulgaria, Balkan Diplomacy, and the Road to Helsinki” in: O. Bange and G. Niedhart, Helsinki 1975 and the Transformation of Europe.

Целта на предлаганото изследване е да представи по-обобщено и систематизирано изложение на тази тема.

Преговорите за европейска сигурност и сътрудничество, известни днес като *Хелзинкски процес*, от самото начало предизвикват периодични вълни от взаимно недоверие и неразбирателство между участващите страни за характера на преговорната рамка и ролята на ключовите международни актьори. Съществените различия са дали става дума за поредния “кондоминиум” на двете суперсили, за продължаващ “блоков подход” или за нов консенсусен модел на диалог между равнопоставени независими държави в Европа, без значение колко големи или малки са те. Дори отвъд тези три алтернативни модели по време на подготовката и провеждането на СССЕ се очертава ново групиране на регионална (средиземноморските държави), политическа (деветте държави от Европейската общност) или формално правна (неутралните държави) основа. Във всеки от тези блокове или групи съществуват свои “лоялисти” и “дисиденти”. В този дух например българите обикновено са описвани като “най-лоялен съюзник” на Съветския съюз, а един западен политик прави съответния паралел за холандците, наричайки ги “българите на НАТО”.³

Oxford: Berghahn Books, 2008, p. 160–174; *Baev, J.* “The Warsaw Pact and Southern Tier Conflicts 1959–1969” in: M. Heis and V. Papacosma, NATO and the Warsaw Pact. Intra-bloc Conflicts. Kent State University Press, 2008, p. 193–205; *Baev, J.* “Bulgaria and the Warsaw Pact consultations on the CSCE Process: From Helsinki to Belgrade”, in: *Bilandzic, V. and Dahimann D.* (eds.), From Helsinki to Belgrade. Bonn University Press, 2012, p. 107–118; *Baev, J.* “Die Blockinterne Koordination des Warschauer Pakts und die DDR” in: *Bange, O. und Lemke B.* (eds.), Wege zur Wiedervereinigung. Die beiden deutschen Staaten in ihren Bündnissen 1970 bis 1990. München: Oldenburg, 2013, s. 183–202; *Baev, J.* “The Establishment of Bulgarian-West German Diplomatic Relations within the Coordinating Framework of the Warsaw Pact”, *Journal of Cold War History*, Harvard University, 2016, No. 3, p. 158–180; *Baev, J.* “The Warsaw Pact in the Balkans: The Bulgarian Perspective” in: *Hatzivassiliou, E.* et al (eds.), The Balkans in the Cold War. London: Palgrave Macmillan, 2017, p. 129–148.

³ *Baudet, Floribert*, “It was Cold War and we wanted to Win”, in: A. Wenger et al. (eds.), *Origins of the European Security System*. London: Routledge, 2008, p. 184.

Три — четири десетилетия по-късно съвременната историография може да направи сравнително пълна и достоверна реконструкция на изключително динамичния процес на двустранни и международни консултации при подготовката и провеждането на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа. Уникалният форум на представители от 35 държави е призван да формулира принципите и механизмите за изграждане на нова регионална система за колективна сигурност и за постепенно преодоляване следвоенното разделение между Източна и Западна Европа⁴.

Макар още на съвещанието на ПКК на ОВД в Букурещ през юли 1966 г. да е приета обща “декларация за укрепване на мира и сигурността в Европа”, първата практическа инициатива на източноевропейските държави е обявена в Обръщение от съвещанието на ПКК в Будапеща от 17 март 1969 г. “относно подготовката и провеждането на общоевропейско съвещание по въпросите на сигурността и сътрудничеството в Европа”. Наличната документация показва, че следващото съвещание на външните министри на Варшавския пакт в чехословашката столица през октомври 1969 г. е предшествано от конфиденциални двустранни консултации, инициирани от представителите на Съветския съюз. Така например, месец преди срещата на външните министри в София пристига началникът на Първи европейски отдел на съветското външно министерство Анатолий Ковальов, който представя пред българските си колеги някои предварителни съветски позиции — относно възможността за организиране на общоевропейска конференция още през първата половина на 1970 г., за формата на участие на ГДР в нея, както и за евентуална разменна отстъпка от страна на СССР при настояване на западноевропейските страни за участие на САЩ и Канада в конференцията⁵.

По-нататъшното съгласуване позициите на страните от Варшавския договор след като е получен официален отговор с декларацията на Съвета на НАТО от 10 декември 1969 г. отново е инициирано от СССР. След консултации с Москва, на 13 януари 1970 г. българският външен министър Иван Башев предлага в края на месеца в София да се прове-

⁴ По-подробно в: Кашлев, Ю. Хельсинкский процесс 1975–2005: Свет и тени глазами участника. М.: Олма пресс, 2011.

⁵ Дипломатически архив на МВНР (ДА МВНР). С., Опис 20-П, а.е. 805, л. 180–183.

де координационно съвещание на заместник-министрите на външните работи по проблемите на европейската сигурност⁶.

Задълбочени оценки от американска страна за общите мотиви и някои различия в позициите на страните от Варшавския пакт са предложени в два документа на Съвета за национална сигурност и Държавния департамент на САЩ. Държавният департамент представя през август 1970 г. допълнително аналитично проучване към меморандума на СНС (NSSM-83), озаглавено “Източни перспективи за европейската сигурност”. Като подчертават, че “Източна Европа е твърде разнообразна за да бъде характеризирана най-общо” експертите от Държавния департамент на САЩ предлагат кратки оценки за всяка една страна. За България по-специално се отбелязва:

Като “най-лоялният съюзник” на Москва България използва всеки контакт със Запада от времето на Чехословашката криза за да постави въпроса за конференцията за сигурност. Но докато служат на Москва, българите служат и на своите интереси... Една конференция за сигурност може да помогне да се върнат към “националистическата политика” от средата на 60-те години, която обединява движение към предпазливи вътрешни експерименти с по-идентифицирана “българска външна политика”⁷.

В тези месеци се получава противоречива информация от българските дипломатически мисии в някои западноевропейски столици⁸. Очевидно получаваната в София най-интересна информация относно западните позиции към конференцията за европейска сигурност е предоставяна на съветското ръководство и съответно от Москва пристигат подобни конфиденциални данни за “българските другари”. Двустранните съветско-западногермански и полско-западногермански преговори провокират организиране на две съвещания на лидерите на Варшавския пакт за по-малко от шест месеци. Политическият консултативен комитет е свикан на 20 август 1970 г. в Москва, една седмица след подписването на двустранния договор между СССР и ФРГ. В своето изказване пред

⁶ ДА МВНР, Опис 21-П, а.е. 436, л. 1-2.

⁷ The National Security Archive (NSA), Washington DC, PPRD Collection, Box 4, NSSM 83 — Current Issues of the European Security, February 24, 1970; European Security perspectives from the East, US Department of State, August 17, 1970.

⁸ ДА МВНР, Опис 16-МОД, а.е. 698, л. 1–3.

съвещанието Леонид Брежнев отбелязва специално, че споразумението с Федералната република е постигнато “в резултат на координираната линия на социалистическите страни”. Четири месеца по-късно след съгласуване на текста на двустранния договор между Полша и ФРГ ръководителите на източноевропейските държави се срещат отново в Източен Берлин на 2 декември 1970 г. И този път в речта си Леонид Брежнев подчертава значението на координацията между съюзните държави като важно предварително условие и ефективно дипломатическо средство за постигане на общите цели⁹.

Най-ревностен поддръжник на директивата за “единно действие” на Брежнев без особена изненада е Тодор Живков. В своето изказване на срещата в Източен Берлин той набляга изрично на този въпрос: “Главното, което трябва да отбележим, според нас, е обстоятелството, че и в бъдеще ние трябва да се придържаме към единната линия в решаването на стоящите сложни и големи въпроси, свързани и с окончателното регулиране на отношенията на ФРГ с нашите социалистически страни, и в тая връзка — въпросите за свикване на конференция за европейска сигурност”¹⁰.

След като през 1963 г. страните членки на Съвета за икономическа взаимопомощ са постигнали съгласие да не се установяват официални контакти с “Общия пазар”, на Букурещкото съвещание на външните министри на Варшавския пакт през февруари 1971 г. за пръв път отново се поставя въпросът за отношенията между СИВ и ЕИО. Тази тема е повдигната също от унгарската, полската и румънската делегации на 56-то заседание на ИК на СИВ през януари 1972 г. След “продължителни разисквания” по настояване на делегациите на СССР, ГДР и България решението по дискусияния въпрос за официални контакти с ЕО е отложен за допълнително проучване¹¹. Няколко дни по-късно, на съвещанието на ПКК на ОВД в Прага Леонид Брежнев изрично подчертава, че отношението към “Общия пазар” не е само икономически, но и “важен политически въпрос”, който изисквал “колективно” решение. Според съветския лидер, “сепаративните действия тук могат да нанесат вреда и да отслабят общите позиции”¹².

⁹ Archiwum Akt Nowych (AAN), Warszawa, KC PZPR, XIA/106, k. 363.

¹⁰ ДА МВНР, Опис 21-П, а.е. 78, л. 119–122.

¹¹ Централен държавен архив (ЦДА), София, Ф. 136, Оп. 54, а.е. 368, л. 8–10.

¹² ЦДА, Фонд 1-Б, Опис 35, а.е. 2828, л. 172–173.

Въпреки непримиримата съветска позиция на следващи заседания на външните министри и в ИК на СИВ полските, румънските и унгарските представители неизменно поставят отново на обсъждане проблемът за двустранните и многостранни контакти с ЕИО¹³. По време на 62-то заседание на ИК на СИВ през април 1973 г. е утвърден предложението за реда, формите и съдържанието на контактите между двете икономически организации. Предвижда се първоначално да се проведат “неофициални сондиращи контакти” след което да се иницирират преговори по конкретните въпроси с цел подписване на “колективна търговска спогодба” между СИВ и Европейската общност. Едва на 74-то заседание на ИК на СИВ обаче през януари 1976 г. е взето решение “в духа на Заключителния акт от Хелзинки” да се пристъпи към изготвяне на проектодоговор за сътрудничество между двете регионални икономически организации¹⁴.

В изказването си на Букурещкото съвещание на министрите на външните работи от Варшавския пакт през февруари 1971 г. българският външен министър Иван Башев прави преценка на позициите на отделни страни в НАТО, като специално подчертава позитивната френска линия в подкрепа на скорошно провеждане на конференцията за европейска сигурност. Като отчита дипломатическите инициативи в последните месеци Башев обобщава в заключение:

Никога досега за такъв кратък период от време в Европа не са били провеждани такъв голям брой многостранни и двустранни срещи и консултации на различно ниво по международни въпроси. По важно е обаче обстоятелството, че социалистическите страни съумяваха да използват умело резултатите от консултациите със западните държави, за да осъществят значително сближаване на позициите по дневния ред и по редица други въпроси, свързани с Европейската конференция... Без съмнение, огромната политическа активност около конференцията за европейска сигурност създаде по-благоприятни предпоставки за ускоряване решаването и на някои други много съществени въпроси в Европа¹⁵.

¹³ ЦДА, Фонд 136, Опис 54, а.е. 405.

¹⁴ ЦДА, Фонд 136, Опис 63, а.е. 1, л. 11.

¹⁵ ДА МВНР, Опис 22-П, а.е. 282, л. 141–154. Подобни оценки се съдържат в следващ доклад от 10 март — ДА МВНР, Опис 27, а.е. 4371.

Периодичните двустранни консултации и информационен обмен продължават да съпътстват официалните съвещания на ПКК и външните министри. На 26 май 1971 г. българският заместник-министър на външните работи Раденко Григоров провежда в Москва поредните консултации със своя съветски колега Василий Кузнецов. Високопоставеният съветски дипломат информира поверително за състоянието и алтернативните варианти в преговорите по въпроса за статута на Западен Берлин. Той отбелязва също специалната подкрепа оказвана от СССР на Финландия за осигуряване по-скорошно начало на многостранната подготвителна среща в Хелзинки. По време на разговорите в Москва Кузнецов споделя и за измененията в съветската позиция (изразена в реч на Леонид Брежнев в Тбилиси) спрямо западните настоявания за осъществяване на преговори по въпроса за съкращение на войски и въоръжения в Централна Европа¹⁶.

Секретна разузнавателна информация на КГБ за възгледите на различни западни държави и общите дискусии в главната квартира на НАТО в Брюксел продължава редовно да бъде изпращана в източноевропейските столици. Сред дискутираните теми са въпросите за “източната политика” на правителството на Вили Бранд, “европейската политика” на Вашингтон, двустранните консултации между западноевропейските съюзници от НАТО и ЕИО. Особено внимание се отделя на различните становища, изказани по време на срещата на Съвета на НАТО в Лисабон през май 1971 г. Голяма част от аналитичната разузнавателна информация (справки на КГБ № 404 от 27 май, № 435 от 2 юни, № 444 от 5 юни, № 523 от 18 юли и др.)¹⁷ са резюмирани в отделни информации за Тодор Живков и Политбюро на ЦК на БКП. Разнообразни многостранни срещи на равнище посланици се организират в тези месеци в различни европейски столици с цел обмен на актуална информация или уточняване на нови схващания. Например по инициатива на полския посланик в Хелзинки на 30 ноември 1971 г. се събират ръководителите на дипломатическите мисии на източноевропейските страни във финландската столица. Основна тема на тяхната дискусия е обобщен преглед на дей-

¹⁶ ДА МВНР, Опис 22-П, а.е. 282, л. 201–204.

¹⁷ Централизиран архив на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на МНО (Архив КОМДОС). С., Колекция “М”, Фонд 1, Опис 10, а.е. 1662, л. 117; а.е. 1664, л. 89–91, 99–101, 147–149.

ността и намеренията на финландското външно министерство. По време на срещата в полското посолство съветският посланик Виктор Малцев споделя със своите колеги нови данни за позициите на Дания, Швеция и Норвегия към подготовката на СССЕ¹⁸.

В речта си на съвещанието на ПКК в Прага на 25 януари 1972 г. Леонид Брежнев излага за пореден път концепцията за внимателно обмислени и координирани действия по повдигнатите спорни въпроси между отделните източноевропейски делегации. Най-активен проводник на съветската позиция за пореден път е Тодор Живков. В изказване непосредствено след речта на Брежнев българският ръководител твърдо застава в подкрепа на предложението за създаване на постоянна експертна комисия към ПКК за “разработване на съгласувана външно-политическа линия и тактика на държавите-участнички във Варшавския договор” и на “специална работна група за разработка на проблемите на конференцията във всичките им аспекти: политически, икономически, военни и културни”¹⁹.

Интензифицирането на двустранните преговори със западни партньори след съвещанието на ПКК в Прага провокира следващи многостранни и двустранни консултации във Варшавския пакт на равнище “посланици”. Например в средата на март 1972 г. съветският посланик в Хелзинки Виктор Малцев поканва източноевропейските си колеги в посолството за да ги информира за разговорите си с финландския външен министър Калеви Сорса по подготовката на СССЕ. Месец по-късно посланиците на Унгария, Чехословакия и Румъния в Хелзинки споделят с представителите на България, ГДР, Полша и СССР нови данни за консултации на техните заместник министри на външните работи с отговорни представители на финландското външно министерство²⁰. Когато българският посланик е запитан дали са правени подобни стъпки от страна на министерството на външните работи в София той избягва прекия отговор, макар още на 16 март 1972 г. да е предложил в шифрограма посещение на съответния български заместник-външен министър в Хелзинки за консултации по СССЕ. В действителност българско-финландските консултации по този въпрос са проведени два месеца по-късно (8–9 май). Вероятното обяснение за подобно “отлагане” в духа на

¹⁸ ДА МВНР, Опис 5-ш, а.е. 899, л.78.

¹⁹ ЦДА, Фонд 1-Б, Опис 35, а.е. 2828, л. 140–141.

²⁰ ДА МВНР, Опис 5-ш, а.е. 1008, л. 20, 27.

координираните източноевропейски инициативи може да е обстоятелството, че съветските представители са настояли за това “забавяне” за да могат чрез българите на по-късен етап да представят с по-солидни аргументи съгласуваната обща позиция на страните от Варшавския договор. В доклад до министъра на външните работи Петър Младенов от 16 май 1972 г. за консултациите си в Хелзинки посланик Петър Вутов наемква за подобно обяснение:

Съгласно вашите указания, на път за Финландия нашата делегация спря в Москва и има една консултативна среща с представители на Министерството на външните работи. Разменихме мнения, уточнихме и уеднаквихме становищата си по някои въпроси относно подготовката на многостранните консултации²¹.

Скоро след като на 10 март 1972 г. представя свое предложение за СССЕ югославското министерство на външните работи провежда серия от консултации с останалите източноевропейски страни. Развитието на политическите контакти между Югославия и страните от Варшавския пакт, след като през август 1968 г. тези връзки са били замразени, е вдъхновено от Кремъл. Кулминацията на това “затопляне” на отношенията е по време на разговорите между Тито и Брежнев в Белград през септември 1971 г. Следващ импулс за развитие на съветско-югославските отношения е срещата между Брежнев и Тито в Москва през юни 1972 г. Важна стъпка преди провеждането на тази среща е предложената от съветска страна предварителна консултативна среща на равнище заместник министри на външните работи. Съветският заместник-външен министър Николай Радионов отправя твърде симптоматично изявление след като югославските представители повдигат обвинения към българската позиция по “Македонския въпрос”. В пряк текст София е обвинена от Белград за създаване на политическо напрежение между двете съседни балкански държави. Съветският заместник министър на външните работи много внимателно отклонява югославското искане за съветска намеса в югославско-българския спор:

СССР е наясно с проблемите в югославско-българските отношения <...> Това положение възпрепятства на сътрудничеството между двете социалистически страни. В последните месеци обаче Съветският съюз долавя известно подобрене в тези отношения. Вие и българите сте наши приятели и не бива да се въвличате във

²¹ ДА МВНР, Опис 28, а.е. 4704, л. 47–49.

взаимна полемика <...> Недвусмислените и ясни думи на Живков в неговите последни речи представляват една положителна тенденция <...> СССР подкрепя постигането на напредък в югославско-българските отношения²².

В съгласие със съветското предложение за участие на югославски представители в многостранните източноевропейски консултации, през юни 1973 г. посланикът на Югославия в Москва е поканен да присъства на многостранна среща в Кремъл. На срещата Леонид Брежнев информира дипломатическите представители на социалистическите страни за своите разговори с Вили Бранд и Жорж Помпиду и за възгледите на съветското ръководство относно конференцията за европейска сигурност²³. В информацията на Съюзния секретариат за външните работи в Белград до президента Тито се посочва, че между съветската и югославската делегации на преговорите за европейска сигурност в Хелзинки и Женева е бил постигнат “много конструктивен диалог”, въпреки някои известни различия в позициите на двете страни. Това твърдение е потвърдено и при разговорите между Леонид Брежнев и Йосип Броз Тито в Киев през ноември 1973 г. Съгласно югославските оценки, срещата в Киев е преминала в “напълно приятелска атмосфера”, а Брежнев изглеждал “изненадващо открит и сърдечен”²⁴.

Междувременно българският ръководител Тодор Живков аргументирано успява да убеди Леонид Брежнев в правотата на българската позиция към Югославия (специално по спорния “Македонски въпрос”) по време на поверителната среща между двамата в държавната резиденция “Воден” на 20 септември 1973 г. Награден с висшето българско отличие “Герой на НРБ” Брежнев много внимателно изслушва аргументите на Живков и накрая заявява:

Този разговор е исторически разговор, за него ще говорят поколенията след нас... Аз съм говорил с Тито и по македонския въпрос и съм ви разказвал за това. Благодаря ви за информацията,

²² Arhiv Jugoslavije, Beograd, Arhiv Josip Broz Tito (AJBT), KPR, 1-2, SSSR, K. 75 — Zabeleska sa konsultacija predstavnika SSIP-a i MIP-a SSSR v Moskvi, u MID SSSR, SSIP, Beograd, 12 maja 1972.

²³ Arhiv Jugoslavije, Fond 507, IX-119/III-89, K. 26 — Zabeleska o razgovoru L.I. Breznjeva sa sefovima diplomatskih misija socijalistickih zemlja, Moskva, 14 juna 1973.

²⁴ Arhiv Jugoslavije, AJBT, KPR, 1-2, SSSR, K. 76.

която днес направихте. Тя ме обогати още повече и аз съм напълно съгласен с вас²⁵.

Когато югославската делегация представя на Съвещанието в Женева през ноември 1973 г. предложение за включване на параграф за “защита на малцинствените права” българската делегация търси спешно консултация с ръководството на съветската делегация в СССЕ. По време на последвалите разговори Анатолий Ковальов, Лев Менделевич и Юлий Воронцов се съгласяват с мнението на българските си колеги, че такова противоречиво предложение следва да бъде мълчаливо отклонено. Югославското предложение предизвиква допълнително напрежение сред източноевропейските представители. Докато Унгария застава зад югославяните, румънската делегация остро се противопоставя. По свои национални съображения Испания и Белгия също се обявяват против²⁶.

На 22 ноември 1972 г. в конгресния център Диполи край Хелзинки започват първите консултации на равнище посланици за подготовка на общоевропейската конференция по проблемите на сигурността. Редовните обобщени доклади на българската делегация в Диполи съдържат множество детайли за координацията на действията на източноевропейските делегации. Така в доклад за резултатите от третия кръг на предварителните многостранни консултации (26 февруари — 6 април 1973 г.) посланик Крум Христов съобщава:

Дейността на делегациите на социалистическите страни на третия етап на многостранните консултации беше добре организирана, активна и целенасочена. Още в началото на този етап в нашето посолство се състоя съвещание за съгласуване на тактиката, а след това се провеждаха редовно срещи за уточняване на

²⁵ ЦДА, Фонд 378-Б, Опис 1, а.е. 360. В някои югославски анализи се отбелязва, че Живков се опитвал да повлияе на съветските лидери с аргументи от “великобългарската пропаганда”. В беседа с югославския посланик в София Радован Урошев през април 1975 г. Тодор Живков ясно и недвусмислено подчертава: “Ако някой в Югославия си представя, че Съветския съюз може да окаже натиск върху нас... съвсем открито ще ви кажа, че това са нереалистични идеи или плод на болни мозъци”. — *Баев, Й*, Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България. С.: Издателство на МО, 1995) с. 139.

²⁶ ДА МВНР, Опис 21-МОД, а.е. 27.

позициите по отделни въпроси и за разпределение на задачите в провеждане на нашата обща линия. Това позволи отделните делегации да бъдат по-инициативни и усилията им — по-резултатни...

Благодарение на по-добрата съгласуваност и разпределение на задачите... нашата делегация беше по-активна, както при обсъждане на някои организационни въпроси, така и с предложенията, които внесе по търговията и по селското стопанство и с изказванията за обосноваване и подкрепа на предложенията, направени от Съветския съюз и другите социалистически страни²⁷.

Между 3–7 юли 1973 г. в Хелзинки се провежда първият етап на СССЕ с участието на министрите на външните работи от 33 европейски държави, САЩ и Канада. От името на СССР министърът на външните работи Андрей Громико внася проект за “Генерална декларация за основите на европейската сигурност и принципите за отношения между държавите в Европа”. В хода на пленарните заседания са направени редица други конкретни предложения. Съгласувано с останалите източноевропейски страни българският външен министър Петър Младенов предлага първият етап на Съвещанието да завърши със заключително комюнике, което се приема от останалите делегации.

В информацията на Петър Младенов до Политбюро на ЦК на БКП от 7 юли 1973 г. относно резултатите от съвещанието на външните министри в Хелзинки се посочват някои от съществените различия между източните и западните страни по отделните точки от дневния ред. Общата оценка и заключение на българския министър на външните работи е:

Очевидно е, че на втория етап ще има голям брой предложения. Освен това заключителните препоръки представляват определен компромис, което очертава само рамките на преговорите. Налице са много резерви, тълкувателни декларации, нескрити намерения за възражения по някои формулировки...

Всичко това показва, че както социалистическите, така и капиталистическите страни не са отстъпили от своите позиции по съществуващите проблеми. Следователно, работата на втория етап ще бъде трудна, сложна и продължителна. Фактически успехът на Съвещанието ще зависи от работата на втория етап, тъй като тогава ще бъдат подготвени проектите на заключителните документи²⁸.

²⁷ ДА МВНР, Опис 29, а.е. 4556.

²⁸ ЦДА, Фонд 1-Б, Опис 35, а.е. 4243, л. 8–16.

От септември 1973 г. до юли 1975 г. в Женева продължава вторият етап на Съвещанието, наситен с изключително динамични и на моменти твърде комплицирани дискусии, както в пленарните заседания и работни групи, така и по време на многостранните и двустранни консултации в кулоарите на конференцията. За период от две години в Женева се провеждат над 2 500 официални заседания на различните съвещателни органи, на които са разгледани 4 700 проекти, предложения и меморандуми на отделните делегации. Както Хенри Кисинджър има обичай язвително да казва в тези месеци, вероятно единствено съветският външен министър Андрей Громико е имал търпението и усърдието да прегледа внимателно всичките стотици хиляди страници конферентни документи.

Още в първата обобщена информация на Петър Младенов от 22 ноември 1973 г. се изброяват редица конфликтни теми, които предизвикват противоположни становища и предложения от участващите делегации. Сред тях са взаимовръзката между принципите за “ненакърнимост на границите” и “териториална цялост” с искането на някои западни делегации за “мирно изменение” на следвоенните граници; характера и обхвата на “мерките за укрепване на доверието”, предоставяне на статут на “най-облагодетелствана нация” в търговско-икономическите отношения; възприемане на по-интензивен курс на човешки контакти и информационен обмен между Изтока и Запада и т.н. По отношение на българското участие Младенов отбелязва:

По мнение на ръководителите на съветската делегация българските представители работят много активно, провеждат много точно общата линия на социалистическите страни, оказват добра помощ, по специално на съветската делегация...²⁹

По време на близо тригодишните консултации и преговори в Хелзинки и Женева, позициите на държавите от Варшавския договор, с изключение на Румъния, не се различават съществено. Различия се появяват единствено в дискусиите по някои “щекотливи” теми, като въпросът за възможна промяна на следвоенните граници “по мирен път” след споразумение между заинтересуваните страни, както и за “свободно движение на хора и идеи” и уважаване на основните човешки права и свободи. Българското ръководство, съгласно коментар на експерти от Форин офис, провежда две различни публични линии на поведение:

²⁹ ДА МВНР, Опис 21-МОД, а.е. 20.

“идеологическите” речи били “по-твърди”, но външнополитическите извления се отличавали със сравнително умерен и “позитивен” стил³⁰.

Характерна особеност в поведението на членовете на румънската делегация по време на консултацията в Женева е техният негласен отказ, под всякаква форма, да участват в многостранните координационни срещи на представители на държавите от Варшавския договор. Например в шифрограма от 31 август 1973 г. от Женева българският заместник министър на външните работи Любен Петров съобщава за среща на източноевропейските делегации по инициатива на съветския заместник външен министър А.Г. Ковальов. В информацията се отбелязва: “Отсъстваше само румънският представител под претекст, че бил зает”³¹. В меморандум на източногерманската делегация от 5 октомври 1973 г. относно “поведението на румънската делегация” също се изтъква: “Румънците няколко пъти вече не участват на поредните координационни срещи по процедурни въпроси на делегациите от страните членки на Варшавския договор, като се позовават на т. нар. “технически затруднения”³².

В навечерието на официалното посещение на Тодор Живков в Букурещ през юни 1975 г., българският ръководител провежда разговор със специално пристигнали от Москва двама старши експерти “по Румъния” от съветското външно министерство и ЦК на КПСС. Те привеждат обобщена информация за основните различия между Румъния и останалите източноевропейски страни по паралелните преговори за европейска сигурност и за съкращаване на въоръжените сили в Централна Европа. Според съветските експерти, “сепаративната” позиция на Румъния задържала приключването на преговорите за европейска сигурност и сътрудничество по четири основни въпроси: 1. Допускането на мирна промяна на границите при доброволно съгласие на две заинтересовани страни; 2. Мерките за доверие и предизвестяване за провеждане на крупни маневри от войски на двата военнополитически блока; 3. За правата и задълженията по двустранни и многостранни договори, които са в сила (коментарът на съветските експерти е: ако това

³⁰ The National Archives, London, Kew, FCO, Record 28, File 2699 — Bulgaria and CSCE.

³¹ ДА МВНР, Опис 5-ш, а.е. 1129, л. 154.

³² Politisches Archiv des Auswärtigen Amt (PAAA), Berlin, Akten der MfAA der DDR, C 393/78.

задължение отпадне, застрашена е съдбата на многостранни договорности като четиристранното споразумение за Западен Берлин, а от своя страна, румънците ще поискат да имат “развързани ръце” по отношение на задълженията си към Варшавския договор); 4. Позоваване в Заключителния акт на СССЕ на преамбюла на Устава на ООН (срещу това искане остро възразява ФРГ, тъй като в Устава на световната организация от 1945 г. се визира Германия като противник на съюзените народи). Отчетени са и редица други различия с румънската позиция, главното от които е нежелание за коалиционно сътрудничество в рамките на Организацията на Варшавския договор³³.

Един от последните дискуссионни проблеми, които са урегулирани между двата военнополитически блока буквално седмица преди срещата на държавните ръководители от Европа и Северна Америка в Хелзинки в края на юли 1975 г., се отнася до условно назованата от журналистите “четвърта кошница”. От името на държавите от Варшавския договор чехословашката делегация за пореден път внася предложение за създаване на специален консултативен комитет, в който да продължи дискусията по въпросите за европейската сигурност и сътрудничество след приключване на съвещанието в Хелзинки³⁴. Източноевропейските представители напълно съзнават, че западните държави няма да приемат такова предложение, тъй като по принцип са против създаване на постоянен орган, който би довел до институционализиране на Хелзинкия процес и по този начин би допринесъл за легитимиране равнопоставеността на двата блока като юридически субекти. В някои западни анализи се твърди, че по това време съветското ръководство също не е настоятелно по този въпрос, поради опасения, че един постоянен орган би могъл да бъде използван от западните държави като инструмент за наблюдение спазването на поетите задължения в хуманитарната област (“третата кошница”). В крайна сметка, всички застават зад “неутралното” предложение на Швеция за продължаване на процеса за европейска сигурност и сътрудничество чрез провеждане на последващи конференции на ротационен принцип в различни европейски столици.

По време на заключителния етап на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа, проведено от 30 юли до 1 август 1975 г. в зала “Финландия” в Хелзинки, ръководителите на 35-те държави имат

³³ ЦДА, Фонд 378-Б, Опис 1, а.е. 414.

³⁴ ДА МВНР, Опис 7-ш, а.е. 89, л. 122–123.

възможност да изложат обобщено своята позиция в пленарните заседания. Значително по-интензивна е “кулоарната” работа по време на провежданите двустранни срещи между правителствените и държавни лидери, част от които поради изключително ограниченото време се уреждат буквално в последния момент.

Третият етап на СССЕ приключва с официална церемония по подписването на Заключителния акт, в който последователно се разглеждат постигнатите договорености по “четирите кошници”. Сърцевината на Заключителния акт от Хелзинки е декларацията за принципите при взаимоотношенията между различните държави в Европа. Това е и най-обсъжданият през изминалите три години проектодокумент. За съгласуване и постигане на консенсус по най-спорните формулировки са били необходими месеци. На 1 август 1975 г. държавните и правителствени ръководители на 35-те страни участници подписват Заключителния акт на СССЕ. В последните дни на Женевската среща възниква формалният въпрос в какво качество ще участват в заключителното заседание и ще подпишат финалния документ някои лидери на страни от Варшавския пакт (Леонид Брежнев, Едвард Герек и Янош Кадар), които официално заемат само висши партийни постове. Поради този специфичен казус е постигнато съгласие третият етап да се проведе на “най-високо политическо равнище”. В телеграма от Женева посланик Райко Николов отправя запитване до министерството на външните работи в София каква формулировка да бъде използвана за Тодор Живков. Отговорено му е, че българският ръководител ще подпише заключителния акт в качествата си на “първи секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет на НР България”³⁵. Интересно е да се посочи, че в отпечатания в Швейцария Заключителен акт титлата на Л.И. Брежнев “генерален секретар на ЦК на КПСС” е допълнително поправена, като отпада предходната формулировка “глава на делегацията на СССР”³⁶. Що се отнася до правните интерпретации за статута на финалния документ от Хелзинки, характерно е становището, изложено в меморандум от заместник-държавния секретар на САЩ Робърт Ингерсол до президента Джералд Форд на 15 януари 1976 г.:

Заключителният акт на СССЕ не е договор, нито споразумение и поради това правно не е обвързан с [поставените] подписи.

³⁵ ДА МВНР, Опис 7-ш, а.е. 88, л. 101; а.е. 89, л. 208.

³⁶ Совецание по безопасности и сотрудничеству в Европе. Заключительный акт. Lausanne: Reunies S.A., 1975, с. 406.

Въпреки това подписването на най-високо равнище създава силни морални и политически задължения за изпълнение на клаузите на Заключителния акт³⁷.

Анализът на българската дипломатическа и политическа активност и ролята на България при формулирането и осъществяването на общата политика на Варшавския пакт по отношение на СССЕ показва няколко не особено изненадващи заключения. Ако се сравни българската активност с инициативите на останалите източноевропейски съюзници, става очевидно, че българското правителство е далеч по-малко “оригинално” и амбициозно в сравнение с Полша например, но и не толкова непреклонно и “твърдоглаво” като ръководството на ГДР. В редица случаи политическата линия на София се доближава до тази на Будапеща и Прага. В обратен порядък българската позиция може да се сравни с поведението на съседна Румъния като противопоставена “балканска двойка”: най-лоялният и най-непокорният сред съветските съюзници. За разлика от румънските лидери, които демонстративно играят ролята на самостоятелния играч, опълчил се срещу съветската доминация, българското ръководство залага на формулата за “тясно сближение” със Съветския съюз, което гарантира на България “икономически ползи” срещу “политическа лоялност”. Трудно някой би могъл да твърди, че в тези години България е провеждала независима външна и отбранителна политика. Националният израз на специфичната българска външнополитическа линия би могла да бъде потърсена в по-конкретна регионална перспектива — Балканите, Близкия изток и някои други региони от т.нар. Трети свят.

Продължителният опит от различните етапи на СССЕ и установяването на редовни многостранни консултации на различни равнища без съмнение подобряват вътрешноблоковата координация и в двата военнополитически блока. Би могло също да се твърди, че Хелзинкския процес в някаква степен е разширил политическото взаиморазбиране и икономическото и културно сътрудничество между Западна и Източна Европа. При всички случаи обаче значимите позитивни резултати имат краткосрочно отражение тъй като следващите регионални кризи (от Афганистан до Полша) предизвикват нова остра конфронтация по време на последната вълна на Студената война в началото на 80-те години.

³⁷ From Global Politics to Human Rights: The CSCE Follow Up Meeting, Part 1, Global Issues — Gerald R. Ford Presidential Library, NSC Files, NSC-U/DM-137.

**БОЛГАРИЯ И РОССИЯ:
МЕЖДУ ПОЛЮСАМИ ПРИТЯЖЕНИЯ И ОТТАЛКИВАНИЯ
(ИСТОКИ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ
ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ С РОССИЕЙ)**

Взаимоотношения русских с болгарами — уникальное и неповторимое явление, которое редко можно встретить в истории отношения между двумя народами.

Если история наших дипломатических отношений насчитывает 140 лет, история взаимного интереса и приязни — чуть более двух столетий, то история культурных связей насчитывает почти тысячелетие.

Можно сказать, что отчасти они носят искусственный, интеллектуальный, если хотите, придуманный характер, что связано со старославянским языком как общим феноменом славянской культуры. На этом языке осуществлялась культурная коммуникация в православном славянском мире. Тогда он играл приблизительно такую же роль, как латинский язык в католических странах Европы. Просветительская деятельность солунских братьев Кирилла и Мефодия стала своего рода органическим фотосинтезом, осветив светом Божественного слова и Премудрости жизнь наших общих предков — варваров и язычников.

На старославянский язык в Средние века переводились классические тексты преимущественно с греческого языка, а также писались оригинальные труды. Эти произведения не были достижением лишь одного православного народа. Сделанные в IX–X вв. на территории Большой Моравии и Болгарии переводы религиозных текстов, а также написанные оригинальные произведения нашли распространение в Киевской Руси и в других православных странах Восточной Европы. Это касается письменного наследия тех же солунских братьев, черноризца Храбра, Иоанна экзарха Болгарского, Климента Охридского и многих других книжников и просветителей.

В то же время неверно говорить об этом процессе как об одно-векторном, в котором болгары, согласно устоявшейся национальной историографической традиции, выступали в роли культуртрегеров для

Востока. В XII–XIII вв., когда Болгария переживала упадок, она питалась культурными достижениями Киевской Руси. Здесь стали известными произведения Феодосия Печерского, Нестора, Кирилла Туровского. Но особенно популярным было «Слово о законе и благодати» Иллариона. В 1264 году афонский монах Доментиан, рассказывая о распространении христианства среди южнославянских народов, дословно повторяет отдельные места из этого произведения. Если мы обратимся к более поздним временам, то увидим, что изданная, к примеру, на Украине Острожская Библия (1581), другие украинские печатные издания, наработка Киевского митрополита Петра Могилы и его украинских сподвижников («Требник», «Катехизис») были известны не только в Украине, но и Беларуси, России, Молдавии, Румынии, Болгарии, Сербии.

Вышеуказанные факты дают основания говорить о существовании единого культурного пространства, в состав которого в период Средневековья входило большинство православных народов, пользовавшихся старославянским языком. Кириллица оказалась для болгар и для русских своего рода охранной грамотой, позволившей сохранить нашим предкам и нам общий цивилизационный код, стала подлинной декларацией независимости от чужеземных посягательств и культурной экспансии. С другой стороны, именно кириллица стала барьером, преградившим славянским народам путь к европейскому Ренессансу и барокко, так как латинский язык был в XVI и XVII веках языком науки и языком изящной словесности. Конечно, культурное единство этого пространства было относительным, как и, например, культурное единство «латинской» Европы или мусульманского мира. Но на уровне элитарной культуры между православными народами Восточной Европы было много общего. Это и одинаковая религия, и один сакральный элитарный язык, приблизительно одинаковая лектура и тому подобное.

В XVI–XVIII веках связи между русскими и болгарами почти заглохли. Болгарские земли воспринимались как нечто отдаленное и глубоко периферийное, находившееся под властью «агарян». В то же время в эту эпоху многократно возрастает роль православия и особенно Русской православной церкви, способствующей объединению русских земель и созданию русского государства. Она последовательно противостояла экспансии западных церквей и мусульманству турок-завоевателей, поддерживая духовно и материально собратьев по вере на Балканах. Мы не можем не отметить большое значение русской церковной диплома-

тии для судеб народов Восточной Европы. Например, возрождение и обустройство знаменитого Рильского монастыря, национальной святыне болгар, связано с пожертвованиями Русской православной церкви в 1558 г. Но на бытовом уровне русские люди не знали и не понимали, что такое Болгария. Дефицит информации был таков, что даже пару столетий спустя породил мнение, выраженное в одном московском журнале в конце 1820-х гг., что «задунайские славяне все перевелись, и что там не слышны больше славянские звуки»¹.

В XVIII веке империя, созданная Петром I, все более активно вмешивалась в европейские и балканские дела. Расширение границ русского государства совпало с пробуждением болгарского национального самосознания, для которых откровением стала «История Славяно-Болгарская...» игумена Паисия Хилендарского (1762 год). В свою очередь экспансия России на юг привела к естественному столкновению с Османской империей, чьими подданными являлись болгары. Одной из первых публикаций о болгарях в новом времени в России стала статья в журнале «Северный архив» в 1825 г. В этом журнале, где помещались материалы «по истории, статистике и о путешествиях», русскому читателю впервые предлагалось полное описание народов балканского региона, в том числе и болгар, о которых было сказано: «Болгары, будучи лишены всякого просвещения, не имеют даже церковных книг на собственных наречиях»². Однако первое реальное соприкосновение связано с русско-турецкими войнами 1806–1812 гг. и 1828–1829 гг. Тогда русские войска перешли Балканы и вступили на болгарскую землю, а на территории Российской империи — в Бессарабии и в Крыму появились болгарские переселенцы.

Но по-настоящему «открыл» для русских Болгарию историк и филолог-славист, закарпатский русин по происхождению, Юрий Венелин³. Командированный Российской Академией наук в порабощенную турками Болгарию в 1830 году, он собрал немало материалов, связанных с болгарским языком, культурой и словесностью. Его «Древние и ны-

¹ *Венелин Ю.И.* О зародыше новой болгарской литературы. М., 1838. С. 4.

² С-д-в 1825 — С-д-в. Краткое обозрение народов славянского племени, обитающих в европейской части Турецкой империи // Северный архив. 1825, № 14–15. С. 85–102 [А.М. Спиридов?].

³ Основные проблемы Балканистики в СССР [Текст] : [Сб. статей] / Редкол.: Г.Л. Арш (отв. ред.) и др. — Москва : Наука, 1979. С. 249.

нешние болгаре» и «Критические исследования об истории болгар», а также его заметки: «О зародыше новой болгарской литературы» совершили буквально переворот в духовном мировоззрении многих видных болгар того времени. Под влиянием книг Венелина одесские торговцы-болгары Василий Априлов и Николай Палаузов открыли в Габрове первое светское училище, которое положило начало новоболгарскому образованию. Трудами Венелина, переведенными на болгарский язык, особенно «Критическими исследованиями об истории болгар», вдохновлялись видные болгарские революционеры Христов Ботев и Васил Левски. По выражению болгарского историка Светослава Миларова, эта книга «воспевала минувшие судьбы некогда славного и блестящего племени, в противоположность его современному унижению и ничтожеству; она дышала любовью, воодушевлением и поэзией; она высказывала пророческие надежды на пробуждение и возрождение этого племени...»⁴.

В то же время поэтическое, излишне романтизированное отношение к болгарам, заложенное в трудах Венелина и других видных русских славистов (В.И. Григоровича, И.И. Срезневского, Н.В. Савельева-Растиловича, А.Х. Востокова, О.М. Оболенского, Ф.И. Буслаева, М.П. Погодина) сыграло дурную шутку с последующей историей взаимоотношений русских к болгарам. Доминанта отношений между «старшим» и «младшим» братом, в котором болгарам русскими интеллектуалами и политиками-славянофилами отводилась роль «любимца», не учитывала реальные особенности формирования национального характера болгар, провоцировала в дальнейшем рост напряженности и трений, взаимных обид и недопонимания. По мнению ученых-психологов, одним из обязательных условий ненависти является наделение «объекта» высоким значением. Русский политический класс, вдохновляемый представлениями, рожденными в кружках славянофильствующей интеллигенции, сам искусственно наделили болгар теми свойствами, которыми они не обладали. Отсюда крайности во взаимных оценках, звучащих на протяжении столетий как от впечатлительных русских по отношению к болгарам, так и наоборот.

«Болгары вовсе не агнцы», болгары — «волки в овечьих шкурах», — и «болгаробесие» в русском обществе разоблачает болгар религиозный

⁴ Цитируется по книге проф. А.Л. Погодина «История Болгарии». СПб., 1910. С. 175.

философ и публицист К. Леонтьев⁵. О потенциальной неблагодарности болгар, и шире — всех славян, предупреждал русский писатель Федор Достоевский. Другой писатель Л. Андреев называл болгар «торгующими во храме»⁶. Аналогичная реакция, помноженная на балканский темперамент, нередко встречалась и у самих болгар. Так в разгар братоубийственной болгаро-сербской войны 1913 г., в которой Болгария потерпела сокрушительное поражение, а Россия заняла компромиссную позицию, среди болгарских политиков и общественных деятелей звучали обвинения России и русских в «болгарофобии». Наиболее радикальные болгарские националисты вообще предлагали «уничтожить навсегда всякую память о России». Для этого даже предполагалось взрывами предполагалось стереть с лица земли памятник Царю-Освободителю в Софии и памятник-мавзолей в Плевне, не допустить освящения незадолго до того достроенного в Софии храма Св. Александра Невского⁷. Памятна и знаменитая максима болгарского диктатора Стамболова «Россия нас освободила, кто нас освободит от России?!»⁸

Мы вряд ли можем сказать, что русская внешняя политика по отношению к Болгарии отличалась каким-то особым прагматизмом. Война за освобождение этой страны в 1877–1878 г., ценою которых стали жизни почти двухсот тысяч русских солдат и офицеров, 30 тысяч раненных и инвалидов, и 1,075 млрд рублей⁹, что составило почти 50% российского бюджета¹⁰. Эта сумма в три раза (!) превышала стоимость строительства будущей Транссибирской железной дороги. Освобождение болгар разорило российскую казну, привело к кризису денежного обращения, обесценившему национальную валюту, чудовищной инфляцией и на полтора десятилетия отодвинуло переход российских финансов

⁵ *Леонтьев К.Н.* Наше болгаробесие // Леонтьев К.Н. Избранное / Сост., вступ. ст., комм. А.В. Репникова. М., 2010. С. 246–247.

⁶ *Андреев Л.Н.* В сей грозный час. Пг., 1915. С. 27.

⁷ *Гусев Н.С.* (Москва). Русские и болгары после Балканских войн: взаимное разочарование // Славянский альманах 2014. Вып. 1–2. — М.: Индрик, 2014. С. 127.

⁸ *Косик В.И.* Политическое развитие Болгарии после освобождения // История Балкан: На переломе эпох (1878–1914 гг.). М., 2017. С. 81.

⁹ Биржевые ведомости. 1878. № 197.

¹⁰ *Хромов П.А.* Экономическая история СССР. Период промышленного и монополистического капитализма в России. М.: Высшая школа, 1982. С. 113.

к «золотому стандарту». Все расходы и потери войны были названы на переговорах с побежденной Турцией. Однако западноевропейские державы не позволили России получить компенсацию у турок. По мирному договору Турция расплатилась территорией, уступив России болотистые земли в устье Дуная и в районе Батуми, оцененные в 1,1 млрд рублей, не стоивших таких денег. Что получила Россия от выигранной ею войны? Практически ничего. Погрузившись на свои транспортные суда, русские войска уплыли через Дунай домой, оставив своих инструкторов, корабли, подготовленные кадры для болгарской армии и флота. Так не поступила бы ни одна европейская держава со страной, которая была ею оккупирована в результате военной победы.

Поэтому с военно-политической точки зрения, с точки зрения экономической выгоды для победившей России, эта война была конфликтом, который носил эмоциональный характер. Напомню, что сильное общественное движение в поддержку славян, в частности болгар, во многом предопределило решение Санкт-Петербургского кабинета о вступлении в войну с Турцией. Ранее, в 50–60-х гг. XIX века в России были созданы многочисленные славянские комитеты и благотворительные общественные организации помощи славянам, оказывавшие большую материальную помощь болгарам. Особое место занимало влияние на болгар по линии Православной Церкви. Оно выражалось не только в подготовке священников, печатание богослужебной литературы, производство церковной утвари и одежды. Влияние России по линии Церкви существенно возросло после назначения генерал-адъютанта графа Н.П. Игнатьева послом России в Константинополе, когда его участие в т.н. греко-болгарской церковной расправе, в борьбе против католической и протестантской пропаганды, привело к утверждению автокефалии Болгарской церкви.

Сам граф Игнатьев мечтал о создании на Балканах славянской федерации под эгидой России, которая могла бы служить средством постоянного давления на Турцию и обеспечивала России благоприятный режим коммуникаций из Черного в Средиземное море. Между тем Европа была коренным образом заинтересована в обратном — чтобы обе эти проблемы решались не в пользу славян и России. Европейские державы опасались усиления России в проливах и на Балканах. Игнатьевская концепция Большой Болгарии в границах от Черного до Эгейского морей, включавшей Фракию и Македонию, была под давлением западных держав кардинально пересмотрена на Берлинском конгрессе.

се. Берлинский трактат не удовлетворил полностью ни одной из подписавших его стран и на тридцать лет заложил основу многочисленных балканских распрей и войн. Только благодаря ловкости следующего русского посланника в Константинополе князя Алексея Лобанова-Ростовского удалось в политическом плане отыграть ключевые положения Сан-Стефанского договора, включая статью о создании княжества Болгарии. В результате, в том же 1879 г. в Тырново была принята первая болгарская конституция с получением автономии Болгарии, как независимого княжества в границах Османской империи.

Далее освобождённая Болгария все больше становилась ареной острой внутривнутриполитической и внешнеполитической борьбы. Россия постепенно утрачивала в ней влияние. Так называемый Болгарский кризис 1885–1887 гг. закончился для неё дипломатическим поражением и потерей в Болгарии политических позиций, приобретённых после войны 1877–1878 гг. К власти пришли антироссийски настроенные силы, ориентировавшиеся на Австро-Венгрию и Германию. С этой поры был заложена устойчивая политическая парадигма, в рамках которой правящая в Болгарии элита как правила ориентировалась на Запад или вовсе была враждебной по отношению к России. Хотя уважение простых людей к России было традиционно велико, и ее авторитет был бесспорным. Вопреки сопротивлению России на болгарский престол усилиями германских и австро-венгерских кругов в 1887 г. вступил представитель немецкого княжеского рода, католик Фердинанд I Кобург, который правил страной тридцать лет и основал в ней последнюю царскую династию (1908–1946).

Это был довольно специфический и беспринципный человек. Коллекционирование змей было его любимым занятием. Фердинанд откровенно презирал своих подданных, называя «всех болгар ворами», но умело и цепко держался за власть¹¹. При нем фактически заново отстроена София. Страну покрыла сеть добротных шоссе и железнодорожных дорог, грамотность достигла 80%. Уже в эмиграции он оставил советы сыну — будущему царю Борису: всегда назначай в правительство и, особенно, в армию людей, которые чем-то провинились, и которых ты лично прости. Фердинанд и сам выстраивал болгарскую государственную элиту из взяточников и коррупционеров. Правительство Василя Родославова, который в 1915 году пришел к власти и заклю-

¹¹ *Ганчев Д.* Спомени за княжеско време. София, 1983. С. 36.

чил договор с Германией, уже тогда получило название «правительство осужденных». Например, министр финансов Димитрий Тончев был осужден за то, что купил в Бельгии целую партию негодных железнодорожных вагонов. Другой министр купил хорошие пулеметы, но заплатили за них в 4 раза больше и т.д. Про бывшего военного министра Радчо Петров, генерал-губернатора Македонии во время Первой мировой войны, в народе говорили, что на нем негде «ставить печать», а его жена Султана Рачо Петрова вообще была любовница Фердинанда. Парадокс заключался в том, что практически все эти люди, втянувшие Болгарию в антирусский альянс в Первой мировой войне, получили образование в России. Выстраивание собственной национальной политики сопровождалось в Болгарии репрессиями против тех, кого болгарские либералы считали врагами курса по модернизации страны, прежде всего, своих же русофилов.

К сожалению, не понимали болгар и русские элиты, что привело к многолетнему разрыву дипломатических отношений: на десять лет вплоть до 1896 г. Русский царь Александр III был в постоянном конфликте не только с болгарским князем, но и с руководителями молодого Болгарского государства. Русские дипломаты в Болгарии не знали духа болгарского народа. В своих донесениях и докладах они давали оценки и предложения в унисон с царскими взглядами. Для них стала практикой писать ноты с угрозами, пугать русской оккупацией и отзывом русских офицеров из Болгарии. Красноречива реакция царя, когда он узнал из донесения военной разведки, что Болгарский князь послал личное письмо султану Турции. Она нашла выражение в одно слова «Скот!». На другой шифрограмме рука императора начертала «Какая скотина!»¹².

Но были и более реальные основания политического и экономического отторжения болгарской элиты от России. С экономической точки зрения России тогда было нечего дать болгарам. Хозяйственные связи между Болгарией и Россией оставались на низком уровне, что кроме политического рычага России были нужны и рычаги экономического влияния не только в Болгарии, но и на Балканах в целом. В этом плане

¹² Куцаров Петр Жеков. Причины разрыва дипломатических отношений между Болгарией и Россией в 1886 году (Из истории болгаро-русских отношений на рубеже XIX и XX веков) // Международная жизнь. М., 2004. № 6. С. 139–143.

характерен диалог, записанный русским корреспондентом и писателем Тагеевым с одним полковником болгарской армии, о причинах охлаждения между Россией и Болгарией: «Хорошо сознавал Стамбулов, что болгарскому народу нечем делиться с Россией, страну, как и Болгария, земледельческою, сбывающею свой хлеб Западной Европе. Да и от зоркого ока этого регента Болгарии не ускользнуло то равнодушие, которое стало проявлять русское правительство к нашей возрождающейся стране. Посмотрите, у вас до сего времени нет с нами порядочного сообщения, пароходы из Одессы ходят 1 раз в 2 недели, а по железной дороге приходится ехать через Румынию. Ведь всего 2 месяца тому назад установлено денежное сообщение по почте. Банкам нашим вы не кредитуете, ваши купцы не заводят с нашими дела, а если завязываются сношения, то нас жмут, отказывают в кредите и обманывают, тогда, как с Западом нашим коммерсантам торговать значительно легче, — там нам доверяют»¹³.

Этим словам 116 лет, но многое ли изменилось в наших отношениях? Впрочем, специалисты знают, что так было на протяжении большей части новой истории, особенно тогда, когда политическое, экономическое и военное присутствие России в Юго-Восточной Европе и на Балканах уменьшалось.

Но самая большая претензия болгар к нашей стране связана с послевоенным периодом болгарской истории. В 1920–1940-е годы в Болгарии действовало сильное коммунистическое движение, которое подвергалось репрессиям царского правительства. Кстати, вооруженный демарш коммунистов, угрожавший болгарской государственности, также был подавлен русскими руками — при помощи русских белоэмигрантов — офицеров и солдат, нашедших приют в Болгарии после Гражданской войны в России. Второй раз за 50 лет русские фактически спасли Болгарию. В это же время страна стала ориентироваться на союз с гитлеровской Германией. И здесь четко прослеживается еще одна важная историческая парадигма, определяющая судьбу Болгарии на протяжении последнего столетия: чрезмерная ориентация Болгарии на одного из союзников, всегда приводила эту страну к политическому и экономическому кризису. Так к 1939 г. Германия заняла исключительное место в болгарской внешней торговле. Она не только закупала большую

¹³ Тагеев Б.Л. Из македонских воспоминаний русского добровольца // Русский вестник. 1903. № 12. С. 770–791.

часть продуктов болгарского земледелия, но и очень глубоко проникла в экономику страны¹⁴. Зависимость Болгарии была настолько велика, что к 1944 г. она фактически потеряла свою экономическую независимость и превратилась в германскую торговую колонию.

Хотя Болгария не стала вступать в войну против Советского Союза, ее территория стала плацдармом для нападения фашистских войск на Одессу, Крым и Кавказ¹⁵. Это не избавило Болгарию от вступления в 1944 году в страну победоносной Красной Армии. К этому времени болгарское руководство уже отказалось от союза с гитлеровцами, но Красная Армия все равно взяла территорию Болгарии под контроль. Перед пересечением болгарской границы командующий 3-м Украинским фронтом маршал Толбухин Ф.И. обратился к болгарскому народу с воззванием. В нем говорилось: «Красная Армия не имеет намерения воевать с болгарским народом и его армией, так как она считает болгарский народ братским народом. У Красной Армии одна задача — разбить немцев и ускорить срок наступления всеобщего мира»¹⁶. Вскоре к власти в Софии пришло просоветское коммунистическое правительство. В дальнейшем присутствие советских войск в Болгарии создавало благоприятные условия для того, чтобы закрепить результаты политической победы сил, ориентированных на СССР, и не допустить вмешательства западных держав в изменение внутривосточной ситуации в нежелательном для Москвы направлении. Собственно, Запад и не сильно сопротивлялся вхождению Болгарии в советскую орбиту влияния. Известное «процентное соглашение», зафиксированное то ли на бумажной салфетке, то ли на простом листке бумаги во время переговоров в Москве между И.В. Сталиным и У. Черчиллем 9 октября 1944 года, на десятилетия предопределили судьбу Болгарии¹⁷.

¹⁴ *Валев Л.Б.* Об экономической экспансии Германии в Болгарии. М., 1964. С. 189–201.

¹⁵ Известия. 12 сентября 1941. № 216 (7592). С. 2; *Шинкарев И.* Болгария во второй мировой войне. Вестник военной истории — Выпуск 1. М., 1970. С. 203–204.

¹⁶ Советско-болгарские отношения и связи. 1917–1944. Т. I. М., 1976. С. 604.

¹⁷ *Ржешевский О.А.* Сталин и Черчилль. Встречи. Беседы. Дискуссии: Документы, комментарии, 1941–1945/ Ин-т всеобщей истории. — М.: Наука, 2004. С. 418–428; *Черчилль У.* Вторая мировая война. М.: Воениздат, 1991. — В 3 т. Т. 3. С. 448–449.

Болгария была наиболее лояльным союзником Советского Союза в Восточной Европе. По некоторым данным Болгарская коммунистическая партия дважды, в 1963 году и десятью годами позже, обсуждала поэтапное вхождение своей страны в Советский Союз. Но успехом попытки, как очевидно, не увенчались. По программам производственно-технического сотрудничества в НРБ до 1 января 1991 года построено и введено в эксплуатацию при помощи СССР 263 объекта (3-е место после Монголии и Кубы). В частности, АЭС Козлодуй (макс. В 1991 — 3760 МВт, 35% генерации в Болгарии в 1990 году), Кремиковский металлургический комбинат (с 2009 банкрот), Мост Дружбы, Бургасский нефтехимический комбинат (крупнейший на Балканах, с 1999 — «Лукойл-Нефтохим-Бургас»), завод по производству кальцинированной соды в Девне (крупнейший в Европе) и др. В 1948–1980 среднегодовые темпы роста национального дохода были довольно высокими, составляя в среднем 7,5%. Основным источником создания национального дохода долгое время была промышленность. В 1987 60% валового национального продукта (ВНП) приходилось на промышленность, 12% — на сельское хозяйство, 10% — на строительство, 8% — на торговлю и 7% — на транспорт¹⁸. В то же время нельзя не признать, что «советизация» Болгарии до сих пор вызывает неоднозначные оценки у самих болгар. Многие болгары приветствовали освобождение от царизма и считали, что при коммунистах страна достигла больших успехов, другие были возмущены тем, что Болгария превратилась едва ли не в «шестнадцатую республику» Советского Союза.

Не секрет, что, когда в 90-е годы Россия из-за внутривосточных проблем ушла с Балкан, в одночасье, по живому были разорваны все советско-болгарские связи, которые развивались десятилетиями. В итоге, как и большинство бывших восточноевропейских стран, членов социалистического лагеря, правительство Болгарии избрало прозападный путь развития по всем направлениям. Данный путь, предусматривал постепенное наращивание сотрудничества с ЕС, с целью дальнейшего вступления, а также сотрудничество со странами Североатлантического альянса. Закономерным итогом подобной политики, стало последующее вступление Болгарии в ЕС и НАТО. Причем решение о вступлении в НАТО объяснялось тем, что «Болгария имеет с западной цивилизации»

¹⁸ Экономика Болгарии// URL https://geolike.ru/page/gl_7578.htm(дата обращения: 30.06.2019).

ей одну систему ценностей». Эта мотивировка полностью противоречит всему ходу исторического развития Болгарии и тому, как складывалась система ее отношений с Востоком и Западом. Если русские только на время забыли о Болгарии, то в Европе о существовании такой страны и такого народа не знали вплоть до XIX века.

Членство в Североатлантическом альянсе было тесно увязано с перспективой присоединения Болгарии к ЕС, что в свою очередь должно было привести к обновлению экономики страны по европейским стандартам. Действительно, после присоединения Болгарии к НАТО, в страну быстро потекли зарубежные инвестиции. Они стали достигать уровня в 3,5 млрд долларов в год. Экономика Болгарии пережила небольшой подъем, сменившийся спадом к концу первого десятилетия XXI века¹⁹.

Как бы в насмешку над всей историей российско-болгарских отношений в результате на болгарской земле появилась натовская военная база под названием «Граф Игнатъев». Сразу появилось множество статей и телевизионных репортажей о том, сколько получит Болгария от аренды, сколько продовольствия и товаров будет закуплено у болгарских производителей, сколько новых рабочих мест будет создано. Дальше произошло то же, что и с членством в НАТО. Вначале оказалось, что денег за аренду не будет. СМИ объяснили, что даже такие развитые страны, как Германия и Япония, не берут за это мзду. Правда, эти СМИ забыли указать, что вышеупомянутые страны получили такое право после своих капитуляций во Второй мировой. Все снабжение осуществляется из базы Рамштайн в Германии, а вместо тысяч рабочих мест в том же Ново село было нанято 12 мужчин для уборки мусора и 19 женщин для мытья комнат, посуды и туалетов. Но так как брали в мусорщики и посудомойки только с высшим образованием и знанием английского, то местные жители и от этого ничего не получили. Только в одном месте болгарам повезло с трудоустройством, когда прямо напротив входа на полигон открылся стриптиз-клуб «Красный петух»²⁰.

В новой геополитической обстановке, вызванной резким обострением российско-украинских отношений, поддержкой позиции украинского руководства странами Евросоюза (членом которого Болгария

¹⁹ Волошин В.В. Взаимоотношения Болгарии и НАТО: исторический экскурс // Молодой ученый. Казань, 2018. № 50. С. 428–431.

²⁰ Статья [Электронный ресурс] URL: <https://riafan.ru/320974-bolgariya-i-nato-peravnyi-brak-i-more-razocharovaniya> (дата обращения: 30.06.2019).

является с 2007 г.), российско-болгарские отношения временно приобрели конфронтационный характер. Помимо присоединения к санкциям руководство страны на протяжении последних двух с половиной лет, наряду с Польшей и государствами Балтии, занимало жесткую антироссийскую позицию. Сегодня, новое руководство Болгарии во главе с президентом Руменом Радевым и премьером Бойко Борисовым взяло курс на восстановление отношений с Москвой. Сам факт участвовавших встреч на высшем уровне свидетельствует о том, что желание двигаться в этом направлении есть и у Софии, и у Москвы.

Восстановление нарушенных или подпорченных связей — процесс долгий, требующий кропотливой работы. Разумеется, в российско-болгарских отношениях, как и в отношениях между Россией и Евросоюзом прорывов ждать не стоит. Это касается многих сфер, в том числе реализации совместных инфраструктурных энергетических проектах, в частности ставшего заложником политических интриг проекта строительства газопровода «Южный поток», и взаимной торговле, также ставшей жертвой санкционного режима. Свой ущерб от них Болгария оценивает в €150 млн, — отмечалось в материалах российского правительства к переговорам на высшем уровне²¹. Да и пик товарооборота между двумя странами пришелся на уже далекий 2012 год — \$5 млрд, по итогам 2018-го он составил лишь \$3,47 млрд²². Санкции наносят заметный ущерб и отношениям в гуманитарной сфере, ограничивая и сковывая инициативы гражданского общества. К примеру, санкции против Крыма, чей народ единодушно проголосовал за вхождение в состав Российской Федерации, это удар по интересам болгарского народа. Помимо того, что полуостров является родиной протоболгар, откуда они начали свой поход на Балканы, в Крыму живет значительная болгарская диаспора. Можем ли мы, к примеру, представить, что государство Израиль объявляет или присоединяется к санкциям против какой-либо третьей страны, где живет еврейская община, и разрывает контакты с ней? Вряд ли...

В завершении я хотел бы отметить, что вся наша история взаимоотношений с болгарами свидетельствует о том, что у русских и болгар есть взаимные полюса притяжения и полюса отталкивания.

²¹ Российско-болгарские переговоры. Статья [Электронный ресурс] URL:<http://government.ru/news/35907> (дата обращения: 30.06.2019).

²² Крючкова Е. Болгария держится за трубу. Дмитрий Медведев приехал на переговоры в Софию // Газета «Коммерсантъ». №39 от 05.03.2019. С. 2.

Согласно правилам физики, поменять полюса у электромагнита очень легко: для этого надо поменять направление тока в катушке электромагнита. Отход от крайностей, от политики «чувств», здоровый прагматизм в наших отношениях — рецепт для улучшения отношений России и Болгарии. Благо фундамент у нас прочный — тысячелетнее общее цивилизационное наследие и люди, которые хорошо понимают друг друга, хотя и говорят на разных языках. Мы должны беречь наше общее достояние — кириллицу, на которую сегодня оказывается беспрецедентная по интенсивности кампания давления в пользу латинского алфавита. Но ведь от успешно вписавшихся в Запад японских бизнесменов-самураев и не менее успешно влившихся в капиталистический рынок китайских коммунистов никто не требует отказаться от иероглифов или слогового письма. Требуют только от нас, славян, убеждая, что наш алфавит — анахронизм и помеха евроинтеграции.

Мы должны сохранить и единство нашей Православной церкви — тысячелетнего института, который позволил выжить нашим народам в смутное время, и который сегодня также пытаются раздробить и рассорить.

В этом культурном единстве наша сила и залог выживаемости наших народов.

БЪЛГАРИЯ И РУСИЯ — ЕДНА РАВНОСМЕТКА, ИМАЩА СТО И ЧЕТИРИДЕСЕТ ГОДИШЕН ХОРИЗОНТ

Кръглата годишнина от приемането на Търновската конституция (1879-2019 година), т. е. от поставянето на фундамента на съвременната българска държавност, както и 140-годишнината от установяването на българо-руските дипломатически отношения, са повод не само за историческа ретроспекция, но и причина за поглед в бъдещето. Поради това е необходимо дебело да се подчертае — руската империя и цар Александър II дадоха държава на българския народ, а оттук и шанса за съхранението и за обединението на българите, защото именно държавата е най-сигурната гаранция за просъществуването на нацията, особено на малките народи, какъвто е българският. Съвсем отделно е обстоятелството, че политическата ни класа, поради редица причини, напълно се провали в осъществяването на националните идеали, а това осакати делото на императора и обезсмисли саможертвата на хилядите български синове, паднали по бойните полета на четири войни (Сръбско-българската, Първата балканска, Междусъюзническата и Първата световна война).

Резултатът от една от тези войни (Втората балканска война) доведе до историческия, но и донякъде логичния парадокс, че в Първата световна война българи и руси се оказаха от двете страни на барикадата, за да се стигне до директен военен сблъсък между освободители и освободени. Вина за това имат и двете държави. След убийството на цар Александър II руският престол се заема от сина му Александър Александрович, оказал се консервативен владетел без особена визия за бъдещето. И ако днес в Русия съществуват оценки, че наследникът на царя-освободител е *“императорът-миротворец”*, то по отношение на българското княжество руският самодържец допуска редица грешки — от своеобразното вето над княз Александър I Батенберг, до недопустимата намеса във вътрешните работи на младата страна. Това поражда русофобски чувства сред част от българските политици, от което се възползват руските геополитическите опоненти. Те не само поддържат русофобските кръго-

ве в България, но и ги задържат на власт години наред. Нормализирането на отношенията между София и Санкт-Петербург, осъществило се по времето на цар Николай II, не може да обърне новите тенденции в руската външна политика, силно фаворизираща Сърбия в стремежа ѝ тя да се превърне в славянския Пиемонт на Балканите. Руската/съветската сърбофилската политика продължава чак до 1948 г., (скандалът между Й. Сталин и Й. Тито), за да бъде съживена от Н. Хрущов след 1955 г. Този факт отново разочарова част от българите като и до ден-днешен той се използва като политико-исторически коз срещу Русия.

Наложително е да обърнем внимание и на българската вина за разделението между освободителката и българската държава. Русофобството сред българския народ никога не е имало дълбоки корени, но русофобската управленска прослойка, начело с княз/цар Фердинанд I Сакскобургготски винаги провежда антирусска политика на Балканите, а това няма начин да не бъде забелязано край Нева. В ролята си на глобална сила руската империя дава да се разбере, че максимализмът на кликата около българския владетел е фатален. Цената за това не е платена нито от монарха, нито от верния му д-р Васил Радославов, а от българския народ с двете национални катастрофи и крушението на идеята за обединението на всички българи в една държава.

Подобно на клише мисълта, че политиците трябва да вземат поука от историята, за да не повтарят грешките на предшествениците си, постоянно се върти из историческите съчинение, поглеждащи към миналото през философската призма. Като правило обаче този “закон” не се спазва в нашия регион, а и сред народите от славяно-православната “кръвна група”. Затова и днес в българо-руските отношения и в политиката на Русия на Балканите се оформи ситуация, силно наподобяваща обстановката от времето на цар Александър III и на Стефан Стамболов. Тонът в България отново се задава от хора, които са тясно свързани със Запада. Вече 30 години интелектуалните рупори на тази политическа каста (всичките до един принадлежащи към “правилните” семейства от времето на комунизма), обикалят телевизионните студия, за да ни убеждават във вредната политика на Русия, спрямо България, в миналото и в настоящето. Целта е ясна — създаването на критична русофобска маса сред българския народ, която не само да промени русофилските обществени настроения, но и да подложи на съмнение славяно-православната идентичност на нацията ни, за да бъде наложен

неолибералният модел, който е повече от чужд на народа ни. Слава Богу, обществената реакция покрай т. нар. Истанбулска конвенция, ясната позиция на Българската православна църква против скандинавския начин за възпитаването на детето, демонстрираха факта, че у българите съществуват съпротивителни сили. Въпреки трите десетилетия на дирижирана нихилистична кампания, в мнозинство си българският народ остава здравомислещ, показвайки на управляващите, че съществуват линии, които не трябва да се преминават. Българите се оказаха далеч по-зрели от гърците и от сърбите, имащи претенция за православно водачество на Балканите. Следва да се упомене, че официалните власти и в Атина, и в Белград ратифицираха Истанбулската конвенция, изпращайки православните завети в небитието.

Направената по-горе констатация, за връщане назад в улея на историческата спирала, важи в пълната си сила и за Русия по отношение на България. Както преди повече от сто години, към настоящия момент, руската страна стои зад Сърбия, явявайки се адаптер на сърбо/югомакедонизма, което бе особено видно по времето на управлението на Никола Груевски. Руската историческа наука продължава да говори за някаква “македонска нация”, а българското национално-освободително движение в Македония упорито се представя за “македонско”. Вкопчването на Москва за Белград и за сръбските политико-исторически тези, може да изиграе лоша шега на руската външна политика. Край Сава и Дунав играят сложна политическа игра, седейки на два стола, а е всеизвестно, че при подобно положение на тялото, рано или късно, се пада на земята. Неминуемото присъединяване на Сърбия към западния блок ще донесе голямо разочарование в Москва, което пък може да отрезви руския елит, който (за пореден път) ще трябва да разбере, че българите и само българите, независимо в каква геополитическа хватка се намират, са единственият славянски-православен народ на Балканите, който по исторически, географски и икономически причини винаги ще бъде най-близо до Русия. Тук е и мястото ние, българите, да си зададем риторичния въпрос — Русия е огромна, самодостатъчна държава, тя може и без България, но може ли България без Русия?

НЯКОИ ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА РАЗШИРЯВАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ВРЪЗКИ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И РУСИЯ

Проблематиката на икономическите връзки между кои да е страни, в т.ч. и между България и Русия, е от изключително значение за тяхното ефективно развитие. Едновременно с това тя е сложна проблематика, обхващаща голям кръг взаимосвързани въпроси. Изчерпателното и разглеждане изисква задълбочени анализи на основата на голям обем информация. Поради това целта на настоящето изложение е да се посочат налични, практически приложими в конкретната международна ситуация, възможности за разширяване на икономическите връзки между България и Русия.

Всички видове връзки между държавите през различните исторически периоди винаги са били динамични, променливи във времето. Това се отнася и за икономическите връзки на България с Русия — те непрекъснато се променят по обхват, интензивност и ефективност.

Безспорно, тези връзки бяха най-силни по времето на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ) — до 1991 г., когато Русия беше водещата република в СССР. Този факт има своето обяснение преди всичко в геополитическата ситуация в света и особено в Европа след Втората световна война. Тогава България имаше, според класификациите на ООН, силно развита икономика и в рамките на СИВ беше водеща в редица производствени отрасли — електроника, селско стопанство, каростроене, фармация и други. Използваха се собствените национални ресурси, но и изключително изгодните икономически връзки със СССР — в енергетиката, дърводобива, строителството и други. На основата на 16 годишната си работа в Държавния комитет за планиране (ДКП) на България категорично мога да направя констатацията, че при координацията на народостопанските планове на страните от СИВ страната ни получаваше съществени икономически изгоди.

Едновременно с това през последните години на този период България беше успяла по свои различни начини да преодолее някои

ограничения на КОКОМ за получаване на високи технологии от Запада, от което печелеха другите страни от СИВ, в т.ч. и СССР, респ. Русия. Но днес това е минало, условията за икономически връзки са променени и тази проблематика е интересна предимно в исторически аспект.

В последните 2–3 десетилетия и в България, и в Русия настъпиха големи политически и социално-икономически промени. И двете страни като икономически системи нямат общо с времето на СИВ. И в двете страни се върви към установяване на пазарни отношения, което е исторически процес в развитие. Извърши се преразпределение на собствеността, не винаги в интерес на населението и на нациите като цяло. Все още липсва необходимата устойчива нормативна система, липсва и достатъчно опит, и това създава вътрешни и външни затруднения за двете икономики.

В повечето години на последното десетилетие на ХХ в. условията за икономически връзки между двете страни бяха относително благоприятни. Това донякъде се дължеше на инерцията на икономическите процеси от предишните периоди — преди промените от 90-те години, но също така и на политиката на редица правителства в България с министър-председатели Андрей Луканов, Димитър Попов, Любен Беров и Жан Виденов. Главните моменти на икономическите връзки се определяха на сравнително редовно провежданите заседания на Междуправителствената комисия за икономическо и научно-техническо сътрудничество, на някои от които, в качеството ми на вицепремиер на България, имах честта да бъда съпредседател. Основните направления на тези връзки бяха в: енергетиката, строителството, селското стопанство, фармацевцията, туризма, горското стопанство.

Вероятно могат да се прибавят и други успешни направления на икономически връзки между двете страни в онзи период. Специално трябва да се отбележи, че бяха търсени и други форми на стратегическо сътрудничество, работата по които не беше продължена успешно в следващите период от правителствата на Иван Костов, Симеон Сакскобурготски, Сергей Станишев и т.н.

През последните десетина години условията за икономическо сътрудничество между двете страни се усложниха. Редица фактори противодействат на възможностите за развитие на икономическите връзки. Сред тях по-основни са следните:

- САЩ провеждат на глобално ниво активна антируска политика, като се налага тезата, че всичко руско е лошо и че ако някъде по света има нещо лошо, то обезателно в това е замесена Русия;
- от множество страни, в т.ч. от САЩ и от Европейския съюз (ЕС), на който България е член, са наложени икономически санкции на Русия, засягащи руски компании, политически и бизнес лица;
- България е член на НАТО, в страната има три военни бази на САЩ, ориентирани реално против Русия;
- значителна част от управляващия политически елит в България е антируски настроен, политици от двете страни често правят непремерени и неточни изказвания, което не благоприятства за добри отношения;
- в редица български медии тече активна системна антируска пропаганда, вкл. с неверни новини;
- геополитическите промени в Европа през последните десетилетия преориентираха икономически България в западна посока, в т.ч. и транспортната инфраструктура на страната, като недостатъчно се използва изгодното кръстопътно положение на страната.

Има и някои благоприятстващи икономическите връзки на България с Русия фактори:

- огромната част от населението в България има добри чувства към Русия и руския народ, многовековни са културните, езиковите, историческите, религиозните връзки;
- България има изгодно местоположение на кръстопътя между три континента (Европа, Азия и Африка), което осигурява икономически предимства за развитие на инфраструктура и на производства в сравнение с други страни;
- природата в България (климат и други природни дадености) е благоприятна и добре съхранена в сравнение с развитите индустриални страни, което е предпоставка за развитие на дейности като биологично земеделие, туризъм и други.

Неправилно би било, обаче, да се твърди, че в конкретната ситуация липсват възможности за ефективни икономически връзки между България и Русия. Примери за това дава световната икономика. Независимо от изострените политически отношения между САЩ и Русия, двете страни в условията на санкции срещу Русия, реализират сериозни икономиче-

ски проекти. През м. април т.г. стана известно от официални изявления на ръководствата на двете фирми, че руският алуминиев гигант “Русал” ще сътрудничи с американския производител “Bridly Industries Inc” за производство на плосковалцувани алуминиеви продукти за автомобилната индустрия на САЩ. Това ще бъде най-големият американски завод за студено валцуване. Първоначално “Русал” ще инвестира \$200 млн в проекта на обща стойност \$1,7 млрд. Щом САЩ и Русия могат да сътрудничат, защо България и Русия да не могат?

Без претенции за изчерпателност, вниманието може да се насочи към някои сектори, икономическите връзки между които безспорно биха били изгодни и за двете страни. Сред тях като водещи могат да се посочат енергетиката, туризма, фармацевцията и дори търговията с минерална вода.

- В енергетиката категорично трябва да приключи строителството на АЕЦ Белене, което реално е започнало и в него вече са инвестирани от България големи средства — няколко милиарда лева. Спирането на този проект, което стана по политически причини, вече донесе и продължава да носи значителни икономически загуби за България. Икономическата ефективност на проекта е безспорна. Независимо от формите на финансиране, които биха осигурили проекта, самата му реализация не може да стане без Русия.

Тук стои и въпросът за участието на България в трансевропейския пренос на течни енергоносители — нефт и природен газ. Все още всички възможности в това направление не са използвани. Добър пример за това е реализацията на проекта Северен поток, което става с участието на ЕС. В България се реализира Балкански поток. Проектът за газова хъб “Балкан” край Варна безспорно би повишил своята ефективност и устойчивост, ако се реализира с участието на Русия.

- Добри неизползвани възможности предоставя и транспортът. Като начало следва да се възстанови фериботната връзка между Бургас и Новоросийск. Съществено може и трябва да се разшири мрежата и повиши интензивността на връзките по линията на въздушния транспорт.
- Икономическата изгодата за България от увеличаването на туристическия поток от Русия е много голяма. По своя мащаб руският пазар е много голям и не може да се сравнява напр. с пазарите на съседните страни от Балканския полуостров. Тук действа един изключи-

телно благоприятен фактор — духовната и езикова близост между двата народа. България има какво да предложи като туристически ресурс и услуги (летен и зимен туризъм, СПА, културен туризъм и др.), а и общоизвестно е, че руснаците тук се чувстват добре.

- Не бива да се пренебрегват възможностите за икономическо сътрудничество между двете страни в областта на ремонта и поддържането на военна техника. Нещата не се свеждат само до ремонт по лиценз на българските самолети “МИГ”, а и напр. завод “Флотски арсенал” във Варна има дългогодишни традиции в ремонт на морски съдове. Практиката на други страни показва, че членството в НАТО не е пречка за подобни реализации — водещи страни-членки на НАТО закупуват от Русия въоръжение и цели ракетни комплекси.
- Специално внимание заслужават възможностите, които дава необятният руски пазар за българската фармация. Реализираният в момента стокооборот в тази област, който не е малък, но не следва да задоволява.
- Един изключително ценен ресурс, с който България разполага в големи количества и разнообразие, и който е дефицитен на руския пазар, са минералните и изворни води за пиене. Това е стока-та, която на световните пазари за последните десетина години има най-висок темп на нарастване на потреблението — почти 20%. При това изгодата за доставчика — България от такава търговия би била много голяма, а и Русия би имала икономическа изгода.
- Практически почти липсва присъствие на руски финансови институции — банки, застрахователни дружества, инвестиционни фондове и други, на българския пазар. Тук има добри неизползвани възможности за сътрудничество.
- А защо да не се постави въпросът за разширяване в пъти сътрудничеството между двете страни в подготовката на кадри и особено в областта на висшето образование. Сегашното състояние на този проблем е крайно неудовлетворително. Тук благоприятен фактор е езиковата близост между двете страни. Образованието и въобще кадровото осигуряване е и ще бъде в бъдеще изключително важен фактор за устойчив икономически растеж.
- Не на последно място по значение са и възможностите за разширяване на междурегионалното икономическо сътрудничество.

В момента има около 150 съглашения между общини в България и градове и райони в Русия, но не всички се изпълват със съдържание.

Със сигурност има и други сектори, в които е възможно да се реализират ефективни икономически връзки между България и Русия в интерес на двете страни. Вероятно интерес представлява сътрудничеството в ИТ сектора, в икономиката на споделянето и в други области на високите технологии, професионалния спорт, а също в шоубизнеса и кинопроизводството. Тяхното разкриване следва да е резултат на сериозна експертна дейност от двете страни.

Какво трябва да се направи, какви трябва да бъдат следващите крачки, за да се реализират посочените и други възможности за икономическо сътрудничество между България и Русия? Необходимите действия са в две посоки: първо — експертни икономически, маркетингови, технически и технологични анализи, и второ — политическа воля и действия.

Експертизата е в полето на действие на бизнеса — частен и държавен. При желание кадри и информация за тази цел могат да бъдат осигурени и в двете страни. Експертизата трябва да е обективна и независима от световната конюнктура и от партийно-политически пристрастия.

И най-добрата експертиза, и най-добрите икономически изгоди ще останат неизползвани, ако липсва политическа воля и действия за сътрудничество. В този смисъл поради действия на сега управляващите в България бизнесът не само не използва нови възможности за икономически връзки, но и губи реализирани в предишни периоди пазари и ползи.

За съжаление сегашното състояние на нещата не дава големи надежди както за експертни разработки, така и за политически инициативи за развитие на икономическите връзки между България и Русия. Това състояние може и трябва да се промени в положителна посока.

Слоботчиков Олег Николаевич

канд. полит. наук, профессор,
Институт мировых цивилизаций, г. Москва, Россия

Кулешов Сергей Михайлович

канд. социол. наук, доцент,
Институт мировых цивилизаций, г. Москва, Россия

СПЕЦИФИКА ВЗАИМООТНОШЕНИЙ РОССИИ И БОЛГАРИИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВЫЗОВОВ

O.N. Slobotchikov,

PhD in Political Sciences, Professor,
Institute of World Civilizations, Moscow, Russia
oleg3763@mail.ru

S.M. Kuleshov,

PhD in Social Sciences, Associate Professor,
Institute of World Civilizations, Moscow, Russia
kuleshov.sm@yandex.ru

SPECIFICS OF RELATIONS BETWEEN RUSSIA AND BULGARIA IN THE CONDITIONS OF MODERN GEOPOLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC CHALLENGES

Аннотация. В статье рассматриваются особенности двусторонних отношений России и Болгарии за период 140-летней истории дипломатии между странами. Анализируется динамика и содержание взаимоотношений через призму исторического подхода. Представлены официальные точки зрения на поддержание и развитие отношений в сферах политики, экономики, культуры, туризма, образования и др.

Ключевые слова: Россия, Болгария, Европейский союз, Украинский кризис, геополитические и социально-экономические вызовы, взаимное сотрудничество.

Abstract. The article examines the peculiarities of bilateral relations between Russia and Bulgaria during the 140-year history of diplomacy between the countries. The dynamics and content of relationships through the prism of the historical approach are analyzed. The official points of view on the maintenance and development of relations in the spheres of politics, economy, culture, tourism, education, etc. are presented.

Key words: Russia, Bulgaria, the European Union, the Ukrainian crisis, geopolitical and socio-economic challenges, mutual cooperation.

7 июля 2019 года исполнилось 140 лет с того момента, когда первый консул России в Софии (Болгария) Александр Давыдов вручил верительные грамоты болгарскому князю Александру Баттенбергу. Эта дата считается началом дипломатических отношений между Россией и Болгарией. А уже 19 июля 1879 года князь Александр Баттенберг подписал указ о назначении первых трех дипломатических представителей Болгарии за границей. Анализ специфики взаимоотношений между нашими странами на современном этапе невозможно проводить без взгляда в историю.

Завоевания турок-османов в XIV–XV вв. в Европе привели в начале XVI века к подчинению власти Османской империи почти всей территории Балканского полуострова. Османская империя стала одним из ведущих феодальных государств мира, единственной подлинной военной державой средневековья [1, с. 78]. В ходе османских завоеваний был нанесен огромный ущерб болгарскому народу: разгром многих городов, опустошение различных местностей, увод в рабство или истребление непокорного населения и др. Это имело самые отрицательные последствия для судеб всех болгар. [2, с. 289]. В церковном отношении Болгария была подчинена константинопольской патриархии, что обеспечивало в церкви господство греков. Однако многие болгарские монастыри продолжали оставаться хранителями собственной национальной культуры. В своей повседневной деятельности они опирались на связи и материальную поддержку русской церкви.

В XVI–XVII веках на территории Болгарии было несколько народных восстаний, однако все они были подавлены. Полное освобождение Болгарии из-под турецкого ига произошло только в XIX веке. В результате героической борьбы русских войск 19 февраля (3 марта) 1878 г. в Сан-Стефано был подписан мирный договор, согласно которому Турция признавала независимость Болгарии [3, с. 167]. Воссоздание суверенного болгарского государства представляет собой один из сложных исторических процессов, протекавших на Балканском полуострове во второй половине XIX — начале XX века.

Вопрос о роли России в процессе возрождения болгарской государственности весьма актуален и важен, и остается таковым по сегодняшний день. В 1850-х годах резко обострился Восточный вопрос. В условиях углубления кризиса Османской империи проблема положения балканских народов заняла приоритетное место во внешней политике

России того времени. В записке «О внешней политике России с 1856 по 1867 гг.» от 23 декабря (ст. ст.) 1867 г., подготовленной для русского царя Александра II министром иностранных дел России А.М. Горчаковым, внешнеполитический курс империи в отношении христиан в Турции был определен так: «Нам следует продолжать нашу миссию защитника христианских народов Востока, практически показывая им, что Россия — их единственный искренний, постоянный и бескорыстный друг, от века желавший им добра, причем не из каких-либо корыстных расчетов и эгоистических задних мыслей». «Освобождение христианского Востока, — продолжал А.М. Горчаков, — может свершиться рационально и прочно лишь с помощью России. Лишь она, в силу своих бескорыстных национальных интересов, может послужить связующим звеном между этими столь разными народами, либо чтобы обеспечить обретение ими права на политическую жизнь, либо для того, чтобы помочь им сохранить ее. Без этого они впадут в разброд и анархию, которые приведут их под господство турок, либо под эксплуатацию Западом» [4, с. 335].

Следует отметить, что поворотным событием в определении судеб балканских народов стала русско-турецкая война 1877–1878 гг. Итогом мирного договора между Россией и Турцией, подписанного 19 февраля (3 марта) 1878 г. в Сан-Стефано, стало возникновение на Балканах нескольких независимых государств — Сербии, Черногории и Румынии. А также появление автономного Болгарского княжества. В результате этого договора политическая карта Юго-Восточной Европы подверглась изменениям, что во многом определило развитие событий в этом регионе в последующее время.

Таким образом, весной 1878 г. Болгария вступила на путь восстановления своей государственности. В Сан-Стефано были определены основные черты политического и экономического строя Болгарии. Согласно этому договору Болгария получила статус самоуправляющегося княжества с христианским правительством и земским войском. Во главе должен стоять князь, который избирался бы населением и утверждался султаном с согласия европейских держав. Так же следствием этого договора было то, что Турция начала выводить свои войска из Болгарии. Значительным достижением Болгарского княжества стало то, что были созданы гражданская администрация, вооруженные силы, правоохранительные органы. По словам видного российского дипломата того времени Н.П. Игнатьева, участвовавшего в разработке Сан-Стефанского

договора, Россия всеми силами стремилась «к ограждению Болгарского княжества от всякого вмешательства Турции в его внутренние дела и к развитию самостоятельных прав Болгарии... с целью привести оную постепенно, без потрясения, но систематическим и законным ходом к совершенной независимости» [5, с. 83].

6 апреля 1909 г. в Петербурге состоялось подписание предварительного русско-болгарского протокола об урегулировании взаимных долговых обязательств. Столь благородный шаг со стороны России позволил решить проблему финансовых претензий Турции по отношению к Болгарии.

Россия стала первой страной, признавшей независимость Болгарии. Это произошло 26 апреля 1909 года. Болгарское правительство получило поздравительную телеграмму от Николая II, положившую начало признанию всеми государствами нового международного положения Болгарии. К 20 мая 1909 г. формальности по фактическому признанию болгарского суверенитета были завершены.

Итак, роль России в признании независимости Болгарии была существенной. В 1910 году в Болгарии был учрежден новый высший болгарский орден «Кирилла и Мефодия» для награждения за особые заслуги в деле провозглашения независимости Болгарии. Не случайно, что первый этот орден был вручен русскому царю [6].

Таким образом, даже первоначальные отношения России и Болгарии трудно назвать простыми и гладкими. На рубеже конца XIX — начале XX вв. отмечается характерное понимание геополитики, основанное на мышлении в категориях «великих держав», «малых стран» и «сфер влияния». причем под этими понятиями подразумевались потенциальные плацдармы для войны против других «великих держав» и их союзников, исходя из чего строилась вся стратегия взаимоотношений между странами [7]. Представления российских (советских) и болгарских государственных деятелей о картине мира существенно различались от современных представлений многополюсного мира.

Многие особенности можно отметить во взаимоотношениях России и Болгарии и в первое десятилетие XXI века. 18 марта 2004 года Болгарский парламент ратифицировал договор о вступлении Республики Болгарии в НАТО. Так же Болгария вошла в Евросоюз в январе 2007 года в рамках второй волны пятого расширения [8]. За прошедшие годы было достигнуто взаимопонимание в том, что членство Болгарии в ЕС

и в НАТО не мешает и не противоречит взаимодействию и сотрудничеству с Россией, и требует дальнейшего развития российско-болгарских отношений [9].

В 2013–2014 годах характер и направление развития двусторонних связей между Россией и Болгарией претерпели определенные изменения. Они были вызваны усложнившейся геополитической ситуацией и нестабильностью внутривнутриполитической обстановки в Болгарии. Это отразилось как на состоянии взаимной внешней торговли, так и на российских инвестициях, в том числе в болгарскую недвижимость, а также на притоке российских туристов. Из-за позиции, занятой существовавшим тогда руководством Болгарии и Евросоюза, Россия была вынуждена прекратить сооружение «Южного потока». Находившееся у власти до начала августа 2014 года коалиционное правительство во главе с П. Орешарским пыталось проводить относительно независимую от евроатлантических партнеров политику в отношении России. Однако, в создавшейся под нажимом США ситуации оно не смогло удержаться у власти.

События вокруг Украины стали серьезным испытанием для российско-болгарских отношений. Как член Евросоюза, Болгария оказалась в ситуации, когда на официальном уровне она не могла не поддержать политику антироссийских санкций. В интервью агентству «Фокус» в мае 2014 года посол России в Болгарии Ю. Исаков определял болгарское видение кризиса на Украине следующим образом: «...достаточно сбалансированное, хотя и отличающееся от подходов России». «...Мы понимаем, что Болгарии, как члену НАТО и ЕС, надлежит соответствовать своему статусу по тем или другим международным вопросам. Вместе с тем надеемся, что украинские события не повлияют на развитие двустороннего взаимовыгодного сотрудничества. Софии, безусловно, есть, что терять, о чем не раз заявляли и сами члены болгарского правительства. Хотел бы отметить сбалансированную и прагматичную политику болгарского правительства, которое действует в интересах своих граждан, стремится защищать национальные экономические интересы, — отметил посол, — Россия со своей стороны готова продолжать двусторонний политический диалог, так же как и экономическое взаимодействие» [10].

В наши дни важным механизмом решения текущих вопросов политического и торгово-экономического блока двусторонних отношений

между странами является Межправительственная российско-болгарская комиссия по экономическому и научно-техническому сотрудничеству. В этой связи очень показательной является характеристика российско-болгарских отношений послом России в Болгарии Анатолием Макаровым и послом Болгарии в России Атанасом Крыстиным. В 2019 году в канун 140-летия установления дипломатических отношений они ответили на вопросы российского агентства ТАСС и болгарского агентства «Фокус» [11].

В интервью оба посла отметили, что народы России и Болгарии объединяют совместная история, общий культурный код, славянская душа и православная вера. За этими понятиями — тысячи жизней, которые русские воины отдали за свободу Болгарии. История духовных связей наших двух народов — уникальный пример многовекового плодотворного, взаимного обогащения. Славяно-болгарская письменность и культура, языковая и духовная близость, дело святых равноапостольных Кирилла и Мефодия и еще ряда деятелей славянского просвещения веками связывали наши два народа.

Развитие политического диалога в последнее время, наконец, получило устойчивый позитивный вектор. В целом удалось прервать затянувшуюся на несколько лет паузу в контактах на высшем уровне. В экономической сфере мы также наблюдается положительная динамика. Наладилась работа Межправительственной комиссии по экономическому и научно-техническому сотрудничеству. Недавно в Софии прошла встреча рабочей группы наших стран по энергетике, успешно функционирует рабочая группа по недвижимости.

Как отмечает А. Крыстин, Россия является традиционным и важным внешнеэкономическим партнером Болгарии. Это касается в наибольшей степени энергетической сферы, гарантирования энергетической безопасности и взаимовыгодного сотрудничества. Следует отметить успешное сотрудничество по линии участия государственной корпорации «Росатом» в продлении жизни пятого и шестого блоков АЭС «Козлодуй». Проект реализуется согласно всем европейским требованиям. Болгария пригласила «Росатом» участвовать в процедуре выбора стратегического инвестора для возведения АЭС «Белене».

В сфере туризма российско-болгарские отношения достигли уровня стратегического партнерства. Для болгарского туристического бизнеса россияне не просто туристы, а желанные гости. Болгария традиционно

является любимым местом для отдыха многих российских туристов. Например, в 2018 году туристический поток из России в Болгарию превысил полмиллиона посещений. Россия занимает шестое место по количеству иностранных туристов, посещающих Болгарию. В то же время и Россия является привлекательным направлением для болгарских туристов. В 2018 году рекордное количество туристов из Болгарии — более 60 тысяч — посетили Российскую Федерацию. Министерство туризма Болгарии и Федеральное агентство по туризму Российской Федерации работают совместно для объявления 2020 и 2021 годов соответственно Годом туризма Болгарии в России и России в Болгарии. 4 марта 2019 года была подписана Программа сотрудничества между Министерством туризма Республики Болгария и Министерством экономического развития Российской Федерации на период 2019–2021 годов.

В области образования в последние годы наблюдается положительная динамика. Устанавливаются плодотворные и конструктивные отношения между болгарскими средними и высшими учебными заведениями и их российскими партнерами, о чем свидетельствуют подписанные многочисленными соглашения о сотрудничестве между учебными заведениями обеих стран.

Так же послы выразили точку зрения на то, что конкретно необходимо для дальнейшего развития двусторонних контактов. Здесь самое главное — поддерживать настрой на конструктивное сотрудничество с учетом национальных интересов и взаимного уважения. При этом все возникающие вопросы гораздо проще и плодотворнее решать путем конструктивного диалога, не замалчивая возможные проблемы, и не создавая их на пустом месте. В диалоге между нашими странами много содержательных тем, которые требуют увеличения динамики и дальнейшего развития. Это касается политики, экономики, культуры, туризма и ряда других сфер.

Независимо от динамических процессов, протекающих в международном плане, нам надо развивать отношения между нашими странами во благо наших народов [11].

Список использованных источников (библиография)

1. *Григораш И.В.* Россия и становление болгарской государственности (1878–1908 годы) // Новая и новейшая история. М., 2005. № 6. С. 78.

2. История Болгарии. В 4 т. М., 1954. Т. 1. С. 289.
3. Золотухин М.Ю. Россия, западноевропейские державы и Османская империя в период международных кризисов на Балканах (1885–1888). М., 1993. С. 167.
4. Канцлер А.М. Горчаков: 200 лет со дня рождения. М., 1998. С. 319–335.
5. Игнатъев Н.П. Сан-Стефано // Исторический вестник. М., 1915. Т. 142. № 10. С. 83.
6. <https://cyberleninka.ru/article/v/> (дата обращения 10.07.2019).
7. <http://xn--80aa2bkafhg.xn--p1ai/21176/> (дата обращения 11.07.2019).
8. <https://turimm.com/voprosy/vhodit-li-bolgariya-v-evrosoyuz.html> (дата обращения 10.07.2019).
9. http://www.aboutbulgaria.biz/bulgaria/foreign_affairs/bulgaria_nato/ (дата обращения 11.07.2019).
10. <http://svom.info/entry/533-rossiya-i-bolgariya-vzaimootnosheniya-/> (дата обращения 12.07.2019).
11. <https://rus.bg/obschestvo/obschestvo/27262> (дата обращения 12.07.2019).

ЕНЕРГИЙНАТА ДИПЛОМАЦИЯ В ОТНОШЕНИЯТА ЕС — РУСИЯ

Стара Европа отново се оказва в епицентъра на глобалните предизвикателства. Големият геополитически пъзел не може да има завършена форма без присъствието на два основни субекта — ЕС и Русия. В енергийният 21 век геоенергетиката е филтър на международните отношения. А това от своя страна предопределя отношенията между Европейският съюз и Русия, но и не по-малко важно — намесата и участието на основните глобални играчи.

Всяка епоха идва с продукти и ресурси, около които се оформят регионални и глобални сблъсъци между народите и цивилизациите. Независимо дали става дума за злато, сол, търговия с роби или контрол на нефтени полета или газови находища, наравно важен фактор със самия ресурс е и пътя, по който той преминава. Изключителната динамика на модерния свят прави битката за ресурси още по-мотивирана. Сблъсъкът в момента, а и в обозримо бъдеще, ще бъде формиран около ресурси като природния газ, нефта, чистата питейна вода, а дори и новите ресурси без реално изражение в мерни единици — напредъкът във високите технологии и изкуствения интелект. Фокусът на анализа е върху политическия курс и посока в отношенията на ЕС и Русия, които са силно повлияни от процесите в енергийната сигурност. Всичко това е част от общия енергиен пасианс. Глобалността на сблъсъка, включващ държави както от Запад, така и от Изток е доказателство за многополюсния или полицентричен съвременен свят. Икономически силният ЕС има нужда от гориво, което да го поддържа и развива. Недостатъчното наличие на природен газ и нефт в ЕС определят неговата роля на потребител (залежите на природен газ в Европа са едва 2% от световните, а на нефт — по-малко от 1%). Това определя и топосите на сблъсък на интереси — Източна и Северна Европа, Турция, Близкия Изток, Каспийския регион и Северна Африка.

Развиването и задълбочаването на енергийната дипломация в отношенията между Европейският съюз и Русия по същество е една от формите, чрез които Съюза би могъл да поеме по пътя към независимост,

чрез взаимозависимост. Европейският съюз е поставен в изключително сложна ситуация, при която е притиснат да избира между следването на своите собствени стратегически интереси или загърбването им за сметка на чужди.

Няма да правя обзор на всички вече работещи енергийни проекти, а ще концентрирам вниманието върху ситуации, които в момента трасират пътя на Европа и дават основание да се разсъждава върху проблема за компрометираната европейска сигурност. Изключителните разлики в геополитическата риторика и действия на страни като Франция и Германия, от една страна, и страни като Полша и Румъния, от друга, показват ясна разделителна линия, подпомагана отвън. И ако намесата не идваше от Вашингтон, под форма на изпълняване на приятелски дълг и “обща евро-атлантически ценности”, с голяма вероятност цялата медийна среда щеше да развива опорната точка за “хибридна война”.

В свое интервю пред швейцарска телевизия от средата на месец юни френският президент Еманюел Макрон обърна специално внимание на стария казус за обща европейска армия и възможността ЕС сам да се грижи за своята сигурност. Последният път, когато той говори публично по тази тема беше в Париж, непосредствено преди формирането на протестите на “жълтите жилетки”. Въпреки справедливите искания, близката история помни, че и други справедливи каузи от началото на 21 век са били впрягани за изпълняване на политически цели и оказване на натиск от външни играчи. Макрон отбеляза също, че Европа никога няма да забрави цената, която Русия плати за победата във Втората световна война. Подобни думи, изречени от действащ президент на държава като Франция, тежат и носят своето значение. Изразената подкрепа за германския канцлер Ангела Меркел също следва да покаже, че двата мотора на Европа действат заедно. От своя страна Германия води трудна битка, която по същество е и битка на целият ЕС, за реализацията на Северен поток-2, който е застрашен от лобизма на Вашингтон, проектиран върху полтииката на някои европейски държави. Европейският съюз носи бремето на едно неискрено приятелство, упражнявано с натиск, прикриван зад красив параван на общи ценности.

В енергийния 21 век хищничеството е представяно за приятелство, а ценностите дрънкат на пари и оръжие. Отговорът не закъсня. Ден след даденото интервю на френския президент за RTS, американският президент Доналд Тръмп прие в Белия дом президента на Полша Анджей

Дуда. Докато Макрон говори за обща европейска сигурност и отговаря на въпроси за френския самолет Рафал, Полша сключи сделка за придобиването на 32 самолета F-35. (Интерес предизвиква и въпроса защо за Полша може F-35, а за България — F-16?)

До преди година Доналд Тръмп говореше за намаляване на американското военно присъствие в Европа. Погледът в настоящето показва, че колкото повече се говори за нещо, толкова повече не се върши или се върши наопаки. Резултатът е изпращане на още 2000 американски военни в Полша. Задоволяването на интересите на военнопromишления комплекс, както и изпълняването на надпрезидентската програма Русия да бъде откъсната от каквато и да е свързаност с ЕС, дават поглед към бъдещите президентски избори в САЩ и амбициите на Тръмп за повтаряне на президентския мандат. Това бяха и двете външнополитически задачи на настоящия американски президент, когато дойде на власт — да продава оръжие и енергоресурси. Примерите за продажба на оръжие са много — от богатите арабски държави до малките възможности на България. Когато се коментира продажбата на енергоресурси важи в пълен смисъл фактора на стратегическия интерес, а именно възможността да се пренебрегва икономическата полза, с цел постигане на политическа цел. Полша има политическата амбиция да няма нищо общо с руския газ и вече няколко години купува по-скъп американски втечен. Сключването на 20 годишен договор на стойност 8 млрд долара показва, че геоенергийната игра е преминала в нова фаза. Вече се играе за крайности — спиране на Северен поток — 2, максимална ангажираност с втечен газ както от север така и от юг през Ревитуза в Гърция. Това далеч не означава, че втеченият газ може да бъде с произход единствено от САЩ, но смисълът е да бъде ограничена Русия, а Европа откъсната от артериалната газопроводна свързаност.

Енергийните проекти, както по примера на Полша, доста често са свързани и с реализацията на военни сделки. Правейки анализ по вектора север-юг е уместно да се спомене и евентуалното продължение на Турски поток и възможната реализация на АЕЦ “Белене”. В Румъния, само на 40–50 км от българската граница, е в бърз ход разширяването на военна инфраструктура, която ще приеме американската система THAAD. Избраното място, в близост до Девеселу, случайно или не, се намира на около 70 км от площадката на бъдещата АЕЦ “Белене” и на около 60 км от Козлодуй. Показателно е, че THAAD бе разположена

в Гуам през 2016г. в следствие на заплахата от Северна Корея, а последно и в Израел през тази година. През 2017г. Вашингтон сключи сделка със Саудитска Арабия на стойност 15 млрд долара за придобиване на системата. Реализацията на всеки енергиен проект в крайна сметка е резултат от политическо решение, независимо чрез упражнен натиск или суверенна воля. Разполагането на военна техника от подобен тип в изключителна близост както до съществуваща АЕЦ, така и до бъдещ гаозпровод или бъдеща АЕЦ по скоро компрометират проекта, в чиято основа стои Русия. И ако “Белене” може да бъде реализирана от стратегически инвеститор, различен от Русия, само чрез ангажиране на Росатом като изпълнител и производител на вече закупените реактори, то газта по Турски поток и неговото продължение е основно руска. Това не означава, че България няма да реализира продължението на Турски поток. Напротив — България следва да отстоява своя стратегически интерес както на Изток, но така и на Запад.

Европейският съюз все още е твърде неконсолидиран вътрешно, силно зависим и фрагментиран по отношение на визията за своето геополитическо бъдеще. Историята е цинична и не дава време за губене. ЕС или ще се научи да бяга със скоростта на своите амбиции, или ще се препъне в препятствията поставяни от свои и чужди.

**ПРАЗНИКЪТ
НА СЛАВЯНСКИТЕ АПОСТОЛИ КИРИЛ И МЕТОДИЙ
В БЪЛГАРИЯ И РУСИЯ ПРЕЗ XIX–XXI ВЕК:
МОСТ ОТ МИНАЛОТО КЪМ БЪДЕЩЕТО**

За българската хуманитаристика, както изобщо за България и българите 2019 г. е *кирило-методиевска година*, в която прославяме важни юбилеи и кръгли годишнини, свързани с имената, делата и културно-историческото наследство на Славянските апостоли Кирил и Методий. Достатъчно е например да изтъкнем, че в нея се изпълниха 1150 г. от кончината на Константин-Кирил Философ, според академичната традиция, или от успението на св. Кирил Славянобългарски, според православния български църковен календар. Както не бива да забравяме, че Българската академия на науките, чийто 150-годишен юбилей също с гордост честваме сега, през 1869 г. в Браила е учредена като Българско книжовно дружество “Св. св. Кирил и Методий”. Пред тази историческа дълбочина, към която добавяме и 140 години от установяването на дипломатическите отношения между България и Русия, настоящето изглежда мимолетно, но тъкмо на нас, неговите обитателите, се пада дължността да прехвърлим мостове към бъдещето. Един такъв мост е празникът на Кирил и Методий като символ на славянската културна взаимност.

Доколкото е възможно в рамките на една кратка публикация това да се направи, ще се опитам тук накратко да представя историята на Кирило-Методиевия празник в България и Русия в модерната епоха като познание и поука за разширяване на бъдещата взаимност.

Преоткриването и преосмислянето на делото на Кирил и Методий в съзнанието на славянските народи съвпада с началните стъпки на славистиката. Първата научна биография на Славянските апостоли принадлежи на чешкия учен Йозеф Добровски, един от родоначалниците на славянската филология. Издадена през 1823 г. в Прага, книгата му веднага е преведена и публикувана на руски език в Санкт Петербург. До средата на XIX в. благодарение на изследванията на неговите коле-

ги руснакът Александър Горский, словенецът Йерней Копитар, словакът Павел Шафарик, хърватинът Франьо Рачки и други изтъкнати слависти от различни националности Кирило-Методиевото дело все повече се популяризира и откроява като фундаментален принос в културното строителство на Европа¹.

Призовани от славистичната наука, образите на Кирил и Методий и тяхното духовно наследство скоро намират място в политическия, религиозния и културния живот на славянските народи. Дори най-бегъл и повърхностен поглед обаче веднага ще установи, че това става на две скорости — една по-бърза за западните славяни, и друга по-бавна за източните. И чрез един трети модел, уникален само за българите.

Българският народ има дълга и непрекъсната традиция за църковно-богослужбена прослава на св. св. Кирил и Методий, която датира още от IX–X в. Много преди славистичната наука да преоткрие Славянските апостоли през първата половина на XIX в., Паисий Хилендарски им посвещава цяла глава в своята “История славяноболгарская” от 1762 г., като изрично изтъква, че те са “български апостоли” и са създали не “сербска или словенска”, а българска книга. Празникът на славянските апостоли Кирил и Методий, установен на 11 май, е първият общобългарски национален празник, който разчупва рамките на църковния календар и се превръща в национален символ, културна стратегия и политическа програма още в епохата на Българското Възраждане. Тогава се оформя и уникалният български модел, при който кирило-методиевската символика и празничност не се налагат отгоре, с укази, енциклики или постановления, а извира отдолу, от народната душа, от народния култ към Солунските братя.

Най-живителният кирило-методиевски извор по българските земи е Македония, тяхната родна земя и люлката на българската култура. Многобройни преписи на жития и служби на светите братя и техни икони и изображения свидетелстват, че честването на Славянските апостоли не е изгубило своето значение дори през XVIII в. От 1741 г. датира една служба в чест на св. Седмочисленици, съставена специално за нуждите на Охридската архиепископия. В издадената през същата година “Стематография” на Христофор Жефарович от Дойран са поместени образите на св. Методий, св. Наум и св. Климент Охридски. За Паисиевата исто-

¹ *Готовска-Хенце, Т.* Кирилският код. Славистиката и преоткриването на българите (до 1848 г.). С., 2018.

рия, която с основание може да се смята и за начало на кирило-методиевския проект като основа на Българското национално възраждане, вече споменах. При своето пътуване през 1844–1845 г. из Македония руският историк и славист Виктор Григорович засвидетелства из много църкви и манастири образите на св. св. Кирил и Методий. Вероятно немалка част от тях са дело на прочутия Дичо Зограф от Дебър (1819–1872), един от най-ярките представители на Дебърската живописна школа, чиито икони с образите на славянските първоучители са пръснати из много църкви и манастири в Македония и другите български земи. Всичко това говори за дълбоките и трайни основи на народния култ към светите братя у македонските българи.

В епохата на Българското възраждане и църковно-народната борба църковният празник на св. св. Кирил и Методий, 11 май, спонтанно се превръща в празник на новобългарската просвета. Началото е поставено през 1850 г., когато в Пловдив е открито първото българско училище, а изобщо и първото учебно заведение в славянския свят, което носи имената на Славянските апостоли. Историческата традиция свързва този преход от църковния към гражданския календар с имената на Найдено Геров и Йоаким Груев, учители в пловдивското епархийско училище “Св. св. Кирил и Методий”. По инициатива на първия през 1851 г. денят на Солунските братя е честван като училищно-просветен празник, а по предложение на втория през 1857 или 1858 г. той става общоепархийски празник. През 1869 г., когато се отбелязва 1000-годишнината от успението на св. Кирил Славянобългарски, този празник вече придобива облика на първия национален български празник. Неслучайно в навечерието на годишнината българската община в Солун издига и превръща идеята за построяването на храм-паметник на Кирил и Методий в града в общонародна кауза. По същия начин я възприемат и общините от другите краища на българското землище, а цариградските български вестници, схващайки правилно тоя въпрос като общонароден, отправят призив към българския народ да даде своята лепта за издигането на храм-паметник на Солунските братя в техния роден град, като олицетворение на българското национално единство и славянската културна взаимност.

След Освобождението, когато официалният празничен календар се установява и регулира от държавата, датата 11 май става един от 28-те празнични или “неприсъствени” дни. Той не е първи по ранг, защото този

статут се пада на 17 април, денят на възшествието на княз Александър I на българския престол, до детронацията му през 1886 г., и на 2 август, аналогичен за неговия приемник княз Фердинанд I, от 1887 г. насетне. През 1885 г. Празникът на Славянските апостоли излиза на преден план като символ на една възжелена политическа идея, защото по чиста случайност или по мистична воля точно през пролетта на тази знаменита година, останала в националната история със Съединението и неговата военна защита, се закръгля един емблематичен за българската културно-национална кауза юбилей — 1000 години от смъртта на Св. Методий. По инициатива на Българската екзархия и с подкрепата на двете български държави честването на това събитие се превръща в грандиозна манифестация на българското национално единство. Празненствата в Пловдив и другите източнорумелийски градове се надпреварват по тържественост и масовост и се нареждат достойно до аналогичните прояви в Княжество България, в Македония и Одринска Тракия и навсякъде, където това е възможно по българското национално-историческо землище.

За значението на кирило-методиевската символика в Княжество (от 1908 г. — Царство) България свидетелства и фактът, че най-високото по ранг българско държавно отличие в тази епоха е орденът “Св. св. Кирил и Методий”. Празникът на Славянските апостоли присъства неизменно във всички укази, както и в двата закона от 1901 и 1911 г., които уреждат въпросите с официалния празничен календар. Ежегодните училищни тържества и шествия на 11 май освен това му придават дух на младост и жизнерадостност, като го изравняват по популярност с другия народно-държавен празник — 3 март, Освобождението на България. Поколения българи се вдъхновяват от стихотворението “Кирил и Методий” на поета Стоян Михайловски, което с музиката на композитора Любомир Пипков се превръща в неофициалния български химн “Върви народе възродени”. През 1916 г., когато в България е извършена календарна реформа с изоставяне на Юлианския и преминаване към Грегорианския календар, датата на Празника на Славянските апостоли се премества от 11 на 24 май. Тук трябва дебело да се подчертае, че това се отнася както за държавния, така и за църковния календар. Българската православна църква приема новия календарен стил и адаптира напълно своя църковно-богослужебен цикъл към него. Така всъщност е до Втората световна война и по-конкретно до 9 септември 1944 г., когато обществено-поли-

тическата система, държавното управление и официалната идеология в България са тотално променени.

В новата епоха най-важният празник в празнично-обредната система на Народна република България е 9 септември под името “Ден на Свободата” — той е средоточието на идеологическата и политическата гравитация, около която се въртят всички други официални и неофициални празници. Съперници му само 7 ноември, “Великата октомврийска социалистическа революция”. Религиозните празници са натикани между стените на храма под обсадата на “научния атеизъм”, а за да не остане и помен от старите “националистически” и “монархически” дати и събития, като Съединението, Независимостта или Балканската война, освен с официалните празници, годишният календар е уплътнен и с редица “бележити” дати, които да обслужват пропагандата на комунистическия режим. Заради своята огромна популярност и дълбока историческа традиция Денят на Кирил и Методий, 24 май, избягва тази съдба и продължава да се чества като просветен и културен празник. През този период обаче също се случва важна промяна в кирило-методиевата празничност в България. На 20 декември 1968 г. Св. Синод на Българската православна църква официално приема т. нар. “Нов Юлиански календар”, по силата на който много църковни празници са върнати на датите им от стария Юлиански календар. Така за първи път в българската история църковното и държавното честване на този прекрасен празник са разделени и от следващата 1969 г. църквата прославя св. св. Кирил и Методий на 11 май (доколкото това е било възможно в един атеистичен и антиклерикален режим), а учениците, учителите и целият български народ честват официалния държавен празник на българската просвета и култура на 24 май. Възможно е синодалното решение да е било взето под натиска на тоталитарната държава с някаква задна цел, свързана с т. нар. “научен атеизъм” — да се разкъса дори символично връзката между училището и църквата, между образованието и религията. И да се обърка познанието и съзнанието на хората във връзка с православния църковен календар, защото мнозина българи дори и сега бъркат понятията “стар” и “нов” календарен стил, смесвайки или разменяйки местата на календарните реформи през 1916 и 1968 г. Въпреки това статистиките от 80-те години на ХХ в. наброяват в България 992 училища, 98 читалища и 105 храма, именувани на Славянските апостоли и просветители. Към онзи исторически момент това е в (много)пъти повече, отколкото във всички други

славянски страни. Това е уникален български феномен, който сам по себе си е най-яркото свидетелство за първенството на България в съхраняването и развитието на Кирило-Методиевото културно наследство. И днес Денят на българската просвета и култура и на славянската писменост, честван на 24 май, е най-красивият, най-жизнерадостният и най-емоционалният празник за всички българи².

Как изглежда аналогичният процес в Русия? Мнозинството от учените слависти и кирило-методиевисти смятат, че с въвеждането на Йерусалимския богослужебен устав в Руската православна църква през 1682 г. следите за богослужебната прослава на Славянските апостоли в Русия започват да заглъхват. Не са малко и ония, които поставят под съмнение наличието на сериозна и трайна приемственост и преди този термин. Във всеки случай обаче възраждането на кирило-методиевската символика и празничност през XIX в. заварва Русия като “*tabula rasa*”, едно бяло поле, върху което тепърва всичко трябва да се пише наново. Красноречиво в случая говори фактът, че за първи път в новата епоха кирило-методиевската символика в Руската империя се явява през 1845–1846 г. под формата на тайна противодържавна конспирация. Това е известното “Братство на Св. св. Кирил и Методий”, учредено в Киев по инициатива на професора по история в Киевския университет Николай Костомаров³.

² За историята на българските чествания на 11/24 май вж по-подробно: *Теодоров-Балан, А.* Кирил и Методий. Т. 1. С., 1920; Т. 2. С., 1934; *Ангелов, Б.* Празникът на Славянските просветители Кирил и Методий (произход и развитие). — Известия на Института по българска история, 5, 1954, 253–290; *Същият.* Към историята на празника на Кирил и Методий през Средните векове.— В: Сборник в чест на академик Александър Теодоров-Балан, по случай деветдесет и петата му годишнина. С., 1955; *Същият.* Образи на Кирил и Методий до Освобождението. — Известия на Института за изобразителни изкуства, Т. 1. 1956, 345–359; *Същият.* Борба за делото на Кирил и Методий. С., 1969; *Наков, С.* Църковно-богослужебна прослава на Светите братя Кирил и Методий. С., 1962; *Симеонова, Г.* Денят на Кирил и Методий. С., 1994; *Същата.* Проблеми на Кирило-Методиевата празничност. Т. 1. С., 1993; Т. 2. С., 2007; *Елдъров, С.* Душата на един народ: Българският национален календар от 1878 г. до наши дни. — В: Дриновският сбърник. Т. IX. С. – Харків, 2016, 164–180.

³ Кирилло-Методиевское братство.– <http://ru.wikipedia.org>.

Показателна е и реакцията на Русия към първия Кирило-Методиев юбилей, честван през 1863 г. — 1000 години от началото на Великомо-равската мисия на Славянските апостоли. За да изпреварят празненства-та сред славяните католици в Хабсбургската империя, руските славяно-фили изместват юбилея с една година напред и го честват през 1862 г. При това съвсем скромно — само с църковна служба в храмовете на Мос-ковския университет и Московската духовна семинария⁴. Официалният мотив на руските славянофили да направи това е следната: там, къде-то националното самосъзнание за славянската идентичност е твърдо, не се чувства потребност да се търси опора в кирило-методиевското наследство и символика; пряка, осезателна нужда да се търси опора в славянската взаимност и общуване за руския народ няма, защото той е силен сам по себе си; следователно външен повод за пробуждането на славянската идея в Русия не е имало и няма, а като органическо раз-витие по вътрешни подбуди тя може да се яви само като плод и венец на самосъзнанието за собствена народност. Това на практика е един сбит преразказ на иначе доста пространен цитат на известния руски славянофил Александър Хилфердинг от 1862 г.⁵ Той обаче лапидарно пресъздава онова чувство на самодостатъчност и превъзходство, което съпътства развитието на руското славянофилство в онази епоха и го дистанцира от кирило-методиевската символика, празничност и тради-ция на останалите славянски народи: Русия е предопределена да пред-вожда славянството, но не е длъжна да споделя неговия ентузиазъм.

Важна роля за развитието на кирило-методиевската идея в Русия изиграва Руската православна църква. През 1863 г. с указ на Св. Синод светителският празник на Кирил и Методий е върнат в руския църко-вен календар на датата 11 май. Според синодалния указ празникът на Кирил и Методий се причислява към т.нар. “средни празници”. Тук е необходимо едно пояснение. В руския църковен календар има няколко категории празници или празнични цикли. Най-важни са т. нар. “Вели-ки празници” — Рождество Христово, Богоявление, Възкресение и пр. До болшевишката революция към тях са приравнени още т.нар. “Царски дни” — възшествие на престола, тезоименни дни и пр., т.е. празниците от династичния цикъл; “Кавалерствените дни” — в памет на светците-во-

⁴ Симеонова, Г. Проблеми на Кирило-Методиевата празничност. Книга втора. С., 2007, 262–269.

⁵ Пак там, 263–264.

ини; и “Викториалните дни” — ознаменуващи най-решителните военни победи. Тези празнични цикли оформят официалния празничен календар на Русия и са съпътствани с подобаваща тържественост. Останалите, т.нар. “средни” и “малки” празници са много на брой и трудно се различават от обикновените хора⁶.

Разбира се, не подлежи на съмнение, че скромното присъствие на кирило-методиевската символика и празничност в руското славянофилство през паметната за славянството 1863 г. се дължи и на голямото полско въстание през същата година, удадено в кръв от царската войска. Наистина, конфузно е да убиваш славяни и да честваш славянска солидарност чрез протагонистите на най-културната славянска мисия. Затова Русия се опитва да се реваншира, като организира Етнографското изложение през 1867 г. в Москва, наречено “Славянски събор”, изцяло под знака на кирило-методиевската символика. Както обаче подчертава изследователката на този проблем Гатя Симеонова, това се прави повече под формата на “банкетна” декоративност, отколкото като символ на една културна идея⁷. За общонародна идея пък е абсурдно въобще да се говори. В Русия славянофилството е монопол главно на консервативните и националистически партии от десния политически спектър. По право и по неизбежност в техните ръце попада и кирило-методиевската символика. Ако за университетските професори, академичните учени, висшето духовенство или за част от руските интелектуални елити изобщо тя е близка и разбираема, за останалите, а най-вече за широката общественост, за руския народ, остава далечна и непонятна. Затова в Русия все така протоколно, елитарно-ограничени и лишени от всякакъв национален резонанс протичат и другите Кирило-Методиеви юбилеи на XIX столетие — 1000-годишнината от смъртта на Св. Константин Кирил Философ (1869 г.) и 1000-годишнината от смъртта на Св. Методий (1885 г.).

Все пак известна тенденция за популяризиране и масовизиране на славянофилството и неговата кирило-методиевска душа в Русия несъмнено съществува. През 1901 г. Св. Синод на Руската православна църква постановява Празникът на св. св. Кирил и Методий да бъде отбелязван с подобаваща тържественост във всички учебни заведения от духовното ведомство. В навечерието на 11 май в семинаристките храмове се извършват всенощни бдения, а на самия ден вместо учебни занятия

⁶ Праздники Русской православной церкви. — <http://ru.wikipedia.org>.

⁷ Симеонова, Г. Цит. съч., 272–278.

има тържествена литургия. Тогава на възпитаниците от църковните училища се връчва и годишното свидетелство (выпускной акт)⁸. Балканската война и невероятните победи на българското и сръбското войнство възпламеняват славянофилските чувства на руския народ, озвучени от спонтанно родения и светкавично популяризиран марш на композитора В.И. Агапкин “Прощание славянки”⁹.

Ако Междусъюзническата война през 1913 г. не беше компрометирала неославянската идея и ако болшевизмът след 1917 г. не беше опустошил Русия, сигурно с течение на времето кирило-методиевската символика и празничност щяха да станат част от руската душа. Само че историята не познава условното наклонение и ни се разкрива такава, каквата е — безпощадно невъзвратима и необратима, но щедра на уроци и поуки. Това е драмата на славянофилството изобщо — поради своята демографска и геополитическа тежест Русия е призвана да сплоти и поведе славянството, но отсъствието на най-важния и ценен завет на Кирило-Методиевото дело извън неговите религиозни и просветителски интерпретации — съзнанието за равнопоставеност, солидарност и демократичност — я лишава от възможността да стане цивилизационен лидер.

В рамките на един доклад не може да се направи пълен преглед на всички проявления на Кирило-Методиевската символика и празничност в Русия, но не бива обаче да се пропуснат два факта, които красноречиво говорят сами за себе си. През целия XIX и XX в., до края на комунистическия ежим, на територията на необятната славянска страна не е построен и осветен нито един православен храм в чест на Славянските апостоли и просветители. След болшевишката революция през 1917 г. носителите на славянофилството и кирило-методиевската памет, празничност и символика в лицето на църквата, аристокрацията и интелектуалните елити са брутално разгромени, а през 20-те години в СССР дори се разработва академичен проект за заменяне на кирилицата с латиницата с оглед на практическите нужди на световната пролетарска революция¹⁰.

⁸ Булгаков, С. Настольная книга для священно-церковно-служителей. Киев, 1913, с. 182.

⁹ Соболева, Н. Очерки истории российской символики. От тамги до символов государственного суверенитета. М., 2006, 423–424.

¹⁰ Русская латиница — Википедия <https://ru.wikipedia.org>.

Разбира се, всичко казано дотук се отнася за периода на Руската империя и Съветския съюз. Известно е, особено на моето поколение, че през 1985 г., по повод 1100-годишнината на Св. Методий, денят 24 май беше официално обявен в СССР за “Празник на славянската култура и писменост”. С първото честване на новия празник под популярното название “Празник на писмеността” беше удостоен Мурманск и по този повод там беше монтирано точно копие на паметника на Славянските апостоли, който се издига пред Народната библиотека “Кирил и Методий” в София. На 30 януари 1991 г. Президиумът на Върховния съвет на Руската федерация прие постановление за обявяването на 24 май за “Ден на славянската култура и писменост”. Оттогава център на ежегодните чествания става различен град — от Рязан, Калуга и Новосибирск през първите години на новото столетие, до Ханти-Мансийск, Коломна и Твер в наши дни. През 2019 г. за първи път тяхното средище беше в Москва, макар че се празнуваше и в други градове. За съжаление, въпреки че на тържествения концерт на Червения площад имаше българско участие в лицето на Софийския смесен хор, който изпя химна “Върви народе възродени”, по време на църковните обреди до руския патриарх Кирил не стоеше българският патриарх Неофит, като предстоятел на църквата, която евангелизира руския народ, както предполагаше историческата логика, а йерусалимският патриарх Теофил III, чиято църква в края на XVII в. за дълг период прекъсна кирило-методиевската традиция в Русия. Понякога обаче историята си прави шеги, а некомпетентността и недалновидността просто се гаврят със здравия разум. Тук е уместно да отбележа, че след интронизацията на сегашния патриарх Московски и на цяла Русия Кирил през 2009 г., чийто личен светителски празник (или “тезоименство”) сякаш символично съвпадна с новата кирило-методиевизация на Русия, все по-често се строят и осветчават храмове в чест на Славянските апостоли, издигат им се паметници, откриват се училища, именувани на тях¹¹. Съжалявам, че не мога да приложа конкретни статистически данни и искрено се надявам, че някой руски изследовател скоро ще го направи, но и от достъпната в интернет информация е очевидно, че понастоящем съзнанието за ролята и значението на културно-историческото наследство на св. св. Кирил и Методий и кирило-методиевската празничност и символика изживяват огромен подем и все по-дълбоко и по-дълбоко проникват в душата на руския народ.

¹¹ <http://www.rusiadnes.bg/bg/stranata/1467-rusiya-chestva-slavyanskiya-praznik-24-mai.html>.

Тук сам по себе си се налага въпросът — а как днес се развива същият процес в България? Това е тема за отделно изследване, но ще приведа само един факт, за сметка на това достатъчно красноречив. През последните 17 години в България са закрити 1084 училища¹². Стотици други споделиха същата съдба още в първите години на Прехода. Затова цитираната в първата част на статията статистика от 1985 г. за българските училища, именувани на Славянските апостоли и просветители, вече не е актуална. От тогавашните 992 училища, които с гордост са носели името “Кирил и Методий”, днес са останали 288 — толкова ги преброих в регистъра на Министерството на образованието и науката. Сякаш символично последното закрито училище в самото навечерие на учебната 2019–2020 година в България е училището “Св. св. Кирил и Методий” в с. Кривина, Софийско¹³.

За финал ще си позволя да представя някои възможни концептуални препоръки за овладяване на нови или разширяването на стари кирилометодиевски пространства — на първо място умовете и душите на младежта, чрез училището и образованието; на интернет и дигиталния свят изобщо чрез кирилизацията им; на мястото и ролята на академичната хуманитаристика в изучаването и популяризирането на Кирило-Методиевото културно-историческо наследство; на по-ефективното използване на европейските институции във взаимодействие с другите славянски членове на Европейския съюз — тук също трябва да се изтъкне българската уникалност, защото България е единствената, за сега, страна, член на Европейския съюз, чиято азбука е кирилицата. И най-вече още по-активно участие на България в новата кирило-методиевизация в Русия, защото двете страни могат да постигнат много на полето на Кирило-Методиевото културно-историческо наследство, памет, символика и празничност — България с дълбоката си историческа традиция, Русия с огромния си демографски, политически и културен потенциал. Защото твърдо вярвам, че Празникът на Славянските апостоли — като носител на един чисто славянски културен код, създаден в дълбините на миналото и способен да формира политическо и гражданско съзнание за славянската взаимност и солидарност в настоящето — заслужава да бъде предаден на бъдещето.

¹² <https://www.monitor.bg/bg/a/view/1084-uchilishta-sa-zakriti-za-17-g-144024>.

¹³ <https://offnews.bg/obshtestvo/uchebnata-godina-zapochva-s-edno-uchilishte-po-malko-i-4-preobrazuvani-710999.html>.

КУЛТУРНИЯТ ДИАЛОГ МЕЖДУ РУСИЯ И БЪЛГАРИЯ: ТРАДИЦИИ И ПЕРСПЕКТИВИ

Духовното общуване между българи и руси има почти хилядолетна история. Това е перманентен процес, отличаващ се с неравномерна интензивност под въздействието на едни или други социално-политически фактори. Той е свързан с разпространението на руския език и на руската литература чрез преводите на български език.

Трябва да се отбележи, че диалогът между културите протича в две направления: от отдаващата към приемащата и обратно, от приемащата към отдаващата, т.е. осъществява се взаимно влияние и въздействие на едната върху другата. Така в древността се наблюдава влиянието на старобългарската култура върху древноруската; известно е, че в края на Х век във връзка с приемането на християнството в Русия широко разпространение там получава култовата литература на старобългарски език. Църковнославянският език изиграва важна роля при формирането на древноруския литературен език и по-специално върху развитието на неговата стилистична система.

Нас, обаче, ни интересува диминиращото, определящото въздействие на една култура върху друга, което води до качествени последици. И това въздействие виждаме в разпространението на руския език в България.

Изучаването на руски език в нашата страна има вековна история и устойчиви традиции. Това се дължи не само на културно-историческите връзки между двата славянски народа, но и на духовните ценности на руската култура, чрез която българите са се приобщавали към постиженията на световната цивилизация.

Като учебен предмет руският език е бил въведен в българските училища още през епохата на Възраждането, а след освобождението на България от османско иго новата българска държава го превръща в задължителен в училищата и той се нарежда в учебните програми непосредствено след родния език. Тогава се появява практическата необходимост от изучаването на руски език, за да се осъществяват контакти

с руските войски и администраторите, които помагат на страната да изгради своята държавна структура.

През периода 1878–1944 г. в България се сменят правителства и режими, променя се и политическата ориентация на страната. Естествено това се отразява и върху отношенията ни с Русия, а оттук към руския език и култура. В края на XIX в. в своя стремеж да ориентира нашата държава към западните ценности Стефан Стомболов — първият министър председател на свободна България — се опитва да пресече влиянието на Русия върху България. Той премахва руския език от учебните програми на българските гимназии. Изучаването на руски език се прекъсва за две години (1882–1884), но под въздействието на българската общественост и по-специално на българската интелегенция след падането на правителството на Стамболов преподаването на руски език е възстановено в българските училища. Последвалите години също се оказват не особено благоприятни за разпространяването на руското слово у нас. След Октомврийската революция (1917 г.) се наблюдава забележимо ограничаване на изучаването на руски език в България. То не се ползва от поддръжката на държавата, но под влияние на обществените настроения никой повече не се осмелява да зачертае руския език от учебните програми на българското училище. Нещо повече, учителите и университетските преподаватели започват активна дейност в помощ на изучаващите руски език и руска литература. Издават се учебници, съставят се хрестоматии с руски художествени текстове, внедряват се в обучението прогресивни за времето си методи на преподаване. Даже в навечерието на Втората световна война, когато България открито се ориентира към хитлеристка Германия, се издават четири руско-български речника, един от които е предназначен за средното училище.

През годините на Втората световна война, когато в страната ни са разположени германски войски и страната се управлява от правителства с профашистска ориентация, макар и в редуциран вид руският език присъства в учебните програми на Просветното министерство. Нещо повече, той се изучава в курсове, организирани от българо-съветски дружества, каквито има по това време в България. Така руският език оцелява за нашата култура, въпреки неимоверно тежките условия за неговото разпространение и популяризиране и това става благодарение на активната подкрепа от страна на българската интелегенция.

След края на Втората световна война се установяват тесни икономически, политически и културни връзки на България с Русия (тогава Съветския съюз), които формират условия за истински подем в изучаването на руски език. Разгръща се активно изучаване на езика както в средното, така и във висшето училище. Организирант се курсове за възрастни по предприятия и учреждения от Българо-съветските дружества — традиция, заложена още в навечерието на Втората световна война и съществувала до 90-те години на XX в. В средното училище руският език получава статус на задължителен чужд език и в това си качество се изучава наравно с един западен език по избор. Това съотношение между руския и западните езици е традиция за българската образователна система, заложена още след Освобождението на България от османско иго; тя отразява потребностите на българското общество от контакти с западните култури, от една страна, и руската култура, от друга, като отчита необходимостта от знания на чужди езици за развитието на икономиката и културата на България. През 50-те години у нас започват да се откриват както училища с преподаване на руски език (така наречените руски училища), така и училища с преподаване на западни езици (английски, немски, френски, испански гимназии). Следва да подчертаем, че повечето от тях се смятат за елитни учебни заведения, поради високото равнище на преподаването на езиците и по-специално на руски език в тях.

Първоначално в епохата на Възраждането и в новата българска държава след Освобождението учителите в средното училище са възпитаници на руски университети, което налага да се помисли за създаване на свои кадри. На първо време руски език се изучава в историко-филологическия факултет на Висшето училище, което се открива в София през 1888–1889 г. и впоследствие прераства в Софийски университет. Едва през есента на 1946 г. в Софийския държавен университет се открива нова специалност, чиято основна задача е подготовка на квалифицирани специалисти в областта на руски език и литература и учители по руски език за нуждите на средното училище. Първият випуск на български русисти с университетско образование завършва през 1950 г. След структурни реформи и въвеждането на катедрите в рамките на специалността се обособяват две катедри: катедра “Руски език” и катедра “Руска литература”. Към настоящия момент катедри по руски език и по руска литература има в Пловдив-

ския университет “Неофит Рилски”, във Великотърновския университет “Св. Св. Кирил и Методи”, в Шуменския университет “Епископ Константин Преславски”.

Руският език започва да се изучава и в нефилологическите специалности на университетите в страната, а така също и в специализираните институти.

Този статус руският език си запазва до 90-те години на ХХ век. В края на века става избираем от групата на чуждите езици: английски, немски, френски, италиански, испански. Така в съвременна България се очертават няколко чужди езикови пространства за учащите се от средното училище, което е резултат от протичащите в Европа процеси на сближаване и обединяване, които превръщат владеенето на няколко чужди езици в естествена и неизбежна необходимост. Последните данни показват определен интерес от страна на българските учаци се към руския език. От 990 000 ученици в средното училище английският език се избира от 500 000, т.е. от 50%, на второ място е руския, избран от 217 000 ученика, т.е. 25% от учениците предявяват предпочитания към този език, защото съзнават възможностите, които той открива пред личността да ползва духовните ценности на руската култура, а чрез нея и постиженията на европейската цивилизация.

Голяма роля за този статус на руския език има Министерството на образованието и науката в Република България. През 2004 г. по инициатива на Министерството и с помощта на посолството на Руската Федерация у нас и на Руския културно-информационен център в гр. София бе създадена национална мрежа от 39 училища-бази за обучение по руски език в градовете: София, Благоевград, Бургас, Варна, Велико Търново, Видин, Враца, Габрово, Дулово, Дупница, Етрополе, Кърджали, Монтана, Пазарджик, Перник, Плевен, Пловдив, Разград, Русе, Сливен, Смолян. През 2005 г. в мрежата се включиха 5 висши училища: Пловдивски университет “Пайсий Хилендарски”, Великотърновски университет “Св. Св. Кирил и Методи”, Шуменски университет “Епископ Константин Преславски”, Нов български университет и Департамента за информация и повишаване на квалификацията на учителите при Софийския университет “Св. Климент Охридски”. Целта на тази мрежа е изграждане на единно образователно пространство и отвореност за сътрудничество, за да се постигне по-високо качество на обучение и професионално усъвършенстване на българските русисти, като тенденцията е тези базо-

ви училища да се превърнат в реално действащи методически и информационни центрове за обучение по руски език на територията на регионите, на които те се намират. Всяка година учителите от тези базови училища участват в международни научно-практически конференции, организирани от Министерството на образованието и науката в България. На тях се провеждат лекции и семинари от водещи специалисти от български университети и университети в Москва и Санкт-Петербург и се дискутират актуални методически въпроси.

И макар че руският език няма задължителен статус за нефилологическите висши заведения сведенията показват, че все повече студенти, придобиващи съответната квалификация и професия, проявяват интерес и се записват да изучават руски език.

Научната работа в областта на методиката на преподаването на руски език се води първоначално в катедрите по руски език и руска литература в университетите в страната. През 1976 г. към Министерството на просветата на България се открива Институт по руски език и литература, в който се осъществява научна дейност по проблемите на усъвършенстването на преподаването на езика в България. В този Институт се разработват концепциите на учебните програми и се съставят учебници и учебни пособия, които отговарят на съвремените изисквания на методиката на чуждоезиковото обучение.

Руската книга винаги е заемала значително място в професионалния и личния живот на българите. В повечето големи градове на страната се откриват така наречените руски книжарници, в които се разпространяват разнообразни по тематика и добре оформени книги на руски език както от руски, така и от западни автори. Българинът продължава да се нуждае от руската книга, която винаги е била широко отворен прозорец към света. Макар и малко, но в София и други градове започнаха отново да се появяват традиционните руски книжарници, които ни предлагат съвременни руски и западни автори, преведени на руски език.

Българските русисти са обединени в професионална организация “Дружеството на русистите в България”, учредена още през 1967 г. и съществуваща вече 52 години в научно образователното и културно пространство на България. Целта на организацията е да съдейства за изучаване и популяризиране на руския език, руската литература и култура в България, за повишаване и усъвършенстване на теоретичното и

методическото равнище на научните изследвания, свързани с тяхното усвояване. Дружеството осъществява своите задачи и цели, като организира симпозиуми, конференции, семинари, олимпиади и творчески срещи. През 2005 г. бе организирана и проведена Международна литературна конференция на тема "Межкултурната комуникация и руските литературни модели", в която взеха участие колеги от Литературния институт към БАН и университетите в страната, а така също русисти от Москва, Санкт-Петербург, Волгоград, Пятигорск, Казан. През 2006 г. се проведе два форума: IX традиционен международен симпозиум в ВТУ "Св. Св. Кирил и Меутоди" на тема "Теоретически и методически проблеми руского языка как иностранного. Новые информационные технологии в лингвистической и методологической науке" (през м. април) и конференция, посветена на "Инновации в исследованиях русского языка, литературы и культуры" в ПУ "Пайсий Хилендарски" (през м. ноември). През 2007 г. В годината на Русия в България Дружеството стана организатор на поредния XI Конгрес на Международната асоциация на преподавателите по руски език и литература. Конгресът се вписа много удачно в този Юбилей с тематиката си "Мир русского слова и русское слово в мире". В Конгреса взеха участие 1200 русисти от 50 страни на света: Европа, Азия, Африка и Америка.

От особено значение за нас са връзките и деловото партниране с организациите на русистите в Балканския регион. Българската русистика поддържа традиционни контакти със Сръбското славистично дружество, Летописът на нашите връзки е изпълнен с редица симпозиуми, срещи и други делови контакти. Сръбското славистично дружество гостува на страниците на нашето списание "Болгарская русистика". Подобна изява имаха и русистите от Университета в Анкара. Ние сме отворени за делово партниране и с колегите — русисти от Румъния, Гърция, Албания, Македония. Активното културно комуникиране между обществените организации на Балканите е в съответствие с новите реалности, характеризиращи се с интензивни и динамични интеграционни процеси. Нас ни свързват общи цели и задачи — разпространение на руските духовни ценности.

От нас преподавателите и изследователите на руския език и руската култура се изисква да пазим и разпространяваме славянските ценности и преди всичко руската духовна култура по нашите земи.

Библиографический список

1. *Виноградов В.В.* Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX в.в. М., 1938.
2. *Виноградов В.В.* Образование русского национального литературного языка // ВЯ. 1956. № 1.
3. *Владова И.М.* Преводна рецепция на европейските литератури в България в 8 тома. Т. 2. С., 2001.

РУССКИЙ ЯЗЫК XXI ВЕКА В БОЛГАРИИ

Болгаро-русские отношения глубоки и многопластовы, и они занимают свое „особое“ место в сердцах болгар и в связях Болгарии с остальным миром. Они носят всеобъемлющий характер и связаны с этническими, политическими, экономическими, культурными и религиозными связями между двумя народами.

Период после 1989 г. изменил коренным образом политическую систему Болгарии. Были созданы новые партии, которые пропагандировали другую, новую жизнь, похожую на жизнь Западной Европы. Отношения между Болгарией и Россией стали сложными: были прорваны искусственно традиционные деловые, экономические, культурные, научные и др. связи. Обучение русскому языку резко сократилось в школах и вузах, многие кафедры русского языка были закрыты, русские книжные магазины также были закрыты, так как большинство болгар уже не изучало русский язык. Города-побратимы прекратили свои активные отношения. Осталось телевидение, газеты, действие Российского центра, Ощества русистов...

Молодые болгары стали уезжать учиться в США и в Западную Европу, а это будущая интеллигенция страны, будущие члены правительства, парламента, будущие правящие президенты. Это время вступления Болгарии в Европейское сообщество, в НАТО. Образ России стали моделировать по-другому, а правящие и народ по-разному стали относиться к России. СМИ пропагандируют по-разному современную действительность. Официальная политика правящих Болгарии против России, а народ любит Россию и русских, народ убежден в слова болгарской пророчицы Ванги, что “Россия спасет мир!”

Недавно в Софии поставлены памятники А.С. Пушкину, академику Дмитрию С.Лихачеву по инициативе признательных болгар. Не зря Д.С. Лихачева называют болгаролюбом. В представлении болгар академик Д. Лихачев присутствует как фигура эмблематическая не только для палеославистики, но и вообще для гуманитаристики XX века.

В последние годы русское правительство дает возможность болгарам бесплатно учиться в русских вузах и молодые болгары пользуются

этой возможностью, культурные связи получили новое развитие, стали более активными.

Болгария является лояльным членом ЕС и НАТО, но своими корнями, традициями и историей она принадлежит славяно-православной цивилизационной модели. В сердцах многих болгар Россия остается быть любимой, дружеской страной!

Эпоха конца 20 — начала 21 столетия отмечена цивилизационными изменениями и формированием глобального коммуникативного пространства. И русский, и болгарский языки в конце XX — начале XXI в. обогатились множеством новых единиц. Такое «нашествие» неологизмов, чутко реагирующих на все изменения в жизни общества, связано с рядом причин. С одной стороны, на фоне геополитических «переделов» произошли кардинальные изменения в общественно-политической и социально-экономической жизни носителей русского и болгарского языков. Они повлекли за собой ослабление контактов между Болгарией и Россией, разделённых не только границами, новой идеологической ориентацией, но и новыми блоками. При этом укрепились связи болгар с государствами, входящими в Евросоюз, а у России — со странами Юго-Восточной Азии.

С другой стороны, как и всё современное человечество, болгары и русские, переживают цивилизационные перемены, вызванные, по словам известного польского лингвиста В. Хлебды, «цифровым поворотом» [Chlebda 2017]. «Цифровой поворот» сопровождается образованием глобальной информационной сети и глобального коммуникативного пространства. Интернет-коммуникация способствует налаживанию как культурных, так и научных связей между Болгарией и Россией. Для болгар и для русских в создавшихся условиях, как показывают наблюдения, языком-донором чаще всего оказывается английский язык. Однако у языков родственных этносов, каковыми являются русские и болгары, общность происхождения, православное вероисповедание, а также близость культур и исторического прошлого в новой всемирной коммуникации одновременно возникают и благоприятные условия для сохранения и развития национальных особенностей. Оба эти процесса нашли яркое отражение в русских и болгарских неологизмах конца XX — начала XXI столетия, которые пока в своей совокупности не становились объектом сопоставительного лингвокультурологического анализа и остро нуждаются в полноценном лексикографическом описании.

Процессы обновления лексико-фразеологических систем в родственных славянских языках после развала СССР и распада социалистического лагеря, интересовали и русских, и болгарских специалистов. Лингвисты России и Болгарии сразу обратили внимание на появление множества неологизмов практически во всех языках, чьи носители были охвачены бурными революционными событиями 1990–2000-х гг. Каждая эпоха обогащает язык новыми словами и выражениями, которые связаны с измененной реальностью. Пик исследования данного явления приходится на конец XX — начало XXI в., когда, наряду с многочисленными теоретическими работами, начали публиковаться словари неологизмов, по преимуществу заимствованных из американизированного варианта английского языка. Учитывая неоднозначное отношение к иноземному влиянию самих носителей национальных славянских языков, в том числе значительной части деятелей культуры, особое внимание и русские, и болгарские исследователи обратили на масштабный процесс заимствований англицизмов.

В 1995 г. российский лексикограф Л.П. Крысин, автор целого ряда словарей иностранных слов, в очередной раз поднимает вопрос о «поглощении» русским языком множества неологизмов в статье «Языковое заимствование: взаимодействие внутренних и внешних факторов (на материале русского языка современности)». Крысин называет 4 причины заимствований: потребность в наименовании новой вещи или понятия; необходимость разграничения содержательно близких, но всё же различающихся понятий; необходимость специализации понятий, как один из путей формирования специальных терминологий; наличие в языке сложившихся систем терминов, обслуживающих ту или иную область. В 1996 г. академик В.Г. Костомаров, с тревогой пишет о неумеренном употреблении новых иноязычных слов в статье «Русский язык в иноязычном потоке». В 1997 г. в Москве выходит книга М.А. Брейтера «Англицизмы в русском языке». В 1999 г. В.М. Феоклистова защищает диссертацию «Иноязычные заимствования в русском литературном языке». В 2002 г. Л.П. Крысин публикует статью «Лексическое заимствование и калькирование в русском языке последних десятилетий», где поднимает проблему взаимоотношения лексического заимствования и калькирования в русском языке. Указав на то, что «внешнее влияние на язык почти никогда не оставляет общество равнодушным и нередко воспринимается носителями язы-

ка-реципиента болезненно и нервно», учёный всё же признаёт, что в России настали времена, «когда преобладает более терпимое отношение к заимствованию новых иноязычных слов», потому что «возникли такие политические, экономические и культурные условия, которые определили предрасположенность российского общества к принятию новой и к широкому употреблению ранее существовавшей, но специальной иноязычной лексики». Проф. Крысин называет 4 условия, способствующие формированию положительного отношения россиян к заимствованиям: «1. осознание значительной частью населения России своей страны как части цивилизованного мира; 2. преобладание в идеологии и официальной пропаганде объединительных тенденций над тенденциями, отражавшими противопоставление советского общества и советского образа жизни западным, буржуазным образцам; 3. переоценка социальных и нравственных ценностей и 4. смещение акцентов с классовых и партийных приоритетов на общечеловеческие; открытая ориентация на Запад в области экономики, политической структуры государства, в сферах культуры, спорта, торговли, музыки и др.» (Крысин 2002, с. 27).

Объектами обсуждения, а также лексикографического описания чаще всего в российских изданиях являются однословные неологизмы. Фразеологические неологизмы, как правило, занимают скромное место во фразеологических словарях даже 2000-х годов. Таков, например, «Современный фразеологический словарь русского языка» А.В. Жукова и М.Е. Жуковой (Москва, 2009), где среди 1600 описанных единиц встречаются и некоторые неологизмы (*боевое крещение, горячая точка, разбор полётов, гнать волну, головная боль* и пр.).

Параллельно осмысление процесса «неологизации» славянских языков в условиях глобализации происходило и в Болгарии. В 1998 г. Л. Смирнов на Втором международном конгрессе по болгаристике выступил с докладом «К вопросу об интернационализации лексики современных славянских литературных языков». В 2001 г. в Софии увидел свет «Речник на новите думи и значения в българския език», авторы которого Е. Пернишка, Д. Благоева и С. Колковска описали корпус лексических неологизмов болгарского языка преимущественно 1990-х гг. Спустя 9 лет те же авторы издали «Речник на новите думи в българския език», где отразили неологизмы, появившиеся в болгарском языке после 2000-го года. Читателя поражает богатый иллюстративный материал

словаря. Он позволяет, как свидетельствует Е. Недкова, познакомиться с 11 тематическими группами неологизмов. Это I. Бытовая сфера (*маршрутка, душкабина, крекер, памперс* и пр.); II. Компьютерная технология и Интернет (*акаунт, блог, гейминг* и др.); III. Меди и телекоммуникация (*телешоу, онлайн, телемагазин* и пр.); IV. Экономика, финансы и банковское дело (*аутсорсинг, бенчмарк, стагфляция* и пр.); V. Политика, дипломатия и международные отношения (*глобализация, идеологема, джихадизм* и пр.); VI. Евроинтеграция (*европолитик, еврокомисар, евровалютен* и пр.); VII. Экология (*екоактивност, екоинспекция, еко норма* и пр.); VIII. Спорт (*акваспининг, аквафитнес, бодиборд, тай-бокс* и пр.); IX. Музыка, культура и мода (*готик, соцарт, тату, афроджаз* и пр.); X. Медицина и косметика (*антицелулит, арттерапия, метеопатия* и пр.); XI. Другие (*дрогар, боска, вип* и пр.).

В глубокой и интересной работе «Националния език в условията на чужди влияния и глобализация» Т. Бояджиев, говоря об интернационализации болгарского языка в условиях глобализации, утверждает: тот, кто твердит, что современный болгарский язык обедняется из-за наплыва неологизмов из других языков, кто оценивает сегодняшнюю ситуацию как «языковой хаос» и «упадок», тот клеветает. Ни с точки зрения социолингвистической, ни с социальнопсихологической, ни формальной нет оснований говорить об обеднении языка (Бояджиев 2005, с. 50).

Языки меняются, во всех сферах жизни появляются новые слова и выражения, а двуязычных русско-болгарских и болгарско-русских словарей с новой информацией нет.

Этот вопрос связан и с проблемами перевода. В 21 веке речь СМИ, речь политиков стала более свободной, красочной и вопрос о переводе новых слов и устойчивых выражений становится немаловажным вопросом для переводчиков. Риторическое усиление речи достигается с помощью стилистических фигур и тропов, что делает перевод сложным.

Интересна, например, речь президента В.В. Путина тем, что из-за своей стилистической окрашенности, она вызывает проблемы с переводом. Почти афористичным стало употребление знаменитого выражения мочить в сортирах, которые смутило даже опытных переводчиков, когда прозвучало впервые на пресс-конференции в Астане (1999 г.), а таких выражений много.

В болгарской науке, как и в российской учёные, говоря о неологизмах, имеют в виду, прежде всего, однословные языковые единицы.

Исключение в русистике составляет труд В.М. Мокиенко, известного своими многочисленными лексикографическими и теоретическими трудами по славянской фразеологии. В 2003 г. в польском городе Ополе он опубликовал книгу «Новая русская фразеология», в которой описал около 4000 сверхсловных неологизмов русского языка, установив основные их источники: 1) англицизмы американского происхождения 2) субстандартная языковая стихия (Мокиенко 2003: XIX). Например, 1) *зелёные береты* 'подразделения вооружённых сил США, предназначенные для проведения диверсионных операций в других странах', *голубоглазый дьявол* 'телевизор', *первая леди* 'жена президента'; 2) на автопилоте 'непроизвольно, машинально'; *посылать на аск* 'отправлять на попрошайничество'; *бабки горячие* 'деньги, заработанные проституцией'. Он пишет, что эти новые фразеологизмы функционируют на фоне (у восточных славян) библеизмов и «иронической «перелицовки» советизмов (напр., *сзади пионерка, спереди пенсионерка* 'о некрасивой, но стройной пожилой женщине'; *большевицкий переворот* 'Октябрьская революция'; *звериный оскал* 'проявление агрессивности, воинствующего духа'). Эти единицы обладают особой коннотацией, отражают характерные приметы своего времени, «кодируют» своей номинацией моменты появления всего нового в жизни носителей языка (С. Георгиева, 2011).

В сопоставительном плане пока еще не охарактеризованы тенденции развития лексических и фразеологических систем болгарского и русского языков в эпоху, отмеченную цивилизационными изменениями и формированием глобального коммуникативного пространства; не установлены наиболее активные источники однословных и сверхсловных неологизмов, общих для русского и болгарского языков, не выявлены сферы порождения неологизмов, отмеченных национальным своеобразием, не предложена методика описания неологизмов в двуязычном толковом русско-болгарском словаре-словаре-перевёртыше. В условиях глобализации, активной межкультурной коммуникации потребность в сопоставительном исследовании и лексикографической реализации изменений русского языка очевидны. Все исследования показывают преобладающую близость лексических и фразеологических корпусов русского и болгарского языков и в наше время, несмотря на активное заимствование из английского языка, что объясняем прежде всего динамикой общих глобализационных процессов, «цифровым оборотом»,

компьютаризацией мирового общества. Сохранилось и национальное своеобразие лексических и фразеологических фондов русского и болгарского языков, что связано как с социальной, культурной и природной спецификой России и Болгарии, а также и с характером мышления русских и болгар.

Огромный корпус новых языковых единиц в русском и болгарском языках ставит задачу перед русистами Болгарии составить Новые двуязычные словари, что является актуальным для межязыковой коммуникации, для перевода новой литературы, для современного общения между нашими народами и т.п.

Литература

- Благоева Д.* Калкирането в най-новия период от развитието на българския и чешкия език // В: Националният език в условията на чужди влияния и глобализация. С.: БАН, 2006. С. 268–276.
- Бояджиев Т.* Националният език в условията на чужди влияния и глобализация // Български език. С., 2005. Кн.4. с. 40–50.
- Брейтер М.А.* Англицизмы в русском языке. М., 1997.
- Георгиева С.* За характера на фразеологичните неологизми в българския език. — В: Езиковедски изследвания в чест на проф. Сийка Спасова-Михайлова. С.. Академично издателство “Проф. Марин Дринов”, 2011, с. 163–170.
- Жуков А.В., Жукова М.Е.* Современный фразеологический словарь русского языка. М., АСТ: Астрель, 2009.
- Костомаров В.Г.* Русский язык в иноязычном потоке // Русский язык за рубежом. 1996. № 2. С. 18–24.
- Крысин Л.П.* Языковое заимствование: взаимодействие внутренних и внешних факторов (на материале русского языка современности) // Русистика сегодня. 1995. № 1. С. 34–39.
- Крысин Л.П.* Лексическое заимствование и калькирование в русском языке последних десятилетий // Вопросы языкознания. 2002. № 6. С. 20–27.
- Мокиенко В.М.* Новая русская фразеология. Ополе, 2003.
- Недкова Е.* Основни тематични области и източници и лексикалните иновации в съвременния български език // В: Научни трудове на Русенския университет. Русе, 2011. Т. 50, серия 6.3. С. 43–48.
- Пернишка Е., Благоева Д., Колковска С.* Речник на новите думи в българския език. С., 2010.

Смирнов Л. К вопросу об интернационализации лексики современных славянских литературных языков // В: Сборник доклады “Втори международен конгрес по българистика”. С.: БАН, 1998, с. 218–226.

Chlebda 2017: *Chlebda W.* Słownikowy opis zwrotu cyfrowego. PodelśCie Pierwsze. Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski / pod redakcją Wojciecha Chlebdy. Zeszyt 9. — Opole: Uniwersytet Opolski.

ЧИТАЯ ДОСТОЕВСКОГО И ЕГО РАЗМЫШЛЕНИЯ О СЛАВЯНАХ (БОЛГАРИЯ)

Достоевский, как известно, много размышлял о судьбе славян, их будущем, отношениях с Россией.

В «Дневнике писателя» за 1877 г. он писал: *«А между тем на Востоке действительно загорелась и засияла небывалым и неслыханным еще светом третья мировая идея — идея славянская, идея нарождающаяся, — может быть, третья грядущая возможность разрешения судебных человеческих и Европы».*

И здесь как-то невпопад прозвучали его же весьма нелицеприятные слова: *«... мы еще нужны славянам, мы их освобождаем, но потом, когда освободим, и они кое-как устроятся — признают ли они эту войну за великий подвиг, предпринятый для освобождения их, решите-ка это? Да ни за что не признают!»*¹.

На это можно возразить, приведя пример открытия в 1914 г. в Софии величественного кафедрального собора имени св. Александра Невского.

Однако в ходе первой мировой войны собора был переименован в 1916 г. в храм св. Кирилла и Мефодия, что косвенно подтверждает слова Достоевского.

При исследовании вопроса надо учитывать позицию болгарских властей, для которых победоносная война мыслилась как средство возвращения македонских земель, на что и рассчитывали в Софии, не забывавшей свое великое прошлое.

И, по моему мнению, то, что Россия объявила войну Болгарии, делавшей ставку на начавшую выигрывать войну Германии, было резким решением, в определенной мере противоречившим роли России как освободительницы. Конечно, можно говорить о двух, грубо говоря, полюсах — власти и народе. Но тут всегда следует помнить старую формулу? Нам чужого не надо, но и свое не отдадим. «Своим» выступала так называемая македонская территория. Еще надо принимать во вни-

¹ *Достоевский Ф.М.* ПСС. Дневник писателя за 1877, 1880–1881 гг. Петроград. Т. 21. С. 359.

мание и то обстоятельство, что уже давно наблюдалось сближение России с Сербией. Недаром бытовала поговорка, что для России Сербия родная дочь, в то время как Болгария падчерица. Это можно объяснить пронемецкой политикой Софии, не видевшей в России страну, которая обеспечит желанные болгарские мечты. В общем, грубо говоря, Россия «сидела на двух стульях». Выбор в Москве был сделан в «пользу» Белграда, в Софии в «пользу» Берлина. В общем, это было «несчастное решение» для всех. Но начавшиеся «мелкомасштабные» военные действия на окраине Европы были «вовремя» прекращены «большими революциями».

Продолжу чтение Достоевского. Он много говорил такого, что было внове для русской читающей публики, любящей читать о призвании своей страны.

Достоевский подчеркивал, что *«славяне выставят как политическую, а потом и научную истину, что не будь во все эти сто лето освободительницы-России, так они бы давным-давно сами сумели освободиться от турок своею доблестью или помощью Европы, которая опять-таки не будь на свете России, не только бы не имела ничего против их освобождения, но и сама освободила бы их. Это хитрое учение наверно существует у них уже теперь, а впоследствии оно неминуемо разовьется у них в научную и политическую аксиому...»*².

И тогда, и в наши времена события давали повод для таких мнений, даже убеждений. Действительно, освобождение Болгарии могло и должно было произойти, тем более что время прежних империй подходило к концу. Это был только вопрос времени. Но именно Россия прервала этот, грубо говоря, «бег черепахи» или естественный ход истории, решительно выступив за освобождение православных братьев, за решение Восточного вопроса. Можно говорить, что Россия в войне имела свои интересы, и освобождение той же Болгарии было лишь одним из звеньев их достижения. Но в глобальной форме разрешение этой проблематики означало громадное продвижение по пути создания великой славянской держав, формы которой еще предстояло определить, но, во всяком случае, Россия была бы в центре.

«Может быть, — горько писал Достоевский, — целое столетие, или еще более, они (болгары. — В.К) будут беспрерывно трепетать за свою

² Достоевский Ф.М. ПСС. Дневник писателя за 1877, 1880–1881 гг. Петроград. Т. 21. С. 359.

свободу и бояться властолюбия России; они будут заискивать перед европейскими государствами, будут клеветать на Россию, сплетничать на нее и интриговать против нее...»³.

Впрочем, главными были здесь не слова о клевете, сплетнях, интригах. Основное заключалось в «боязни властолюбия России». И как не парадоксально ни кровь, ни племя, ни язык не могли ужиться с чувством восприятия России, этой освободительницы с одной стороны, и с другой — державы, поставлявшей, например, Болгарии важнейшие посты, вплоть до первого князя.

И опять о Балканах, этом ящике Пандоры. *«Между собой эти земли, — пророчествовал Достоевский, — будут вечно ссориться, вечно друг другу завидовать и друг против друга интриговать. Разумеется, в минуту какой-нибудь серьезной беды, они все непременно обратятся к России за помощью. Как ни будут они ненавистничать, сплетничать и клеветать на нас Европе, заигрывая с нею и уверяя ее в любви, но почувствовать-то они всегда будут инстинктивно (конечно, в минуту беды, а не раньше), что Европа естественный враг их единству, была им и останется, а что если они существуют на свете, то, конечно, потому, что стоит огромный магнит — Россия, которая, неодолимо притягивая их всех к себе, тем сдерживает их целость и единство»⁴.*

Здесь можно поставить много вопросов, например, о каком единстве может идти речь, тем более что сам Достоевский несколькими строчками раньше говорит о взаимных ссорах? Да и «признаний в любви» к Европе я не встречал, вот к России, да, многократно. Впрочем, само слово «любовь» не из политического лексикона. Это романтический заменитель в политических кругах слова «интересы». Такие были, есть и будут.

«России, — торопливо писал Достоевский, — надолго достанется тоска и забота мирить их, вразумлять их и даже, может быть, обнажать за них меч при случае»⁵.

Было и то, и другое, и третье — чему свидетельствует само беспокойное время в военном мундире начала XX века. Разве только не стоит оставлять в стороне, что желанного единства не получалось... Славяне были, славянства не было.

³ Достоевский Ф.М. ПСС. Дневник писателя за 1877, 1880–1881 гг. Петроград. Т. 21. С. 359.

⁴ Там же. С.360.

⁵ Там же.

Но это будет «несовершенной истиной», что было подтверждено самим ходом истории, самой общей славянской памятью.

Наступали новые времена, когда история вновь перевернула очередную страницу в русско-болгарских отношениях. В Болгарию «потекла река» русских изгнанников «старшего брата». И опять сама жизнь показывала, что ее нельзя втиснуть в тесные рамки тех или иных утверждений, заверений, «голой или одетой правды». С одной стороны, русские нашли в славянской стране свой второй «Дом», работу, возможность жить в славянской среде и... отплатить сторицей за оказанное гостеприимство. Русские были везде: трудились врачами, учили болгарских студентов, строили дома, торговали, окормляли верующих, писали картины... По сути говоря, они вросли в самую жизнь Болгарии и никогда не считались «чужими», болгары помнили подвиг России, солдатам-освободителям которой воздвигнуты в свое время сотни памятников по всей стране.

Но с другой стороны, в центре Софии действовало советское посольство с развевавшимся над ним красным флагом. Была агентура Москвы.

Дальше. Во время второй мировой войны Болгария, получившая от Германии желанные земли, выступила ее союзницей. Но никогда не посылала своих солдат на Восточный фронт и не порвала отношений со своей освободительницей. И сама Москва не стала, как в первую мировую, объявлять войну Болгарии.

Конечно, шло жесточайшее преследование болгарских коммунистов. Многие были убиты. Причем само население, случалось, помогало местным властям в поимке «врагов Третьего Болгарского царства». В самих правящих кругах уверенность в победе Германии постепенно снижалась вплоть до уверенности в победе красной, но русской, Москвы. И само освобождение Софии было, по существу, бескровным.

И опять Достоевский

В советское послевоенное время, характерное для построения лагеря социалистических стран, его мрачные мысли замалчивались, даже, иронично замечу, были вредны для историков и начальства. Приветствовалось все то хорошее, оптимистическое, светлое, что помогало крепить единство народов славянских стран. Политика социалистического содружества давала обширные плоды в экономике, культуре, в самой жизни болгарской страны. В СССР получила хождение фра-

за — курица не птица, Болгария не заграница. Однако ироничный тон можно оставить тем, кто предпочитал туристические поездки в западные страны. Мы были и оставались братьями в «осажденной крепости красного социализма». В 1990-е годы история сделала резкий левый поворот. Социалистический лагерь распался. Все вдруг стали независимыми. Началась борьба новой/старой бюрократии против советского, коммунистического. Русофильство стало подозрительным. Некоторые болгарские интеллектуалы станут употреблять словосочетание «османское присутствие» вместо «османского ига». Как ядовито замечал мой коллега и друг, ныне ушедший из этого мира, профессор Пламен Георгиев, «Турецкая империя оказывается чем-то вроде “прото-ЕС”». «Сами русские, — подчеркивал он, — судя по высказываниям некоторых историков, “оккупировали, а не освободили болгарские земли”».

Об этом и предупреждал Достоевский. И, конечно, он был, на первый взгляд прав, когда утверждал, что у России *«и мысли не будет и быть не должно никогда чтобы расширить насчет славян свою территории»*⁶.

Ну почему же, замечу? Укрепление своего влияния может происходить не только вследствие расширения территорий, этого древнего, как сам мир, средства. И опять-таки стоит не забывать послевоенный славянский мир в его спутниковой форме, распавшейся сравнительно недавно.

Но, продолжал Достоевский, *«да сохранит Бог Россию от этих стремлений, и чем более она выкажет самого полного политического бескорыстия относительно славян, тем вернее достигнет объединения их около себя впоследствии, в веках, сто лет спустя <...> воплотить и создать в конце-концов великий и мощный организм братского союза племен создать этот организм не политическим насилием не мечем, а убеждением примером любовью бескорыстием светом; вознести наконец всех малых сих до себя и до понятия ими материнского ее призвания — вот цель России <...> Если нации не будут жить высшими бескорыстными идеями и высшими целями служения человечеству а только будут служить одним своим “интересам”, то погибнут эти нации несомненно <...> А выше целей нет, как те, которые поставит перед собой Россия, служа славянам бескорыстно и не требуя от них благодарности, служа их нравственному (а не политическому лишь) воссое-*

⁶ Достоевский Ф.М. ПСС. Дневник писателя за 1877, 1880–1881 гг. Петроград. Т. 21. С. 360.

динению в единое целое. Тогда только скажет всеславянство свое новое целительное слово человечеству»⁷.

Что же это такое? Гимн России? Всеславянству? Но, во всяком случае, путь к всеславянству теряется, если уже не потерялся, скажет реалист, в бесконечной лестнице превращений, форм, явлений.

Одна надежда на память славянства и проведение странами политики, служащей интересам как России, так и Болгарии. Но память понятие многозначное. Я не хотел бы, чтобы она осталась только в названиях улиц и памятниках...

В разные времена, хорошие, и не очень, Россия в болгарском народе живет в литературе, и в живописи, в памятниках, в улицах... и в душах. Да и традиционные встречи, связанные с празднованием освобождения Болгарии никто не отменял.

⁷ *Достоевский Ф.М.* ПСС. Дневник писателя за 1877, 1880–1881 гг. Петроград. Т. 21. С. 361, 362.

РЕАЛИЗАЦИЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ ТЕКСТОВ БОЛГАРСКО-РОССИЙСКИХ ДОГОВОРОВ

Дипломатия на современном этапе призвана играть все более активную роль в регламентировании отношений на глобальном, региональном и межгосударственном уровнях. Дипломатические документы, отражая различные стороны и формы дипломатической деятельности, играют ключевую роль в урегулировании международных отношений. Двусторонние договоры представляют собой инструмент, с помощью которого государства добиваются максимальной защиты национальных интересов.

В фокусе внимания настоящего исследования — способы реализации эквивалентности текстов болгарско-российских договоров, подписанных за последние 30 лет. Материалом исследования послужили аутентичные тексты договоров на болгарском и русском языке.

В основу нашего исследования заложено предположение, что необходимым лингвистическим условием объявления аутентичными текстов международных договоров, является их функциональная эквивалентность (равнозначность). Функциональная эквивалентность определяется лексическими, терминологическими, структурно-семантическими особенностями текста и создает предпосылки для эффективного функционирования международного договора как нормативного акта международного права. Контрастивное исследование проводится на основе эквивалентных текстов на русском и болгарском языках.

Понятие «международный договор» (МД) рассматривается как родовое понятие, охватывающее все виды международных договоров, заключенных в письменной форме (договор, соглашение, конвенция, протокол, устав, меморандум, пакт), имеющие одинаковые лексические и структурно-композиционные особенности, связанные со спецификой их создания, функционирования в сфере делового общения и коммуникативно-прагматической направленностью. Структура текста международных договоров воздействует на языковые средства, из которых он построен. Для создания формальной связности текста используются

средства лексического, морфологического и синтаксического уровней языка. Релевантным стилоопределяющим признаком жанров МД является и композиционно-архитектоническая организация текста.

Как утверждает Н.К. Гарбовский, объектом наблюдения сопоставительно-стилистического исследования должен стать текст, речевое произведение, созданное в результате речетворческого процесса в соответствии с определенной целью, прагматической установкой и традиционно принятыми нормами, в определенной ситуации общения, части которого объединены между собой «разными типами лексической, грамматической, логической, стилистической связи» [2007: 189].

«Современная лингвистика текста выделяет в качестве одного из важнейших направлений изучение текста как структурно-семантического и коммуникативного единства» [Засеева, 2002: 3].

Конкретно, что касается текстов дипломатических документов, то **на уровне лексики** тексты международных договоров объединяют, с одной стороны, лексические единицы литературного языка с преобладанием общественно-политической лексики, а с другой — с использованием специальной лексики, включающей дипломатическую, правовую и специализированную терминологию:

- однокомпонентные термины интернационального происхождения сферы дипломатического и консульского права, международного права, международной торговли, финансов и пр.: рус./болг. *альтернат, агреман, вализа, демарш, демилитаризация, денонсирование, нотификация, ультиматум; запрос/запитване, ничтожная сделка/нищожна сделка, льготные пошлины/преференциални мита;*
- термины исконного происхождения: *государство, давность, дебаты, льгота, опека/държава, давност, дебат, отстъпка, опека;*
- многокомпонентные терминологические сочетания:

◆ <i>зона взаимной ответственности</i>	◆ <i>зона на взаимна отговорност</i>
◆ <i>клаузула о наибольшем благо-приятствовании</i>	◆ <i>клауза за най-облагодетелствана нация</i>

В МД регулярной является практика дефинирования договорных понятий, употребляемых в конкретном документе в целях предупреждения инотолований.

рус.

В настоящей Конвенции употребляемые ниже выражения имеют следующее значение:

- а) «консульское учреждение» означает любое генеральное консульство, консульство, вице-консульство или консульское агентство;
- б) «консульский округ» означает район, отведенный консульскому учреждению для выполнения консульских функций;
- в) «глава консульского учреждения» означает лицо, которому поручено действовать в этом качестве;
- г) «консульское должностное лицо» означает любое лицо, включая главу консульского учреждения, которому поручено в этом качестве выполнение консульских функций;
- д) «консульский служащий» означает любое лицо, выполняющее административные или технические обязанности в консульском учреждении <...>;

болг.

За целите на тази конвенция употребените по-долу изрази имат следното значение:

- а) «консулство» означава всяко генерално консулство, консулство, вицеконсулство или консулско агентство;
- б) «консулски окръг» означава района, определен на консулството за изпълнение на консулските функции;
- в) «шеф на консулство» означава лицето, на което е възложено да действа в това качество;
- г) «консулско длъжностно лице» означава всяко лице, включително шефа на консулството, натоварено в това му качество да изпълнява консулски функции;
- д) «консулски служител» означава всяко лице, заето в административните или техническите служби на консулството <...>.

Речевой контекст позволяет разрешить противоречие между часто возникающим лексико-семантическим несоответствием между эквивалентностью (тождественностью) отдельных терминов на уровне микро-текстов и эквивалентностью этих текстов в целом.

Например, в болгарском языке отсутствует эквивалент термину **допуск**, т.е. данная лексическая единица не имеет семантического эквивалента в болгарской лексической системе, следовательно, относится к т.н. безэквивалентной лексике. В тексте на болгарском языке лексема **допуск** передается посредством логического развития понятия (прием модуляции) при помощи двух равноценных многокомпонентных терминологических сочетаний: **разрешение за достъп до класифицирана**

информация/удостоверение за сигурност. При определении понятия допуск эти два словосочетания называют отдельные, хотя и близкие аспекты денотата: 1) «право на физически лица да получат достъп до класифицирана информация» и 2) «право на организации (юридически лица) да извършват дейности, свързани с използване на класифицирана информация». Далее в тексте Соглашения на болгарском языке с учетом контекста встречается употребление обоих словосочетаний вместе **разрешение за достъп** до класифицирана информация/ **удостоверение за сигурност** или только одного словосочетания разрешение за достъп до класифицирана информация.

рус. Если уполномоченный орган одной Стороны намерен передать классифицированную информацию уполномоченному органу другой Стороны, он предварительно запрашивает у компетентного органа своей Стороны письменное подтверждение наличия у уполномоченного органа другой Стороны *допуска* к классифицированной информации.

болг. В случай че упълномощен орган на една от Страните има намерение да предостави класифицирана информация на упълномощен орган на другата Страна, той предварително отправя запитване до компетентния орган на своята Страна за писмено потвърждение относно наличието на *разрешение за достъп* до класифицирана информация/ *удостоверение за сигурност* на упълномощения орган на другата Страна.

На морфологическом уровне формальная связность (когезия) реализуется посредством употребления местоимений, прилагательных и причастий в анафорическом и катафорическом употреблении, полного и краткого артикля (для выражения значения определенности-неопределенности в болгарском языке), форм глагольного времени и вида и пр. Жанровая специфика дипломатических документов во многом определяет морфологические особенности языка официально-делового стиля. Стандартизация дипломатических документов охватывает и глубинную, и поверхностную структуру текста, все языковые уровни, и это вызвано как экстралингвистическими (сфера употребления), так и лингвистическими (использование языковых средств, которые гарантируют устойчивость и информативность) факторами.

Поскольку сопоставление морфологических категорий очень обширно, мы остановимся на деепричастии, как репрезентанта расхож-

дения в их употреблении в текстах на русском и болгарском языках, вызванных структурными особенностями обоих языков. По словам Ив. Васевой в БЯ деепричастие употребляется гораздо реже, в среднем в 10,5 раз реже (!). Например, в преамбуле МД деепричастие часто заменяется конструкций с союзом **като + глагол НВ в личной форме**.

Правительство Российской Федерации и Правительство Республики Болгарии,

стремясь расширить и <...>,

имея в виду, что в <...>

руководствуясь желанием <...>,

согласились о нижеследующем;

Правителството на Република България и правителството на Руската федерация,

като се стремят да разширят и <...>,

като имат предвид, че в <...>

като се ръководят от желанието си

<...>, се договориха за следното:

Все же, несмотря на расхождения в формальном оформлении высказываний, содержащих причастные и деепричастные конструкции, их можно считать эквивалентными на семантическом, прагматическом и коммуникативном уровнях, т.к. они имеют коммуникативную равноценность.

На синтаксическом уровне предложение — относительно самостоятельная единица. Кроме предложения, синтаксис рассматривает словосочетание, обособленные части как отдельные синтаксические единицы, которые проявляются во взаимодействии на текстовом уровне, «поддаются интегративным, иерархическим отношениям, возможным между единицами различных уровней» [Бенвенист, 1965: 441]. Говоря об особенностях МД, стоит сосредоточиться на сверхфразовых единствах (по-другому микротекст, сложное синтаксическое целое), которые имеют промежуточный статус в иерархии единиц — находится выше предложения и ниже уровня текста. Словосочетания формируют предикативные единицы (предложения), участвуют в формировании более крупных текстовых единиц — сверхфразовых единств и абзацев. С точки зрения лингвистики текста рубрикация (разделение текста на статьи) представляет деление на сверхфразовые единства (микротексты), объединенные одной микротемой — заголовком. В письменных текстах сверхфразовое единство (микротекст) обычно представляется графически структурировано в виде отдельных статей — одной или несколько, каждая из которых представляет один или больше абзацев, в отдельных случаях обособленных в подпунктах. К примеру,

Статья 8

Уведомление государства пребывания о назначениях, прибытии и отбытии

1. Министерство иностранных дел государства пребывания или указанный этим министерством орган уведомляется:

а) о назначении работников консульского учреждения, их прибытии после назначения в консульское учреждение, об их окончательном отбытии или о прекращении их функций и обо всех других изменениях, влияющих на их статус, которые могут произойти во время их работы в консульском учреждении;

б) о прибытии или окончательном отбытии лица, являющегося членом семьи работника консульского учреждения и постоянно вместе с ним проживающего, а также, в надлежащих случаях, о том, что то ли иное лицо становится или перестает быть таким членом семьи;

в) о прибытии и окончательном отбытии частных домашних работников и, в надлежащих случаях, о прекращении их службы в качестве таковых;

г) о найме и увольнении лиц, проживающих в государстве пребывания в качестве работников консульского учреждения или частных домашних работников, имеющих право на привилегии и иммунитеты.

2. Уведомление о прибытии или окончательном отбытии должно делаться по возможности заблаговременно.

Член 8

Уведомяване за назначенията, пристиганията и отпътуванията

1. Министерството на външните работи на приемащата държава или посоченият от това министерство орган се уведомява:

а) за назначаването на членове на консулството, за тяхното пристигане след назначаването им в консулството, за окончателното им заминаване или прекратяването на техните функции и за всички други изменения, засягащи техния статут, които могат да настъпят по време на службата им в консулството;

б) за пристигането или окончателното заминаване на лице от семейството на член на консулството, което живее заедно с него, а също така в надлежни случаи за това, че дадено лице става или престава да бъде член на семейството;

в) за пристигането и окончателното заминаване на членове на частния персонал и в съответните случаи за прекратяване на тяхната служба като такива;

г) за наемането и уволняването на лица, които постоянно живеят в приемащата държава, като членове на консулството или като членове на частния персонал, имащи право на привилегии и иммунитети.

2. Уведомяването за пристигане или окончателно заминаване трябва да се прави по възможност предварително.

Итак, проведенный анализ позволяет заключить, что с использованием единиц разных уровней языка — лексики (терминологии), морфологии, синтаксиса и текста реализуются языковая (формальная) и речевая (функциональная) эквивалентность текстов международных договоров, которые в результате делают возможной аутентичность текстов официальных дипломатических документов на русском и болгарском языках.

Литература

- Бенвенист Э.* Уровни лингвистического анализа // Новое в лингвистике. — М.: Прогресс, 1965. Вып.4. С.434–449.
- Васева Ив.* Превод на руските деепричастия на български език // Изкуството на превода. — С.: Народна куртура, 1969. 181–201 с.
- Гарбовский Н.К.* Теория перевода. — М.: Изд-во Моск. унив., 2007.
- Засеева Г.М.* Лексико-семантические средства создания связности поэтического текста: на материале «Дуинских элегий» Р.М. Рильке. Автореф. дисс. ... канд. филолог. наук. [Эл. ресурс]: <http://www.dissercat.com/content/leksiko-semanticheskie-sredstva-sozdaniya-svyaznosti-poeticheskogo-teksta-na-materiale-duins>. (Дата доступа 15.07.2012)

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РУССКОГО И БОЛГАРСКОГО ЯЗЫКОВ КАК ОТРАЖЕНИЕ ИХ МНОГОВЕКОВЫХ КОНТАКТОВ

Болгарский и русский языки — языки славянские, близкородственные. Близость между ними однако не определяется только их родством, но также разнонаправленными контактами между ними на протяжении веков, в рамках функционирования общей для русских и болгар православной культуры.

1. Исторически случилось так, что сначала болгарский язык оказал влияние на язык восточных славян. Болгарское влияние охватывает весь средневековый письменный период русской культуры — с X (или даже с к. IX) по XVII в. Оно проявляет себя в распространении среди восточных славян славянских алфавитов, переводов и редакций христианских книг, осуществленных в Болгарии, оригинальных произведений древнеболгарской литературы. В непрерывном процессе этого влияния все-таки выделяются два пика. Первый пик приходится на X–XI вв., когда новокрещенное Киевское государство нуждалось в христианских книгах, образованных священниках и книжниках. Тогда болгарская книга, переводная и оригинальная, получила массовое распространение в Киевской Руси. Вместе с нею получил распространение и ее язык — древнеболгарский литературный язык, первый литературный язык славян. В процессе адаптации на восточнославянской почве этот язык русифицировался, прежде всего на фонетическом и орфографическом уровнях, в меньшей степени — на морфологическом. Синтаксис и лексика его проявляли большую устойчивость. Этот русифицированный вариант древнеболгарского литературного языка обычно называют в науке церковнославянским языком (ЦСЯ) или церковнославянским языком русской редакции. Он играл на Руси и в России роль литературного языка на протяжении всего донационального периода, т.е. до середины — конца XVII в. Второй пик в болгарском влиянии на восточнославянскую культуру приходится на к. XIV–XVI в. Этот период известен в науке как период Второго южнославянского влияния. Данное влияние содержит в себе также греческий

и сербский компоненты, но болгарский определяется как наиболее существенный. В Московской и в Юго-Западной Руси появились новые редакции богослужебных книг, новые переводы христианской литературы, новые оригинальные южнославянские сочинения. Вместе с ними пришел реформированный язык этих книг — язык, содержащий некоторые архаические древнеболгарские элементы, но и новые явления — особенности болгарского языка среднеболгарского периода, орфографические правила, подражающие, в основном, греческой орфографии, громадный массив новой книжной лексики. «Поворот к книжно-риторическому славянизированному стилю, вызванный вторым южнославянским влиянием с к. XIV в. является чрезвычайно важным этапом в истории русского литературного языка. Без правильной оценки его становится непонятным то большое количество славянских (церковнославянских в нашей терминологии. — Ц.Р.) элементов, слов и оборотов, которое до сих пор существует в русском литературном языке» (Виноградов 1978: 31).

В начале XVIII в. Петр I предпринимает ряд реформ, в т.ч. введение гражданского шрифта, цель которых — ограничить использование ЦСЯ только в религиозной сфере. С тех пор ЦСЯ стал превращаться в мертвый, сакральный язык. Но его ценность для русской культуры и русского языка была правильно понята русскими писателями и культурными деятелями XVIII и XIX вв., в результате чего большая часть церковнославянского наследия перешла в новый русский язык, формируя пласт его книжной лексики, создавая стилистическое разнообразие в языке. Некоторые орфографические и морфологические церковнославянизмы «дожили» до начала XX в. и были устранены только орфографической реформой 1917 г. (написание *ї* перед буквами гласных, окончание род.п. ед.ч. *-аго/-яго* прилагательных, причастий, числительных, форма ея род.п. ед. ч. местоимения 3 л. ж.р. *она* и др.).

Часть лексических болгаризмов в современном русском литературном языке заметна — в словарях такие слова снабжены стилистическими пометами *славянское, устарелое, архаичное, церковнославянское, книжное* и т.д. Со времен А.С. Пушкина за ними закрепилась стилистическая функция — они употребляются в художественной литературе (особенно в поэзии) как элементы высокого стиля, создавая речевую характеристику героев, историческую стилизацию, описание экзотической обстановки и т.д. К словам такого типа можно отнести, например, *очи, рот, перси, ланиты, ибо, всуе, вотще, лоно, ковчег* и мн. др.

Большинство болгаризмов и, шире, церковнославянизмов (т.е. элементов ЦСЯ, в т.ч. и возникших по древнеболгарским моделям на восточнославянской почве) однако остается невидимым для обыкновенного носителя русского языка. Вряд ли он знает или поверит, что в лозунге «*Да здравствует советская власть!*» нет ни одного русского слова (пример из Успенский 1994: 187). Заимствования до такой степени вплетены в его ткань, что их не только трудно заметить, но и не всегда легко выявить. Потому на вопрос «*Какова доля церковнославянизмов, соответственно болгаризмов, в современном русском языке?*» ученые приводят разные цифры, но все они свидетельствуют о серьезном присутствии церковнославянского наследия в современном русском литературном языке. Приведу только два мнения. Акад. А.А. Шахматов считал, что русский литературный язык «содержит в себе еще и теперь (в нач. XX в.! — Ц.Р.) наполовину слова, формы, обороты древнеболгарской книжной речи» (Шахматов 1915: XXXIX). Согласно проф. Н.Н. Дурново, в современном русском литературном языке «произношение и формы словоизменения в общем совпадают с произношением и формами словоизменения московского говора, словарный же состав и словообразование, равно как и правописание, наполовину церковнославянские» (Дурново 1927: 3).

Нерусский характер ряда слов и форм проявляет себя в их фонетических и грамматических признаках. Эти признаки равно как и состав лексических древнеболгаризмов и церковнославянизмов являются предметом многочисленных исследований (см. напр. Булич 1893, Шахматов 1941, Šachmatov, Shevelov 1960, Филкова 1963, Павлова 1979, Филкова 1988 и др.), присутствуют в подробных описаниях ЦСЯ (см. Успенский 1987, 1994 и др.). Ниже перечислим некоторые из ярчайших примет и проявлений древнеболгаризмов и церковнославянизмов в русском языке.

- *ЖД* на месте *dj. По данным проф. П. Филковой, в современном русском литературном языке есть свыше 350 слов с ЖД (из *dj), большинство из которых заимствовано из болгарского языка, а остальная часть создана на русской почве под влиянием древнеболгарской нормы: *убеждать, побеждать, награждать, освобождать, рождать, рассуждать, между, междометие, прежде, вражда, чуждый* и др. (Филкова 1968).
- *Щ* на месте *tj, *kt, *gt. Таких слов и словоформ не менее 300 в современном русском языке (Филкова 1970): глаголов

(*возвращать(ся), посещать, возмущать(ся), обращать(ся), воплощать, общаться, смущать* и т.д.), отглагольных существительных (*возвращение, рождение, общение, посещение, совещание* и т.д.), существительных и прилагательных (*вещь, мощь, пища, пещера, полунощный, священный, общий* и т.д.), действительных причастий настоящего времени, в которых Щ в суффиксах *-ущ/-ющ* или *-ащ/-ящ* такого же происхождения (*несущий, поющий, идущий, пишущий, говорящий* и т.д.).

- Неполногласие. По данным акад. Ф.П. Филина, в современном русском языке есть 2324 слова с неполногласием и 4825 слов с полногласием, причем почти половина слов из тех, которые должны были иметь полногласие, сохранились в неполногласной огласовке, т.е с неполногласием (Филин 1978: 142). Одни из самых распространенных корней с неполногласием — это *благ-* (*благ-го, блаженный, блаженство...*), *брем-* (*бремя, обременять*), *враг-* (*враг, вражеский, вражда...*), *вред-* (*вред, вредный, вредить...*), *-град-* (*гражданин, ограда, награда... Сталинград, Волгоград...*), *глас-* (*гласный, согласие, приглашать...*), *пре-* (*превращать, преступник, преграда, прекрасный...*), *пред-* (*прежде, предки, председатель, представление...*), *сред-* (*среда, средний*), *стран-* (*страна, странный, странник...*), *хран-* (*охрана, сохранить...*) и др. Неполногласная лексика проникла даже в русские диалекты и в русский фольклор (Прохорова 1974).
- Начальные *e-*, *ю-*, *ра-* и *ла-* (под нисходящей интонацией): *юг, южный, юноша, юность, юродивый, едва* и многочисленные слова с корнем *един-* (*единый, единство, единственный, единомыслие, единокоренные...*), *растение, равный, сравнение, раб, разве*, многочисленные слова с приставкой *раз-*: *разум, различать, развлекать* и т.д.
- Отсутствие перехода *E* (из исконного *E* или из *э*) в *O*: *небо* (диал. *нёбо; нёбо во рту*), *пещера* (рус. *печора*), *крест* (диал. *крёст*; лит. *крёстный отец*, но и *крестный ход, перекрёсток*), *перст* (диал. *пёрст*; лит. *напёрсток*), *учебный* (срв. *учёба*), *падеж* (но *падёж у животных*), *надежда* (но *надёжный*), *одежда* (диал. *одёжа*) и мн. др.
- Формы *тебе, себе* в дат. и предложном падежах, аналитические формы повелительного наклонения 3 л. ед. ч. с частицей *да* (*Да*

здравствует дружба!), синтетические формы превосходной степени прилагательных с суффиксами *-айш(ий)*, *-ейш(ий)* (*величайший, крупнейший* и т.д.), длинный ряд префиксов и суффиксов (*пре-, пред-, чрез-, низ-, -тель, -арь, -чий, -ущ/-ющ, ащ/-ящ* и др.) и т.д.

- Члены сохранившихся в русском языке пар болгаризм — русизм с течением времени разграничились по значению или по стилистике. Срв. *страна* — *сторона*, *чуждый* — *чужой*, *невежда* — *невежа*, *избрать* — *выбрать*, *равный* — *ровный* и т.д. В рамках этих пар и в современном русском языке, и в его историческом развитии во многих случаях прослеживается закономерность: болгаризм является носителем абстрактного значения, русизм — бытового: *небо* (над головой) — *нёбо*(во рту), *собор* (храм) — *сбор* (урожая), *падеж* (грамм. категория) — *падёж* (болезнь у животных) и т.д. Эта закономерность проявляет себя и в сочетаемости членов пары — церковнославянизм сочетается с церковнославянизмом, со словом с абстрактным значением, русизм — с русизмом, со словом с конкретным значением: *краткий* (жизнь, время, беседа...) — *короткий* (волосы, платье..), *преступить* (клятву, обещание, обет, закон...) — *переступить* (порог) и т.д. Таким образом, болгаризмы и, шире, церковнославянизмы могут определять семантику всего контекста, не только выражать ее на лексическом уровне. Они «оказываются формальными маркерами контекста» (Успенский 1994: 187).

2. Проникновение русской книжности на Балканы началось в XIII в. С этого времени у нас есть сведения о распространении оригинальных русских житий среди южных славян (Павлова 2008). Русское влияние на болгарской земле в эпоху Средневековья имеет все же эпизодический характер. Заметным оно становится во второй половине XVII в. с распространением здесь русской печатной книги. Вместе с книгами к болгарам проникает и их язык — церковнославянский язык (русской редакции), с закрепленными в грамматиках нормами. Церковнославянский язык становится одним из факторов в процессе становления новоболгарского литературного языка, пользуется исключительным престижем в Болгарии особенно в XVIII и первой половине XIX в. По словам К. Фотинова, «церковное наречие», т.е. ЦСЯ, воспринималось болгарскими книжни-

ками даже в XIX в. как «отечественно и природно» (по Андрейчин 1977: 57). Болгарская основа ЦСЯ сделала его прививку на болгарской почве легкой, естественной. ЦСЯ влияет интенсивно на болгарскую языковую ситуацию в эпоху Возрождения и выполняет две важные функции: 1) он переносит при русском посредстве древнеболгарскую книжную традицию в новые века, превращаясь тем самым в связующее звено между между древнеболгарским и новым болгарским языком. Практически он способствует восстановлению хорошо развитых лексической и грамматической систем древнеболгарского языка, обогащенных на русской почве; 2) церковнославянские языковые средства вытесняют в новой ситуации активные в речевой практике прошлого турцизмы и грецизмы (*вест* вм. *хабер*, *неприятел* вм. *душманин*, *почет* вм. *ихтибар* и др.) (ИНБКЕ: 34). Таким образом, церковнославянизмы облегчают процесс лексической перестройки в болгарском языке. Ими пользуются все книжники эпохи Возрождения, независимо от их взглядов на характер и путь формирования нового болгарского языка. Наличие в ЦСЯ широкого пласта книжной лексики и ее использование болгарами благоприятствует функционально-стилистическому развитию болгарского языка, формированию в нем поэтического, научного, административного стилей (там же). Ввиду своей нормированности и своего наддиалектного характера ЦСЯ мог служить, как это правильно понял Неофит Рильский, регулятором при преодолении диалектных различий в болгарском языке.

Роль ЦСЯ в восстановлении древнеболгарской книжной традиции превращает его в важный для болгаристики объект лингвистического исследования. Его изучение предполагает и решение вопроса о дифференциации церковнославянского и русского влияний на болгарскую языковую ситуацию в XVIII–XIX вв. — вопрос, который еще не освещен до конца и требует дальнейших исследований. Трудности вызваны многими причинами, важнейшими из которых, наверное, можно назвать, во-первых, присутствие русского элемента в самом ЦСЯ, во-вторых, тот факт, что сам русский язык в XVIII и начале XIX в. все еще тесно связан с церковнославянской языковой системой (разграничение ЦСЯ и русского языка — одна из основных тем русской грамматической мысли этого времени). Более того, как мы видели, церковнославянское наследие присутствует заметно даже в современном русском литературном языке. Потому часто ученые говорят обобщенно о церковнославянско-русском влиянии на болгарский язык.

Все же заметно, что к концу 40-х годов XIX в. усиливается русский компонент влияния. В болгарской культурной жизни активно участвуют (и даже руководят ею) русские воспитанники. Некоторые из них преподают в школах, используя русские учебники. Сам русский язык становится учебным предметом (с 1846 г.). Большую популярность получила русская художественная литература. Ее язык влиял на язык болгарских писателей, что особенно ощутимо в творчестве Л. Каравелова. Русизмы получили массовое распространение и на страницах периодической печати. В основном через публицистику в новоболгарский литературный язык хлынул мощный поток общественно-публицистической лексики (Павлова 1979: 191, 195).

Русский язык выполнял и другую роль — роль поставщика интернациональной культурной лексики. Через его посредство в болгарском языке закрепились многие слова греческого и латинского происхождения, как например: *академия, аппетит, география, библиотека, доктор, интерес, океан, политика, процес, революция, фамилия, характер* и мн. др., а так же кальки иностранных слов: *впечатление, водород, кислород, междуметие, понятие* и др. (Бабов 1973: 141).

В период русско-турецкой Освободительной войны и после Освобождения русское влияние в Болгарии возрастает по понятным причинам. После Освобождения Россия организует в новоосвобожденной Болгарии государственно-административную жизнь, образовательное, военное дело. Таким образом в результате комплексного, церковнославянско-русского влияния, стали формироваться терминологические системы болгарского языка в области языкознания (*приложение, сказуемо, определение, междуметие* и т.д.), истории (*владение, правление, владичество, герой, здание, гордость, поданик* и т.д.), природных наук (*пространство, умножение, четвероноги, масса, сила, крокодил, физика, математика* и т.д.) администрации и права (*министр, судья, завещание, известие, собрание, управление, правосудие, настойник* и др.), военного дела (*оружие, чин* и др.) (Павлова 1979: 192–195).

Русское влияние советской эпохи наиболее ощутимо в области общественно-политической (еще с к. XIX в.), экономической, научной и производственной терминологий (ИНБКЕ: 472). Практически еще в годы ВОСР и после нее в Болгарии через тесняков распространились такие слова и словосочетания, как *съвети, съветска власт, болшевики, комисар, Червена армия* и др. Русское влияние усиливается в 30-е годы

XX в. в результате активной пропаганды жизни советских людей, осуществляемой Болгарской коммунистической партией (с 1938 г. БРП). Примерно в это время в болгарский язык проникают слова и терминологические словосочетания, *колхоз, коллективизация, комсомол, ударник, тракторист, пионер, селкор, шефство, градский/селски съвет, изпълком, детски дом, дом на културата* и т.д. (ИНБКЕ: 473).

Очередной период сильного русского влияния на болгарский язык наступил после 1944 г. в результате произошедшей в Болгарии ломки общественно-политической жизни. Новые реальности потребовали новых номинаций, которые уже были выработаны в русском языке, и ничто не препятствовало их заимствованию болгарским языком. Тесные связи между Болгарией и СССР на всех уровнях, интенсивный обмен в области культуры, науки и образования, подготовка болгарских специалистов в советских вузах, присутствие многих носителей русского языка в Болгарии, обязательное и повсеместное изучение русского языка у нас, международные позиции и престиж русского языка (в рамках социалистического сообщества и в мире в целом) поддерживали интенсивность этого процесса.

Под влиянием русского языка наступили сдвиги в семантике некоторых болгарских слов: слово *дворец* получило новое значение и стало употребляться в сочетаниях *дворец на културата, пионерски дворец* и т.д.; *знатен* получило значение ‘известный своей трудовой деятельностью’, слова *курс, рапорт, авангард* получили терминологические значения и вошли в общественно-политическую терминологию и т.д. (ИНБКЕ: 473).

Болгарская топонимика тоже изменилась. Немало населенных пунктов, улиц, площадей и других географических объектов в Болгарии получило русские имена. В основном, это имена героев Русско-турецкой войны и времени строительства новой Болгарии (*Гурко, Граф Игнатъев, князь Дондуков-Корсаков, Алабин, Пирогов* и др.), позже — героев Второй мировой войны и социалистических деятелей (*Ленин, Сталин, Толбухин* и др.).

Заемствования из церковнославянского и русского языков по большей части приспособлялись к болгарской фонетической и грамматической системам. В этом одна из причин трудности их выявления. Все-таки часть заимствований сохранила некоторые свои, в основном фонетические, приметы. Вот некоторые из них:

- У, А на месте старых носовых звуков: *блуд* (блг. *блъд*) и производные, *възмущение, звук, съпруг, художник, княз* (срв. *Кнежа*), *начало* (срв. *начевам*) и т.д.;
- Ж из праслав. *dj в соответствии с болгарским ЖД и Ч из праслав. *tj в соответствии с болг. Щ: *госпожа, невежа, труженик, ухажвам, лечка* и др.;
- О и Е на месте сильных редуцированных Ъ, Ь: *бодрост* (вм. ожидаемого *бъдрост*), *вопъл, жезъл, възмездие, меч, мечта, лев, прелест, ревност, точка, точно* и др.;
- так называемое л-эпентетическое, утерянное болгарским языком еще в древнеболгарский период: *потребление, заявление, управление, съпротивление, удовлетворение* и т.д.;
- русское аканье. В заимствованных болгарским языком русских слово безударное О передается либо через А, либо через Ъ (в случаях сильной редукции): *парАход, хАзаин, ласкАв, пАгон, кЪнки* (рус. *коньки*) и др.

В области грамматики церковнославянско-русское влияние имеет более ограниченное место. Но все же следует сказать, что благодаря ему в болгарском языке:

- восстанавливается класс настоящего действительного причастия с суффиксами *-ущ/-ющ, -ащ/-ящ*;
- устанавливается форма условного наклонения типа *бих казал*;
- расширяется употребление определительных придаточных предложений (с союзом *който*) и обособленных оборотов;
- появляются слова типа *старши, младши, висши* и т.д., восходящие генетически к степеням сравнения;
- появляются прилагательные (этимологически страдательные причастия настоящего времени) на *-им, -ем* (*любим, непоносим, непобедим, високоуважаем* и т.д.);
- распространяются субстантивированные прилагательные (*часовой, вестовой, запетая, столова* и др.);
- активизируются некоторые словообразовательные модели: в образовании существительных (модели с суффиксами *-тель, -ство, -ость, -ие, -ние, -ник* и др. ; сложносокращенные слова — *нармаг, ТКЗС, ТПК* и др.); в образовании прилагательных (модель с суфф. *-ствен* — *качествен, посредствен...*); в образовании глаголов (модели с суфф. *-ствувам* — *усъвършенствувам, присъствувам, съжи-*

телствувам и др., с суфф. –*нича* — *скромнича, нервнича, важнича* и др.).

- Любопытно отметить, что в словах, пришедших с церковнославянского-русским влиянием, нередко сожительствоуют болгарские и русские признаки, иллюстрируя наглядно общение наших языков в эпоху Средневековья: *сЪлрУг* (болг. *ъ* и рус. *у*), *ПРЕлЕст* (болг. *пре* и рус. *е*), *заблУЖДавам* (рус. *у* и болг. *жд*) и мн. др.

Церковнославянские и русские заимствования прочно вошли в активную лексику болгарского языка, были ей нужны, ею востребованы. Но есть и такие заимствования, которые являются лишними, и с ними надо бороться: *обезателно, касае се, преимущество, все-таки, чрезвычайно, стремление, обявление, насочвам, удивлявам се, изстребление, изготвялям, осторожен, уровен* и т.д. или, например, фонетически неправильное *Родина*.

Глубокие и интересные наблюдения по вопросам церковнославянского-русского влияния на болгарский язык можно найти в работах И. Шишманова, Б. Цонева, Л. Андрейчина, И. Лекова, К. Бабова, П. Филковой, Р. Павловой и других болгарских исследователей, в обобщающих монографиях (Dameau 1960), (Филкова 1963), (Павлова 1979), ИНБКЕ, в словаре Й. Айдуковича (Ајдуковић 2010–2012).

3. Из-за своей продолжительности, интенсивности и важности для обоих языков и обеих культур болгарско-русские языковые контакты представляли и представляют собой большой интерес как для науки, так и для общества. Хочется надеяться, что эта интереснейшая тема будет и впредь привлекать внимание исследователей в наших странах. Хочется надеяться также, что наши государства, организации, работающие на поле болгаро-русского сотрудничества, будут поддерживать и поощрять научно-исследовательскую работу в этом направлении.

Литература

- Андрейчин 1977: *Андрейчин Л.* Из историята на нашето езиково строителство. С., 1977.
- Бабов 1973: *Бабов К.* Международна лексика от гръцки и латински произход, възприета в българския книжовен език чрез руски // Славистични изследвания. Кн. III. С., 1973, 138–149.

- Булич 1893: *Булич С.К.* Церковнославянские элементы в современном литературном и народном русском языке. Ч. I. С.-Петербург, 1893.
- Виноградов 1978: *Виноградов В.В.* Избранные труды. История русского литературного языка. М., 1978.
- Дурново 1927: *Дурново Н.Н.* Введение в историю русского языка. Брно, 1927. ИНБКЕ: История на новобългарския книжовен език. Изд. на БАН. С.: 1989.
- Павлова 1979: *Павлова Р.* Болгарско-русские и русско-болгарские языковые связи. С., 1979.
- Павлова 2008: *Павлова Р.* Восточнославянские святые в южнославянской письменности XIII–XIV вв. / R. Pavlova. Ostslavische Heilige in südslavischen Kanontexten der Slavia Orthodoxa im 13.-14. Jahrhundert. Halle (Saale), 2008.
- Прохорова 1976: *Прохорова О.Г.* О лексике с неполногласием и полногласием в русских говорах. Ч. III // Диалектная лексика. 1974. Л., 1976.
- Успенский 1987: *Успенский Б.А.* История русского литературного языка (XI–XVII вв.). Мюнхен, 1987.
- Успенский 1994: *Успенский Б.А.* Краткий очерк истории русского литературного языка (XI–XIX вв.). М., 1994.
- Филин 1978: *Филин Ф.П.* Исконное и заимствованное в современном русском литературном языке // Славянское языкознание. VIII Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. М., 1978, 406–427.
- Филкова 1963: *Филкова П.* Из историята на руско-българските езикови връзки. С., 1963.
- Филкова 1968: *Филкова П.* Слова с сочетанием жд (из *dj) в истории русского литературного языка // Годишник на Софийския университет. Филологически факултет. Т. LXII. 1968, 536–603.
- Филкова 1970: *Филкова П.* К истории взаимодействия церковнославянских и восточнославянских элементов в русском литературном языке (слова с щ/ч из *tj, *kt', *gt' в своей звуковой форме) // Годишник на Софийския университет. Филологически факултет. Т. LXIV. 1970 г. Кн. 1, 3–96.
- Филкова 1988: *Филкова П.* Старобългарски и църковнославянски лексически елементи в руския литературен език. Докторска дисертация. С., 1988.
- Шахматов 1915: *Шахматов А.А.* Очерк древнейшего периода истории русского языка (Энциклопедия славянской филологии. Вып. 11.1). СПб., 1915.
- Шахматов 1941: *Шахматов А.А.* Очерк современного русского литературного языка. 4 изд. М., 1941.
- Ајдуковић 2010-2012: *Ајдуковић Ј.* Контактлошки речник словенских језика: речник адаптације бугарских контактолексема под руским утицајем. Т. 1.

А — В. Београд, 2010; Т. 2. Г — Е. Београд, 2011; Т. 3. Ж — Ы. Београд, 2012.

Damerau 1960: *Damerau N.* Russische Lehnwörter in der neubulgarischen Literatursprache. Berlin, 1960.

Šachmatov, Shevelov 1960: *Šachmatov A.A., Shevelov G.Y.* Die kirchenslavischen Elemente in der modernen russischen Literatursprache. Wiesbaden, 1960 (Slavistische Studienbücher. I.)

Арсениев Светослав

Университет национального и мирового хозяйства, София, Болгария

**ПРИМЕРЫ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ
В ТЕКСТАХ СОГЛАШЕНИЙ
ОБ ИЗБЕЖАНИИ ДВОЙНОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ
НА БОЛГАРСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

Svetoslav Valentinov Arseniev

UNWE (University of National and World Economy), Sofia, Bulgaria

**TRANSLATION EQUIVALENCE EXAMPLES
IN THE TEXTS
OF DOUBLE TAXATION AGREEMENTS
IN BULGARIAN AND RUSSIAN LANGUAGES**

Аннотация. Рассматривается вопрос о важности достижения переводческой эквивалентности в текстах соглашений об избежании двойного налогообложения.

Ключевые слова: соглашение об избежании двойного налогообложения, перевод, эквивалентность.

Abstract. The article considers the importance of achieving translation equivalence in the texts of double taxation agreements.

Key words: double taxation agreements, translation, equivalence.

Глобализация мировой экономики предоставляет возможность вести торговые операции и получать доходы в различных странах мира. Вместе с тем каждое государство заинтересовано получать налоги с доходов, которые как резиденты, так и нерезиденты получают на его территории. Понимание того, что двойное налогообложение препятствует деятельности хозяйствующих объектов, свободному движению капиталов и услуг, развитию международных рынков, привело к созданию, функционированию и совершенствованию механизма соглашений об избежании двойного налогообложения (СИДН).

В каких случаях возможно возникновение двойного налогообложения? Во-первых тогда, когда два государства считают налогоплательщика своим налоговым резидентом. Во-вторых тогда, когда эти государства считают, что доход данного лица, субъекта внешнеэкономических опе-

раций, был получен на их фискальной территории и по этой причине подлежит обложению соответствующими налогами, удерживаемыми у источника возникновения такого дохода.

Двойного налогообложения можно избежать как сочетанием механизмов облегчения фискального бремени налоговых резидентов данного государства, которые заложены в соответствующем национальном налоговом законодательстве, так и с использованием инструментов уменьшения общего налогового бремени налогоплательщика в странах получения доходов, предусмотренных международными соглашениями об избежании двойного налогообложения.

Следовательно, к основным источникам международного налогового права следует отнести национальные законодательства в налоговой сфере, регулирующие область внешнеэкономической деятельности (например, Налоговый кодекс/НК/ РФ, устанавливающий порядок налогообложения внешнеэкономических сделок хозяйствующих субъектов), и международные соглашения по налоговым вопросам.

В ст. 15 п. 4 Конституции РФ записано, что общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры РФ являются составной частью ее правовой системы. Если международным договором РФ установлены иные правила, чем предусмотренные национальным законом, то применяются правила международного договора.

Такие же положения содержатся в ст. 7 НК РФ в которой указано, что если международным договором РФ, содержащим положения, касающиеся налогообложения и сборов, установлены иные правила и нормы, чем предусмотренные НК РФ и принятыми в соответствии с ним нормативными правовыми актами о налогах и (или) сборах, то применяются правила и нормы международных договоров РФ.

В законодательстве Республики Болгария разрешение данной проблемы нашло свое юридическое закрепление в ст. 13 Закона о корпоративном подоходном обложении (*болг.* Закон за корпоративното подоходно облагане), в которой указано, что «... когда международный договор, ратифицированный Республикой Болгария, обнародованный и вступивший в силу, содержит в себе положения, отличные от положений данного закона, применяются положения соответствующего международного договора» [Закон за корпоративното ...].

Из этого следует вполне обоснованный вывод, что юридические рамки налогового законодательства Республики Болгария и Российской

Федерации в части примата международного над национальным законодательством во многом совпадают.

Оба государства проводят последовательную работу по заключении СИДН с другими странами. Республика Болгария до настоящего момента является стороной 68 СИДН, Российская Федерация — 83. Соглашение об избежании двойного налогообложения между двумя странами было подписано в 1993 году, ратифицировано в 1995, вступило в силу 1996 году.

Соглашения об избежании двойного налогообложения играют важную роль в межгосударственных отношениях стран, поддерживающих активное сотрудничество во внешнеторговых и финансовых областях «... в условиях динамично развивающегося процесса международной интеграции в области экономики, торговли, туризма, науки, образования...» [Пенчева 2015: 61]. Как правило, эти соглашения подготовлены на языках договаривающихся сторон, один из которых является ведущим, с использованием «...договоров, опубликованных в Собрании законодательства Российской Федерации и Бюллетене международных договоров, размещенных на интернет-сайтах федеральных органов власти, в авторитетных информационно-правовых базах.» [Рекомендации о порядке... п. 6]. С ведущего языка осуществляется перевод на другой язык. Как и прочие межгосударственные договоры, соглашения обладают обязательной силой для договаривающихся сторон, поэтому перевод требует сложного согласования и высшей степени эквивалентности.

В целях достижения переводческой эквивалентности на терминологическом уровне широко применяются терминологические соответствия.

ч. 1, ст. 4	Лицо с постоянным местопребыванием	Местно лице
-------------	---	--------------------

Определение постоянного местопребывания лица для целей налогообложения представляет собой, с одной стороны, категорию международного налогового права, и, с другой, категорию национального налогового законодательства. В СИДН указанная категории развернута в самостоятельную статью, регулиующую дефиницию налогового статуса лица, резидента договаривающихся государств.

В налоговом законодательстве Республика Болгария содержание термина местно лице подробно изложено в ст. 4 Закона о налогах на доходы физических лиц (*болг.* ЗДДФЛ) [Закон за данъците върху...].

В России статус лица с постоянным местопребыванием урегулирован в п. 2 ст. 207 НК РФ [Налоговый кодекс Российской...].

Эквивалентность достигнута с использованием утвердившихся терминов терминологической системы двух языков, т.е. на терминологическом уровне. Оба термина используются в национальных законодательствах и в данном случае их объем и содержание в достаточной степени совпадают.

На формальном уровне налицо совпадение существительных *лицо* и *лице* (болг.). Несогласованное определение *с постоянным местопребыванием* (существительное и прилагательное ср.р., ед.ч. в тв. п. с предлогом) в тексте на русском языке соглашения передано в болгарском тексте согласованным определением (прилагательное ср.р. в ед.ч.).

ч. 1, ст. 5	Постоянное представительство	Място на стопанска дейност
-------------	---	---------------------------------------

В данном примере эквивалентность также достигнута на терминологическом уровне. Оба термина используются в национальных законодательствах, хотя у них разный объем и содержание. Несовпадение объема терминов двух языков представляет собой частный случай неполной лексической эквивалентности. Данная интерпретация терминологической эквивалентности исходит из того, что терминология является разновидностью лексики и проявляет признаки, характерные для общеупотребительной лексики, отличаясь от последней лишь степенью специализации ее значений.

В тексте соглашения на русском языке термин *постоянное представительство* (существительное и прилагательное ср.р. в ед.ч.) на формальном уровне в тексте на болгарском языке передано термином *място на стопанска дейност* (существительное ср.р., ед.ч., предлог и определение — существительное и прилагательное ж.р., ед.ч.).

Трудоемкая работа осуществления перевода проводится на самом высоком профессиональном уровне с использованием разнообразных переводческих трансформаций. «Переводческая трансформация — это такой процесс перевода, в ходе которого система смыслов, заключенная в речевых формах исходного текста, воспринятая и понятая переводчиком в силу его компетентности, трансформируется естественным образом вследствие межъязыковой асимметрии в более или менее

аналогичную систему смыслов, облакаемую в формы языка перевода» [Гарбовский 2007: 37].

ст. 15	Доходы от работы по найму	Доходи от полагагане на труд
--------	----------------------------------	-------------------------------------

Термины в текстах соглашения на русском и болгарском языках имеют разные объем и содержание. *Работа по найму* подразумевает трудовые отношения работодателя и наемного лица. *Полагане на труд* имеет более общий характер, включающий помимо работы по найму также самозанятость, индивидуальное предпринимательство и т.д. В данном случае при передаче термина на болгарский язык использован переводческий прием генерализации, представляющий замену «... понятия более ограниченного объема на понятие более широкого объема» [Томанова 2009: 95].

4) заключительная часть	Совершено в Софии 8 июня одна тысяча девятьсот девяносто третьего года, в двух экземплярах, каждый на русском и болгарском языках, причем оба текста имеют одинаковую силу.	Съставена в София на 8 юни 1993 г. в два екземпляра на български и руски език, като и двата текста имат еднаква сила.
-------------------------	--	--

В заключительной части присутствует точное указание места заключения соглашения, число, когда оно было подписано, количество экземпляров на каждом языке. Указана одинаковая юридическая сила текстов на двух языках.

В п. 37 процитированных ранее «Рекомендациях о порядке подготовки материалов, относящихся к заключению и прекращению международных договоров Российской Федерации» четко прописана формулировка указанной заключительной части [Рекомендации о порядке... п. 37]. Болгарское законодательство не имеет столь конкретных указаний в связи с содержанием формулировки заключительной части. В ст. 12 Закона о международных договорах Республики Болгария (болг. Закон за международните договори на Република България) указано, что «...двухсторонний международный договор составляется в двух одина-

ковых экземплярах, каждый из которых на болгарском языке и на языке другой стороны» [Закон за международните...]. Практика подготовки международных договоров, сложившаяся на протяжении длительного времени, привела к созданию и использованию, пусть и не указанной в каком-либо нормативном акте, заключительной формулировки.

Специфика налогового права в аспекте соглашений об избежании двойного налогообложения в условиях глобализации касается широкого круга лиц, осуществляющих торговую деятельность на территории более чем одной страны. Особое место занимает переговорный процесс и согласование позиций сторон в ходе работы по СИДН. Результатом этих усилий является принятый сторонами окончательный текст — обычно на одном языке, который является ведущим. Последующий перевод этого текста на другой или другие языки подразумевает скрупулезную работу специалистов в разных областях. В их числе переводчики, на долю которых приходится огромная ответственность за конечный результат — окончательное оформление, после согласования и достижения высшей степени эквивалентности, текста официального международного документа на другой или другие языки.

Международные договоры, соглашения и прочие официальные документы имеют обязательную силу для подписантов, и от того, в какой степени достигнута эквивалентность текстов на языках подписантов зависит недопущение возможности разночтения и толкования положений этих документов. В силу этого к квалификации переводчиков предъявляются самые высокие требования, подразумевающие глубокие познания в конкретной области, владение терминологией, соблюдение положений законодательства, касающихся оформления международных документов.

Литература

1. Гарбовский, Н.К. Теория перевода / Н.К. Гарбовский. М. : Изд-во. Моск. ун-та, 2007. 544 с.
2. Пенчева 2015 Пенчева А.И. РЕТУР (RETOUR) — иновативен ресурс за обучение по руски език в сферата. // Руските и българските делови текстове — езикови особености и проблеми на превода. С. 2015, 100 с.
3. Томанова 2009 Томанова С. Междуезиково взаимодействие в превода. От руски на български и от български на руски език. Благоевград 2009, Университетско издателство “Неофит Рилски”, 155 с.

Источники

1. Закон за данъците върху доходите на физическите лица. Обн. ДВ. бр. 95 от 24 Ноември 2006 г. с посл. изменения и допълнения. Електронный ресурс: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135538631>.
2. Закон за корпоративното подоходно облагане. Обн. ДВ. бр.105 от 22 Декември 2006 г. с посл. изменения и допълнения. Електронный ресурс: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135540562>.
3. Закон за данъците върху доходите на физическите лица. Обн. ДВ. бр. 95 от 24 Ноември 2006 г. с посл. изменения и допълнения. Електронный ресурс: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135538631>.
4. Закон за международните договори на Република България. Обн. ДВ. бр. 97 от 13 Ноември 2001 г. с посл. изменения и допълнения. Електронный ресурс: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135213056>.
5. Налоговый кодекс Российской Федерации (НК РФ) от 31.07.1998 N 146-ФЗ. Електронный ресурс: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19671/
6. Рекомендации о порядке подготовки материалов, относящихся к заключению и прекращению международных договоров Российской Федерации. Електронный ресурс: https://www.mid.ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/-/asset_publisher/kxW4m3mulEqP/content/id/787306.

ЧЕРНОМОРСКИ РЕГИОН — ЗОНА ЗА МОДЕРНО СЪТРУДНИЧЕСТВО

След 2007 година Черноморски регион постигна по-висока популярност в сравнение с всички предишни периоди, дори и в периода на обсъждане и приемане на Букурещката конвенция (Конвенцията за опазване на Черно море от замърсяване). Без да съществува такъв регион от гледна точка на географско представителство, той се превръща в обект на политики, които придобиват самостоятелно значение. Символичното обособяване на територията, която се заема от страните, разположени на неговите брегове или малко по-далеч, дава възможност да се говори за общ регион, макар и не обособен с характеристиките на такъв, но също дава достатъчна перспектива да се формират и реализират общи политики, които неминуемо засягат сърцето на региона — Черно море. Предпоставка за засилване на чувството за регионализъм на тази територия дава присъединяването на България и Румъния към Европейски съюз през 2007 година и очакването за решаването на доста от нерешените въпроси. Черно море се превърна в граница не само между отделните страни, а между ЕС и страните от източното крайбрежие на Черно море, имайки предвид, че турция е кандидат член на ЕС. ЕС прие Черно море като “европейско море”, независимо от факта, че то винаги е било такова.

Въпросите, които продължават да стоят днес, след вече далечната 2007 година са “Колко познат е черноморският регион?”, “Доколко е признат Черноморският регион?”, “Перспективен или безинтерес е той за основните играчи на политическата сцена”? Няма еднозначен отговор на нито един от тези въпроси, а има задълбочаване на някои различия, независимо от факта, че живеем в глобализиран свят, в който регионите би трябвало да губят границите си. Не и в Черноморския регион, където страните са с твърде различна идентичност, политически статус и икономическо развитие. Факторите за регионално развитие тук са важни и те намират различна интерпретация и различно разполагане в политиките на всяка от тях — политически, икономически, социални, екологични.

И макар всяка от страните да се стреми към устойчиво развитие с неговите три стълба — икономика, социални политики и околна среда, все още трудно се постига устойчиво сътрудничество с базови характеристики в териториално-икономически, социално-културен и екологичен план.

Иванченко Ярослав Александрович

К. ист. н.,

Государственное автономное учреждение
«Деловой и культурный центр Республики Крым», Россия

ПЕРСПЕКТИВЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ БОЛГАРИЕЙ И РОССИЕЙ В СВЕТЕ «КРЫМСКОГО ВОПРОСА»

В истории русско-болгарских отношений Крыму принадлежит особая роль. Болгаро-крымские связи уходят вглубь веков, в те времена, когда еще не было таких географических названий как «Болгария» и «Крым», но была Фракия, Боспор и Киммерия, были древнегреческие колонии, где говорили на греческом и фракийских языках. Народы, населявшие эти земли, поддерживали экономические связи и оказывали друг на друга культурное влияние¹.

Эти связи и взаимовлияние окрепли во времена Великой Болгарии в период Средневековья. Связи Болгарии и Крыма оказали огромное воздействие на Русь и страны всего Причерноморья, свидетельством чего может служить деятельность братьев Кирилла и Мефодия. Великие просветители прибыли в Херсонес с миссионерской целью крещения хазар, там они познакомились с русскими письменами, которые сыграли свою роль в создании славянской письменности. Создав славянскую письменность, при покровительстве царя Симеона, братья развили миссионерскую деятельность в Болгарии. На основе их церковнославянской традиции произошло крещение Руси князем Владимиром в Крыму в Херсонесе².

¹ Античные города Северного Причерноморья / Под ред. Г.А. Кошеленко и др. М., 1984; *Блаватский В.Д.* Античная археология и история М., 1985; Греки и варвары Северного Причерноморья в скифскую эпоху / Отв. ред. К.К. Марченко. СПб., 2018; *Зубарь В.М.* Северный Понт и Римская империя (середина I в. до н.э. — первая половина VI в.). Киев, 1998; *Кропоткин В.В.* Экономические связи Восточной Европы в I тысячелетии нашей эры. М., 1967; *Мелюкова А.И.* Скифия и фракийский мир. М., 1979; *Сапрыкин С.Ю.* Понтийское царство. М., 1996.

² *Белов Г.Д.* Херсонес — Корсунь. Л., 1969; *Золотарев М., Хапаев В.* Херсонесские святыни. Севастополь, 2002; *Зубарь В.М., Павленко Ю.В.* Херсонес

Новое время Причерноморье характеризуется борьбой двух империй — Российской и Османской, в которой Крым занимает одну из ключевых позиций. После русско-турецкой войны 1768–1774 гг. Крым в 1783 году окончательно входит в состав Российской империи. В конце XVIII века, а также после русско-турецкой войны 1828–1829 гг. тысячи болгар, спасаясь от жестоких репрессий со стороны турок, переселяются на крымский полуостров. Переселению особенно способствовал ряд указов императора Александра I, разрешившего болгарам селиться в Таврической губернии и предусматривавших ряд льгот. Первое глобальное противостояние великих держав происходит в годы Крымской войны 1853–1856 гг. Уже тогда в Европе, в силу этого противостояния, принадлежность Крыма России подвергалась сомнению³.

Как известно, решение о начале войны с Турцией, с целью поддержки славянских народов Балканского полуострова, Александр II принимает в октябре 1876 г. именно в Крыму в царской резиденции в Ливадии. Крым стал для русского императора не только любимым местом семейного отдыха, но и местом, где решались сложнейшие вопросы европейской политики. Восстание, вспыхнувшее летом 1875 года в Герцеговине и Апрельское восстание в Болгарии в 1876 г. против притеснений турецких властей, положили начало «восточному кризису», затронувшему интересы шести ведущих европейских держав и в итоге приведшему к русско-турецкой войне 1877–1878 гг.

Во время Высочайших приездов в Крым перемещался центр политической жизни страны. Здесь формировалась балканская политика России, отсюда в «Правительственный вестник» поступали сообщения о взглядах русского двора на события на Востоке, отсюда Александр II руководил переговорами российского посла в Турции генерал-адъютанта Н.П. Игнатьева в Константинополе. В Ливадию на встречу с императором приезжали английский и румынский послы, представители

Таврический и распространение христианства на Руси. Киев, 1988; *Сахаров А.Н.* Дипломатия Древней Руси IX — первой половины X в. М., 1980; *Якобсон А.Л.* Крым в средние века. М., 1973.

³ The Times: статьи времён Крымской войны; История Крыма в 2-х т.; *Богданович М.И.* Восточная война 1853–1856 гг. в 4-х томах. СПб., 1876; *Трубецкой А.* Крымская война / Пер. с англ. В. Генкина. М., 2010; *Badem C.* The Ottoman Crimean War (1853—1856). Ed. by S. Faroqhi, H. Inalcik. Leiden — Boston, 2010.

многочисленных славянских комитетов, и здесь же Александр II проводил важнейшие совещания с канцлером князем А.М. Горчаковым⁴.

Большую роль в ходе Русско-турецкой войны 1877–1878 гг. сыграла российская эскадра в Севастополе, блокировавшая турецкий флот в Черном море и способствовавшая успешным операциям на Балканах⁵.

Исторические судьбы Болгарии и Крыма тесно переплетались и в новейшее время, особенно в годы Второй мировой войны и в послевоенное время.

Сегодня, когда отношения России и Болгарии находятся в зависимости от глобального геополитического противостояния, важно помнить об общей исторической судьбе и неразрывности духовных и культурных связей двух народов, об общей ответственности за мир и стабильность в регионе Причерноморья.

Следует признать, что настоящее и будущее отношений между Республикой Болгарии и Республикой Крым, в том числе и на региональном уровне, находятся в зависимости от отношений в целом между Россией и Болгарией. Но также следует признать, что будущее российско-болгарских отношений зависит от позиции правительства Болгарии и болгарского общества по так называемому «крымскому вопросу», от признания выбора народов Крыма в результате референдума 2014 года.

В мае 2016 года делегация Республики Крым во главе с министром культуры А. Новосельской посещала Болгарию, когда состоялась презентация туристического и культурного потенциала республики, и в марте 2018 года — по случаю 140-й годовщины завершения Русско-турецкой войны и Освобождения Болгарии. На мероприятиях в Софии, Пловдиве и Плевене наша делегация была единственной, которая представляла российские регионы. Последний визит стал результатом сотрудничества, заложенного в ноябре 2017 года на Форуме друзей Крыма. После этого Форума в десятках стран Европы стали создаваться клубы друзей Крыма. Инициативная группа была сформирована и в Болгарии, именно она и пригласила крымскую делегацию. Ключевым мероприятием визита стала конференция «Исторические связи Болгарии и Крыма», которая прошла в Софии 2 марта прошлого года. В конференции приняли участие около

⁴ *Академик Всеволод Николаев.* Александр II. М., 2005; *Ляшенко Л.М.* Царь-Освободитель. Жизнь и деяния Александра II. М., 1994.

⁵ *Беляев, Николай Иванович.* Русско-турецкая война, 1877–1878 гг. М., 2019; *Чубинский В.* Об участии моряков в войне с Турцией 1877–1878 гг. СПб., 1899.

80 общественных деятелей, представителей научных, культурных и деловых кругов. Участники конференции узнали о созданной в Крыму свободной экономической зоне, инвестиционных возможностях республики, о крупных инвестиционных проектах, которые сегодня реализуются в регионе, мы также провели презентацию IV Ялтинского международного экономического форума. Конференцию сопровождала масштабная выставка, рассказывающая об истории и быте болгар в Крыму. На конференции был официально учрежден Клуб друзей Крыма в Болгарии. Участники приняли декларацию, в которой заявили, что болгарская общественность выступает против санкций в отношении России и Крыма, а также призывает восстановить в полном объеме сотрудничество с Россией и Республикой Крым и выражает надежду, что вековые связи российского и болгарского народа будут продолжаться и развиваться⁶.

Напомню, что в настоящее время в Крыму проживает около 2000 болгарских семей. В 1939 г. в Крыму проживало около 15000 болгар⁷. Как известно, более 12 тысяч болгар, наряду с другими народами Крыма, были депортированы в мае-июне 1944 г. в различные области РСФСР, а также в Казахстан, Таджикистан и Узбекистан⁸. В 1991 г. в Крыму было создано первое болгарское культурно-просветительское общество «Возрождение». В настоящее время ведущими болгарскими организациями в Крыму являются «Региональная болгарская национально-культурная автономия «Паисий Хилендарский» и «Республиканское объединение депортированных болгар Крыма имени братьев Стояновых». Ежегодно в Крыму проводится Международный фестиваль «Болгарские встречи». Последний VIII фестиваль, который проходил в сентябре 2018 года, продлился пять дней и проходил под знаком главного болгарского юбилея: 140-летия освобождения страны от османского ига. В программе фестиваля: научно-практическая конференция «Единый мир кириллицы», презентация книги «Болгары. Возвращение к истокам»⁹.

⁶ Декларация о дружбе и сотрудничестве участников круглого стола «Исторические и культурные связи между народами Болгарии и Крыма». София, 2 марта 2018 г.

⁷ Народы Крыма. Симферополь, 2016. С. 34–57.

⁸ Бугай Н.Ф. Депортация народов Крыма (документы, факты, комментарии). М., 2002.

⁹ Болгары Крыма. Возвращение к истокам: иллюстрированное издание. Симферополь, 2018.

Рассуждая о перспективе отношений между Болгарией и Россией, я вижу их будущее исключительно в свете противоборства с теми силами, которые разрушают эти отношения. Этими силами была поставлена задача уничтожить не только наши вековые духовные, культурные и цивилизационные связи, но также язык и письменность, ибо лишая народ своего языка и письменности, нация лишается своей культуры и идентичности.

Какое-то время назад я занимался эпизодами, связанными с историей отношений между болгарским и американским народами, начиная с участия Юджина Скайлера и ряда других американцев в Русско-турецкой войне и Освобождении Болгарии. Действительно это были эпизоды, так как США долгое время не имели интересов на Балканах и в Болгарии. Помнится, что в одной из статей я даже охарактеризовал их политику в регионе как «*Conspicuum se absente per*», то есть Соединенные Штаты «блистали своим отсутствием» на Балканах. Такая политика изоляционизма была характерна до тех пор, пока США не объявили о своих глобальных имперских интересах во всем мире.

Давайте попытаемся найти ответ на вопрос: «Что сегодня связывает Болгарию и США?», или точнее: «На чем основана активность политики США на Балканах?» Единая этноязыковая общность? Религия и вера? Культурные традиции? Общая историческая судьба? Традиционные политические и экономические связи? Я нахожу только один вариант ответа — это попытка США втянуть Болгарию, впрочем, как и другие страны Восточной Европы, в процесс противостояния с Россией. Это желание разрушить исторические и цивилизационные связи русского и болгарского народа, создать и воспитать другое поколение болгар, воспитанное не на традициях, вере, патриотизме, а на преклонении перед западной цивилизацией с верховенством США. И надо сказать это им почти удалось. Кто этого не видит, тот либо слепой, либо лжец. И сегодня я задаюсь одним вопросом: «Есть ли у всех представителей этого поколения (под поколением я имею в виду не возраст, а идеологические установки) понимание того факта, что если бы Россия не присоединила Крым в XVIII веке в результате Русско-турецкой войны и последующей политикой Российской империи в Восточном вопросе, основанной на чувствах и обязанностях к православным народам, то не было бы современной Болгарии и других стран Балканского полуострова?» А есть ли понимание того, что если бы не вмешательство России в защиту граждан в Крыму в 2014 году, то там мог бы разразиться страшнейший конфликт, с гибелью многих тысяч людей, и этот конфликт

вполне мог бы стать международным и затронуть страны Причерноморья, в том числе и Болгарию? Есть ли понимание, что настойчивые призывы США вернуть Крым любой ценой Украине, в которой до недавнего времени политику определяли ультранационалистические силы, постоянные провокации в Черном море, так же, как и призывы ряда турецких политиков и некоторых псевдолидеров крымско-татарского народа о присоединении полуострова к Турции, исключительно опасны для регионального мира.

4 декабря 1877 г. в селе Брестовица, прощаясь с войсками Царя-Освободитель, памятник которому находится в нескольких десятках метров от этого зала, принял болгарскую депутацию, которая вручила ему адрес со следующими словами:

«Ваше императорское Величество!

Такое человеколюбивое и святое дело, предпринятое Вами, вечно будут помнить с признательностью на целом Балканском полуострове и наконец-таки навеки свяжет болгарский народ с его единокровными и единовверными братьями — русите»¹⁰.

В современном мире, в современном глобальном противостоянии, по причинам, о которых говорилось выше, у России не так много друзей. 140 лет назад Россия, по выражению графа Игнатьева, вернула долг родине просветителям Кирилла и Мефодия¹¹. Хочется надеяться, что болгарский народ всегда будет помнить, кому он обязан своей свободой и болгарское правительство, определяя позицию по современным международным вопросам, в свою очередь, будет чувствовать братский долг перед Россией. Здесь, конечно, надо отдавать отчет, что могут существовать различия между позицией болгарского народа и болгарского правительства. И в этом отношении позволим себе напомнить слова, сказанные Николаем II летом 1895 года во время визита болгарской делегации в Санкт-Петербург, в которой принял участие великий болгарский поэт Иван Вазов. Император сказал, что его прием оказывается болгарскому народу, в чувствах которого Россия никогда не сомневалась, а не «группе людей, называющих себя болгарским правительством»¹².

¹⁰ *Чичагов Л.* Дневник за пребиваванието на Царя-Освободителя в Дунавската армия през 1877 год. С., 1901, с. 242.

¹¹ *Граф Н.П. Игнатиев.* Дипломатически записки (1864–1874). С., 2008; *Игнатиев Н.П.* Походные письма 1877 года. М., 1999.

¹² *Мультитали П.В.* Внешняя политика Императора Николая II (1894–1917). М., 2012.

Лаврентьев Сергей Николаевич

проф. д-р,
Башкирская академия государственной службы и управления
при Главе Республики Башкортостан, г. Уфа, Россия

Шрёдер Ярослав Юрьевич

чл. корр.,
Председатель Общества дружбы «Башкортостан — Болгария», г. Уфа, Россия

РОЛЬ НАРОДНОЙ ДИПЛОМАТИИ В РАЗВИТИИ МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ РОССИИ И БОЛГАРИИ

Современная политическая реальность в сфере международных отношений характеризуется противоречивыми тенденциями: здесь и глобализация, стирающая границы между национальными государствами, и, в то же время, рост национализма и возрастание борьбы за сохранение национальной идентичности. Эта реальность не может не оказывать влияния на межгосударственные отношения всех независимых государств, в том числе России и Болгарии.

140 лет дипломатических отношений — это конечно большой исторический период, за который было много поворотов: совместная борьба за восстановление болгарской государственности; войны, когда россияне и болгары находились на противоположных линиях фронта; периоды разрыва дипломатических отношений (27 лет у нас не было дипломатических отношений); политика взаимных экономических санкций сегодняшнего дня; личная неприязнь Александра Ш к болгарским князьям и царям; социалистический интернационализм, выражавшийся в беззастенчивой эксплуатации Советского Союза (Юрген Кучинский немецкий экономист, ГДР).

Несмотря на противоречивость нашей совместной истории, важно видеть главное — глубокую симпатию между народами России и Болгарии. Эта симпатия является серьёзным препятствием для различных новых геополитических стратегов «цветных революций», информационных и гибридных войн, идеологов новых разделов Европы и мира. Историческая память народов, содержащая яркие события многовековой борьбы за свободу и независимость, имена национальных героев и гордость за национальную культуру зачастую являются препятствием для далеко идущих целей геополитических доминантов. Историческая

память — это базовая часть национального характера, накопитель национальных традиций и духовности.

Взаимные симпатии наших народов сохраняются и развиваются благодаря народной дипломатии, под которой в широком смысле слова понимается исторически непрерывный процесс общения, взаимного познания народов, взаимовлияния и взаимообогащения народов. У народной дипломатии нет барьеров, которые есть у всех измерений международных и межгосударственных отношений. Народная дипломатия продолжает работать тогда, когда все аргументы исчерпаны и диалог прерывается, как это случалось в истории наших стран. Сошлёмся на авторитетное мнение Вилли Брандта, который говорил, что «международные отношения настолько важны, что их нельзя отдавать на откуп только государственным органам...». Для различных форм народной дипломатии характерны объективная и не ангажированная подача информации, честная открытая конструктивная позиция в любой дискуссии, обезоруживающая даже самых непримиримых критиков нашей страны, которые есть и в современной Болгарии.

В каждом субъекте Российской Федерации есть друзья Болгарии. Например, у нас в Республике Башкортостан они объединились в Общество дружбы «Башкортостан — Болгария». 10 лет назад равнодушные люди — предприниматели, учителя, студенты, художники, артисты — всех не перечислишь, без всякого руководящего указания от власти создали эту общественную организацию. Сегодня это одна из самых активных социальных НКО в Башкортостане. Общество активно развивает социальные, экономические, культурные, научные, педагогические и другие гуманитарные контакты с болгарскими партнерами — Федерацией дружбы с народами России и СНГ, Фондом «Славяне», Всемирной организацией болгар, Домом юмора в Габрово, клубом «Русь» в Бургасе, Болгарско-Российской промышленной палатой, университетами гг. Софии и Велико-Тырново, Пловдив и др.

За 10 лет сделано много, получена грамота Россотрудничества за хорошую работу. Однако главное не это, а место в общественном мнении Башкирии о том, что в Уфе есть люди, которые помогут болгарам найти друзей, россиянам — найти партнеров в бизнесе и удовлетворить интерес к болгарской культуре. Просто перечислим некоторые дела, получившие наибольшую прессу и общественный резонанс. При поддержке общества и лично его председателя Я.Ю. Шредера в г. Ботев-

град завершено строительство памятника участникам освободительной войны 1877–1878 гг. из нашего края.

Этой же дате посвящена ежегодная акция «Лента Дружбы», в ходе которой среди молодежи и студентов распространяется лента цветов флагов России и Болгарии, проходят лектории посвященные Освободительной Войне и Участию в ней России и российского гражданского общества. Несколько раз в юбилейные годы уфимский клуб «Рада» проводил велопробеги до памятника «Алеше» в г. Пловдиве.

Благодаря помощи преподавателей Башкирского государственного университета, работает воскресная школа по изучению болгарского языка. При Обществе открылся Центр болгарской культуры. Сегодня это большой музей болгарских сувениров и культурных артефактов и народных традиций.

Особой популярностью среди детей и женщин пользуются мастер-классы по изготовлению мартиниц. Наш болгарский друг, преподаватель Софийского университета Симеон Гройсман ведет блог в интернете посвященный болгаро-башкирским связям.

Можно дальше продолжать этот перечень мероприятий, но лучше поискать ответ на вопрос: что движет людьми, которые безвозмездно тратят свое время, а часто и свои деньги, для выстраивания добрых сердечных отношений между нашими народами. Значит есть в этом потребность, живет в наших людях заложенная нашими предками историческая память. Душа противится попыткам заменить образ народа-друга образом оккупанта и эксплуататора.

Свидетельством выше перечисленным утверждениям являются результаты исследования, которые недавно провела международная неправительственная исследовательская организация «Глобек» (г. Братислава). Респондентам из европейских стран, в том числе и из Болгарии, был задан вопрос: «Считаете ли вы Россию или США опасными для своих государств?». Как показали итоги, из тех, кто однозначно определился с ответом, меньше всего боятся Россию граждане Болгарии — 7%, а опасения по поводу политики США в Болгарии высказали 25%. В этом исследовании отмечается, что русофильские настроения имеют сильные корни в Болгарии, где многие граждане считают себя откровенными симпатизантами России, несмотря на решение правящих кругов Софии оборвать традиционные связи с РФ и переориентироваться в сторону Запада. Мягко говоря, это не способствует процветанию Бол-

гари. Население Болгарии очень болезненно воспринимает тот факт, что их страна одна из самых бедных в Европе. На этом фоне пропаганда того, что Россия во всём виновата и представляет угрозу, не находит понимания у граждан Болгарии.

Более того, болгары с опасением воспринимают действия США на Балканах. Это касается поддержки американцами Косово, албанского и мусульманского населения в целом. Усиление албанского фактора в регионе болгары воспринимают как угрозу собственной стабильности. (Известия, 25 июня 2019 г.)

Гражданское общество наших стран не может быть равнодушным к тому, что Болгария, как часть современных Балкан, которые в большей своей части вовлечены в структуры ЕС и НАТО, по прежнему представляет собой регион повышенной социальной и геополитической конфликтности, где сопряжены, с одной стороны, наследие ошибок прошлого и современные противоречия, а, с другой стороны, устремление к взаимовыгодному сосуществованию на основе полноценного партнерства и равенства.

Жизнь не стоит на месте, меняются геополитические акценты и факторы, но, к сожалению, опасностей не становится меньше, а мир безопаснее. Это требует от институтов гражданского общества, по мнению С. Лаврова, самого активного и энергичного участия в международной деятельности. Совсем недавно 24 июня 2019 года Лавров встречался с региональными НКО. Это уже третья его встреча, что говорит о серьезном внимании к народной дипломатии со стороны МИД РФ. С.В. Лавров в своем выступлении подчеркнул: «Ясно, что диалог по линии широкой общественности неизменно способствует поддержанию доверия и взаимопонимания, помогает различным народам лучше понимать друг друга».

На подобных встречах обсуждаются все сферы человеческой жизни. На последней встрече особое внимание было уделено противодействию фальсификации истории в работе с молодежью. Сегодня это задача № 1 и у нашего общества. От этого зависит будущее отношений как наших народов, так и народов всей Европы.

ЩРИХИ ОТ ИСТОРИЯТА НА НАРОДНАТА ДИПЛОМАЦИЯ В БЪЛГАРО- СЪВЕТСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПО ВРЕМЕ НА СТУДЕНАТА ВОЙНА И СЛЕД НЕЯ

Резюме. В статията са щрихирани някои основни форми на народната/обществената дипломация между българите и гражданите на СССР като специфичното движение за българо-съветска дружба, институцията на побратимените градове, аспекти на научното сътрудничество. Потърсени са техните еквиваленти след края на Студената война и е направен изводът, че най-перспективни в новите условия са научните контакти.

Ключови думи: народна дипломация, движението за българо-съветска дружба, побратимени градове, научно сътрудничество, българо-руски отношения

Abstract. The article outlines some basic forms of people's / public diplomacy between Bulgarians and citizens of the USSR, such as the specific movement for Bulgarian-Soviet friendship, the institution of twin cities, aspects of scientific cooperation. Their equivalents were sought after the end of the Cold War and it was concluded that the most promising in the new conditions are scientific contacts.

Key words: people's diplomacy, the movement for Bulgarian-Soviet friendship, twin cities, scientific cooperation, Bulgarian-Russian relations

Заглавието на статията може да предизвика изненада. Наистина, има ли е място за народна дипломация през втората половина на ХХ век, когато НРБ и ССРР са толкова близки, че едва ли се нуждаят от допълнителна дейност на обществени организации и обединения, на международни неправителствени организации, както и от различни общественно-политически акции за сближаване. Все агенти и прояви на народната или публичната дипломация (общественна дипломатия), както се приема днес в обществената практика¹. Дори на България се гледа като на най-верния сателит на Съветския съюз. И това определение се дължи не само на подкрепата на българските власти на съветските диплома-

¹ *Абжапарова Л.Ж., Сарсембаева А.Б.* Народная дипломатия как фактор международных отношений: исторический опыт Казахстана // *Фундаментальные исследования.* 2013. № 11 (часть 7). С. 1520–1523; <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=33376> (10.02.2020).

тически инициативи, но и на стремежа им да копират във вътрешнополитически план съветските решения². Ако възприеме определението за народна дипломация като съвместна дейност на държавни и недържавни организации, насочена към разширяване на международните обществени връзки на държавата (каквото е официалното руско разбиране днес³), пак може да се породят съмнения за заглавието. Защото в условията на съветския тип политическа организация на държавата, характерен и за НРБ и за СССР, всички обществени организации са така или иначе под държавно-партиен контрол. Без да отричам горните две съображения, си позволявам такава тема, водена както от собствени проучвания, така и от изследвания на колеги върху редица елементи и форми на българо-съветските отношения през посочения период. Съзнавам че в рамките на една статия трудно могат да се обхванат всички форми, прояви и елементи на народната дипломация, затова съм се постарала да щрихирам тази особена дейност за сближение, контакти и подкрепа от страна на неправителствения сектор на политиката на двете страни по време на Студената война, когато те са съюзници. Това ще ми позволи да видя дали и как те оцеляват и ще могат ли да служат за пример днес, когато отношенията между двете страни съвсем не са така близки, а в някои отношения (например във военния сектор) са и конфронтационни. Ето защо съм потърсила и техните съвременни проекции, когато са налице.

Безспорно, една такава форма на народна дипломация е Движението за българо-съветска дружба, което води началото си от 17 септември 1934 г., когато се създава първото дружество в София. До 1941 г., когато е забранено, се образуват дружества в редица места из страната. Движението е дело на леви дейци, общественици, свързани с комунистическата партия, които се възползват от установяването на дипломатически отношения между царство България и СССР същата година, за да съдей-

² Най-пълно този въпрос е представен в Баева, Ис., Евг. Калинова, 16-та република ли? Изследвания и документи за българо-съветски отношения след Втората световна война, С.: Издателство “Изток-Запад”, 2017.

³ Това е определение, с което започва характеристиката на дейността на Руските центрове за наука и култура в различни страни, например в Рим, в Бангладеш и т.н. — В: Обществения дипломатия, Российский центр науки и культуры в Риме, <http://ita.rs.gov.ru/%20/activities/104>; Обществения дипломатия, Российский центр науки и культуры в Дакке, <http://bgd.rs.gov.ru/ru/activities/652> (11.12.2020 г.)

сват за развитието на културните и стопанските връзки. То се основава и на дългата традиция на славянското движение в България, чиято основа така или иначе е русофилството⁴. Но, както сполучливо посочва проф. Чавдар Добрев, по това време движението идеологизира българското русофилство⁵, превръща го в съветофилство. Ето защо Движението за българо-съветска дружба се включва активно в организираната от българската комунистическа партия прословутата Соболева акция от ноември 1940 г. Тя цели обществото да покаже чрез масовата подписка одобрение на предложението на СССР за сключване на договор за взаимна помощ. И така да въздейства върху българското правителство да приеме този важен за мира документ, който е нужен на съветската дипломатия, за да гарантира нейните южни граници. Той е предложен от посетилия за целта българската столица Аркадий Соболев — генерален секретар на народния комисариат на външните работи на СССР. За съжаление, както е известно, акцията не успява, но тя е израз на надеждата за мир и приятелски отношения с Освободителката, както е възприемана Русия от голяма част от обществото тогава⁶, независимо от идеологическата и външнополитическата съставляващи в това предложение.

Дружествата се възстановяват постепенно след като комунистическата партия в коалиция с лявоцентристки партии взема властта на 9 септември 1944 г. Оттогава до края на нейното фактическо монополно управление българо-съветските отношения вървят по възходяща линия. Тогава съветофилството е официалната политика на София. То възражда и русофилството сред българите. И ако от 12 септември

⁴ Лазарова, Ем. Славянското движение в България, Издание на Славянското дружество в България, С., 1997, с. 143–155; *Готовска-Хенце, Т.* Неославизъм, българите и руската политика (1908–1912) — В: България и Русия — между признателността и прагматизма, С: Форум “България — Русия”, 2009, с. 224.

⁵ *Добрев, Ч.* Ценности и реалности на българо-съветското и българо-руското приятелство. Доклад от международна Кръгла маса, “Отношенията на България с Русия и ОНД в европейски контекст”, 7 декември 2012 г. — Във: В. “Нова зора”, 2013, бр. 7, http://www.zora-news.com/index.php?option=com_content&view=article&id=4991:cennostiirealnostinabylgarosyvetskotoibylgaroruskotopriqtelstvo&catid=440:broi-7-2013&Itemid=125 (10.12.2020)

⁶ 3 март. Празникът на Освобождението по страниците на българските вестници 1885–1944 г. Съставител Лидия Чолпанова, снимки и дизайн Иван Янчев, по идея на акад. Иван Юхновски. С.: Издателство “Захарий Стоянов”, 2019.

1944 г. възстановяващите своя организационен живот българо-съветски дружества се подчиняват на Софийското дружество, то през 1946 г. те се обявяват за равноправни. Като такива те основават Съюз на българо-съветските дружества, за “искрено и сърдечно приятелство, сътрудничество и вечна дружба между народите на България и СССР”⁷.

От 1957 г. дружествата се преименуват в комитети, а Съюзът — в Общонароден комитет за българо-съветска дружба, който просъществува до 1990 г. като колективен член на единствената обществено-политическа организация — Отечествения фронт (ОФ) в България. Участието в тези комитети е на “обществени начала”, както става и в ОФ. Затова, за да има по-голям ефект, дейността им започва да се обвързва с други обществени звена като профсъюзите, женските и младежки организации. Нещо повече, често те са под партийния контрол на местните комитети на БКП. Това, разбира се, води до дублиране на дейностите не само в това направление, както и до неговото формализиране. Но така или иначе то съдейства в България да не се развият съветофобия или още по-вече русофобия, както се получава в Унгария, Полша и Чехословакия, Румъния вследствие различните политически противопоставяния срещу Кремъл по време на Студената война като. Нещо повече, своеобразното българско дисидентство сред художествено-творческата интелигенция е проекция на съветските интелектуални протести⁸.

Комитетът е оглавяван от Цола Драгойчева до 1977 г. (след което остава почетен председател) и от Начо Папазов — видни политически и държавни фигури на Българската комунистическа партия.

Появата на комитета за българо-съветска дружба съвпада с известната демократизация на съветска външна политика в сферата на международното общуване в края на 50-те години. Тогава в СССР се създават обществени организации, сред които е и Обществото за съветско-българска дружба, основано на 7 март 1958 г. като едно от първите такива организации в рамките на Съюза на съветските общества за друж-

⁷ Пискова, М., Ангелова, М. Побратимените градове: Докосване между култури и/или размяна на делегации: Благоевград — Батуми, 1964–1989 г, ЮЗУ, ян. 2020, с. 3. https://www.researchgate.net/publication/316256521_Pobratimenite_gradove_Dokosvane_mezdu_kulturi_i_ili_razmana_na_delegacii_Blagoevgrad_-_Batumi_1964-1989_g (10.12.2020).

⁸ Христова, Н. Специфика на българското “дисидентство”. Власт и интелигенция 1956–1989 г. Летера, 2005, с. 128–139.

ба и културни връзки с чуждите страни. В неговото ръководство влизат изтъкнати представители на съветския военен, научен и културен елит, които по някакъв начин се свързани с България. Често в Обществото за българо-съветска дружба ги води и професионалният интерес. Затова там личат имената на видни съветски българисти, филолози и историци, на културни институции и дори на автозавод⁹.

На 19 ноември 1959 г. Цола Драгойчева и председателят на Съветско-българското общество за дружба акад. Андрей Туполев подписват *“Договор за сътрудничество между Общонародния комитет за българо-съветска дружба и Обществото за съветско-българска дружба”*, насочен към *“по-нататъшно развитие и укрепване на братската дружба и все-странното сътрудничество между народите на България и Съветския съюз”*. Договорът очертава най-общо посоката на бъдещото взаимодействие в няколко раздела: *“1. Размяна на делегации; 2. Провеждане на масови мероприятия; 3. Размяна на материали”*¹⁰.

Изтъкнатият авиоконструктор Андрей Туполев има големи заслуги за работата в полза на българските стопански и културни каузи, която се води от Обществото за съветско-българска дружба. По непроверени данни Андрей Туполев има лични и семейни причини да стане голям радетел за българо-съветската дружба и да използва своя огромен авторитет в нейна полза. Споменава се в тая връзка, че негов съзатворник, по времето когато е арестуван през 1937 г. за “вредителска дейност”, е български лекар, който го лекува. А също, че бил потомък на участник в Руско-турската освободителна война 1877/78 г. Израз на тези му топли чувства е възможността, която получава Българската гражданска авиация “Балкан” да усвоява редица конструирани от него самолети и модификациите им преди износа им за други клиенти извън СССР. За своите заслуги към България акад. Туполев е награден с българския орден “Георги Димитров” през 1964 г.¹¹

⁹ *Воздвиженская, Т.* Дискусия. — В: България и Русия през XX век, Българо-руски научни дискусии. С.: Гутенберг, 2000, с. 434.

¹⁰ Пискова, М., Ангелова, М., Цит. съч., с. 4–5.

¹¹ Андрей Туполев. — В: https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B9_%D0%A2%D1%83%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B2; https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%83%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B2_%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B9_%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87 (11.12.2020 г.); *Воздвиженская, Т.* Цит. съч., с. 435.

Движението за българо-съветска дружба в различните му форми и във двете страни съдейства за взаимното опознаване и по-добро разбиране на съветската и на българската действителност от обикновените хора. А точно това е една от основните цели на всяка народна дипломация. Така изследването на дейността на движението в регионален план в Благоевградски окръг показва, че там се провеждат *“Дни на съветската техника и съветското селско стопанство”*, *“Дни на съветската педагогика”*, *“Месец на съветското здравеопазване”* и месеци на българо-съветската дружба всяка година. Откриват се изложби *“Мисия на мира и дружбата”*, *“Естонската колхозничка Алиде Локута”*, *“Първият в света космически полет на Юрий Гагарин”*, *“Родината ги е осиновила”* и др. Чести са и съборите на българо-съветската дружба в селата, провеждат се седмици на селскостопанските филми и седмици на филмите на съветските републики. Организируют курсове за изучаване на руски език, насърчават се и се подпомагат ученици да установят и поддържат лична кореспонденция със свои връстници от СССР¹². Затова не можем да отречем, че въпреки или наред с показните мероприятия, движението за българо-съветска дружба съдейства да се установят индивидуални и професионални контакти между участниците в него, да се опознае света на другия. В тази посока действа и съветското Общество за българо-съветска дружба. Специално трябва да се отбележи, че за разлика от другите Общества за дружба, то оказва помощ при устройването на работата и бита на големите български колективи, работещи в леснодобивната промишленост или на строителните обекти в СССР¹³. И така печели приятелски сърца сред тези работници.

Разбира се, Комитетът за българо-съветска дружба не действа изолирано, а следва официалната линия на българо-съветските отношения. Тя е на все по-плътното сближаване, в перспектива сливане, както на два пътя — през 1963 и през 1973 г. обявява БКП на свои форуми. Макар, че те остават неизвестни за обществото, политиката за сближение във всички сфера на общественно-политическия и културен живот се осъществява. С оглед развитието на народната дипломация е важно да се отбележи например задължителното изучаване на руски език — първоначално от 5 клас, а през 70-те години — даже от първи клас. От 1947 г. руският език е въведен като задължителен предмет и във висшето образование. Много популярни сред българите са съветските книжарници и съветски-

¹² Пискова, М., Ангелова, М. Цит. съч., с. 5.

¹³ Воздвиженская, Т. Цит. съч., с. 436.

те книги, които са културните посланици на СССР, но също и прозорец към световната наука и култура. Периодично в СССР получават висше образование и научни степени български студенти и аспиранти. Всичко това създава голям контингент от адепти на руската/съветската култура, страна и народи. И то сред образованата част от българския народ. Сред нейния технически, политически и културен елит.

Формално, в търсене на количество, показно — всички тези определения могат да се използват за характеристика на Движението за българо-съветска дружба, особено през 70-те и 80-те години. Тогава и в СССР, и в България модернизацията на икономиката и обществото създава нуждата от нов поглед за света. И все по-интересен е той зад Желязната завеса, а не в социалистическия лагер. Но така или иначе, създадената организация, както и база за това движение съществува и става основа за следващия етап от развитието на народната дипломация след падането на комунистическия режим в България през 1989 г.

През 1990 г. правоприменник на Комитета за българо-съветска дружба става “Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД”, чиито задачи и цели е *“да допринесе за развитието на връзките и сътрудничеството с Русия и други страни на Общността на независимите държави (ОНД) и Прибалтика във всички сфери на общественото развитие, без разлика на националност, религия или политическа принадлежност; да съдейства за утвърждаване на общочовешки, нравствени и културни ценности и добродетели, за защита на човешките права и свободи”*¹⁴. Вижда се, че с оглед новите политическа конюнктура, изразяваща се в раздалечаване между двете страни, едната от които престава да съществува, се акцентира върху общочовешките ценности, говори се за развитие на връзки, а не за укрепване на дружбата. България и Русия много скоро ще престанат да бъде съюзници, а ще бъдат просто два добри партньора, както личи от преамбюла на Договора между Република България и Руската федерация от 4 август 1992 г.¹⁵

Появят се и други организации като Движение “Русофили”, оглавно от Николай Малинов, Фондация “Устойчиво развитие” начело със Станка

¹⁴ Федерация за приятелство с народите на Русия и ОНД — <http://www.friends-russia-ond.com/subject.htm> (11.10.2020).

¹⁵ Баева, Ис. България и Съветския съюз/Руската федерация пред предизвикателствата на новия световен ред след 1989 г. — В: България и Русия между признателността и прагматизма. С.: Форум “България — Русия”, 2009, с. 726.

Шопова, Форум “България — Русия” на Светлана Шаренкова, Българо-руската търговско-промишлена палата, ръководена от Жельо Добрев и др. Всички те действат в условията на оттегляне на българската държава от грижи за такъв тип организации, при преориентацията на българската външна политика към Запада и при премахването на задължителното изучаване на руския език в българското училище. Решение от началото на 90-те години, което прави трудно достъпна руската култура и наука за младото поколение¹⁶. А това стеснява възможностите за разгръщане на българо-руската народна дипломация в новите условия на отваряне към света на новите поколения и към новия “цивилизационен избор” на България към структурите на Атлантическия свят — НАТО и ЕС.

Друг пример за народна дипломация в българо-съветските отношения до 1989 г. е започналото през 60-те години в руслото на сближаването между двете страни движение за свързване на всички български окръзи и големи градове със съветски области и съветски градове¹⁷. Така възникват и много побратимени градове, които се вписват в движението на побратимените градове в световен мащаб¹⁸ и допринасят за взаимното опознаване между хората в двете страни на регионално ниво. През 70-те години към тази политика за опознаване и сближаване във всички сфери на обществения живот се прибавят и усилията по профсъюзна линия, а през 80-те години — целевата група е вече младежта. Тогава започва да се осъзнава като пресилена задача на движението да подкрепя официалната политика за уеднаквяване и сближаване между двете страни¹⁹. Независимо от тези политически задачи, в съзнанието на

¹⁶ *Добрев, Ч.* Ценности и реалности на българо-съветското и българо-руското приятелство. Доклад от международна Кръгла маса, “Отношенията на България с Русия и ОНД в европейски контекст”, 7 декември 2012 г. — Във: В. “Нова зора”, 2013, бр. 7, http://www.zora-news.com/index.php?option=com_content&view=article&id=4991:cennostiirealnostinabylgarosyvetskotoibylgaroruskotopriqtelstvo&catid=440:broi-7-2013&Itemid=125 (10.12.2020).

¹⁷ *Пискова, М., Ангелова, М.* Цит. съч., с. 6.

¹⁸ Побратимяването на градовете започва още по време на пепелищата на Втората световна война. Първите два града, които се обявяват през 1944 г. са побратими са Сталинград и английския град Ковънтри. Движението се разраства и на 24 април 1957 г. се основана Световната организация на побратимените градове.

¹⁹ *Пискова, М., Ангелова, М.*, Цитс. съч., с. 23.

хората, ангажирани по някакъв начин с движението за българо-съветска дружба, както и с това на побратимените градове, чиито дейности до голяма степен се покриват, остава спомен за чисто човешките контакти, както и познание за другата страна²⁰.

Побратимените градове продължават да съществуват, въпреки започналото раздалечаване в българо-руските отношения от началото на 90-те години. Регионалното сътрудничество между българските и руските градове поддържа нишката на контактите между хората от двете страни, макар че мащабите и проявите са много по-скромни от преди. Днес най-често използвани понятия за връзки между градове и региони са побратимени (города-побратими) и градове — партньори, както twin towns (градове-близнаци) или sister cities (градове-посестрими)²¹. Независимо от този разнородност в названията, към народната дипломатия по-голямо отношение имат именно побратимените градове. Докато градовете — партньори предполагат официализирани контакти на ниво бизнес планове, срокове и проекти, то градовете — побратими се разглеждат като места за по-трайни, по-неформални, по-близки отношения при сътрудничеството между техните субекти. Места, където съществува взаимно доверие между хората и средата. Така днес Москва и София не са побратимени градове, а градове — партньори, докато побратими са Търговище и Смоленск²².

След известно прекъсване на този тип регионални връзки в началото на 90-те години, през нулевите години на ХХ век последва процес на възстановяването им. Той е импулсиран от посещението на руския президент Владимир Путин в България (1–3 март 2003 г.), в рамките на което е подписано Споразумение за сътрудничество между Министерството на икономиката на България и областите на Централния федерален окръг, Съглашението за сътрудничество между Софийска и Ленинградска област, между Старозагорска и самарска област²³. А че тези

²⁰ Пискова, М., Ангелова, М., Цит., съч., с. 27–28.

²¹ Днес се отбелязва Световния ден на побратимените градове, Дарик радио-Плевен, 24 април 2018 г. — <https://dariknews.bg/regioni/pleven/dnes-se-otbeliazva-svetovniia-den-na-pobratimenite-gradove-2092736> (11.12.2020 г.).

²² Агеева, Ю. Побратими градове: какво е това и защо ни е нужно, RUSSIA BEYOND БЪЛГАРИЯ. 25. юли 2019 г. — <https://bg.rbth.com/%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%82/331135-pobratimi-gradove-rusiya-bulgaria> (11.12.2020).

²³ Российско-болгарское межрегиональное сотрудничество (справочная информация), Третий Европейский департамент МИД Российской Федерации,

побратимени градове играят своята роля на площадки за поддържане на културни, научни, човешки връзки между хората от двете страни свидетелства например Павел Васев, директор на Българския културно-информационен център в Москва през 2001–2009 г. Той споделя в едно интервю от 2013 г., че тогава между двете страни течал невероятен, не отбелязван от медиите, културен обмен, защото голяма част от българските градове продължили да поддържат своите връзки с побратими си в Русия. И на него му било много мило да бъде своего рода посредник в този обмен, посрещайки и изпращайки танцови колективи, детски хорове, подвижни изложби²⁴.

Ще се спра и на едни трети аспект на народната дипломация, чието изследване ме занимава в последно време. Става дума за българо-съветското научно сътрудничество, което е многостранно и многозначно. То върви и по линията на двустранните и многостранни форми на сътрудничество в рамките на СИВ. Най-известни прояви на научното сътрудничество в областта на точните науки, пряко свързани с новите явления на XX век са в областта на ядрената енергетика и усвояването на космоса. България заедно с още 10 страни е сред основателките на Обединения институт за ядрени изследвания, в гр. Дубна, създаден на 26 март 1956 г.²⁵. Може би най-добре е характеризирал значението на участието на България в този проект и косвено е оценил ползата от научното сътрудничество като своеобразна форма на народна дипломация ст.н.с. д-р Лъчезар Костов, председател на Агенцията за ядрено регулиране и пълномощен представител на България в Обединения институт за ядрени изследвания по време на отбелязване на 60-годишния юбилей на Института в София: *“За нашата малка страна създаването на този*

23.09.2003 — https://www.mid.ru/ru/maps/bg/-/asset_publisher/10DiCiVBpk4q/content/id/505914 (11.12.2020 г.).

²⁴ *Марчева, Ил.* Болгаро-росийские отношения в 1992–2013 гг. : заметки и наблюдения. — В: Российская и болгарская государственность: проблемы взаимодействия XIX–XXI вв. М.: Институт славяноведения РАН, 2014, с. 321.

²⁵ Днес тава е Международният научно-изследователски институт — междуправителствена организация, в която членуват 18 държави: Азербайджан, Армения, Беларусия, България, Виетнам, Грузия, Казахстан, КНДР, Куба, Молдова, Монголия, Полша, Русия, Румъния, Словакия, Узбекистан, Украйна, Чехия и 6 асоциирани страни: Германия, Египет, Италия, Сърбия, Унгария, Република Южна Африка.

международен институт е изключителна възможност за революционно развитие на собствените ядрени изследвания. Широкият спектър от изследвания, провеждани в института, дава мощни импулси за развитие у нас и на други научни и технологични направления. Огромното значение на Института за бързото израстване на младите български специалисти като учени се обуславя по две причини. Първата е общуването и получаването на знания от изключителни учени. Другата е възможността да ползват научна инфраструктура с уникални възможности”. Той посочва, че от създаването си до 2016 г. са работили над 400 български физици, математици, инженери, биолози от най-различни български научни институции като институти на БАН, Софийския и Пловдивския университети. Те от своя страна стават ръководите и преподавателите²⁶. И така пренасят знания, традиции, основи на разбирането на сложните явления сред своите студенти, както и отлично отношение към съветската и руската ядрена физика.

Могат да се посочат важни моменти на научно сътрудничество и в хуманитарните науки. Особен тласък то получава след Юлския пленум от 1973 г., възприел курс за по-нататъшно сближаване и в перспектива сливане между двете страни в пропагандните визии на управляващите в България. Тогава се подписват дългосрочни спогодби между двете страни за културно и научно сътрудничество, които регламентират всички области на взаимното сътрудничество. Като следствие от тези спогодби са договорите за сътрудничество между БАН и АН на СССР, между Софийския университет “Климент Охридски” и МГУ “М.В. Ломоносов”, между Министерството на народната просвета и Министерството на висшето и специалното образование на СССР, чрез които се осъществяват на дело идеите и целите на взаимодействието, които си поставя българската страна²⁷.

Тласък получава и българската русистика и най-вече съветската българистика. Това се оказва важно за убеждаване на съветските учени в българските исторически и езиковедски интерпретации. Повече от 360

²⁶ Минкова, Цв. Научната общност в България отбелязва 60-годишния юбилей на Обединения институт за ядрени изследвания в Дубна, 08.04.2016 г. — https://www.uni-sofia.bg/index.php/novini/novini_i_s_bitiya/nauchnata_obschnost_v_b_lgariya_otbelyaza_60_godishniya_yubilej_na_obedineniya_institut_za_yadreni_izsledvaniya_v_dubna (10.12.2020 г.)

²⁷ Научен архив на БАН, ф. 163, оп. 3, а.е. 746, л. 3.

съветски учени активно насочват своята научна дейност към въпросите на българската история, филология и културно-историческо наследство през 70-те и 80-те години на XX век. Между тях могат да се видят имената на световноизвестни слависти, историци, литературоведи, философи като акад. Д.С. Лихачов, чл. кор. Д.Ф. Марков, акад. Е.М. Жуков, акад. Ю.В. Бролмей, проф. Ю.С. Маслов, проф. С.Б. Бернштейн, проф. А.Н. Робинсон, проф. В.Д. Андреев и др.²⁸ Значението на тези спечелени за българистика учени е огромна. Не случайно акад. Д. Лихачов е един най-цитираните и досега руски изследователи с тезата му за България като държава на духа. Защото за разлика от техническите науки, в хуманитарните не винаги има идентичност на позициите. Често разминаването на дължи не само на политическата конюнктура, но и на, съществуващата националната традиция в разработване на определени въпроси. Два такива се оказват основните препъни-камъни в тези контакти — македонският въпрос и въпросът за старославянския език.

Следва да се посочи в тази връзка ползотворната дейност на българо-съветската комисия на историците, създадена по настояване на българската страна през 1968 г. за изследване на историята на българо-руските и българо-съветските връзки и контакти, която обаче обхваща и много по-широк кръг въпроси, засягащи българското историческо наследство. Тя е оглавена съответно от акад. Евгений М. Жуков и акад. Димитър Косев. Комисията обединява основните звена и учени, занимаващи се с история в двете страни: етнографи, балканисти, партийни историци, не само от академичните институти от АН СССР, както и от Украинската, Белоруската, Молдавската и Арменската академии на науките и БАН, но и от Софийския университет, Московския университет, Киевския държавен университет. Основната ѝ цел е укрепване и разширяване на сътрудничеството между историците от двете страни в изследването на възловите проблеми от тяхната история, както и историята на контактите и взаимоотношенията през вековете. Тя служи за площадка, на която българските и съветските историци разменят своите интерпретации на миналото. Особено по болезнения за българите македонски въпрос, разбран като въпрос за българските корени на езика и етническият произход на населението във Вардарска Македония през XIX и първата половина на XX век²⁹.

²⁸ Научен архив на БАН, ф. 163, оп. 3, а.е. 746, л. 6.

²⁹ *Марчева (Атанасова), Ил.* Българо-советское научное сотрудничество во второй половине XX в. как форма «народной дипломатии» (на примере

Комисията прекъсва своята дейност през 1991 г., възстановява се през 1995 г., активно действайки до 2015 г.³⁰ В новите условия учените от двете страни са призвани да чистят “белите полета” в двустранните отношения без идеологически диктат, без спазване на субординация, без съобразяване с политическата конюнктура. Това те правят чрез установяване на директни контакти между Института по славяноведение и Института по история (сега Институт за исторически изследвания) през 1995 г., когато се подписва Договор за пряко сътрудничество за периода 1995–1997 г. Тогава се взема решението да се възстанови работата на Съвместната комисия на историците от Русия и България. Тя е оглавена съответно от акад. Геннадий Литаврин и проф. (сега акад.) Георги Марков. За периода 1995–2015 г. Комисията може да се похвали с осъществяване на 10 съвместни проекта по безвалутния еквивалентен обмен между двете академии и публикуване на 15 съвместни сборника, по теми които вълнуват руските и български историци. В техните рамки се търсят отговорите на въпросите за различни неизяснени въпроси на българо-руските и българо-съветските отношения, но все по-често в контекста на Балканите от XVIII до XXI век³¹.

След реорганизацията на РАН и отделянето на институтите от Академията отпаднаха традиционните форми на проекти по безвалутния еквивалентен обмен между институти на БАН и на ФАНО като важен канал за научно сътрудничество между двете страни. Отпадна и необходимостта от поддържане на тази комисия в БАН. Тя съществува, но без да има някакви функции в научното сътрудничество. Сега вече учените търсят други форми и възможности. Една такава е изработване на съвместни проекти по линията на договореното двустранно сътрудничество между Фонд “Научни изследвания” към българското Министерство на образованието и науката и Российский фонд фундаментальных исследований. От една страна, участието в състезание за финансиране в рамките на всички научни институции в двете страни е гаранция

исторической науки).— В: Славяне и Россия: проблемы государственности на Балканах (конец XVIII — XXI вв.). М.: Институт славяноведения РАН, 2020, с. 434–455.

³⁰ Из истории Комиссии историков России и Болгарии. — В: О чем поведуют архвы ..., Российско-българские отношения и связи: Сборник статей — М.: Институт славяноведения РАН, 2011, с. 356–357.

³¹ Пак там, с. 359–360.

за повишаване на качеството на проектите. Но от друга, това стеснява възможностите за академичен обмен. Не случайно през 2017 г. по програмата за двустранно сътрудничество между България и Русия бяха подадени около 200 съвместни предложения за проекти, а бяха предвидени за одобрение 15, та се наложи да се отпуснат средства поне за още 5 проекта.

От така щрихираните моменти от историческия опит на народната дипломация по време на Студената война и след нея могат да се направят следните заключения. На първо място, че по време на Студената война са се реализирали основните форми на взаимодействие между неправителствени, обществени организации от двете страни, които действат в унисон с политиката на всяка от страните. В българския случай това е политика на съветофилия, в основата на която лежи старото българско русофилство. Тази политика без съмнение е нужна и полезна и на СССР. Открояват се специалното движение на българо-съветска дружба, института на побратимените градове, както и различните форми на научно сътрудничество. Те имат подкрепата на държавата, но не са без значение и личностите, които ги ръководят. Макар че по време на Студената война приятелството между двата народа да е “гарантирано” от съюзническите отношения, то в индивидуален и професионален план е подкрепено от посочени форми и проявления на народната дипломация.

След края на Студената война движението за дружба между българите и руснаците се разтваря в движение за приятелство и връзки с народите от ОНД и Прибалтика, със славянските народи. Появяват се множество организации, които все повече се маргинализират в условията на друг политически и идеологически дневен ред на българското общество, а именно — възприемането на западния “цивилизационен избор” и в спазване на евроатлантическата солидарност. Стеснена и силно стесняваща се оказва базата на народната дипломация, тъй като ориентацията на българската, а и на руската младеж е към Запад. Фактът, че двете столици не са побратими, а градове — партньори символизира ограничените възможности на народната дипломация. Стремещът за запазване и развитие на научните отношения показва обаче, че тази сфера има потенциал да бъде мост между хората в сложните и трудни нови междудържавни отношения.

РОЛЯТА НА НАРОДНАТА ДИПЛОМАЦИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРО-РУСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

В тринадесет вековната история на България българо-руската и българо-съветската дружба в своето развитие минава през различни етапи, всеки от които има конкретно класово-историческо съдържание.

Корените на тази дружба са дълбоки, те тръгват от глъбините на историята, възплъщават вековните чувства на вяра и надежда, които българският народ храни към Русия през мрачната епоха на петвековното османско робство, признателността към руските войни, освободили с цената на хиляди жертви земята ни от национален и социален гнет, към руския и съветските народи, калили бойното си братство с българския народ във Втората световна война на територията на Сърбия, Австрия и Унгария.

Целта на тази статия е на примера на дейността на Движението за българо-съветска и българо-руска дружба, на Общонародния комитет за българо-съветска дружба и неговия правопреемник Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД, както и на Фондация «Славяни» и техните ползотворни връзки и сътрудничество с партньорите им още от времето на СССР и от Русия днес като ВОКС-ССОД-РАМС-РОСЗАРУБЕЖЦЕНТР-РОССОТРУДНИЧЕСТВО, академии, университети, институти и други структури, да проследи и разкрие ролята и значението на народната дипломация за развитието на българо-руските отношения през различните периоди на тяхната дейност. Разбира се, тя не може да се разглежда еднопосочно, във и независимо от общественото развитие на двете страни, както и от процесите, протичащи в света.

В исторически план дипломацията като цяло, нейните форми и методи имат своите корени далеч в миналото. Макар, че терминът «народна дипломация» влиза в речника на историци, политолози, международници, философи, изследователи само от десетилетия назад, то народната дипломация присъства в международните отношения много векове и е известна още от времето на Римската империя. Тя още от древността играе важна роля в световната политика. Нейното влияние не отслабва

и в Средновековието, и по време на войните през XIX и XX век, и по време на “Студената война”, както и днес в процеса на промени и глобализация на света.

Народната (наричана още обществена) дипломация като една от най-актуалните и перспективни форми на междудържавното общуване все по-често привлича вниманието на изследователи на външнополитическите процеси.

Понятията: народна дипломация, обществена, гражданска, публична са напълно сходни, всичко зависи от това кой, къде, кога въвежда един или друг термин.

Народната дипломация се гради на принципите на приятелството и разбирателството, на доверието и толерантността, независимо от идеологическите убеждения и политически възгледи, както и на техните вероизповедания.

Една от главните задачи на народната дипломация е да работи за установяване на конструктивен равноправен диалог между представителите на различни страни и народи на основата на общочовешките ценности и неформални контакти в името на съхраняване на мира на Земята.

Народната дипломация като понятие широко се използва от съветската дипломатическа система близо един век. Тя като щафета преминава през дейностите на ВОКС-ССОД-РАМС-РОСЗАРУБЕЖЦЕНТР-РОССОТРУДНИЧЕСТВО.

В историята на международното сътрудничество на Русия и нейните културни връзки с чужбина, България извоюва свое място в многовековните българо-руски отношения. Така например, след Октомврийската революция тя намира израз в движението за подпомагане на гладуващите в Поволжието. След септемврийските събития в България през 1923 г. Съветският съюз приема прокудените от фашизма български революционери и др.¹

Създаденото на 08 август 1925 г. Всесъюзно дружество за културни връзки с чужбина (ВОКС) допринася много за активизиране на културните и научни връзки на СССР с другите страни, в това число и с България.

Още в началото на 1926 г. са установени първите връзки между ВОКС и български научни и учебни заведения за обмен на издания и ли-

¹ Вж. *Начо Папазов*, Братска дружба, всестратно сближаване, Изд. на Отечествен фронт, 1987 г., с. 41–44.

татура, а през 1929 г. се прави опит за създаване на системни връзки и на представителството на ВОКС в България².

В създадения през 1932 г. Съюз на приятелите на СССР влизат такива видни представители на българската художествено-творческа интелигенция, като Л. Стоянов, А. Златаров, А. Страшимиров, Н. Хрелков, Н. Фурнаджиев, Ст. Македонски, Д.Б. Митов и др. В писмо до ВОКС неговият секретар Александър Жендов пише: “Пред нас стои и задачата за организиране на Дружество за културно сближаване със СССР”³. Широко популяризират съветската култура и създадените през 1932 г. “Съюз на трудово-борческите писатели”, както и кооперативно дружество “Съгласие”, което основава в България представителство на Интурист, чиято главна задача е пропагандирането на възможностите за размяна на културни ценности със СССР”⁴.

В началото на 30-те години съветският театър оказва силно въздействие върху българското театрално изкуство. Чрез ВОКС се получават първите съветски пиеси. Още тогава произведения на съветската драматургия се появяват на български сцени, в това число и на сцената на Народния театър.

През тези години се установяват тесни връзки между българския киноуниверситет, ръководен от проф. Асен Златаров, и киносекцията на ВОКС⁵. Партийният вестник РЛФ организира международна анкета (1929–1930 г.) за съветското кино с цел неговото широко пропагандиране и разпространяване. От 1929 до 1932 г. у нас са прожектирани 25 съветски игрални филма, които намират изключителен прием сред българската интелигенция.

По-късно правителството на Кимон Георгиев, което идва на власт на 19 май 1934 г., държейки сметка за настроението на широките народни маси и стремейки се да получи популярност сред тях, извършва важен исторически акт — на 23 юли 1934 г. възстановява дипломатическите отношения на България със Съветския съюз.

Във втората половина на август българското и съветското правителство се споразумяват за български пълномощен министър в Москва да

² Вж. Советско-българские отношения и связи. Документы и материалы 1917–1944, т. 1. С., М., Наука, 1976, с. 236–241, 277–281.

³ Вж. Пак там, с. 332–335.

⁴ Вж. БКП и делото на Октомври 1917–1944, с. 272–279, 350–353.

⁵ Вж. Советско-българские отношения и связи 1917–1944, т. 1, с. 293–296.

бъде назначен проф. Д. Михалчев, а за съветски представител в София — Ф.Ф. Разколников. На 27 септември 1934 г. проф. Михалчев връчва в Кремъл акредитивните си писма. След това той допринася много за получаване на информация в България за СССР и за развитието на българо-съветските отношения. А на 23 ноември 1934 г. връчва в София акредитивните си писма съветският пълномощен представител Ф.Ф. Разколников, който полага много усилия за развитието на културните и стопанските връзки между двете страни, на дружбата между двата славянски народа. Същата година на 17 септември в София и после в други градове и села на България, се изгражда легална масова организация за дружба със СССР — българо-съветските дружества. Те включват в редовете си хора с различни политически възгледи. В точка първа от приетия тогава в София устав четем: “В България със седалище София, се основава дружество за взаимно културно и стопанско опознаване между българския народ и народите на СССР, с цел за сближаване под наименование: “Българо-съветско дружество — София”⁶. Съгласно приетия устав са създадени дружества в редица селища на страната, като Лом, Враца. Плевен, Пловдив, Бургас, Ямбол, а други — по-късно.

Тези дружества, въпреки преследванията и пречките от страна на фашистката власт, провеждат активна и полезна дейност за развитието и укрепването на българо-съветската дружба. В тях влизат видни общественици, безпартийни демократи, изявени интелектуалци като: Т. Павлов, С. Гановски, проф. А. Златаров, проф. Асен Хаджийолов, Георги Стаматов, Кръстю Сарафов, Вл. Трендафилов, Олга Кирчева, Ст. Македонски, Марта Попова, Д.Б. Митов, Христо Радевски, Людмил Стоянов, Ѓончо Белев, Йордан Йовков, Ангел Тодоров, Калина Малина, Сава Чукалов, Иван Харизанов, Саша Попов, Любомир Пипков, Лили Попиванова, Камен Зидаров, Петър Димитров, Дечко Узунов, Сирак Скитник и много други от столицата и провинцията⁷.

Дружествата за дружба се превръщат в привлекателни огнища за всички слоеве на народа и особено интелигенцията и младежта.

Благотворна роля в това време за популяризиране облика за Съветския съюз изиграва книгата на проф. Асен Златаров “В страната на Съветите”, публикувана през 1936 г.

⁶ Вж. Советско-българские отношения и связи 1917–1944, т. 1, с. 363–364.

⁷ Вж. Пак там, с. 364–366.

След Девети септември 1944 г. в България и победата над хитлерофашизма през 1945 г. българо-съветската дружба се издигна на нов етап. Разкрива се широк простор за дейността на българо-съветските дружества, създават се нови форми на народната дипломатия. Под непосредственото ръководство и личните указания на Георги Димитров на състоялия се конгрес на дружествата за българо-съветска дружба на 24–25 ноември 1946 година се учредява Съюз на българо-съветските дружества, който обхваща широки слоеве на българския народ. За почетен председател на Съюза е избран Георги Димитров. “Съюзът на българо-съветските дружества ще трябва да се развие като всенародна организация в нашата страна — пише до конгреса Георги Димитров, — ... Но това естествено чувство на дружба само по себе си още не е достатъчно — необходима е много работа, щото тая дружба да се задълбочи и укрепи, за да стане действен фактор на целия наш държавен, национален и обществен живот, фактор на стопанския, обществения и културен напредък на нашата млада народна република”⁸.

В годината на култа към личността, когато в страната значително е принижена ролята на общественно-политическите и масови организации и движения, Съюзът на българо-съветските дружества е разпуснат и неговата дейност се слива с дейността на Отечествения фронт.

След падане на култа към личността при създадените нови условия творчески се възстановява и развива движението за българо-съветска дружба.

На 13 февруари 1957 г., след завършване на работата на IV конгрес на Отечествения фронт, се провежда съвещание на делегатите на бившите българо-съветски дружества, на което е избран Общонароден комитет за българо-съветска дружба в състав от 91 души. В него влизат изтъкнати дейци на бившия Съюз на българо-съветските дружества (СБСД), видни общественици, дейци на Отечествения фронт и други обществени организации. Общонародният комитет избира за председател ветерана на антифашистката борба, народната героиня Цола Драгойчева, двама подпредседатели — Николай Георгиев от БЗНС и Манол Стойнов от бившето “Звено”, отговорен секретар Михаил Манев и други 9 членове за Изпълнително бюро на комитета⁹. Самият състав на избра-

⁸ Вж. Димитров Г., Писма 1905–1949. С., 1962, с. 467.

⁹ Вж. Българо-съветски отношения 1948–1970, Документи и материали, Партиздат, 1974, с. 112.

ния Общонароден комитет и неговото Изпълнително бюро потвърждават новия подход на Движението за българо-съветска дружба, а именно то да се развие и да стане общонародно. Тази тенденция, заложена още тогава, по-късно става негова характерна черта.

В условията на новия етап на развитие на България една от главните особености на българо-съветската дружба е именно тази, че тя, от една страна, става обществено закономерно дело, а от друга — дело общонародно. Друга особеност е, че творец и носител на това дело е българският народ. Българо-съветската дружба стана дело на цялото общество — на всички негови структури и сили — на БКП, на БЗНС, на държавата, на Отечествения фронт, на Комсомола, на профсъюзите, на творческите съюзи, на всички обществени, стопански, научни, културни, спортни и други органи и организации¹⁰.

Качествено новата икономическа, социална, политическа и идейна характеристика на българо-съветската дружба е свързана с издигането на нова степен ролята на народната дипломация в развитието на българо-съветските отношения.

В укрепването на многостранното сътрудничество на НРБ със СССР определен принос имат Общонародният комитет и комитетите за българо-съветска дружба. Във взаимодействието с другите обществени сили те привличат и организират масите за участие в най-разностранни мероприятия. Опитът показва, че те се утвърждават като специализирани, координиращи и представителни органи в системата на движението, осъществяващи важни обществено-политически, културни, организаторски и международни функции. Мястото, ролята и функциите на Общонародния комитет и комитетите за българо-съветска дружба се определят от факта, че те са органи в системата на едно движение на масите, на обществените структури и сили, което има определено класово-историческо съдържание. И заедно с нарастването на мястото и ролята на движението растат и мястото, и ролята на Общонародния комитет и комитетите за българо-съветска дружба.

“В най-тясно сътрудничество със Съюза на съветските дружества за дружба и културни връзки с чужбина и Дружеството за съветско-българска дружба те дават своя принос за развитието и укрепването на политическия съюз между Народна република България и Съветския съюз”¹¹.

¹⁰ Вж. Сборник материали на IV национална конференция на Движението за българо-съветска дружба, Изд. на ОФ, 1978, с. 5.

¹¹ Вж. В. “Работническо дело”, бр. 43, 12 февруари 1982 г.

Една от най-масовите и действени традиционни форми на работа на комитетите за БСД си остава Деседневката на съветската книга. Тя се превръща в богат културен празник, в който по различни начини се дава израз на интереса на българския народ към съветската литература, към съветската култура и към съветския народ. Безспорни са успехите и от провежданите Дни на съветската култура, Празници на съветския филм, Дни на съветската художествена самодейност, Дни на съветската драматургия, Фестивали на съветската песен, фестивала “Альоша”, фестивал на любителския филм “Дружба”, конкурс за танци на съветските народи и др.

Двустранието сътрудничество между Общонародния комитет и комитетите за българо-съветска дружба и Съюза на съветските дружества за дружба и културни връзки с чужбина и Дружеството за съветско-българска дружба и неговите отделения се реализира успешно на основата на дългосрочното планиране.

В края на 1975 и началото на 1976 г. са разработени и подписани важни документи за по-нататъшното сътрудничество между Общонародния комитет за българо-съветска дружба, Съюза на съветските дружества за дружба и културни връзки с чужбина и Дружеството за съветско-българска дружба. В програмата от 25.XII.1975 г. са определени основните насоки за бъдещата съвместна дейност между приятелските организации в една дългосрочна перспектива. Споразумение от същата дата въз основа на програмата определя съдържанието, формите и методите на взаимното сътрудничество и съвместната работа на ОНК за БСД със ССОД и ДСБД, което отговаря на задачите на етапа на сътрудничество между НРБ и СССР и по-конкретно — на мястото и ролята на Общонародния комитет и комитетите за БСД в този процес. Първият петгодишен план от 28.IV.1976 г. конкретизира задачите за периода 1976–1980 г.

През 1977 г. на Четвъртата конференция на Движението на българо-съветска дружба за Председател на ОНК за БСД е избран Начо Папазов — дългогодишен държавен и обществен деец, дипломат. За почетен председател е избрана Цола Драгойчева.

След конференцията нараства работата за развитие на българо-съветските отношения чрез нови средства и методи на народната дипломация. Задълбочава се дългосрочното сътрудничество между ОНК за БСД, ССОД и ДСБД.

Подписва се ново Споразумение през 1981 г., в което се определят насоките и задачите за периода 1981–1985 г. Третият договор, подписан през 1986 г. се отнася за периода 1986–1990 г.

Усъвършенстват се взаимоотношенията, активизира се и се повишава ефективността на сътрудничеството между Общонародния комитет и комитетите за БСД и ССОД и ДСБД и неговите отделения. Подобряват се съгласуваността и координацията в работата, обмяната на взаимен положителен опит във всички области на съвместна дейност. Разширява се взаимният обмен на информация и сътрудничеството в работата с организациите за дружба със СССР в други страни.

По инициатива на ОНК за БСД са проведени 4 двустранни срещи на представители на Общонародния комитет и окръжните комитети за българо-съветска дружба и на Централното ръководство на ДСБД и неговите отделения за обмяна на опит в Плевен (1980 г.), в Брянск (1982 г.), в София (1986 г.) и в Москва (1988 г.). На тях е направена оценка на постигнатото, набелязани са мерки за засилване на съдействието за задълбочаване на местните дружески връзки.

Общонародният комитет и комитетите за българо-съветска дружба и Централното ръководство и отделенията на ДСБД се стремят още по-активно да съдействат за по-пълното използване на местните дружески връзки за разширяване на тяхното сътрудничество и партньорство.

Неизменен приятел, безрезервен помощник в съвместната дейност на ОНК за БСД със ССОД и ДСБД е откритият на 30 май 1975 г. в София Дом на съветската наука и култура, днес Руски културно-информационен център. С него и чрез него се реализират безброй научни, културни, образователни, информационни и др. форуми, срещи, събития. Той се превръща в духовно средище на българо-съветското и българо-руското приятелство, чийто традиции продължават и днес.

Разгръща се дейност за оказване на съдействие за по-нататъшното развитие на връзките между стопански и научни организации, учебни заведения и др. по отраслов и териториален признак, между хиляди хора в двете страни.

Общонародният комитет за БСД работи в близко взаимодействие със ССОД и ДСБД за развитие на сътрудничеството с организациите за дружба със СССР от социалистическите и на връзките с тези от несоциалистическите страни на двустранна и многостранна основа. Общонародният комитет активно участва в многостранните срещи, организирани

от ССОД с други организации за дружба, в традиционния международен семинар в СССР. Стремешт им е световното движение за дружба със СССР да се разгръща сред всички народи по света — сред работници и селяни, сред интелекенти и бизнесмени, сред политици и обществени дейци, без оглед на вяра, мироглед и идеи. Важното е тези хора да прегърнат идеите за мир и дружба като свои идеи. Общонародният комитет за БСД неведнъж на международни форуми, съвещания и срещи на организациите за дружба издига девиза “Приятели на СССР от всички страни, общувайте, обменяйте опит, обединявайте се в борбата за дружба и разбирателство, за мирно съвместно съществуване и социален прогрес, за всеобщ мир и живот на Земята!”¹².

Своите позиции в това отношение Общонародният комитет за БСД изразява на срещите организирани от ССОД и провеждани през 1972 г., 1977 г., 1982 г., 1985 г., 1987 г. Дейци на ОНК за БСД вземат активно участие в международни семинари, също организирани от ССОД в Москва, Киев, Минск, Рига, Вилнюс, Иркутск и др.

В периода на 70-80 години на ХХ век ОНК за БСД и ССОД съвместно организират повече от 20 двустранни и многостранни международни конференции.

Към ОНК за БСД, още в първите години на неговата дейност се създават: ансамбъл “Владимир Маяковски” с хор, танцов състав, театрален състав, вокална група, през които са преминали много видни български певци, артисти, танцьори; Музей на българо-съветска дружба. През 1958 г. се създава Централен дом на БСД. Към ОНК за БСД работи Централна комисия на випускници на съветски и руски ВУЗ-ове, които са учили и специализирали в СССР с председател акад. Сава Гановски. Печатен орган на ОНК за БСД е списание “Българо-съветска дружба”.

Към ОНК за БСД и местните комитети, към Централния дом на БСД и домовете в по-големите градове се създават клубове, комисии, секции и др. форми за работа с руските и съветски граждани, живеещи в България.

¹² Вж. Дружба, братство и единство, материали от международна среща на тема “Дейността на братските организации за дружба със Съветския съюз в социалистическите страни за привличане на младежта за активно участие в движението за дружба със СССР”, състояла се на 22 и 23 октомври 1979 г. в София, Изд. “Народна младеж”. С., 1980, с. 212.

До 1988–1989 г. в София и страната работят 58 клуба и комисии на съветските граждани. В 1990 г. в България живеят и работят около 36 000 съветски граждани.

В края на 80-те и началото на 90-те години на ХХ век настъпват промени в обществения живот на България, Съветския съюз, страните от Централна, Източна и Югоизточна Европа. Процесите на промяната нанасят основни корекции в техния политически, икономически и духовен облик.

Изминалият от тези държави отрязък от пътя на преустройството на тоталитарната държавна машина във високохуманно гражданско общество показва ясно, че е невъзможно да се разчита на готови рецепти в това отношение. Налице е един уникален по мащабността си и силата на историческото си въздействие социален прелом, протичащ в контекста на глобалния преход, към нова фаза в развитието на цивилизацията и формиращата се нова общочовешка култура. Ето защо процесите на демократизация на обществото поставя важни въпроси и пред Движението за българо-съветска дружба (до 1992 г.) и за българо-руска дружба: за неговия характер в новата обстановка, за неговото място и роля в обществото, за ролята и функциите на Движението, за формите на работа, за структурите, за тяхното управление и финансиране. От особено важно значение е правилното определяне на ролята и формите, мястото и методите на работа на народната дипломация и издигането ѝ на нов етап в развитието на гражданското общество.

На 15 декември 1990 г. на състоялата се Седма конференция на Движението за българо-съветска дружба в съответствие с новите обстоятелства и условията на общественото развитие на България се учредява Федерация за приятелство “България — СССР”. За неин председател е избран проф. д-р Захари Захариев. В състава на Управителния съвет са избрани представители на различни политически сили и поколения, от всички сфери на обществения, научния и културен живот, от деловите кръгове¹³.

След разпада на Съветския съюз през 1992 г. организацията приема ново наименование, а именно Федерация за приятелство с народите на Русия и ОНД и актуализира своите цели и задачи, съгласно новите условия.

Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД е неправителствена организация — независима, доброволна, нестопанска, не-

¹³ Вж. ТА на Федерация за приятелство “България — СССР” 1990 г., Седма конференция на движението за българо-съветска дружба, 15.12.1990 г.

религиозна, неполитическа, изградена на широка обществена основа. Тя е най-масовото обществено движение в страната, юридически право-приемник на Общонародния комитет и движението за българо-съветска дружба. В нея на равноправна основа се обединяват национални, религиозни и местни формирования и колективни членове на приятелите на Русия и на другите народи от Общността на независимите държави (ОНД) и Прибалтика. В столицата и страната функционират повече от 290 (двеста и деветдесет) формирования и колективни членове.

Федерацията има отворен характер. Нейната дейност е в обществена полза и се осъществява в съответствие с Конституцията и действащите закони на Република България, с международните спогодби и с нейния Устав.

Главна цел на Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД, на нейните колективни членове и на формированията по места е да допринесе за развитието на връзките и сътрудничеството с Русия и други страни на Общността на независимите държави (ОНД) и Прибалтика във всички сфери на общественото развитие, без разлика на националност, религия или политическа принадлежност; да съдейства за утвърждаване на общочовешки, нравствени и културни ценности и добродетели, за защита на човешките права и свободи.

Основни направления на дейността на Федерацията са: културно-информационна дейност; научно-изследователска; международна; съдействие за икономическото сътрудничество; работа с младежта, студентите и учениците; с местните формирования и колективни членове; съвместна дейност с партньорски организации в България и Русия¹⁴.

На основата на народната и обществена дипломация осезаем принос в развитие на българо-руските отношения, както и с други страни има Фондация “Славяни”, учредена през м.юни 1990 г. Тя е неправителствена организация, юридическо лице с нестопанска, нерелигиозна и неполитическа дейност в обществена полза, в съответствие с действащото българско законодателство.

Дейността на Фондация “Славяни” се осъществява с активното участие на нейните членове — изявени общественици, научни, културни и стопански дейци.

Фондация “Славяни” има подписани договори и протоколи за съвместна дейност и сътрудничество с министерства, фондации,

¹⁴ Вж. ТА на Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД, 1992 г.; Устав на Федерацията; сайт <http://www.friends-rusia-ond.com/>

организации и сдружения, с културни, образователни и научни институции и др., както в България, така и в повече от 45 страни с над 70 институции.

Фондация “Славяни” съдейства на държавни, обществени и частни организации за разширяване на връзките им с партньори от Русия, от славянските страни и други¹⁵.

Фондацията реализира съвместни проекти в сферата на образованието, науката, културата и публичната администрация с редица институции от Русия, като: Федералната агенция за работа с Общността на независимите държави, със съотечествениците в чужбина и за международно хуманитарно сътрудничество (РОССОТРУДНИЧЕСТВО); Руската асоциация за международно сътрудничество (РАМС); Дипломатическата академия при Министерството на външните работи на Руската Федерация; Международната Фондация за социално-икономически и политологически изследвания (Фонд Горбачов) — Москва; Санкт-Петербургския държавен университет; Държавната академия за славянски култури — Москва; Финансовия университет при Правителството на РФ; Руския университет “Дружба народов” (РУДН); Поволжската Академия за държавна служба “П.А. Столипин” — Саратов; Руската Академия за държавна служба при Президента на Руската Федерация; Фонд “Русский мир”; Московски държавен институт по международни отношения (университет) при МВНР на Руската Федерация (МГИМО); Фондация за подкрепа на публичната дипломация “А.М. Горчаков” при МВНР на Руската Федерация; Института Европа при РАН; Института Славяноведение при РАН; ВО НАНО “Институт за световни цивилизации”; РГУ “А.Н. Косигин”; Институт славянска култура при РГУ “А.Н. Косигин”; Асоциация на руските дипломати (АРД); Руски държавен педагогически университет “А. Херцен” — Санкт-Петербург; МАПРЯЛ; ИНКОРВУЗ и др.¹⁶

Фондация “Славяни” работи по 5 основни програми: Сдружение “Славянски университет”; “Славянски културни ценности и сътрудничество”; “Обучение и специализации”; “Научна и изследователска дейност”; Открита програма — Проекти и програми, които спомагат за реализиране на целите на фондация “Славяни” и не са включени в самостоятелни направления.

¹⁵ Вж. ТА на Фондация “Славяни” — Учредителен акт; сайт <http://slavyani.com/>

¹⁶ Вж. Пак там.

Изучаването и популяризирането на руски език и литература винаги е било едно от основните направления на работа на ОНК за БСД, на Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД и Фондация “Славяни”.

През 1949 г. са положени основите на организираното извънучилищно изучаване на руски език. За изминалите около 50 години (до 1997 г.) през различните форми (краткосрочни и дългосрочни курсове, школи, кръжоци и др.) за изучаване на руски език от възрастни и деца преминават повече от 2 500 000 души¹⁷.

Извънучилищното изучаване на руски език в България се организира от ОНК за БСД и комитетите по места, от Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД. И ако през 1965–1966 г. руски език в тези звена изучават 28 679 човека¹⁸, то 10 години по-късно тяхното число се увеличава три пъти и през 1975–1976 г. то достига 85 036¹⁹. По данни на ОНК за БСД в периода 1971–1976 г. в 28 461 групи се обучават 464 031 човека от 11 635 преподаватели по руски език²⁰.

В резултат от взаимодействието с други организации (профсъюзи, комсомол) значително се увеличава броят на групите и на участниците. Например, само за шест учебни години (1977–1982 г.) в 34 000 групи се обучават повече от 550 000 души — деца и възрастни. В този период значително нараства числото на профилираните групи с участието на специалисти и младежи. В същия период (1977–1983 г.) в тях се обучават повече от 130 000 специалисти²¹.

В системата на извънучилищното изучаване на руски език работят и групи с деца от детските градини (доучилищна възраст). През периода 1977–1983 г. в 18 618 детски групи се обучават 388 655 деца. С цел за усъвършенстване на организационното и методическо обучение по руски език в детските градини ОНК за БСД работи съвместно с Мини-

¹⁷ Вж. ТА на Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД, 1997 г.

¹⁸ Вж. ТА на ОНК за БСД, 1966 г. Отчетен доклад за дейността на ОНК за БСД за 1965 г.

¹⁹ Вж. Справка и цифрови данни. Четвърта национална конференция на Движението на БСД, 1977 г., с. 48.

²⁰ Вж. ТА на ОНК за БСД, 1976 г. Справка за звената по руски език при ОНК за БСД в страната за периода 1971–1976 г.

²¹ ОНК за БСД. Пета национална конференция на Движението за българо-съветска дружба. 9–10 юни 1983 г., Изд. Отечествен фронт, с. 54.

стерството на просветата, Дружеството на русистите в България, МАПРЯЛ и Института “А.С. Пушкин”, Москва²². Резултатите не закъсняват — числото на групите по руски език нараства на 33 280, в които се обучават 621 861 души и с тях работят 24 488 преподаватели²³. През 1988 г. в звената по извънучилищно изучаване на руски език към ОНК за БСД вече се обучават 790 320 души в 36 215 учебни форми с 26 300 преподаватели по руски език²⁴. А през 1990 учебна година техният брой нараства на 810 516 души, които се обучават в 36 630 звена с 26 570 преподаватели. В детските градини се обучават 432 160 деца. Много от преподавателите в системата на извънучилищното изучаване на руски език са съветски граждани, живеещи в България²⁵.

През 1967 г. на 6 юни по инициатива на университетски преподаватели с подкрепата на ОНК за БСД се учредява Дружеството на русистите в България, което обединява преподаватели по руски език, както и други русисти от различните сфери на обществения живот²⁶. За председател е избран проф. д.ф.н. Симеон Русакиев. Българското дружество е първото изградено в света и става колективен член-учредител на Международната асоциация на преподавателите по руски език и литература (МАПРЯЛ) през м.септември 1967 г. в Париж.

В България се провеждат два от 15-те конгреса на МАПРЯЛ — Вторият през 1973 г. във Варна и Единадесетият през 2007 г. също във Варна. Организирането и провеждането на тези най-високи форуми на МАПРЯЛ се реализират от ОНК за БДС (първия), Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД и Фондация “Славяни” (втория) заедно с Дружеството на русистите в България и МОН.

ОНК за БСД, Федерацията, Фондацията и Дружеството на русистите са гостоприемни домакини на две Генерални асамблеи на МАПРЯЛ

²² Вж. Пак там, с. 55.

²³ Вж. Дружба в действие. Комитет по ЕССИ при Министерския съвет, с. 81–82.

²⁴ Вж. ТА на ОНК за БСД. Отчет на ОНК за БСД пред Шестата конференция на Движението за БСД, София, май 1988 г., с. 23–24.

²⁵ Вж. ТА Федерация за приятелство “България — СССР”. Доклад на Седмата конференция на Движението за българо-съветска дружба, 15.12.1990 г., с. 68–69.

²⁶ Вж. ОНК за БСД. Трета национална конференция на Движението за българо-съветска дружба 28–29 май 1971 г., Изд. Отечествен фронт, с. 125.

и на 11 заседания на неговия Президиум през изминалите 50 години от нейното създаване²⁷.

Въпреки обективните трудности след промените през 1990 г. Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД и Фондация “Славяни” заедно с Дружеството на русистите организират и провеждат редица конференции и симпозиуми от програмата на МАПРЯЛ в София, Велико Търново, Пловдив и др. От 29 юни до 2 юли 2017 г. в София заедно с МАПРЯЛ и личното участие на Президента акад. Людмила Вербицкая и други членове на Президиума, както и с подкрепата на Фонд “Руский мир” се провежда юбилейно честване на 50-годишнината от създаването на Дружеството на русистите в България и 50-годишнината на МАПРЯЛ, в което вземат участие 130 чуждестранни русисти. Провежда се научна конференция на тема: “Русистиката: вчера, днес и утре”, както и мастер-класове. Юбиларите са поздравени от вицепрезидента на Република България Илиана Йотова²⁸.

При съдействието на Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД през 2000–2001 г. на основата на клубовете, секциите, комисиите, за работа с руските граждани, както и на местните формирования на Федерацията се създават клубове на съотечествениците, които през 2001 г. се обединяват в Съюз на съотечествениците, който по-късно се преобразува във Федерация “Съюз на съотечествениците”²⁹.

Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД и Фондация “Славяни” в своето сътрудничество с Федерацията “Съюз на съотечествениците” подкрепят и съдействат за провеждането на редица срещи, форуми и фестивали със съотечественици от други страни, особено с младите съотечественици от Балканите и Европа.

През последните три десетилетия се изменя световната геополитическа ситуация. Пада не само “желязната завеса”, но е разрушена и Берлинската стена, а България и Русия тръгват по пътя на установяване на демократично общество. Въпреки това, все още живеем в бурно

²⁷ Вж. Райна Терзиева. Вклад движения българско-руской и българско-советской дружбы в популяризация и изучение русского языка и литературы в Болгарии, в Болгарская русистика, алманах, Болгария 2017 г., с. 198.

²⁸ Вж. ТА на Фондация “Славяни”, 2017 г., ТА на Дружество на русистите в България, 2017 г.

²⁹ Вж. ТА на Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД 2000–2001 г.

и тревожно време на радикални промени във всички сфери от живота на обществото. Макар и мъчително човечеството се опитва да даде отговор на лавинообразно настъпилите, провокиращи творческата му зрялост въпроси. Много от тях прекрочват границата на интелектуалното предизвикателство и засягат все по-определено собственото му оцеляване. По всичко личи, че светът все още е в динамичното русло на радикален цивилизационен преход с далеч непредизвестен край. Какъв ще бъде неговият избор — към нов подем или упадък, зависи само от способността на човечеството, разделяно от множество национални, етнокултурни, религиозни, икономически, а и чисто психологически бариери, да заживее най-после заедно, в единството на своето многообразие. Само съхранявайки всичко градивно и непреходно, положено във фундамента на историческия прогрес, само хармонично обвързвайки в нова универсална философия на съжителство богатствата на всички кръгове на цивилизацията, то би могло да открие и отстои верния път.

Този преход поставя своите тревожни въпроси и пред партньорските неправителствени организации от двете страни и народи. Тяхната многовековна култура е един от основните потоци на съвременната цивилизация. Изворите му, бликащи от най-високите върхове на научната мисъл, на художественото творчество и на техническия прогрес, вече две хилядолетия подхранват творческото дръзновение на човешкия род, неутолимата му жажда за знания, мечтите му за справедлив и хармоничен свят.

Всичко това дава сериозни основания, че чрез народната дипломация Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД и Фондация “Славяни” с приятелството и сътрудничеството си с РАМС и Федералната агенция РОССОТРУДНИЧЕСТВО ще съумеят през 21 век да отговорят на такива сложни въпроси, като:

Какво е тяхното място в този процес? Какво от своето наследство ще вплетат те в него? По какъв начин ще защитят своето присъствие като една от формите на качествено новия етап на народната дипломация и на духовното съзряване? Какъв ще бъде специфичният им принос и роля за повече сигурност и справедливост в света на 21 век?

Всичко това осмисля съществуването и активната им национална и международна дейност. Само със съпричастието на неправителствените структури на гражданското общество могат да се осигурят необходимото доверие и ефективното духовно съпричастие между наро-

дите в Европа и света като цяло. Ето защо Федерацията и Фондацията от българска страна и РАМС и РОССОТРУДНИЧЕСТВО и други руски приятелски структури се стремят, чрез многобройните си инициативи и програми чрез градивни народна и обществена дипломация, да се утвърждават като един от мостовите на хуманитарното сътрудничество. Те се стремят да дадат своя принос за една нова цивилизованост на човешкото съжителство на планетата Земя.

В днешно време в условията, когато съвременната международна обстановка се характеризира с ръст на нестабилността, която способства за разширяване на мащабите на тероризма и радикалния екстремизъм, със засилване на кризата в световната икономика, изостряне на борбата за енергийни и други ресурси, особено актуална става консолидацията на усилията на всички миролюбиви и отговорни сили в света за противодействие на тези явления и създаване на условия за намаляване на напрежението и превеждане на международните отношения в руслото на взаимното уважение и доверие.

В тази връзка изключително е важно да се намери основа за обединяване на всички здрави сили, които се явяват и потенциално могат да бъдат съюзници в запазването и утвърждаването на мира на Земята, на съгласието и разбирателството между народите. Нужно е да се обединяват разумни и далновидни политици, историци, учени, обществени и културни дейци, разбиращи, че различните възгледи по един или друг проблем не пречи на мирното съществуване на страните и народите и че при условия на взаимно уважение е възможен диалог между държавите с различни цивилизационни модели на развитие.

Осъзнавайки необходимостта от нови инициативи, способни да обединят всички здрави сили в името на мира в света — РАМС и Федералната агенция, РОССОТРУДНИЧЕСТВО ОТ РУСКА СТРАНА И Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД и Фондация “Славяни” от българска страна излизат с инициатива, предложена от проф. д-р Захари Захариев, за разгръщане на широко Международно обществено движение “Народна дипломация за мир”. Във връзка с това е подписан Меморандум между партньорите. Този акт е значимо обществено събитие и отражение на позитивната динамика за развитие на отношенията между народите. Това обществено движение дава добра възможност за по-добро опознаване и разбиране на приятеля, за вглеждане в националните традиции, за съхраняване на духовните и семейни ценно-

сти, за научаване за особеностите на културата и социалните проблеми на народите. Заедно с това народната дипломация не просто е начин за по-тясно общуване, но и възможност за търсенето на решения на много въпроси за духовното обновяване на обществото, което в крайна сметка, не рядко получава глобален характер³⁰.

Сега, когато новите реалности диктуват дневния ред в областта на международните отношения, когато влиянието на неправителствените организации при формирането на външната и вътрешната политика значително нараства, когато държавната власт все по-често се вслушва в предложенията и изискванията на гражданското общество, появяват се по-широки перспективи за повече нови инициативи, за формиране чрез народната дипломация на качествено нови международни, между-религиозни, хуманитарни и нови междудържавни отношения. Видно е, че ефективно противодействие срещу общите предизвикателства и заплахи може да има само с колективни усилия, в духа на колективната солидарност. Това е една от главните задачи на общественото движение. Важна задача е и привличането на неправителствени младежки организации в реализирането чрез народната дипломация на съвместни проекти за сътрудничество в сферата на образованието, науката, културата, икономиката и сигурността.

Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД, Фондация “Славяни”, РОССОТРУДНИЧЕСТВО и Представителството в България и РАМС са многогодишни надеждни партньори, приятели и съратници, които са обединени от общи идеи и цели за укрепване и развитие на приятелството и сътрудничеството между двете страни, между всички народи в света. Отношенията им се градят на принципите на доверието, разбирателството, взаимопомощта и непосредственото общуване и сътрудничество, на широкото и всеобхватно разгръщане на народната дипломация с различните нейни форми и методи.

В условията на днешния глобализиращ се свят, когато народната дипломация все повече се утвърждава като фактор за развитие на международния диалог, на международните връзки и контакти посредством реализиране на културни, научни, образователни, научно-технически

³⁰ Вж. ТА на Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД, 2018 г. Моморандум об обединении усилий организации и граждан, работающих в сфере народной дипломатии в интересах достижения мира, дружбы, взаимопонимания и доверия между народами.

и други програми (обмен на делегации, конференции и симпозиуми, изложби, фестивали, концерти, бизнес срещи, форуми на побратимените градове и региони, празници на изкуствата, юбилеи и др.) — цялата многообразна съвместна дейност на Федерацията и Фондацията, РОС-СОТРУДНИЧЕСТВО и РАМС е насочена главно към нови направления и форми. Например:

По въпроса за Международното обществено движение “Народна дипломатия за мир”:

- Популяризиране инициативата за създаване на широко Международно обществено движение “Народная дипломатия за мир”;
- Провеждане на Международна конференция на тема: “Народната дипломатия като фактор за развитие на диалога, разширяване на международните социално-икономически отношения, укрепване на сигурността и стабилизиране мира на Земята”;

В сферата на образованието:

- Разширяване партньорството и сътрудничеството между български и руски ВУЗ-ове и училища;
- Провеждане на Асамблея на български и руски ВУЗ-ове;
- Презентация на руски ВУЗ-ове в България и привличане на повече български младежи за обучение в Русия;
- Подпомагане организирането на обмена на студенти и преподаватели от България и Русия;
- Организиране на мастер-класове за преподаватели по руски език с водещи руски русисти;
- Работа по изучаването и популяризирането на руския език и литература, руската култура и история. Сътрудничество с МАПРЯЛ, подпомагане дейността на Дружеството на русистите в България и издаването на учебници и помагала за изучаващите руски език.

Разширяване дейността по сътрудничеството на побратимените градове, райони и региони от България и Русия:

- Подпомагане създаването на нови контакти и връзки на градове и региони от двете страни, както и на местни структури от различните сфери на общественото развитие, на предприятия, обществени организации, културни институции и др.;
- Провеждане на Асамблея на побратимените градове и региони от България и Русия с участието на представители на мест-

ната и централна изпълнителна власт, на Парламентите и други държавни и обществени структури от двете страни.

Съдействие за реализиране на научно-изследователска дейност между академиите, научни институти, университети, научни центрове и др. от България и Русия.

Съвместна дейност с Федерацията “Съюз на съотечествениците” в България:

- Провеждане на конференции и срещи със съотечественици от други страни
- Организиране на фестивали на младежки групи на съотечественици от Балканите и други страни от Европа

Провеждане на изяви, конференции, Кръгли маси, симпозиуми, семинари, изложби, конкурси, фестивали, кинопрожекции, презентации на книги и други форми, както и чествания на юбилейни годишнини на събития и личности от двете страни³¹.

Анализите, фактите и изводите в статията потвърждават значението на ролята на народната дипломация за развитие на българо-руските отношения и сътрудничество.

В новите условия на световната цивилизация в 21 век с общи усилия, диалог и взаимодействие между народите, съвместната дейност на партньорските неправителствени организации от България и Русия, осъществявана чрез средствата и формите на народната дипломация играе важна роля и дава съществен принос за по-широко развитие на политическите, научните, културни и обществени връзки, за взаимност и взаимноизгодно сътрудничество на двете страни. Тя допринася за съхраняване и утвърждаване на добрите традиции в духовността на българския и руския народ, за реализиране на общите намерения за запазване на мира на Земята, за създаване на свят без войни и насилие, свят на стабилност и прогрес.

³¹ Вж. ТА на Федерацията за приятелство с народите на Русия и ОНД, м. декември 2020 г.; ТА на Фондация “Славяни”, м. декември 2020 г.

СУДЬБА ГЕНЕРАЛА РАДКО ДИМИТРИЕВА (1859–1918) КАК ЗЕРКАЛО РУССКО-БОЛГАРСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Родился Радко Димитриев в 1859 г. в селе Градец, недалеко от города Сливена, в семье учителя Димитра Рускова. После смерти отца его воспитанием занимался отчим, желавший, чтобы Радко вырос торговцем, и для того направивший его помощником в магазине в город Тульчу. Спустя некоторое время юноша вернулся на родину для учебы в знаменитой габровской гимназии, основанной В. Априловым¹. Закончил ее он накануне судьбоносных событий в истории Болгарии. В 1876 г. вспыхнуло Апрельское восстание, в котором молодой Р. Димитриев принял участие. С началом русско-турецкой войны 1877–1878 гг. он хотел поступить в болгарское ополчение, но не был принят в силу возраста. Тогда он стал переводчиком в штабе лейб-гвардии уланского полка в составе западного отряда генерала И.В. Гурко. После войны Р. Димитриев поступил в вольноопределяющиеся, из которых затем состоял первый набор Софийского военного училища², и следом — в Николаевскую академию Генштаба в Петербурге, после которой очень кстати вернулся на родину. В 1885 г. Сербия объявила Болгарии войну, ранее по приказу из Петербурга болгарскую армию покинули русские офицеры, и молодой Р. Димитриев получил шанс проявить себя. Его он блестяще реализовал и по итогам своих действий был удостоен ордена «За храбрость» 4-й степени.

Отношения между Россией и Болгарией в это время ухудшались, и часть общества видела причиной тому князя Александра Баттенберга. Р. Димитриев вместе с другими молодыми офицерами, придерживавшимися той же точки зрения, осуществил государственный переворот. Причем, видимо, играл важнейшую роль в этих событиях. Если верить одному из участников событий, в момент ареста князя Р. Димитриев ему угрожал оружием, а когда монарх стал тянуть время, приложил к его уху револьвер, произнеся: «Ну-с дальнейшие разговоры излишни —

¹ *Дренски И.* Генерал Радко Димитриев. Биографичен очерк. С., 1962. С. 8–9.

² *Цачевски В.* Радко Димитриев. Пълководецът. С., 2018. С. 15.

идем»³. Некоторые современники, правда, утверждали, что Димитриев был пьян, когда требовал от князя подписать отречение⁴, возможно, заговорщики действительно «выпили для храбрости», ведь шли на неслыханное дело.

Однако последовал контрпереворот под руководством С. Стамболова, часть заговорщиков была арестована, герой настоящей статьи, переодевшись крестьянином, добрался до Константинополя, оттуда перебрался в Одессу. Спустя несколько месяцев в газете «Московские ведомости» вышла статья Р. Димитриева, в которой он объяснял причины решения свергнуть князя. По его словам, он и его товарищи не руководились корыстью — их положение было прочным и завидным. Действия князя, которые вели к разрыву с Россией, они расценили как гибельный для своей страны путь, потому и решили изменить ход истории⁵.

Молодой офицер не сразу сложил руки, и считал возможным новый переворот с опорой на армию. Уже 4 октября он получил одобрение своего плана от Александра III и паспорт на имя Евгения Данилова для проникновения в Болгарию⁶. Однако череда бунтов в воинских частях успешно подавлялась новыми властями. Тогда началась более тщательная подготовка восстания. Заговорщики создали два штаба — в Адрианополе и Бухаресте. В последний входил и Р. Димитриев. 16 февраля в пограничной Силистре вспыхнул бунт, туда прибыли и офицеры-эмигранты из Бухареста. Но регулярные части быстро окружили город, и уже 19 февраля офицеры-инсургенты вновь покинули родину⁷.

Большинство заговорщиков оказалось в России. Р. Димитриева приняли на воинскую службу и отправили в Тифлис. Здесь он командовал ротой, затем получил звание подполковника с назначением командиром батальона. Тут он женился на Ольге Николаевне, воспитаннице Московского Екатерининского института благородных девиц. Но его тянуло на

³ Бендерев А.В. Правда о Болгарии. Записки очевидца. Одесса, 1888. С. 64.

⁴ Головин А.Ф. Князь Александр I българский (1879–1886). Варна, 1897. С. 479.

⁵ Дренски И. Указ. соч. С. 50–53.

⁶ Косик В.И. Русская политика в Болгарии. 1879–1886. М., 1991. С. 161.

⁷ Янчев В. Армия, обществен ред и вътрешната сигурност. Българския опит. 1878–1912. С., 2006. С. 188–189.

Родину, и он писал другу после падения премьера С. Стамболова: «Время сделать все, чтобы вернуться»⁸.

После восстановления отношений между Россией и Болгарией и урегулирования вопроса об офицерах-эмигрантах Р. Димитриев вернулся на родину. Однако не все тому обрадовались. Одна из газет призвала офицеров не подчиняться ему — человеку, единожды предавшему отечество, некоторые сослуживцы не подавали ему руки⁹. Это не мешало его быстрому карьерному продвижению, в 1904–1907 гг. он занимал должность начальника болгарского Генштаба, в 1912 г. по случаю празднования двадцатипятилетия правления царя Фердинанда среди первых военачальников получил чин генерал-лейтенанта.

В том же году началась Первая балканская война, в которой Р. Димитриев командовал сначала 3-й армией, а затем группой армий. Его победы при Лозенграде, Люле-Бургасе «гремели» со страниц российской прессы. Генерала именовали «будущим европейским светилом стратегии и тактики», отмечали его стремительность в боях, демократичность в общении и личную храбрость. Не обходила печать стороной и русофильские взгляды Димитриева, его российский период жизни. Созданный образ можно свести к емкой аттестации, данной полковником В.Н. фон Дрейером: «ярый русофил и отличный генерал»¹⁰.

С учетом популярности военачальника, видимо, было принято решение об отправке его в Петербург весной 1913 г. для переговоров с российским руководством. Современники оставили противоречивые свидетельства о целях визита. Одни считали, что он прибыл для того, чтобы просить о помощи в территориальном споре с Румынией, другие — добиться перехода под скипетр Фердинанда о. Родосто, но, по всей видимости, правы третьи — он привез предложение взять для России Константинополь, в обмен на который Болгария получит твердую поддержку в конфликте с Сербией из-за дележа македонских земель. За время визита Р. Димитриев успел пообщаться с императором

⁸ *Митев Т.* Разрешаването на офицерско-емигрантския въпрос през 90-те години на XIX век // Военноисторически сборник. 1981. № 1. С. 41–42.

⁹ *Цачевски В.* Радко Димитриев. Пълководецът... С. 44–45.

¹⁰ *Гусев Н.С.* Болгарское военное руководство в оценках русских журналистов в период Балканских войн // Российско-болгарские научные дискуссии. Российская и болгарская государственность: проблемы взаимодействия. XIX–XXI вв. / Отв. ред. В.П. Козлов. М., 2014. С. 128–131.

Николаем II, министрами, депутатами и общественными деятелями¹¹. Пребывание в российской столице совпало со взятием Адрианополя, и Р. Димитриева вместе с посланником в Петербурге С. Бобчевым и находившимся там главой парламента С. Даневым чествовали в Государственной думе. Проводы генерала на Варшавский вокзал превратились в массовую демонстрацию, разогнанную полицией¹².

Однако его русофильская позиция в руководстве Болгарии не находила поддержки, дабы использовать авторитет Р. Димитриева в России и нейтрализовать его опасное для монарха неформальное влияние в стране (а по слухам — и предотвратить возможный государственный переворот¹³, руководство страны решило направить боевого офицера в Петербург в статусе посланника. 11 сентября 1913 г. он покинул Софию. Из России генерал с болью сообщал об остервенелой антиболгарской пропаганде в печати¹⁴, пытался изменить негативное отношение к своей родине и настаивал перед руководством на выделении средств на это¹⁵. Он организовал приезд болгарской делегации на открытие памятника вел. кн. Николаю Николаевичу (Старшему) в январе 1914 г., а затем устроил в честь этого банкет¹⁶, хлопотал о выделении государственной пенсии первому военному министру Болгарии генералу П.Д. Паренсову¹⁷, добился выделения денег на публикацию книги будущего советского академика Н.С. Державина о македонском вопросе¹⁸. Но его усилия пропадали втуне — после Второй балканской войны русско-болгарские отношения, а царь Фердинанд уже принял решение об ориентации на Центральные державы.

¹¹ Гусев Н.С. Болгария, Сербия и русское общество во время Балканских войн 1912–1913 гг. М., 2020. С. 281–284.

¹² Гусев Н.С. Разгон манифестаций в поддержку славян в России весной 1913 года // Славяноведение. 2018. № 3. С. 5–7.

¹³ Тодоров К. Изповедта на една луда балканска глава. С., 1994. С. 56.

¹⁴ Илчев И. България и Антантата през Първата световна война. С., 1990. С. 35.

¹⁵ Централен държавен архив на Република България (далее — ЦДА). Ф. 176К. Оп. 3. А. е. 106. Л. 2–5.

¹⁶ Государственный архив Российской Федерации (далее — ГА РФ). Ф. Р8091. КМФ-5. Болгария, поступление 3А-36. Ед. хр. 92.

¹⁷ Там же. Ед. хр. 417.

¹⁸ Гусев Н. Публичная деятельность Н.С. Державина по македонскому вопросу в 1912–1915 гг. // Дриновски сборник / Дриновський збірник. Т. XII. С. 160.

Тем временем в Сараево прогремели выстрелы, и Европа начала свое движение к Первой мировой войне. К концу июля ее поступь стала очевидной, и 25 июля Р. Димитриев подал в отставку с поста посланника и отправив рапорт об увольнении с военной службы, объяснив в заявлении, вскоре растиражированном русской прессой: «Как болгарин я не могу в эту историческую минуту остаться в стороне и считаю своим святым долгом отдать свои силы России, которой Болгария обязана своим национальным существованием»¹⁹.

Однако не для прессы он поделился с одним из соотечественников и иным мотивом. Как он считал, его ценили в российском обществе и руководстве, и данный моральный капитал можно было использовать. Особенно в тот момент, когда, предрекал он, Болгария будет побежденной, и ей понадобятся заступники. «Может быть, я ободряюсь, но все же мне кажется, что однажды я смогу исполнить свой долг перед Болгарией лучше любого другого болгарина», — заявил он собеседнику²⁰.

Уже на следующий день после публичного заявления Р. Димитриев получил назначение командиром 8 корпуса 8-й армии генерала А.А. Брусилова. Пикантность ситуации придавало то, что в состав этого корпуса входил 54-й пехотный Минский Его Величества Царя Болгарского полк, и соответственно шефом являлся царь Фердинанд, а в составе числились наследники болгарского престола Борис и Кирилл.

Переход Р. Димитриева на русскую службу подарил ему громадную популярность, его портреты печатались на страницах прессы рядом с командующими армиями и фронтами²¹. Но настоящая слава пришла после его первых побед. За умелые наступательные и оборонительные действия в августе 1914 г. Р. Димитриев было удостоено орденов Св. Георгия 3-й и 4-й степеней, Георгиевского оружия, чина генерала от инфантерии и назначения командующим 3-й армией Юго-Западного фронта.

И тут на Р. Димитриева обрушилась слава. Стали выходить журналы с его портретом на обложке, почтовые марки и лубочные картинки. Более того, вышла песня, в которой описывались заслуги военачальника, и звонче дифирамбов придумать нельзя:

¹⁹ Нива. 1914 № 32. С. 64об.

²⁰ *Цачевски В.* Радко Димитриев. Генералът, който прослави България. С., 2020. С. 198–199.

²¹ *Потрашков С.В.* Генерал Радко Димитриев во главе 3-й армии Юго-Западного фронта // Дриновски сборник / Дриновський збірник. Т. VIII. С. 287.

Как часовой стоял на страже
И город Львов оберегал...
Болгарин — ты! Ты — гордость наша!
Ты — славный русский генерал!²²

Сразу в нескольких изданиях рассказывалось про его подвиги, а затем на их основе появился ряд брошюр с громкими названиями и мифическими деталями биографии Р. Димитриева. В одной он представлял едва ли не как сын полка, сиротой после русско-турецкой войны взятый офицерами в Россию²³. В другой сообщалось о том, что одна петербургских семей благословила его образом Спаса Нерукотворного, идентичным тому, что носил с собой в походах А.В. Суворов. Тем самым делался намек на его преемственность к признанному военному гению²⁴. Но чаще его отождествляли с другим популярным полководцем — называли «современным Скобелевым», «болгарином с душою Скобелева», вынося эти эпитеты в заголовок брошюр.

Для российской официальной пропаганды Р. Димитриев стал истине находкой. На начальном этапе войны, весьма скудном в плане громких триумфов, практически не было военачальников, способных стать символом победы. За этим же генералом тянулся шлейф его успехов над Османской армией. Русское общество весьма пристально следило за Балканскими войнами, и имя Радко Димитриева, или как он стал именоваться на русский манер Радко-Дмитриева, было знакомо подданным Николая II. Потому несмотря на то, что в сборниках помещались не только рассказы о подвигах этого генерала, информация в них дословно бралась из прессы или из приказов о награждении, постоянно повторялась, брошюры выходили одна за одной. Вдобавок, что немаловажно, болгарин, перешедший на русскую службу в то время, как его родина заявила о своем нейтралитете, не мог не использоваться прессой²⁵. Этим давался как пример для других болгар, так и намек для

²² Гусев Н.С. Судьба Радко Димитриева и память о нём в контексте российско-болгарских отношений конца XIX — начала XX вв. // Вестник МГИМО-Университета. 2019. Т. 12. № 6. С. 12–13.

²³ Болгарин с душою Скобелева. Доблестный герой, генерал Радко Димитриев и другие. М., 1914. С. 4–5.

²⁴ Герой настоящей Великой войны Радко-Димитриев. С портретом и собственноручной подписью. Петроград, 1914. С. 5.

²⁵ Искры. 1914. № 36. С. 281.

болгарских властей. Хотя на русской службе находилось немало выходцев из болгарских земель, но мало кто из них был известен и популярен на родине как победитель при Лозенграде и Люле-Бургасе.

Однако за счет одних личных качеств полководца в войне победить нельзя. Весной 1915 г. превосходящие силы XI армии генерала А. Макензена нанесли сокрушительное поражение частям Р. Димитриева, в плен попало 140 тыс. солдат²⁶. Началось отступление по всему фронту и потеря Галиции. Вину за произошедшую катастрофу начальство свалило на Р. Димитриева, которого сняли с должности.

Казалось, час славы миновал, в русской армии появились свои герои, и Р. Димитриева так и оставят в резерве. Ходили разные слухи о его судьбе. В июне 1915 г. генерал пребывал в имении своего сына. «Одно верно, что он не у дел», — писал тогда родным другой болгарин-генерал русской службы Иван Сарафов²⁷.

Однако потребность в опытных военачальниках оставалась острой. Вскоре Р. Димитриев стал командиром корпуса и отправился на Северный фронт. Тогда же Болгария вступила в войну.

Приказом болгарского военного министра генерал-лейтенант Р. Димитриев был объявлен дезертиром²⁸. Семья генерала, который оставался болгарским подданным, могла быть выслана из Петрограда, и Главному управлению Генерального штаба пришлось обратиться в департамент полиции с просьбой «не принимать каких-либо репрессивных мер» по отношению к близким Р. Димитриева²⁹.

26 января 1916 г. Р. Димитриев получил орден св. Владимира 2-й степени с мечами³⁰, 20 марта — командование 12-й армией в Прибалтике.

К началу 1916 г. относится появление проекта, который большинство историков связывают с Р. Димитриевым. 16 апреля в руководстве России обсуждалось предложение «генерала, деловитость которого уже не раз была доказана», устроить в Болгарии свержение царя Фердинанда

²⁶ Айрапетов О.Р. Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914–1917). Том 2: 1915 год — апогей. М., 2014. С. 71.

²⁷ НА-БАН. Ф. 17К. Оп. 1. а.е. 176. Л. 131–132.

²⁸ Дренски И. Указ. соч. С. 160.

²⁹ ГА РФ. Ф. 102. Оп. 73. 2-е. дп. 1915. Ед. хр. 72, ч. 445. Л. 1.

³⁰ РГВИА. Ф. Печатные издания. Д. 14827 Л. 412. [Электронный ресурс] URL: https://gwar.mil.ru/heroes/chelovek_nagrazhdenie50160770/ (Дата обращения: 10.06.2019).

силами местных политиков, пообещав им, что страна получит ряд территориальных приобретений. Отечественные исследователи Г.Д. Шкундин, О.Р. Айрапетов и болгарский академик И. Илчев предполагают, что предложение исходило от Р. Димитриева³¹ хотя, как представляется, В.Б. Каширин довольно обоснованно показал: за проектом стоял другой болгарский генерал, находящийся на русской службе, — И. Сарафов³².

В декабре 1916 года 12-я армия предприняла наступление на Митаву. Достигнув определенных успехов, командующий остановил продвижение, поскольку два полка вышли из повиновения. В ходе последовавшего следствия был расстрелян 61 человек. Сам же генерал за нанесенное противнику поражение получил 1 января 1917 г. орден Белого орла с мечами³³.

А дальше грянула Февральская революция со знаменитым Приказом № 1 Петроградского совета. Р. Димитриев, придерживаясь своих демократических взглядов, принял перемены. Уже 8 марта 1917 г. он отправил телеграмму по армии, в которой «предлагал» прекратить исполнение гимна «Боже Царя храни», а в ежедневной молитве «Спаси Господи» заменить упоминание монарха на «благвременное Временное правительство»³⁴. Он инициировал общеармейский съезд солдатских комитетов и выступил на его открытии. Когда комитеты стали арестовывать офицеров, то Р. Димитриев заявил: «Если народ этого хочет — значит это правильно»³⁵. Эти действия привели даже к тому, что комитеты стали защищать командующего 12-й армией перед Верховным главнокомандующим А.А. Брусиловым. В глазах руководителей армии указанный факт, конечно, работал против авторитета Р. Димитриева³⁶.

³¹ Айрапетов О.Р. Указ. соч. С. 118; Илчев И. Указ. соч. С. 160; Шкундин Г. Не замочить ли нам Кобурга? Болгария в российской военной стратегии и политике весной 1916 года // Родина. 2009. № 6. С. 56.

³² Каширин В.Б. Поход в Добруджанскую степь: эволюция замысла, планирование и подготовка экспедиции за Дунай в 1916 году // «STUDIA BALKANICA» (К юбилею Р.П. Гришиной) / Отв. ред. А.Л. Шемякин. М., 2010. С. 147.

³³ РГВИА. Ф. Печатные издания. Д. 14847 Л. 36. [Электронный ресурс] URL: https://gwar.mil.ru/heroes/chelovek_nagrazhdenie50041292/ (Дата обращения: 10.06.2019).

³⁴ ГА РФ. Ф. 1834. Оп .2. Ед. хр. 2001. Л. 1.

³⁵ Дренски И. Указ. соч. С. 175.

³⁶ Там же. С. 178.

В итоге игры в демократизм на фронте привели к печальному результату: «Генерал Радко Димитриев оставил командование 12 армией официально по состоянию здоровья, но на самом деле от того, что он наконец убедился, что его уступки не успевают за растущими требованиями солдат», — считал представитель союзников³⁷.

25 июля генерал от инфантерии Р. Димитриев бесславно покинул войска и вскоре с семьей отправился в Ессентуки на лечение. Он отказался принять участие в Гражданской войне, хотя его пытались привлечь обе стороны. Он продолжал жить в Ессентуках, пока 11 сентября вместе с рядом офицеров, в том числе и генералом Н.В. Рузским не был взят в заложники и переведен в Кисловодск. Последовавшая между большевиками Северного Кавказа борьба за власть привела к актам Красного террора, одним из которых стал приказ о казни 47 заложников, в число которых вошел и русский генерал болгарского происхождения. Ночью 18 октября (1 ноября) 1918 г. заложники после длительных истязаний были зарублены либо забиты насмерть³⁸. В то же время, согласно бытовавшим в Пятигорске слухам, генерал до конца оставался в образе. Он попросил перед казнью: «Ребята, дайте я покурю последнюю папиросу, а мой золотой портсигар возьмите на память обо мне». Палачи, если верить легенде, выполнили желание военачальника, но смерть его не облегчили³⁹. Добровольческая армия, заняв Кисловодск, в январе 1919 г. начала расследование произошедшего и эксгумацию тел. Тело Р. Димитриева и Н.В. Рузского были перезахоронены. Р. Димитриева, по словам современников, опознала «Марийка», помощница супруги генерала⁴⁰. Видимо, это была Мария Добрева, 10 лет служившая семье⁴¹. Тела Р. Ди-

³⁷ *Потрашков С.В.* Февральская революция 1917 г. и судьба генерала Радко Димитриева // Дриновски сборник / Дриновський збірник. Т. X. С. 325.

³⁸ Красный террор в годы Гражданской войны: по материалам Особой следственной комиссии по расследованию злодеяний большевиков / Ред.сост. Фельштинский Ю.Г. London, 1992. Р. 50–51. Есть мнения, что генералу отрезал голову один из лидеров большевиков Г.А. Атарбеков, однако данные сведения не подтверждаются ни одним историческим источником.

³⁹ *Калюжный Г.П.* Убиенные за братолюбие // *Вильерс О.А., Попов В.А.* Воспоминания русской бабушки. Пятигорская трагедия. М., 2005. С. 7.

⁴⁰ *Цачевски В.* Радко Димитриев. Генералът... С. 296.

⁴¹ Упоминается в документах с просьбой предотвратить высылку семьи Р. Димитриева из Петрограда в 1915 г.

митриева Н.В. Рузского до сих пор лежат в Пятигорском некрополе близ Лазаревской церкви, там можно увидеть эти две отдельно расположенные скромные могилы...

«Кристалльно чистое его русофильство, свободное от всяческих меркантильных соображений», как выразился современный болгарский историк Т. Митев⁴², сыграло в судьбе Радко Димитриева роковую роль — из-за него он дважды терял родину, и до сих вопреки своему завещанию похоронен не рядом с отцом в родной деревне, а на далекой земле. Золотых дворцов генерал не нажил, и в России в пантеон великих введен не был, а потому Р. Димитриева действительно можно считать идейным русофилом. Не будь он таковым, возможно, судьба бы его сложилась иначе. При этом он всегда считал, что действует в интересах родины и за несколько дней до гибели сказал сыну Михаилу: «Если останешься жив и вернешься в Болгарию, скажи всем моим друзьям и врагам, чтобы я в своей жизни не делал, где бы не трудился, я думал, руководился, стремился всегда на благо моей Родины и болгарского народа»⁴³.

Но именно такое понимание блага его отечества, представление о том, что оно неразрывно связано с Россией и привело к неоднократным переменам в отношении к этой фигуре в Болгарии. Судьба Р. Димитриева — поистине зеркало русско-болгарских отношений. При его жизни, зигзаги политики отражались на нем буквально физически — в периоды разрывов и конфронтации он оказывался в России, в периоды дружбы — возвращался на служение родине. Однако и после смерти генерала память о нем — зеркало политических отношений. Когда в Болгарии требовалось дистанцироваться от России, то Р. Димитриева предавали забвению и проклятиям как предателя. Когда же официальная политика говорила о «вековой и неразрывной» дружбе, то генерала объявляли истинным патриотом, понимавшим верный путь развития страны. Нынешнее же его место в болгарском официальном дискурсе — прямое отражение двусторонних государственных отношений. Столетие со дня гибели Р. Димитриева прошло незамеченным. Вышла лестная книга о нем, однако ее публикация осуществилась при поддержке родственников генерала, а военное министерство не органи-

⁴² Митев Т. Книга, която българското общество очакваше отдавна // *Цачевски В. Радко Димитриев. Генералът...* С. 17.

⁴³ *Цачевски В. Радко Димитриев. Пълководецът...* С. 336.

зовало специальных мероприятий или публикаций. Но хорошо, что столетие со дня трагических событий в Пятигорске не стало поводом для обвинений в сторону России в убийстве одного из самых талантливых военачальников Болгарии.

Научное издание

**БОЛГАРИЯ — РОССИЯ.
140 ЛЕТ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ:
ИСТОРИЯ, СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ**

*Материалы
юбилейной болгаро-российской конференции
(05–06 июля 2019)*

Сборник статей

Компьютерная верстка — И.С. Надворский

Дизайн обложки — И.С. Надворский

Подписано в печать 11.12.2020. Формат 60×90/16.

Гарнитура SchoolBookAC. Усл. печ. л. 19,75.

Тираж 500 экз. (1-й завод 200 экз.)

Негосударственная автономная некоммерческая организация
высшего образования

«Институт мировых цивилизаций»

107078, г. Москва, 1-й Басманный переулок, д. 3, стр. 1

Тел.: +7 (499) 261-11-26 www.imc-i.ru www.imc-ph.ru

Отпечатано с готового оригинала-макета в ООО «ЛЮБОМИР»

144004, Московская область, г. Люберцы, д. 1, литера Б1, помещение 51

